

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.4.2024

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 4 (37)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2024

DOI: 10.32353/khrife.4.2024

УДК 343.98

ТЗЗ

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (протокол № 17 від 25.12.2024 р.)

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
ТЗЗ зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. — Вип. 4 (37). — 225, [1] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з криміналістики, теорії та методики судової експертизи, а також інформацію про науково-практичні конференції та освітні проекти, у яких брали участь фахівці ННЦ ІСЕ. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Збірник може стати в пригоді здобувачам освіти і працівникам закладів освіти, правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).
Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ покладено на авторів.
Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ, у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних судово-експертних установ України й іноземних держав.
Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних Academic Scientific Journals Indexing, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), CORE, Crossref, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD), ERIH PLUS, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Europub, Index Copernicus International, MLIAR, RefSeek, ResearchBib, Ulrich's, WorldCat, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2024

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОЇ РЕДАКТОРКИ

<i>Елла Сімакова-Єфремян.</i> Судова експертиза в цифрову епоху: виклики та перспективи розвитку	5
---	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

<i>Олеся Ващук.</i> Сучасна взаємодія судових експертів, криміналістів і журналістів: виклики та перспективи	10
<i>Валерія Бондаренко-Берегович.</i> Стратегії мінімізації помилок у судово-експертній практиці	29
<i>Іван Яценко.</i> Обґрунтування питань у процесуальному документі про призначення комплексної судової експертизи щодо отруєння тварин	39
<i>Неля Медвідь.</i> Комбінації застосування філологічних знань у процесі проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи	62
<i>Жаннета Перцева, Ольга Виноградова.</i> Значення родини Бокаріусів для розвитку судової медицини України (<i>оглядова стаття</i>)	84
<i>Karen Matikonyan, Anush Harutyunyan.</i> On the Issue of Exempting Dividends Received from the Participation of Individuals in Company Capital from Taxation	107
<i>Анатолій Дивнич, Ольга Дивнич.</i> Перспективи визначення ринкової вартості бойової стрілецької вогнепальної зброї за даними угод купівлі-продажу в Україні	119

НАУКОВІ НОТАТКИ

<i>Дар'я Барбаш.</i> Правові засади здійснення правосуддя: імплементация в українське законодавство досвіду Європейського Союзу	139
<i>Teodore Giorgobiani.</i> Economic and Social Drivers of Cybercrime	158
<i>Samir Ilyas oghlu Gadirov.</i> Modern Problems and Main Aspects of Criminal Law Fight Against Hooliganism	175
<i>Михайло Кузьменко.</i> Саморобний запальний прилад: визначення поняття	192

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ННЦ ICE — учасник Міжнародної науково-практичної конференції в Молдові	209
Співробітники ННЦ ICE — учасники Міжнародного практичного форуму <i>LIAS Indusrty</i>	211
Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики», присвячена пам'яті видатного вченого Владислава Федоренка («Федоренківські читання»)	212
Співробітники ННЦ ICE — учасники Міжнародної науково-практичної конференції з питань проведення судових вибухотехнічних експертиз	215
Міжнародна науково-практична конференція «Діджиталізація судово-експертної науки в умовах воєнного стану»	217
Співробітники ННЦ ICE — учасники Міжнародної науково-практичної конференції «Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз»	219
Видання «Ратишна холодна зброя, утворена з сільськогосподарського знаряддя» — переможець Всеукраїнського (національного) конкурсу наукових та навчально-методичних видань із аграрної історії «Сіяч»	222
Восьма науково-практична конференція Всеукраїнської асоціації поліграфологів	223

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головна редакторка

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патвакан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, PhD із права,
Судово-експертний центр (Чорногорія).

Ольга Катарага, PhD із права, Національний
центр судових експертиз (Молдова).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрік Малевскі, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мозурайтіс, д-р права, Центр судової
експертизи (Литва).

Ніколаос Цатіс, PhD, Афінський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габріеле Юдкайте-Гранскіене, д-ка права,
членкиня Верховного Суду
Литовської Республіки (Литва).

Консультативна рада

Сергій Тюленев, канд. екон. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук та Міністерства
освіти і науки України (Україна).

Проф. Ганна Спіцина, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін
Тетяна Кіпушева
Інна Копитіна
Віталій Лотоцький

Перекладачі

Андрій Бубліков
Дарина Духненко
Олексій Корнев

Адреса редакційної колегії: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61117.

Тел: +38 (057) 372-20-01, e-mail: zbirnyk_nscfsi@hniise.gov.ua

Судова експертиза в цифрову епоху: виклики та перспективи розвитку

Елла Сімакова-Єфремян *

* Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.01 УДК 343.98::004

Надійшло 23.12.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /

Доступно онлайн 31.12.2024

Судова експертиза є однією з ключових складових забезпечення правосуддя: вона сприяє з'ясуванню істини у кримінальних, адміністративних, господарських і цивільних справах. У сучасному інформаційному суспільстві день у день злочини стають більш складними, а злочинці — більш обізнаними, що потребує відповідного вдосконалення методів розслідування. У цих умовах цифровізація, автоматизація та впровадження новітніх технологій, що панують у всіх сферах життя, є надійним підґрунтям для розвитку судово-експертної діяльності.

Цифровізація суспільства породила нові форми злочинності — кіберзлочини, фінансові махінації за допомогою криптовалют, фальсифікацію цифрових документів, поширення шкідливих програм та інші правопорушення, які потребують спеціальних знань у галузі ІТ-технологій для їх викриття і/або попередження.

Більшість цих злочинів має транскордонний характер, що ускладнює їх розслідування та документування. Зокрема, кіберзлочини передбачають застосування технологій для приховування слідів — таких, як шифрування, анонімні мережі й підроблення цифрових доказів. Це потребує від судових експертів глибокого розуміння сучасних технологій і знання методів їх аналізу.

Окрім того, цифрова трансформація спричинила певні проблеми у традиційних формах судово-експертної

діяльності. Наприклад, судові експерти сьогодні стикаються із необхідністю перевіряти цифрову природу фізичних доказів (фотозображень, відеозаписів, електронних документів та ін.). В умовах глобалізації злочинності актуальності набуває стандартизація методів роботи судових експертів на міжнародному рівні.

У відповідь на сучасні інформаційні виклики в судово-експертну діяльність у всіх країнах світу активно впроваджують інноваційні технології, які трансформують підходи до збирання, аналізування й оцінювання доказів.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України наполегливо інтегрує новітні технології у свою діяльність, перебуваючи в авангарді цифрової трансформації. Центр реалізує науково-дослідні проекти, спрямовані на адаптацію міжнародних стандартів до судово-експертної діяльності України, співпрацюючи із цих питань із провідними експертними установами світу.

Станом на сьогодні збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» індексовано в *Google Scholar* і міжнародних наукометричних базах: *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *CORE*, *Crossref*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)*, *ERIH PLUS*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *Europub*, *Index Copernicus International*, *MIAR*, *RefSeek*, *ResearchBib*, *Ulrich's*, *WorldCat*, а також у Реєстрі наукових видань України й на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI. Електронні версії збірника розміщено в мережі «Інтернет» на платформах Національної бібліотеки Укра-

їни ім. В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін., що сприяє обміну науковими напрацюваннями між авторами видання й ученими всього світу.

Як і попередні випуски, наукові праці цього збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» об'єднано у дві групи: дослідницькі роботи (*Research Papers*) і наукові нотатки (*Case Notes*).

Стисло оглянемо матеріали поточного випуску. У статті «Сучасна взаємодія судових експертів, криміналістів і журналістів: виклики та перспективи» докторка юридичних наук, професорка **Олеся Ващук** (Україна) особливу увагу приділила аналізуванню новітніх викликів (зокрема, зростанню кіберзлочинності й застосуванню злочинцями інноваційних технологій, що ускладнює розслідування та потребує нових підходів і правових механізмів для забезпечення точності й неупередженості журналістських матеріалів), а також питанням конфіденційності, запобігання маніпуляціям і дотримання етичних стандартів під час взаємодії між журналістами й судовими експертами та криміналістами.

Докторка філософії в галузі економіки **Валерія Бондаренко-Берегович** (Україна) у своїй науковій праці дослідила шляхи мінімізації помилок у судово-експертній діяльності; вплив когнітивних упереджень; питання впровадження сучасних технологій, удосконалення системи навчання та сертифікації експертів; а також етичні аспекти. Дослідниця сформулювала основні стратегії мінімізації помилок у судово-експертній діяльності, які мають важливе теоретичне та практичне значення, розробила комплексний підхід до мінімізації

таких помилок і запобігання їм; акцентувала увагу на когнітивних упередженнях, недостатній підготовці експертів і відсутності єдиних стандартів із проведення експертиз у різних країнах і навіть різних установах однієї держави; оцінила вплив сучасних технологій на зменшення кількості помилок і запропонувала рекомендації щодо вдосконалення системи навчання та сертифікації судових експертів.

У публікації «Обґрунтування питань у процесуальному документі про призначення комплексної судової експертизи щодо отруєння тварин» доктор ветеринарних наук, професор **Іван Яценко** (Україна) окреслив коло питань в ухвалі або постанові про призначення комплексної судової ветеринарної та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизи в разі розслідування фактів отруєння тварин. Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що логічно систематизовані й науково сформульовані запитання, поставлені суб'єктом досудового розслідування або судом у процесуальному документі про призначення комплексної експертизи, сприятимуть отриманню найбільш повних і обґрунтованих відповідей на них у висновку експертів у найбільш оптимальний строк.

Кандидатка філологічних наук, доцентка **Неля Медвідь** (Україна) у матеріалі «Комбінації застосування філологічних знань у процесі проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи» обґрунтувала потребу в нових наукових розробках у сфері семантико-текстуальної експертизи, обумовлену політичними й соціальними вимогами часу; зауважила про ускладнення роботи експерта-лінгвіста через нестачу методик проведення судової семантико-текстуальної експертизи; розглянула

можливі варіанти застосування філологічних знань під час аналізування текстів з ознаками закликів, залякування, пропаганди, отримання вигоди й окреслила рекомендації щодо дослідження текстів із застосуванням елементів семіотичного, лінгвопрагматичного, семантичного, стилістичного, предметно-тематичного, формально-граматичного, описового, інтерпретаційного аналізу, інтент-аналізу, знань з когнітивної лінгвістики (із прикладами з власної експертної практики).

В оглядовій статті, присвяченій 220-й річниці заснування Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і, відповідно, Харківського медичного університету, доцентка **Жаннета Перцева** й **Ольга Виноградова** (обидві — Україна) розповіли про науковий шлях трьох представників династії Бокаріусів (що віддала служінню судовій медицині та криміналістиці понад 100 років): батька Миколи Сергійовича й синів — Миколи Миколайовича та Віталія Миколайовича.

Доктор філософії в галузі економіки, доцент **Карен Маміконян** та **Ануш Арутюнян** (обидва — Вірменія) у науковій статті «Щодо питання звільнення від оподаткування дивідендів, отриманих фізичними особами від участі в капіталі компанії» розглянули економічні наслідки, що виникають у контексті непропорційного подвійного оподаткування прибутку підприємств в умовах правового регулювання. Ці наслідки пов'язані з прозорістю інвестицій, чинниками ризику в разі залучення інвестицій і, зокрема, з накопиченням необґрунтованого капіталу, відображеного у фінансовій звітності підприємств, що особливо актуально, коли обмежені можливості альтернативного інвестування призводять до розподілу прибутку (виплати дивідендів) і реінвестування у статутний капітал без

належного документального оформлення цих операцій. Ухилення від оподаткування може стати підставою для призначення судових фінансово-економічних експертиз у кримінальному або іншому провадженні. Водночас дискусії щодо методики з'ясування зазначеного питання наразі є актуальними, оскільки ефективне та цілеспрямоване реінвестування капіталу безпосередньо впливає як на здатність компанії виконувати взяті на себе зобов'язання та підтримувати фінансову стабільність, так і на захист інтересів акціонерів і майбутню мету розвитку організації.

Дослідницький розділ завершує стаття **Анатолія Дивнича** та кандидатки економічних наук, доцентки **Ольги Дивнич** (обидва — Україна), які запропонували визначати ринкову вартість бойової стрілецької вогнепальної зброї (що завжди ускладнено нестачею інформації та правовою невизначеністю функціонування ринку) за допомогою аналізування угод, укладених за результатами процедур завершених публічних закупівель пістолетів; виокремили суб'єктів такого ринку та схарактеризували змішану структуру недосконалої конкуренції; зауважили подібність ринку стрілецької зброї в Україні до аналогічних ринків зброї в розвинених країнах.

Розділ наукових нотаток відкриває матеріал «Правові засади здійснення правосуддя: імплементація в українське законодавство досвіду Європейського Союзу» **Дар'ї Барбаши** (Україна), у якому системно проаналізовано чинне законодавство та прецедентне право Євросоюзу й України, виокремлено принципи здійснення правосуддя й актуальні правові позиції судів (Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини) щодо їх застосування та захисту, акцентовано увагу на тісній

кореляції між окремими принципами правосуддя всередині системи, запропоновано розглядати принципи правосуддя комплексно (за найбільш пов'язаними групами) і сформульовано висновок, що чинне українське законодавство містить уніфіковану систему основних засад правосуддя, яка відповідає європейським стандартам, а національна судова практика щодо забезпечення їх дотримання формується з урахуванням європейського прецедентного права.

Теодор Джорджобіані (Литва) у своєму дослідженні розглянув сучасні глобальні реалії технологічного прогресу та значну залежність від цифрових інструментів як чинники, що посилюють кіберзлочинність, і наголосив на загрозах і викликах від кіберзлочинності; застосував регресійний аналіз, побудований на нещодавно оприлюдненому (уперше в історії) Світовому індексі кіберзлочинності; проаналізував показники кіберзлочинності 94 країн на основі впливу 6 предикторних змінних (цей аналіз засвідчив, що ступінь економічної свободи має зворотний вплив на рівень кіберзлочинності, а рівень інновацій прямо збільшує цей рівень, хоча й із меншою ймовірністю).

Самір Ільяс огли Гадіров (Азербайджан) у науковій праці «Сучасні проблеми й основні аспекти кримінально-правової протидії хуліганству» приділив увагу історичному розвитку хуліганства та проблемам, які воно спричиняє для сучасного суспільства, а також соціальним, економічним і культурним чинникам, через які хуліганство продовжує існувати, незважаючи на правові ініціативи, спрямовані на протидію йому; оцінив ефективність чинних правових систем у запобіганні хуліганству; окреслив недоліки та проблеми застосовуваних владою методів протидії йому; у прагненні усунути бар'єри між пра-

вовими концепціями та їх фактичною реалізацією за допомогою застосування міждисциплінарного підходу наголосив на необхідності посилити співпрацю в системі кримінального правосуддя, запровадити цілеспрямовані соціальні заходи й адаптувати закони з метою профілактики хуліганства, особливо серед молоді, яка перебуває у групі ризику.

Михайло Кузьменко (Україна) свій науковий доробок присвятив питанню визначення поняття «саморобний запальний прилад» для його подальшого вживання в межах проведення судових пожежно-технічних експертиз. Відсутність методик і методів дослідження згаданих приладів унеможливорює спроби експертів у галузі судових пожежно-технічних досліджень визначити конкретне джерело запалювання, яке спричинило займання певного матеріалу (речовини) або має достатньо енергії для запалювання відповідного горючого середовища в осередку пожежі. Дослідник запропонував авторське формулювання поняття «саморобний запальний прилад», що сприятиме розробленню відповідних методик і методів дослідження їхньої загальної будови, елементів їхньої конструкції та принципу дії в межах проведення судових пожежно-технічних експертиз.

Завершальні сторінки 37-го випуску збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» присвячено відображенню подій наукового життя, які відбулися впродовж жовтня-грудня 2024 року та в яких брали активну участь співробітники Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Ці потужні наукові заходи засвідчили незламність науковців і практиків у скрутні для України часи військової агресії РФ проти нашої держави.

Редакційна колегія вдячна авторам, які надали матеріали для публікації, а також усім, хто долучився до підготовки цього випуску до друку. Ваші цікаві ідеї й наукові досягнення підвищують значення нашого часопису в очах професійної спільноти як в Україні, так і за кордоном.

Запрошуємо українських та іноземних науковців, аспірантів і докторантів, а також працівників експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів, судів та інших інституцій подавати свої рукописи для оприлюднення на сторінках нашого видання.

Разом ми продовжуємо розвивати науку навіть у найскладніші часи!

Слава Україні!

Сімакова-Єфремян, Е. (2024). Судова експертиза в цифрову епоху: виклики та перспективи розвитку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 5—9. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.01.

Сучасна взаємодія судових експертів, криміналістів і журналістів: виклики та перспективи

Олеся Ващук *

* Д-ка юрид. наук, професорка, Національний університет

«Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3161-2870>, e-mail: earth.olesia@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.02 УДК 343.9:070

Надійшло 01.09.2024 / Рецензовано 10.09.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /

Доступно онлайн 31.12.2024

У сучасному інформаційному суспільстві журналістські розслідування є важливим інструментом викриття правопорушень, корупційних схем і формування громадської думки. Для забезпечення якості й достовірності здобутої інформації журналісти потребують професійної співпраці із судовими експертами та криміналістами. Метою цього наукового дослідження є розроблення теоретико-правових засад і практичних рекомендацій для оптимізації взаємодії між журналістами й судовими експертами та криміналістами у процесі проведення журналістських розслідувань. Особливу увагу приділено аналізу новітніх викликів, зокрема зростанню кіберзлочинності й застосуванню злочинцями інноваційних технологій, що ускладнює розслідування та потребує нових підходів і правових механізмів для забезпечення точності й неупередженості журналістських матеріалів. У межах дослідження застосовано міждисциплінарний підхід (аналіз правових, етичних і технологічних аспектів співпраці журналістів із судовими експертами та криміналістами). Зважаючи на світові тенденції до діджиталізації, підкреслено необхідність запровадження нових стандартів і правових механізмів для забезпечення прозорості й об'єктивності такої співпраці. Розглянуто також питання конфіденційності, запобігання маніпуляціям і дотримання етичних стандартів під час цієї взаємодії. У кон-

тексті цифровізації такі заходи сприятимуть утвердженню справедливості, підвищенню довіри як до масмедіа, так і до судової системи, а також захисту прав громадян, що є передумовами успішного функціонування демократичного суспільства. Результати дослідження підтверджують, що підвищення ролі судових експертів і криміналістів у журналістських розслідуваннях — важливий чинник забезпечення високого рівня якості й достовірності інформації, що є актуальним в умовах неупинного вдосконалення цифрових технологій для викриття нових видів злочинності (зокрема, кіберзлочинів), які потребують запровадження інноваційних методів судової експертизи.

Ключові слова: журналістські розслідування; журналіст; судовий експерт; криміналіст; взаємодія; судова експертиза; криміналістика.

Постановка наукової проблеми

Журналістські розслідування відіграють важливу роль у викритті правопорушень і корупції, формуванні громадської думки. Для забезпечення достовірності й об'єктивності інформації, яку отримує суспільство, представникам масмедіа важливо співпрацювати із судовими експертами та криміналістами, які в межах законодавства можуть надати технічну підтримку й допомогу в перевірці певних фактів. Висновки судових експертів мають вирішальне значення для результатів судових процесів, тож така взаємодія має бути відповідальною, щоб запобігти конфліктам інтересів і забезпечити справедливість. Із появою нових видів злочинності (зокрема, кіберзлочинів) виникла потреба у застосуванні більш сучасних, інноваційних методів судової експертизи. Під час журналістських розслідувань часто виникає потреба в експертній допомозі з метою аналізу складних технічних даних або виявлення маніпуляцій. Співпраця журналістів із судовими експерта-

ми та криміналістами має відбуватися винятково в межах закону з дотриманням конфіденційності, об'єктивності й запобігання маніпуляціям, оскільки це важливо для захисту прав людини та забезпечення довіри до медіа й судової системи. Посилення взаємодії журналістів із судовими експертами та криміналістами потребує розроблення нових стандартів, які зважатимуть на сучасні виклики й запобігатимуть конфліктам, помилковим висновкам і порушенням прав людини. Саме тому різнобічне дослідження всіх аспектів такої співпраці є актуальним із метою розроблення нових підходів до неї та сприятиме утвердженню справедливості й захисту прав громадян.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У сучасному цифровізованому світі взаємодія судових експертів, криміналістів і журналістів має зазнати суттєвих змін, зумовлених запровадженням

новітніх технологій та методик¹. Розвиток цифрових технологій, глобалізація та збільшення впливу на суспільство медіа- й інформресурсів істотно трансформують підходи до співпраці між цими професіоналами у розслідуванні злочинів і виявленні правопорушень².

У цьому контексті журналістські розслідування³ стають важливим незалежним інструментом для виявлення суспільно значущих проблем, що потребує ефективної взаємодії із судовими експертами та криміналістами⁴. Однак ці зміни спричиняють ще більше викликів⁵, які

- 1 Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К., Коновалова В. О. та ін. Інноваційні методи, засоби та технології в криміналістиці та судовій експертизі : наук.-практ. посіб. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2023. 116 с. URL: <http://surl.li/zhtvre> (дата звернення: 01.08.2024) ; Василенко М. К. Особливості розвитку журналістики-розслідування. Припустимі стандарти домислу і вимислу. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2012. № 2. С. 31–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2012_2_6 (дата звернення: 01.08.2024) ; Куліді Н. А., Гудошник О. В. Досвід оцінки ефективності міжнародних журналістських розслідувань в українському медіапросторі. *Масова комунікація у глобальному та національному вимірах*. 2019. Вип. 11. С. 65–70. DOI: [10.5281/zenodo.2816764](https://doi.org/10.5281/zenodo.2816764) (дата звернення: 01.08.2024) ; Толокольнікова К. Нові тренди журналістики розслідувань зі США / Детектор медіа. 28.09.2015. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/education/novi_trendi_zhurnalistiki-rozsliduvan_zi_ssha/ (дата звернення: 01.08.2024) ; Стекольщикова В. А. Конвергентність класичних та інноваційних інструментів інформаційного досє крізь призму ефективності журналістського розслідування. *Поліграфія і видавнича справа*. 2017. № 2 (74). С. 128–136. URL: <http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/2-74/16.pdf> (дата звернення: 01.08.2024).
- 2 Яковець А. В. Телевізійна журналістика: теорія і практика : посібник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ, 2009. 262 с. ; Полушкіна В. Ю. Специфіка використання інформаційних джерел у журналістському розслідуванні. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2000. Т. 1. С. 56–60. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=44> (дата звернення: 01.08.2024) ; Лілієнталь Ф. Розслідування / пер. з нім. В. Климченко. Київ, 2016. 135 с. URL: <http://www.aup.com.ua/rozsliduvannya-folker-liliiental/> (дата звернення: 01.08.2024) ; Кирилова О., Шевцова К. Журналістське розслідування як метод залучення аудиторії. *Масова комунікація у глобальному та національному вимірах*. 2017. Вип. 7. С. 145–149. DOI: [10.13140/RG.2.2.17474.07367](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.17474.07367) (дата звернення: 01.08.2024).
- 3 Бут К. О., Любченко Ю. В. Інструментарій сучасної розслідувальної журналістики: особливості використання. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69). № 4. Ч. 2. С. 178–182. DOI: [10.32838/2663-6069/2019.4-2/34](https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.4-2/34) (дата звернення: 01.08.2024) ; Яблоновська Н. Журналістське розслідування в аспекті вимог оперативно-розшукового законодавства: pro et contra. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2011. № 4. С. 118–124 ; Бацюкова С., Виртосу І. Розслідувальна журналістика: посібник для журналістів з активною громадянською позицією. Луганськ, 2013. 97 с. URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/rol-2013-7-18_1 (дата звернення: 01.08.2024) ; Глушко О. К. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика : навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та допов. Київ, 2007. 144 с.
- 4 Бель Б., Бурмагін О., Патора Т., Хоменок О. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика. Київ, 2013. 190 с. URL: <https://irrp.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/verstka.pdf> (дата звернення: 01.08.2024) ; Мурікан Ж. Журналістське розслідування. Київ, 2003. 176 с. ; Журналісти-розслідувальники про надихаючий досвід і практичні уроки глобальної конференції / RPDI IPPP. 05/11/2013. URL: <https://irrp.org.ua/zhurnalstirozslidvalnik-pro-nadihayuchiy-dosvd-praktichn-uroki-globalnoyi-konferencyi/> (дата звернення: 01.08.2024) ; Лілієнталь Ф. Зазнач. твір.
- 5 Портян О. Журналістських розслідувань в Україні стає більше, та фігурантів не карають / *European Journalism Observatory*. 30.11.2016. URL: <https://ua.ejo-online.eu/3340/media-i-politika/>

потребують адаптації наявних методів і підходів до подібної співпраці у сфері судової експертизи та криміналістики⁶.

Мета статті

Розробити теоретико-правове підґрунтя та практичні рекомендації для оптимізації співпраці журналістів із судовими експертами та криміналістами у процесі журналістських розслідувань, спрямованих на викриття правопорушень і корупції; виявити та проаналізувати новітні виклики, зумовлені технологічними змінами й появою нових видів злочинності (зокрема, кіберзлочинів); визначити, які

стандарти та правові механізми необхідно розробити для забезпечення достовірності, об'єктивності й етичності оприлюднюваної масмедіа інформації; із метою захисту прав людини та підвищення довіри до масмедіа і судової системи розглянути питання конфіденційності, запобігання маніпуляціям та дотримання об'єктивності в умовах надання судовими експертами допомоги в журналістських розслідуваннях.

Методи дослідження

Застосовано міждисциплінарний підхід: проведено аналіз правових, етичних

(дата звернення: 01.08.2024) ; Хоменко І. А. Вплив бінарних стереотипів мислення на результати журналістських розслідувань. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2015. Т. 58. С. 9—16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2015_58_4 (дата звернення: 01.08.2024) ; Николенко О. 5 найгучніших журналістських розслідувань України / Суспільне новини. 06.06.2020. URL: <https://suspiilne.media/38952-5-najgucnisih-zurnalistskih-rozsliduvan-ukraini/> (дата звернення: 01.08.2024) ; Коваленко А. В. Розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2022. 268 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/1105> (дата звернення: 01.08.2024) ; Журналістське розслідування : посібник. За мат-ми сем-рів Ін-ту мас. інформ. (Київ), Центру підготов. та вдосконал. журналіст. (Париж), нідерланд. прогр. МАТРА / пер. та адапт. А. Лазарева та ін. ; упорядкув. А. Лазарева, І. Чайка ; ред. С. Таран. Київ, 2004. 110 с.

- 6 Нікітіна Н. В. Специфіка журналістського розслідування: основи жанру й методу. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2008. Т. 30. С. 170—172. URL: http://www.scientific-notes.com/wp-content/uploads/2019/01/nz_30.pdf (дата звернення: 01.08.2024) ; Полушкіна В. Ю. Агентство журналістських розслідувань як ефективна модель проведення, розробки та розповсюдження інформаційного продукту розслідувальної діяльності. *Актуальні питання масової комунікації*. 2002. Вип. 3. Ч. 2. С. 15—17. URL: http://comstudies.org/wp-content/uploads/CIMC_2002_no03.pdf (дата звернення: 01.08.2024) ; Юхно О. О. Актуальні проблеми досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері професійної діяльності журналістів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 11—20. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2504> (дата звернення: 01.08.2024) ; Коваленко А. В. Розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів : монографія. Северодонецьк, 2018. 268 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/1089> (дата звернення: 01.08.2024) ; Його ж. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Право і Безпека*. 2016. № 1. С. 103—108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_1_22 (дата звернення: 01.08.2024) ; Його ж. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 182—191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_1_19 (дата звернення: 01.08.2024) ; Його ж. Професійна діяльність журналіста як елемент віктимологічної характеристики потерпілого від злочинів проти журналістів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 4 (72). С. 216—225. URL: <http://surl.li/rtdsqe> (дата звернення: 01.08.2024).

і технологічних аспектів співпраці журналістів із криміналістами й судовими експертами.

Викладення основного матеріалу дослідження

Сучасна взаємодія судових експертів і криміналістів із журналістами відбувається у різних формах, залежно від контексту, завдань і специфіки розслідувань, зокрема:

- консультації й експертні коментарі (судові експерти та криміналісти консультують журналістів щодо складних технічних або наукових питань, які виникають під час журналістських розслідувань; такі консультації стосуються пояснень специфіки методів розслідування, оцінювання достовірності або допустимості доказів чи аналізування складних тем для їх розуміння пересічними громадянами);
- спільні розслідування (спільна участь у «польових роботах» та аналізуванні зібраних доказів і/або проведення експертних досліджень для підтвердження (спростування) гіпотез, висунутих журналістами);
- навчання та тренінги (судові експерти і криміналісти проводять для журналістів навчальні семінари або тренінги, на яких знайомлять із сучасними методами судової експертизи, основами цифрової криміналістики й аналізу даних тощо, що підвищує компетентність журналістів і допомагає їм більш ефективно застосовувати наукові методи у своїй роботі);
- оприлюднення (у межах законодавства) результатів експертизи

(журналісти публікують результати судових експертиз, проведених експертами, для підтвердження своїх розслідувань або для надання вагомості своїм матеріалам. Такі публікації мають бути прозорими й відповідати етичним стандартам, щоб забезпечити достовірність інформації);

- спільна участь у конференціях і круглих столах (журналісти й експерти беруть участь у спільних конференціях, симпозиумах або круглих столах, де обговорюють актуальні питання криміналістики, судової експертизи та журналістики, сприяючи обміну досвідом і знаннями та налагодженню контактів між професіоналами різних галузей);
- документальна співпраця (журналісти співпрацюють з експертами у створенні документальних фільмів, репортажів або спеціальних випусків, присвячених складним темам, що потребують глибокого експертного аналізу. Експерти стають консультантами або учасниками таких проєктів);
- забезпечення доказової бази (судові експерти та криміналісти надають допомогу журналістам для підтвердження (спростування) фактів, перевіряючи зібрані докази: аналізують цифрові дані, фото- й відеоматеріали, проводять почеркознавчі або інші експертизи);
- конфіденційні консультації (журналісти звертаються до судових експертів і криміналістів за консультаціями, не розповідаючи про подробиці справи або про джерела інформації, що дає їм змогу здобути необхідні знання

без ризику розкрити інформацію, здатну завадити розслідуванню);

- правова допомога (допомога журналістам у правових питаннях, пов'язаних з їхньою діяльністю, зокрема, щодо допустимості доказів у суді, захисту прав журналістів або конфіденційності джерел інформації).

Згадувані вище форми взаємодії між судовими експертами, криміналістами й журналістами спрямовані на ефективне виявлення, розслідування та висвітлення суспільно важливих проблем, що, безумовно, потребує дотримання етичних і правових норм.

Для нормативного регулювання співпраці судових експертів і криміналістів із журналістами необхідно розробити й запровадити відповідні правові механізми⁷, які забезпечуватимуть прозорість, об'єктивність і захист прав усіх учасників цього процесу, зокрема:

1. Спеціалізовані угоди та договори, які в межах вимог законодавства України регулюватимуть основні аспекти взаємодії, як-от:

- 1.1. Договір про конфіденційність.
Така угода передбачає, що експерти й журналісти зобов'язуються не розголошувати конфіденційну інформацію, здобуту під час співпраці;

- 1.2. Договір про надання експертних послуг. У цьому документі варто чітко окреслити обсяг та умови надання журналістові експертних послуг, а також права й обов'язки сторін;

2. Положення про співпрацю, якими доповнити кодекси етики (норми, що регулюють співпрацю між судовими експертами й журналістами, слід додати до професійних кодексів етики як журналістів, так і судових експертів):

- 2.1. Кодекс етики українського журналіста⁸. Він міститиме положення про етичні принципи співпраці із судовими експертами та криміналістами, поміж яких: заборона тиску на експертів, об'єктивність у поданні інформації, викладеної у висновках експертів, і дотримання вимог законодавства України щодо конфіденційності;

- 2.2. Кодекс етики судового експерта⁹ в Україні станом на 01.12.2024 р.

7 Опришко Л., Панкратова Л. Основи судової журналістики : посібник. Київ, 2016. 152 с. URL: https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Courts_and_media_journalists_manual_2016_Ukr1.pdf.pdf (дата звернення: 01.08.2024) ; Хоменко О. С., Бурмагін О. О., Іванова К. Б., Рибка Є. М., Томіленко С. А. Журналістське розслідування: навчальний посібник для початківців / за заг. ред. О. О. Хоменка. Мелітополь, 2008. 182 с. ; Земляна І. Журналіст і (НЕ) безпека. Посібник для журналістів, які працюють в небезпечних умовах. Київ, 2016. 192 с. URL: <https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Zhurnalist-i-nebezpeka.pdf> (дата звернення: 01.08.2024) ; Журналістське розслідування ... ; упорядкув. А. Лазарева, І. Чайка

8 Кодекс етики / Комісія з журналістської етики. URL: <https://cje.org.ua/ethics-codex/> (дата звернення: 01.08.2024).

9 Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13906> (дата звернення: 01.08.2024) ; Дереча Л. М. Професійна етика судового експерта. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річ. створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 07–08.11.2013). Харків, 2013. С. 12–13. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/nauka/2013_actualni_pytannya.pdf (дата звернення: 01.08.2024) ; Рувін О. Г.,

існує хіба що на рівні окремих установ¹⁰, але його законопроект обов'язково має містити пункти щодо надання консультацій журналістам, забезпечення об'єктивності й незалежності, а також уникнення конфліктів інтересів;

3. Державні стандарти й рекомендації щодо співпраці між судовими експертами, криміналістами та журналістами, які полягатимуть у рекомендаціях про обмін інформацією (зважаючи на питання безпеки й конфіденційності), чи то стандарти доказової бази (визначення стандартів для збирання, збереження та застосування доказів, здобутих під час співпраці з експертами, щоб за потреби суд мав змогу їх прийняти);

4. Відповідні зміни до законодавства — законів України «Про медіа»¹¹ (про захист джерел інформації, конфіденційність і відповідальність за розголошення таємної інформації) та «Про судову експертизу»¹² (про регулювання участі експертів у журналістських розслідуваннях, порядок надання консультацій і правовий статус висновків експертів, на які посилаються представники медіа);

5. Навчальні програми або моделі для підготовки як журналістів, так і експертів

для більш ефективної співпраці (із симуляторами реальних розслідувань, де обидві сторони навчатимуться працювати разом, дотримуючи етичних і правових норм).

Окрім наведеного вище, необхідно створити спеціальні регуляторні органи або комісії, що контролюватимуть співпрацю між судовими експертами та журналістами. Наприклад, Національну комісію з етики співпраці медіа й експертів, яка розглядала б конфліктні ситуації, надавала б роз'яснення та рекомендації, а також розробляла б політику для забезпечення етичної та правової співпраці або передбачала б роботу омбудсмена з питань інформаційної взаємодії (спеціальний посадовець, відповідальний за захист прав учасників співпраці, розгляд скарг і сприяння розв'язанню конфліктів).

Налагодження ефективного взаємозв'язку судових експертів, криміналістів і журналістів потребує систематичного підходу, який має містити такі кроки:

- визначення чітких каналів комунікування (створення платформи для обміну інформацією (онлайн-платформа або база даних, де судові експерти, криміналісти й журналісти обмінюватимуться інформацією, дотримуючи принципів конфі-

Голікова Т. Д., Полтавський А. О. Кодекс етики судових експертів України як складова державної антикорупційної політики. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 09.12.2016). Київ, 2016. С. 350—353. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/396ea8a8-d53f-4259-a169-ef16455cc24f/content> (дата звернення: 01.08.2024) ; Панькевич В. М., Сплавська О. В. Правова регламентація професійної етики судового експерта. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 7—14. DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-7 (дата звернення: 01.08.2024).

10 Кодекс етики судового експерта ТОВ «Судова незалежна експертиза України» : затв. наказ. дир-ра ТОВ «СНЕУ» від 30.12.2014 р. № 56. URL: <https://ekspertiza.com.ua/uk/kodeksy-etyky-sudovoho-eksperta> (дата звернення: 01.08.2024).

11 Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

12 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

денційності та захисту особистих даних), або призначення контактних осіб (кожна сторона (експерти, журналісти) повинна мати конкретних контактних осіб, які відповідатимуть за координування співпраці, що полегшить комунікацію та пришвидшить реагування на запити), або зазначення даних контактних осіб і сфери їх професійних інтересів);

- регулярне проведення спільних навчань, семінарів і тренінгів з етичних та правових аспектів співпраці, із застосування сучасних технологій у розслідуванні тощо (допоможуть зрозуміти специфіку роботи кожної сторони й досягти однаковості) і/або спільне виконання практичних вправ (колективне розв'язання уявної справи дасть змогу відпрацювати навички взаємодії);
- розроблення спільних стандартів та протоколів співпраці (етичних стандартів, яких повинні дотримувати і експерти, і журналісти під час співпраці з метою запобігти конфлікту інтересів та забезпечити об'єктивність у роботі; процедур взаємодії, включно з форматами запитів на експертну допомогу, умовами надання консультацій, порядком обміну інформацією й опрацювання доказів);
- формалізація співпраці за допомогою угод (укладання між медійними організаціями та судовими експертними установами меморандумів, які обумовлюватимуть принципи взаємодії, дотримання конфіденційності, права й обов'язки сторін) або договорів (на надання експертних

послуг, що забезпечить взаєморозуміння та правову захищеність обох сторін);

- створення механізмів зворотного зв'язку для регулярного моніторингу співпраці й оцінювання її ефективності (визначення результативності та впливу на якість журналістських розслідувань, включно з опитуванням, обговоренням кейсів або проведенням внутрішніх аудитів; виявлення проблем і розроблення рекомендацій для покращення процесу);
- розвиток професійних мереж (створення або активне користування наявними професійними мережами (асоціацій журналістів або експертів), де сторони взаємодіятимуть, обмінюватимуться досвідом та обговорюватимуть актуальні питання співпраці), організація та проведення конференцій і круглих столів (регулярних заходів, де журналісти й експерти обговорюватимуть нові виклики, ділитимуться досвідом і розроблятимуть нові форми співпраці);
- забезпечення правової підтримки (надання юридичних консультацій у разі виникнення правових питань або конфліктів, пов'язаних зі співпрацею, включно з консультаціями щодо допустимості доказів, питань конфіденційності або захисту джерел інформації) і імплементація міжнародного досвіду (для розроблення нормативної бази співпраці й адаптації найкращих іноземних практик до місцевих умов);
- інформування та підвищення обізнаності (проведення інформаційних кампаній

для підвищення обізнаності громадськості про важливість співпраці між журналістами й експертами для забезпечення прозорості та справедливості); публікації та звіти (оприлюднення результатів успішної співпраці, аналітичних звітів і досліджень, що підтверджують значущість та ефективність такої взаємодії).

Окреслені вище кроки спрямовані на налагодження ефективного взаємозв'язку між судовими експертами, криміналістами та журналістами, покликані забезпечити взаємну довіру, дотримання етичних і правових норм та, зрештою, підвищити якість журналістських розслідувань і висновків експертів.

Судові експерти та криміналісти здатні надавати значну підтримку журналістам у низці ключових сфер, де їхні професійні знання та навички є критично важливими для проведення ретельних і достовірних розслідувань. Зокрема, варто виокремити основні галузі, у яких співпраця між журналістами й експертами є особливо корисною:

- кримінальні розслідування (криміналісти й судові експерти допомагають журналістам збагнути технічні аспекти розслідування злочинів (відновлення хронології подій, аналіз місця події та фізичних доказів — наприклад, відбитків пальців або зразків ДНК); криміналісти здатні надати глибоке розуміння процесів, які стоять за розкриттям злочинів, що дає змогу журналістам створювати більш точні й інформативні матеріали);
- фінансові й економічні розслідування (експерти-економісти допоможуть журналістам діяти юридично обґрунтованих

висновків під час розслідування складних фінансових схем — проаналізувати бухгалтерські документи для виявлення незаконних фінансових операцій, відмивання грошей, корупції або шахрайства, викриття корупційних схем);

- кіберзлочинність (експерти з цифрової криміналістики є незамінними для журналістів, які розслідують інциденти з порушенням кібербезпеки, у відновленні видалених даних, аналізі цифрових слідів, з'ясуванні джерел кібератак і наданні висновків щодо автентичності цифрових доказів та ін.);
- корупційні розслідування (судові експерти проводять експертизу документів, аналізують їхню автентичність і законність, що допомагає журналістам виявляти корупційні дії; експерти здатні виявляти подробиці, аналізувати підозрілі договори або інші юридичні документи, що є ключовими елементами в розслідуванні корупційних справ, тощо);
- екологічні розслідування (експерти в галузі екології та хімії здатні допомогти журналістам у розслідуванні екологічних злочинів або порушень (аналіз зразків ґрунту, води або повітря на наявність забруднювальних речовин, визначення джерел екологічних катастроф і оцінювання їхніх наслідків для здоров'я населення та довкілля) та ін.);
- медичні розслідування (судово-медичні експерти здатні надавати підтримку журналістам у розслідуванні медичних злочинів або сумнівних випадків смер-

ті (аналіз тілесних ушкоджень, з'ясування причини смерті, оцінювання медичних звітів і виявлення порушень у медичній практиці) тощо);

- гуманітарні й соціальні розслідування (у контексті гуманітарних криз або соціальних конфліктів експерти здатні допомогти журналістам оцінити ситуацію на місці, ідентифікувати жертв або визначити масштаби руйнувань, проаналізувати соціальну політику та її вплив на різні верстви населення та ін.);
- лінгвістичні експертизи (у разі розслідування випадків поширення неправдивої інформації або аналізу конфіденційних документів тощо лінгвісти аналізують тексти для виявлення авторства, розшифровки прихованих смислів або виявлення маніпуляцій у документах);
- правова експертиза (правники консультують журналістів щодо правових аспектів розслідувань, включно з допустимістю доказів, конфіденційністю джерел та з інших питань, що впливають на правову обґрунтованість опублікованих матеріалів, та ін.).

Отже, судові експерти та криміналісти здатні суттєво підвищити якість журналістських розслідувань, надаючи спеціалізовані знання та допомогу для аналізу складних матеріалів, що забезпечує точність, достовірність та об'єктивність у медійних матеріалах.

Для збору доказів, перевірки інформації або з'ясування автентичності матеріалів журналісти (особливо ті, хто займається розслідуваннями) часто поспігуються результатами різних видів експертиз, зокрема:

- цифрової (аналіз електронних даних (електронних листів, комп'ютерних файлів, даних з мобільних пристроїв, інформації із соціальних мереж та інших цифрових джерел); відновлення видалених файлів; з'ясування автентичності цифрових документів; виявлення фальсифікацій (маніпуляцій) з електронними даними; відстеження джерел витоку інформації та ін.);
- фототехнічної (аналіз фото- та відеоматеріалів (визначення їх автентичності, можливих змін або маніпуляцій), які отримано від анонімних джерел або щодо яких є підозра в підробці, тощо);
- аудіо- та відеозапису (з'ясування автентичності та джерела запису, виявлення монтажу або маніпуляцій у відео-, аудіозаписах розмов, свідчень або інтерв'ю та ін.);
- графологічної (аналіз почерку та підписів, визначення їх автентичності в документах, які містять підписи або рукописний текст і щодо яких є підозра в їх автентичності, тощо);
- судово-лінгвістичної (аналіз текстових матеріалів (статей, листування, заяв) із метою виявити характерні стилістичні особливості для ідентифікації автора; виявлення прихованого змісту або підтексту в документах від анонімних або сумнівних джерел інформації та ін.);
- біометричної (аналіз фізичних характеристик людини (відбитків пальців, обличчя, голосу або інших біометричних даних) для визначення (ідентифікації) особи підозрюваного або свідка);

- дактилоскопічної (ідентифікація особи за аналізом відбитків пальців на отриманих журналістами документах, предметах або матеріалах);
- хімічної та біологічної (хімічний аналіз для визначення складу або походження, ідентифікації небезпечних або підозрілих речовин; аналіз ДНК для підтвердження або спростування спорідненості);
- психологічної (для з'ясування психічного стану, мотивів або достовірності свідчень особи, яка є важливою для розслідування журналіста, що проводить інтерв'ю з підозрюваними, свідками або потерпілими);
- фоноскопичної (аналіз звукових сигналів, зокрема голосових записів (аудіозаписів телефонних розмов або інших звукових матеріалів), для визначення автентичності запису, ідентифікації мовця, виявлення монтажу або інших маніпуляцій зі звуком тощо);
- економічної (аналіз фінансових документів, бухгалтерських звітів, договорів та інших економічних матеріалів для виявлення фактів корупції, фінансових махінацій або інших економічних злочинів).

Наведений перелік експертиз не є вичерпним: зазначені вище експертизи дають змогу більш ґрунтовно поставитися до добору, перевірки й аналізування інформації під час журналістських розслідувань, що має критичне значення для успішного викриття правопорушень і захисту суспільних інтересів. Виявлення нових можливостей для підвищення ефективності журналістських розслідувань завдяки застосуванню передових методів судової експертизи є ключовим аспектом сучасної криміналістики. Такі можливості полягають у розширенні спектра доступних інструментів і методологій, які дають змогу журналістам не тільки краще збирати й аналізувати докази, а й підвищувати достовірність і надійність їхніх розслідувань. Розглянемо кілька основних напрямів, де варто застосувати передові методи судової експертизи для досягнення цієї мети:

пертизи є ключовим аспектом сучасної криміналістики. Такі можливості полягають у розширенні спектра доступних інструментів і методологій, які дають змогу журналістам не тільки краще збирати й аналізувати докази, а й підвищувати достовірність і надійність їхніх розслідувань. Розглянемо кілька основних напрямів, де варто застосувати передові методи судової експертизи для досягнення цієї мети:

1. Інтеграція цифрової криміналістики (сучасна цифрова криміналістика пропонує потужні інструменти для роботи з е-доказами). Інтеграція е-криміналістики в журналістські розслідування дає змогу журналістам:

- відновлювати видалені дані (завдяки спеціалізованому програмному забезпеченню журналісти відновлюють видалені файли й інформацію з різних носіїв (жорстких дисків, флешнакопичувачів або мобільних телефонів), що є критично важливим для розслідувань тощо);
- з'ясовувати автентичність е-документів (застосування методів хешування та цифрових підписів допомагає визначити, чи змінено документи, з якими працює журналіст, та ін.);
- відслідковувати джерела інформації (е-криміналістика дає змогу аналізувати метадані е-листів або е-документів, що допомагає виявити джерела витoku інформації або ідентифікувати відправника тощо);

2. Застосування судової лінгвістики й автороззнавства. Методи судової лінгвістики та автороззнавства дають змогу глибше аналізувати текстові матеріали, що були або можуть бути використані як докази в журналістських розслідуваннях. Завдяки цьому можна:

- ідентифікувати авторів анонімних текстів (лінгвістичний аналіз дає змогу виявити характерні мовні особливості та стилістичні ознаки, що допомагає визначити особу автора);
- виявляти маніпуляції з текстами (застосування методів аналізу тексту дає змогу з'ясувати, чи був текст підроблений, змінений або спотворений із метою маніпулювання інформацією);
- розшифровувати приховані смисли (лінгвістичний аналіз допомагає виявити підтексти або приховані повідомлення в текстах, що є важливим для розслідування);

3. Аналіз біометричних даних. Біометричні дані (відбитки пальців, обличчя або голос) є важливим інструментом для ідентифікації осіб, які є критичними фігурами у журналістських розслідуваннях. Ці методи дають змогу:

- ідентифікувати підозрюваних або свідків (застосування біометричних технологій допомагає швидко й точно визначити особу, залучену до розслідуваної справи);
- убезпечити журналістів (біометричні системи варто застосовувати для захисту журналістів і їхніх джерел, забезпечуючи конфіденційність і безпеку в умовах підвищених загроз, тощо);

4. Застосування штучного інтелекту (далі — ШІ) і машинного навчання відкриває нові можливості, що дає змогу журналістам:

- аналізувати значні обсяги інформації (ШІ автоматично опрацьовує й аналізує великі тексти, відео або аудіозаписи, виявляючи закономірності й аномалії, які є важливими для розслідування, тощо);

- прогнозувати поведінку та події (моделі машинного навчання допомагають прогнозувати розвиток подій або виявляти можливі ризики на підставі аналізу даних, що допомагає журналістам бути на крок попереду);

5. Поглиблений аналіз економічних і фінансових документів, зокрема електронних. Економічна експертиза стає важливим інструментом для журналістів, які розслідують випадки корупції, фінансові злочини або зловживання в бізнесі. Судові експерти з економіки здатні допомогти:

- виявляти схеми фінансових махінацій (аналіз бухгалтерських звітів, контрактів та інших фінансових документів дає змогу виявляти незаконні фінансові операції, відмивання грошей або інші злочинні схеми);
- перевіряти правдивість фінансової інформації (економічна експертиза підтверджує або спростовує фінансові дані, оприлюднені підприємствами або державними (місцевими) органами, тощо);

6. Міждисциплінарний підхід. Сучасні журналістські розслідування часто потребують інтегрування різних дисциплін. Завдяки залученню фахівців із різних видів експертиз (наприклад, експертів з криміналістики, економіки, соціології, права та ін.) журналісти отримують більш повну й усебічну картину досліджуваних подій для комплексного аналізу ситуації.

Розроблення рекомендацій щодо оптимізації співпраці судових експертів, криміналістів і журналістів є важливим кроком для забезпечення ефективної та етичної взаємодії, яка сприяє з'ясуванню істини й захисту прав усіх сторін. Основні рекомендації, які допоможуть досягти цього, полягають у такому:

- визначення чітких ролей та обов'язків у процесі співпраці (експерти повинні залишатися нейтральними й об'єктивними, надаючи професійні висновки без утручання у журналістське трактування; журналісти, зі свого боку, повинні поважати межі експертної діяльності й уникати тиску на експертів для отримання певних висновків) і прозорість (для запобігання конфлікту інтересів і забезпечення довіри громадськості до здобутих результатів);
- дотримання етичних стандартів ¹³: конфіденційність (судові експерти повинні зберігати конфіденційність наданої їм інформації та не розголошувати деталей, здатних нашкодити розслідуванню або порушити права учасників справи; журналісти повинні поважати право експертів на конфіденційність); уникнення упередженості (обидві сторони повинні дотримуватися принципу неупередженості; експерти мають ґрунтувати свої висновки на підставі фактів і наукових даних, незалежно від того, як ці висновки впливають на журналістське розслідування); етичне користування інформацією (журналісти повинні користуватися висновками експертів об'єктивно, без спотворення або виривання з контексту, що важливо для підтримання довіри до журналістського продукту й захисту професійної репутації експертів);
- правова обізнаність і відповідальність ¹⁴ (журналісти й експерти повинні бути обізнаними щодо правових аспектів своєї діяльності, включно з питаннями збирання та використання доказів, захисту персональних даних, авторських прав і відповідальності за поширення інформації) і документування співпраці (для уникнення непорозумінь або юридичних проблем доцільно документувати основні етапи співпраці, включно з угодами про конфіденційність, користуванням матеріалами й іншими важливими аспектами);
- підвищення кваліфікації та навчання (проведення спільних освітніх заходів, тренінгів і семінар для журналістів та судових експертів підвищить рівень взаєморозуміння й обізнаності щодо методів і стандартів роботи одне одного); актуалізація знань (обидві сторони повинні постійно оновлювати свої знання про сучасні технології та методи роботи, які впливатимуть на їхню співпрацю; це стосується як нових методів судової експертизи, так і сучасних медіатехнологій);

13 Іванов В., Сердюк В. Журналістська етика : підручник. Київ, 2006. 231 с. URL: <http://surl.li/wdjfzz> (дата звернення: 01.08.2024).

14 Ефективні інструменти доступу до інформації та захисту журналістів (короткий путівник по законодавству та актуальні зразки документів) : посіб. для журналіст. / уклад.: О. Бурмагін, Л. Опришко, Л. Панкратова. Київ, 2014. 84 с. URL: https://irrp.org.ua/wp-content/uploads/2014/12/legal_toolkit_2014.pdf (дата звернення: 01.08.2024) ; Панкратова Л. Основи правової безпеки для журналістів — пам'ятка від Людмили Панкратової / RPDІ IRPP. 06/06/2018. URL: <https://irrp.org.ua/osnovy-pravovoyi-bezpeky-dlya-zhurnalistiv-pamyatka-vid-lyudmyly-pankratovoyi/> (дата звернення: 01.08.2024).

- налагодження комунікації¹⁵: регулярні зустрічі (для підтримання ефективної співпраці варто проводити регулярні зустрічі між журналістами й експертами для обговорення актуальних питань, обміну досвідом і розв'язання ймовірних конфліктів); чіткі канали зв'язку (важливо налагодити чіткі канали комунікації між журналістами й експертами, щоб забезпечити ефективний і швидкий обмін інформацією, особливо коли час є критичним чинником);
 - забезпечення незалежності¹⁶: захист від тиску (судові експерти повинні працювати незалежно, без тиску з боку журналістів або інших зацікавлених сторін; журналісти, зі свого боку, повинні уникати ситуацій, коли їхні дії сприймаються як спроби впливу на висновки експертів); підтримка журналістської незалежності (журналісти повинні мати право на самостійне трактування інформації, отриманої від експертів, але водночас дотримувати професійних стандартів і уникати переколювання фактів);
 - механізм розв'язання конфліктів¹⁷ (у разі виникнення непорозуміння або конфліктів між журналістами й експертами важливо мати чіткі процедури для їх розв'язання, як-от внутрішні етичні комітети або незалежні арбітражні органи) і взаємоповага (незалежно від обставин усі учасники співпраці повинні дотримувати взаємоповаги та професійної етики).
- Отже, оптимізація співпраці між судовими експертами, криміналістами та журналістами є критично важливою для забезпечення ефективного й етичного проведення журналістських розслідувань. Дотримання зазначених вище рекомендацій сприятиме кращому розумінню між сторонами, забезпеченню об'єктивності та неупередженості, а також захисту прав усіх учасників процесу, що своєю чергою підвищить довіру суспільства до результатів як журналістських розслідувань, так і висновків експертів.

Висновки

В умовах сучасного інформаційного суспільства, де журналістські розслідування відіграють важливу роль у викритті резонансних правопорушень і корупції,

- 15 Особливості взаємодії засобів масової інформації з правоохоронними органами: міжнародний та національний досвід : мат-ли Міжнар. кругл. столу (Київ, 23.11.2016). Київ, 2017. 48 с. ; Голуб О. П. Медіакомпас: путівник професійного журналіста : практ. посіб. Київ, 2016. 184 с. URL: <https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Mediakompas.pdf> (дата звернення: 01.08.2024).
- 16 Блашук О. Ю. Журналістське розслідування як чинник демократичного суспільства (на прикладі України та Польщі) : кваліфікац. роб. ... магістра наук. Київ, 2008. 64 с. URL: https://msj.ukma.edu.ua/images/uploads/textblog/08_13_Blashchuk_Olesya_dyplom2008.pdf (дата звернення: 01.08.2024) ; Тимошик М. Тенденції розвитку журналістики на сучасному етапі. *Український Інформаційний Простір*. 2024. № 1 (13). С. 14—50. DOI: 10.31866/2616-7948.1(13).2024.300817 (дата звернення: 01.08.2024).
- 17 Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to member states on the right of journalists not to disclose their sources of information : Council of Europe. Committee of Ministers. (Adopted by the Committee of Ministers on 8 March 2000 at the 701st meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16805e2fd2> (дата звернення: 01.08.2024).

співпраця із судовими експертами та криміналістами є необхідною умовою для забезпечення достовірності й об'єктивності інформації. Така співпраця дає змогу журналістам послуговуватися науковими методами для перевірки фактів та аналізу технічних даних, що підвищує рівень якості їхніх розслідувань.

Незважаючи на позитивний вплив співпраці журналістів із судовими експертами та криміналістами, вона також створює деякі проблеми, пов'язані з етичними і правовими питаннями. Зокрема, необхідно забезпечити конфіденційність, уникати маніпуляцій і зберігати об'єктивність під час надання висновків експертів: усе це є критично важливим для збереження довіри до масмедіа та правової системи.

Із розвитком цифрових технологій виникли нові види злочинності (зокрема, кіберзлочини), а роль судових експертів для журналістських розслідувань значно зростає. Для адекватного реагування на ці виклики необхідно інтегрувати сучасні методи судової експертизи та криміналістики у практику журналістських розслідувань, що потребує постійного оновлення знань і навичок як журналістів, так і експертів.

Для забезпечення ефективної та етичної взаємодії між журналістами й судовими експертами та криміналістами необхідно розробити нові стандарти і правові механізми, які враховуватимуть сучасні потреби й забезпечать прозорість, об'єктивність і захист прав усіх учасників. Важливо також доповнити відповідними положеннями кодекси етики й видати спеціальні нормативні акти, що регулюватимуть таку співпрацю.

Взаємодія журналістів із судовими експертами та криміналістами має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, що забезпечує комплексний аналіз і всебічне висвітлення складних суспіль-

но значущих проблем, а це сприятиме підвищенню ефективності розслідувань та якості журналістських матеріалів.

Отже, співпраця журналістів із судовими експертами та криміналістами є необхідним елементом у боротьбі з правопорушеннями й корупцією. Запровадження нових стандартів і механізмів регулювання цієї взаємодії забезпечить її ефективність, етичність і правову захищеність, що сприятиме зміцненню довіри до масмедіа та судової системи, а також захисту прав громадян.

Modern interaction of forensic experts, criminalists and journalists: challenges and prospects

Olesya Vashchuk

In the modern information society, journalistic investigations are an important tool for exposing offenses, corruption schemes, and shaping public opinion. For ensuring quality and reliability of information obtained, journalists need professional cooperation with forensic experts and criminologists. The purpose of this scientific research is to develop theoretical and legal principles and practical recommendations for optimizing the interaction between journalists and forensic experts and criminologists in the process of conducting journalistic investigations. Particular attention is paid to the analysis of the latest challenges, in particular the growth of cybercrime and the use of innovative technologies by criminals, which complicates the investigation and requires new approaches and legal mechanisms to ensure the accuracy and impartiality of journalistic materials. An interdisciplinary approach (analysis of legal, ethical, and technological aspects of cooperation between journalists and forensic experts and criminologists) is used within the framework of the research. Given the global trends towards digitalization, the need to introduce new standards and legal mechanisms to ensure transparency and

objectivity of such cooperation is emphasized. The issues of confidentiality, prevention of manipulation and compliance with ethical standards during this interaction are considered. In the context of digitalization, such measures will contribute to the establishment of justice, increasing trust in both the mass media and the judicial system, as well as the protection of citizens' rights, which are prerequisites for the successful functioning of a democratic society. Research results confirm that increasing the role of forensic experts and forensic scientists in journalistic investigations is an important factor in ensuring a high level of quality and reliability of information, which is relevant in the context of the continuous improvement of digital technologies for exposing new types of crime (in particular, cybercrimes), which require the introduction of innovative methods of forensic science.

Keywords: *journalistic investigations; journalist; forensic expert; forensic scientist; interaction; forensic examination; forensic science.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Batsiukova, S., Vyrtošu, I. (2013). *Rozsliduvanna zhurnalistyka: posibnyk dlia zhurnalistiv z aktyvnoi hromadianskoii pozytsiiei* [Investigative journalism: a guide for journalists with an active civic position]. Luhansk. URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/rol-2013-7-18_1 [in Ukrainian].
- Biel, B., Burmahin, O., Patora, T., Khomenok, O. (2013). *Posibnyk z zhurnalistykykh rozsliduvann. Teoriia ta praktyka* [Handbook of Investigative Journalism. Theory and Practice]. Kyiv. URL: <https://irrp.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/verstka.pdf> [in Ukrainian].
- Blashchuk, O. Yu. (2008). *Zhurnalistyke rozsliduvannia yak chynnyk demokratychnoho suspilstva (na prykladi Ukrainy ta Polshchi)* [Investigative Journalism as a Factor in a Democratic Society (on the Example of Ukraine and Poland)] : kvalifikats. rob. ... mahistra nauk. Kyiv. URL: https://msj.ukma.edu.ua/images/uploads/textblog/08_13_Blashchuk_Olesya_dyplom2008.pdf [in Ukrainian].
- But, K. O., Liubchenko, Yu. V. (2019). *Instrumentarii suchasnoi rozsliduvanoi zhurnalistyky: osoblyvosti vykorystannia* [The Elements of Instrumentation of Modern Investigative Journalism: Classification and Views of Experts]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filohiia. Sotsialni komunikatsii*. T. 30 (69). № 4. Ch. 2. DOI: 10.32838/2663-6069/2019.4-2/34 [in Ukrainian].
- Derecha, L. M. (2013). *Profesiina etyka sudovoho eksperta* [Professional ethics of a forensic expert]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 90-rich. stvor. KhNDISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusia* (Kharkiv, 07–08.11.2013). Kharkiv. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/nauka/2013_aktualni_pytannia.pdf [in Ukrainian].
- Efektivni instrumenty dostupu do informatsii ta zakhystu zhurnalistiv (korotkyi putivnyk po zakonodavstvu ta aktualni zrazky dokumentiv)* [Effective Tools for Accessing Information and Protecting Journalists (Short Guide

- to Legislation and Up-to-date Samples of Documents]] (2014) : posib. dlia zhurnalist. / uklad.: O. Burmahin, L. Opryshko, L. Pankratova. Kyiv. URL: https://irrp.org.ua/wp-content/uploads/2014/12/legal_tool-kit_2014.pdf [in Ukrainian].
- Hlushko, O. K. (2007). *Zhurnalistske rozsliduvannia: istoriia, teoriia, praktyka* [Investigative journalism: history, theory, practice] : navch. posib. 2-he vyd. pererob. ta dopov. Kyiv [in Ukrainian].
- Holub, O. P. (2016). *Mediakompas: putivnyk profesiinoho zhurnalista* [Media Compass: a Professional Journalist's Guide] : prakt. posib. Kyiv. URL: <https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Mediakompas.pdf> [in Ukrainian].
- Ivanov, V., Serdiuk, V. (2006). *Zhurnalistska etyka* [Journalistic ethics] : pidruchnyk. Kyiv. URL: <http://surl.li/wdjfzz> [in Ukrainian].
- Khomenko, I. A. (2015). Vplyv binarnykh stereotypiv myslennia na rezultaty zhurnalistskykh rozsliduvan [Effect of Binary Stereotypes of Thinking on the Results of Journalistic Investigation]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. T. 58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2015_58_4 [in Ukrainian].
- Khomenko, O. S., Burmahin, O. O., Ivanova, K. B., Rybka, Ye. M., Tomilenko, S. A. (2008). *Zhurnalistske rozsliduvannia: navchalnyi posibnyk dlia pochatkivtsiv* [Investigative Journalism: A Study Guide for Beginners] / za zah. red. O. O. Khomenka. Melitopol [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2015). Profesiina diialnist zhurnalista yak element viktmolohichnoi kharakterystyky poterpiloho vid zlochyniv proty zhurnalistiv [Professional Activities of Journalist as a Part of Victimological Characteristics of Victims of Crimes Against Journalists]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 4 (72). URL: <http://surl.li/rtidsqe> [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2016). Obstavyny, shcho pidliahaiut z'iasuvanniu pid chas rozsliduvannia posiahan na zhyttia ta zdorov'ia zhurnalistiv [Circumstances to be Clarified During the Investigation of Infringements on Life and Health of Journalists]. *Pravo i Bezpeka*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_1_22 [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2017). Osoblyvosti taktyky ohliadu elektronnykh dokumentiv pid chas dosudovoho rozsliduvannia posiahan na zhyttia ta zdorov'ia zhurnalistiv [The Features of Tactics of Inspection of Electronic Documents During the Pretrial Investigation of Infringements on the Life and Health of a Journalist]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1 (88). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_1_19 [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2018). *Rozsliduvannia posiahan na zhyttia ta zdorov'ia zhurnalistiv* [Investigating attacks on the life and health of journalists] : monohrafiia. Sievierodonetsk. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/1089> [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2022). *Rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty zhurnalistiv* [Investigation of criminal offenses against journalists] : navch. posib. Ivano-Frankivsk. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/1105> [in Ukrainian].
- Kulidi, N. A., Hudoshnyk, O. V. (2019). Dosvid otsinky efektyvnosti mizhnarodnykh zhurnalistskykh rozsliduvan v ukrainskomu mediaprostorii [Experience of the Effectiveness of International Journalistic Investigations Evaluation in Ukrainian Media Space]. *Masova komunikatsiia u hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh*. Vyp. 11. DOI: [10.5281/zenodo.2816764](https://doi.org/10.5281/zenodo.2816764) [in Ukrainian].
- Kyrylova, O., Shevtsova, K. (2017). Zhurnalistske rozsliduvannia yak metod zaluchennia audytorii [Investigative journalism as a method of engaging the audience]. *Masova komunikatsiia u hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh*. Vyp. 7. DOI: [10.13140/RG.2.2.17474.07367](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.17474.07367) [in Ukrainian].
- Liliiental, F. (2016). *Rozsliduvannia* [Investigation] / per. z nim. V. Klymchenko. Kyiv. URL: <http://www.aup.com.ua/rozsliduvannya-folker-liliiental/> [in Ukrainian].
- Murikan, Zh. (2003). *Zhurnalistske rozsliduvannia* [Investigative journalism]. Kyiv [in Ukrainian].
- Nikitina, N. V. (2008). Spetsyfika zhurnalistskoho rozsliduvannia: osnovy zhanru y metodu [Specifics of investigative journalism: basics of genre and method]. *Naukovi zapysky*

- Instytutu zhurnalistyky*. T. 30. URL: http://www.scientific-notes.com/wp-content/uploads/2019/01/nz_30.pdf [in Ukrainian].
- Nykolenko, O. (2020). *5 naihuchnishykh zhurnalistykh rozsliduvan Ukrainy* [5 of Ukraine's Loudest Journalistic Investigations] / *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/38952-5-najgucnisih-zhurnalistykh-rozsliduvan-ukraini/> [in Ukrainian].
- Opryshko, L., Pankratova, L. (2016). *Osnovy sudovoi zhurnalistyky* [Fundamentals of judicial journalism] : posibnyk. Kyiv. URL: https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Courts_and_media_journalists_manual_2016_Ukr1.pdf.pdf [in Ukrainian].
- Osoblyvosti vzaiemodii zasobiv masovoi informatsii z pravookhoronnymy orhanamy: mizhnarodnyi ta natsionalnyi dosvid* [Specifics of Interaction of Media with Law Enforcement Agencies: International and National Experience] (2017) : mat-ly Mizhnar. kruhl. stolu (Kyiv, 23.11.2016). Kyiv [in Ukrainian].
- Pankevych, V. M., Splavska, O. V. (2018). *Pravova rehlamentatsiia profesiinoi etyky sudovoho eksperta* [Legal Regulation of the Professional Ethics of a Forensic Expert]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2 (30). DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-7 [in Ukrainian].
- Pankratova, L. (2018). *Osnovy pravovoi bezpeky dlia zhurnalistiv — pam'iatka vid Liudmyly Pankratovoi* [Basics of legal security for journalists — a memo from Lyudmyla Pankratova] / RPD IRRP. URL: <https://irrp.org.ua/osnovy-pravovoyi-bezpeky-dlya-zhurnalistiv-pam-yatka-vid-lyudmyly-pankratovoyi/> [in Ukrainian].
- Polushkina, V. Yu. (2000). *Spetsyfika vykorystannia informatsiinykh dzherel u zhurnalistському rozsliduvanni* [Specifics of using information sources in a journalistic investigation]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. T. 1. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=44> [in Ukrainian].
- Polushkina, V. Yu. (2002). *Ahentsstvo zhurnalistykh rozsliduvan yak efektyvna model provedennia, rozrobky ta rozpovsiadzhennia informatsiinoho produktu rozslidnytskoi diialnosti* [The Agency for Journalistic Investigations as an Effective Model for Conducting, Developing, and Disseminating an Information Product of Investigative Activities]. *Aktualni pytannia masovoi komunikatsii*. Vyp. 3. Ch. 2. URL: http://comstudies.org/wp-content/uploads/CIMC_2002_no03.pdf [in Ukrainian].
- Portian, O. (2016). *Zhurnalistykh rozsliduvan v Ukraini stae bilsh, ta fihurantiv ne karaiut* [Journalistic investigations are increasing in Ukraine, but those involved are not punished] / *European Journalism Observatory*. URL: <https://ua.ejo-online.eu/3340/media-i-politika/> [in Ukrainian].
- Ruvyn, O. H., Holikova, T. D., Poltavskyi, A. O. (2016). *Kodeks etyky sudovykh ekspertiv Ukrainy yak skladova derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky* [Code of Ethics for Forensic Experts of Ukraine as a Component of State Anti-Corruption Policy]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri* : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 09.12.2016). Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/396ea8a8-d53f-4259-a169-ef16455cc24f/content> [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Avdieieva, H. K., Konovalova, V. O. ta in. (2023). *Innovatsiyni metody, zasoby ta tekhnolohii v kryminalistytsi ta sudoviy ekspertyzi* [Innovative methods, tools and technologies in forensics and forensics] : nauk.-prakt. posib. / za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv. URL: <http://surl.li/zhtvre> [in Ukrainian].
- Sherstiuk, V. M. (2007). *Orhanizatsiino-pravovi ta moralno-psykholohichni zasady sudovoi ekspertnoi diialnosti* [Organizational, Legal, Moral and Psychological Grounds of Forensic Activity] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13906> [in Ukrainian].
- Stiekolshchikova, V. A. (2017). *Konverhentnist klasychnykh ta innovatsiinykh instrumentiv informatsiinoho dosie kriz pryzmu efektyvnosti zhurnalistytskoho rozsliduvannia* [Convergence of Classical and Innovational Instruments of Informational Dossier Through the Prism of Journalistic Investigation Efficiency]. *Polihrafiia i vydavnycha sprava*. № 2 (74). URL: <http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/2-74/16.pdf> [in Ukrainian].

- Tolokolnikova, K. (2015). *Novi trendy zhurnalistyky rozsliduvan zi SShA* [New trends in investigative journalism from the USA] / Detektor media. URL: https://ms.detektor.media/me-diaprosvita/education/novi_trendi_zhurnalistiki_rozsliduvan_zi_ssha/ [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2024). Tendentsii rozvytku zhurnalistyky na suchasnomu etapi [Journalism Development Tendencies at the Present Stage]. *Ukrainskyi Informatsiynyi Prostir*. № 1 (13). DOI: 10.31866/2616-7948.1(13).2024.300817 [in Ukrainian].
- Vasylenko, M. K. (2012). Osoblyvosti rozvytku zhurnalistyky-rozsliduvannia. Prypustymy standarty domyslu i vymyslu [Features of Development of Journalism-Investigation. Possible Standards of Conjecture and Fiction]. *Naukovi zapysky Ukrainskoi akademii drukarstva*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2012_2_6 [in Ukrainian].
- Yablonovska, N. (2011). Zhurnalistske rozsliduvannia v aspekti vymoh operatyvno-rozshukovoho zakonodavstva: pro et contra [Journalistic Investigation in the Context of the Requirements of Operational Investigation Legislation: Pro et Contra]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Sotsialni komunikatsii*. № 4.
- Yakovets, A. V. (2009). *Televiziina zhurnalistyka: teoriia i praktyka* [Television journalism: theory and practice] : posibnyk. 2-he vyd., dopov. i pererob. Kyiv [in Ukrainian].
- Yukhno, O. O. (2017). Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Relevant Problems of Pre-Trial Investigation of Criminal Offenses in the Field of Professional Activity of Journalists]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (78). URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2504> [in Ukrainian].
- Zemliana, I. (2016). *Zhurnalist i (NE) bezpeka. Posibnyk dlia zhurnalistiv, yaki pratsiuut v nebezpechnykh umovakh* [Journalist and (IN) Security. Guide for Journalists Working in Dangerous Conditions]. Kyiv. URL: <https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Zhurnalist-i-nebezpeka.pdf> [in Ukrainian].
- Zhurnalistske rozsliduvannia* [Investigative journalism] (2004) : posibnyk. Za mat-my sem-riv In-tu mas. inform. (Kyiv), Tsentru pidhotov. ta vdoskonal. zhurnalist. (Paryzh), niderland. prohr. MATRA / per. ta adapt. A. Lazarieva ta in. ; uporiadkuv. A. Lazarieva, I. Chaika ; red. S. Taran. Kyiv [in Ukrainian].
- Zhurnalisty-rozsliduvальnyky pro nadykhaiuchy dosvid i praktychni uroky hlobalnoi konferentsii* [Investigative journalists on inspiring experiences and practical lessons from the global conference] (2013) / RPDI IRRP. URL: <https://irrp.org.ua/zhurnalsti-rozld-uvalnik-pro-nadihayuchiy-dosvd-praktychn-uroki-globalnoyi-konferencyi/> [in Ukrainian].

Вашук, О. (2024). Сучасна взаємодія судових експертів, криміналістів і журналістів: виклики та перспективи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 10–28. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.02.

Стратегії мінімізації помилок у судово-експертній практиці

Валерія Бондаренко-Берегович *

* Д-ка філос. в галузі економ., Житомирський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Житомир, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5314-6439>, e-mail: ndekc2019@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.03 УДК 343.98[006:004.8]

Надійшло 11.07.2024 / Рецензовано 15.07.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 30.12.2024

Мета статті — поглибити розуміння стратегій мінімізації помилок у судово-експертній діяльності шляхом докладного аналізування найпоширеніших помилок і розроблення нових підходів до запобігання їм; зосередити увагу на класифікації помилок з метою виявити ключові чинники їх виникнення; приділити увагу впливу когнітивних упереджень, недостатній підготовці експертів і відсутності уніфікованих стандартів; розробити рекомендації щодо вдосконалення системи навчання та сертифікації експертів; розглянути етичні аспекти роботи експертів. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціальні методи. Розглянуто стратегії мінімізації помилок у судово-експертній діяльності; вплив когнітивних упереджень; питання впровадження сучасних технологій, удосконалення системи навчання та сертифікації експертів, а також етичні аспекти роботи. Сформульовано основні стратегії мінімізації помилок у судово-експертній діяльності, які мають важливе теоретичне та практичне значення. Розроблено комплексний підхід до мінімізації помилок. Об'єднано різні аспекти проблеми для створення комплексного підходу до її розв'язання. Увагу акцентовано на когнітивних упередженнях, недостатній підготовці експертів і відсутності уніфікованих стандартів. Оцінено вплив сучасних технологій на зменшення кількості помилок. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення системи навчання та сертифікації експертів, а також дотримання високих етичних стандартів.

Ключові слова: *судово-експертна діяльність; судова експертиза; мінімізація помилок; когнітивні упередження; сучасні технології; штучний інтелект; автоматизовані системи; стандартизація; професійна підготовка; етичні стандарти.*

Постановка наукової проблеми

Незважаючи на значні досягнення у вивченні й мінімізації помилок у судово-експертній діяльності, у цій царині до сьогодні не розв'язано низку проблем. Одна з них полягає в надмірній залежності від суб'єктивних оцінок, що знижує надійність висновків експертів.

Серйозною проблемою є вплив когнітивних упереджень, які, попри обізнаність про них, складно усунути остаточно. Відсутність єдиних стандартів у проведенні експертиз у різних країнах і навіть різних установах однієї держави ускладнює стандартизацію процесів, що також є проблемою.

Система навчання експертів часто виявляється недосконалою, оскільки наявні програми підготовки не завжди враховують новітні досягнення науки й технологій. Етичні питання також актуальні, незважаючи на розвиток етичних кодексів, оскільки їх практичне впровадження та дотримання не завжди належно забезпечено. Вивчення цих аспектів необхідне для розроблення ефективних стратегій мінімізації помилок у судово-експертній практиці, що сприятиме об'єктивізації й безпомилковості судових рішень.

Мінімізувати помилки судово-експертної діяльності дуже важливо для забезпечення справедливості правосуддя, оскільки помилки у висновках експертів здатні спричинити неправильні судові рішення, що негативно позначається на довірі громадськості до правосуддя.

Важливо зрозуміти природу помилок у судово-експертній діяльності, вияви-

ти їхні чинники й розробити ефективні інструменти їх мінімізації. Необхідно проаналізувати та систематизувати помилки, яких найчастіше припускаються у судово-експертній діяльності, розробити й запровадити методики, спрямовані на запобігання їм.

Актуальність проблеми профілактики експертних помилок зумовлена важливістю забезпечити достовірність висновків експертів, що є ключовим елементом процесу доказування в кримінальних і цивільних справах. Помилки судово-експертної діяльності можуть суттєво вплинути на результат судового процесу, тому запобігання їм є пріоритетним завданням судово-експертних установ.

Один зі способів мінімізації експертних помилок — ретельне аналізування як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, що їх спричинили. *Об'єктивні чинники:* недосконалість наявних методик дослідження; обмеженість ресурсів; недостатнє технічне забезпечення та науково-технічні проблеми. *Суб'єктивні чинники:* недостатній рівень кваліфікації експертів; відсутність досвіду; небажання підвищувати професійний рівень; психологічні аспекти, які можуть вплинути на об'єктивність висновку експерта.

Помилки в судово-експертній практиці, окрім їхнього впливу на результат судового процесу, мають ще й економічні наслідки, оскільки можуть потребувати проведення повторного дослідження або залучення додаткових ресурсів для перевірки та корегування.

Експертні дослідження безпосередньо пов'язані з потребами судових

і правоохоронних органів у поліпшенні якості й об'єктивності судових розглядів. Упровадження винайдених стратегій мінімізації помилок дасть змогу значно підвищити якість висновків експертів та зменшити кількість судових помилок, спричинених некоректними висновками експертів.

Результатами дослідження можна по-служуватися для тренінгу нових і досвідчених судових експертів, удосконалення нормативної бази та практики проведення експертиз, а також для підготовки методичних рекомендацій зі зменшення кількості помилок у висновках експертів.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Мінімізація помилок у судово-експертній діяльності є важливим напрямом досліджень на міжнародному рівні. Значний внесок у вирішення цього питання зробили S. M. Kassir, I. E. Dror і J. Kukucka: вони дослідили вплив когнітивних упереджень на результати судових експертиз та запропонували методи їх мінімізації, наголошуючи на важливості навчання експертів для усвідомлення власних упереджень і розвитку критичного мислення¹.

P. C. Giannelli піддав аналізу етичні виклики, із якими стикаються судові

експерти, і зазначив важливість дотримання етичних стандартів, які допомагають зменшити кількість помилок, спричинених особистими та професійними конфліктами інтересів: оскільки етика є невід'ємною складовою судово-експертної діяльності, її дотримання сприяє підвищенню якості та надійності висновків експертів².

Sh. Nakhaeizadeh, I. E. Dror і R. M. Morgan наголосили на необхідності автоматизації процесів у судово-експертній практиці й інтеграції в неї штучного інтелекту з метою підвищити точність експертиз і знизити вплив людського чинника³.

E. J. Reese вважає якісну освіту судових експертів і невинне вдосконалення ними своїх знань запорукою успішності судово-експертної діяльності: для підтримання високого рівня професійності вона пропонує запровадити суворіші стандарти навчання та регулярну перепідготовку⁴.

У колективній праці «*Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward*» ідеться про важливість аудиту та перевірок для підвищення якості експертиз, що допоможе виявити й усунути недоліки в роботі експертів, оскільки контроль якості є важливим інструментом для забезпечення надійності судово-експертної діяльності⁵.

- 1 Kassir S. M., Dror I. E., Kukucka J. The forensic confirmation bias: Problems, perspectives, and proposed solutions. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. 2013. Vol. 2. Is. 1. Pp. 42–52. DOI: 10.1016/j.jarmac.2013.01.001 (дата звернення: 01.07.2024).
- 2 Giannelli P. C. Wrongful Convictions and Forensic Science: The Need to Regulate Crime Labs. *North Carolina Law Review*. 2007. Vol. 86 Is. 1. Art. 4. Pp. 162–235. URL: <https://scholarship.law.unc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4293&context=nclr> (дата звернення: 01.07.2024).
- 3 Nakhaeizadeh Sh., Dror I. E., Morgan R. M. Cognitive bias in forensic anthropology: Visual assessment of skeletal remains is susceptible to confirmation bias. *Science & Justice*. 2014. Vol. 54. Is. 3. Pp. 208–214. DOI: 10.1016/j.scijus.2013.11.003 (дата звернення: 01.07.2024).
- 4 Reese E. J. Techniques for Mitigating Cognitive Biases in Fingerprint Identification. *UCLA Law Review*. 2012. Vol. 59. Is. 5. Pp. 1252–1290. URL: <https://www.uclalawreview.org/pdf/59-5-3.pdf> (дата звернення: 01.07.2024).
- 5 Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward / National Academy of Sciences. Washington, 2009. 350 p. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf> (дата звернення: 01.07.2024).

Тему експертних помилок і їх профілактики в судово-експертній діяльності досліджували такі вітчизняні науковці: В. Абрамова ⁶; Т. Копильченко ⁷; К. Латиш, Є. Демидова, О. Домашенко й І. Колеснікова ⁸; М. Максименко ⁹; М. Сегай та ін. Незважаючи на вагомий внесок цих дослідників у розроблення зазначеної проблематики, існують аспекти, які донині потребують ретельного наукового опрацювання. Одне із таких важливих питань — аналізування причин експертних помилок і розроблення ефективних профілактичних заходів для запобігання їм.

Наукові дослідження свідчать, що для ефективної профілактики експертних помилок необхідно систематично вдосконалювати професійну підготовку експертів, запроваджувати нові стандарти й методики, а також забезпечувати регулярне їх оновлення відповідно до сучасних наукових досягнень. Особливу увагу варто приділяти впровадженню новітніх технологій, здатних значно підвищити точність і об'єктивність судово-експертних досліджень.

Отже, дослідження наявних проблем і розроблення нових методів їх розв'язання важливі для поліпшення якості судово-експертної діяльності: упровадження сучасних технологій, підвищення стандартів навчання та сертифікації, дотримання етичних норм сприятимуть зменшенню кілько-

сті помилок і підвищенню надійності судових експертиз.

Мета статті

Мета статті — поглибити розуміння стратегій мінімізації помилок у судово-експертній діяльності шляхом докладного аналізу найпоширеніших помилок і розроблення нових підходів до запобігання їм; зосередити увагу на класифікації та систематизації помилок із метою виявити ключові чинники їх виникнення; приділити увагу впливу когнітивних упереджень, недостатній підготовці експертів і відсутності уніфікованих стандартів; розробити рекомендації з удосконалення системи навчання та сертифікації експертів; розглянути етичні аспекти роботи експертів.

Методи дослідження

Дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні кількісних і якісних методів аналізу. Основним інструментом є систематичний підхід, що дає змогу класифікувати в судово-експертній діяльності технічні, когнітивні й організаційні помилки. Така класифікація допомагає виявити ключові чинники, через які припускаються помилок, і розробити ефективні стратегії для їх мінімізації.

- 6 Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 266 с.
- 7 Копильченко Т. Ю. Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 16 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13676> (дата звернення: 04.06.2024).
- 8 Латиш К., Демидова Є., Домашенко О., Колеснікова І. Експертні помилки під час проведення окремих видів судових експертиз у сфері інформаційних технологій. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 93—99. DOI: [10.32837/yuv.v0i2.2326](https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2326) (дата звернення: 04.06.2024).
- 9 Максименко М. І. Напрямки профілактичної діяльності по недопущенню експертних помилок. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 577—579. DOI: [10.32782/2524-0374/2022-10/144](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/144) (дата звернення: 04.06.2024).

Для оцінювання когнітивних упереджень, що впливають на експертну діяльність, застосовано метод когнітивного аналізу.

Проведено порівняльний аналіз сучасних технологій (автоматизованих систем і штучного інтелекту) для оцінювання їх впливу на точність та ефективність судово-експертних досліджень.

Для аналізування впровадження систем навчання та сертифікації експертів застосовано методологічний підхід.

Викладення основного матеріалу дослідження

Судово-експертна практика відіграє важливу роль у забезпеченні справедливого судочинства й у захисті прав громадян. Проте високі вимоги до точності та надійності результатів експертиз потребують запровадження стратегій мінімізації помилок.

Помилки в судово-експертній діяльності можуть мати серйозні наслідки, включно з неправомірними вироками, підривом довіри до судової системи й інші негативні соціально-економічні ефекти. Помилки в судово-експертних дослідженнях можуть виникати з різних причин, які можна умовно об'єднати в три основні групи: людські помилки, технічні збої та методологічні похибки.

Людських помилок припускаються внаслідок недостатньої кваліфікації і/або досвіду, зниження уважності експерта через психологічний тиск, стрес, утому й інші чинники. Недостатня підготовка та відсутність систематичних тренінгів значно збільшують вірогідність таких помилок.

Технічні збої пов'язані із користуванням застарілим або недосконалим обладнанням. Раптові збої в роботі техніки або неправильне її калібрування

здатні призвести до неточності і/або помилкового результату.

Методологічні похибки виникають через застосування недосконалих або застарілих методик дослідження, а також через відсутність стандартів і протоколів, які регламентують процес проведення експертиз.

Із метою мінімізації помилок необхідно впроваджувати систематичні навчальні програми для експертів: базову підготовку й регулярні курси підвищення кваліфікації. Тренінги мають охоплювати новітні методи та технології, а також психологічні аспекти роботи у стресових умовах. Важливо впроваджувати чіткі протоколи та стандарти, які регулюють процес проведення експертиз. Це допоможе знизити вплив суб'єктивних чинників і забезпечити високу якість результатів.

Автоматизація деяких аспектів судово-експертних досліджень за допомогою спеціального програмного забезпечення може значно зменшити ризик помилок. Програмні рішення дають змогу автоматично опрацьовувати значні обсяги даних, зменшуючи навантаження на експертів і знижуючи ймовірність помилок. Важливим елементом мінімізації помилок є вдосконалення та регулярне оновлення технічного обладнання. Сучасні технології дають змогу досягати високого рівня точності й надійності результатів досліджень. Регулярні аудити та перевірки якості обладнання забезпечують його безперебійну роботу й відповідність стандартам.

Методологічні стратегії передбачають проведення регулярних перевірок якості застосовуваних методик, а також розроблення нових, більш ефективних алгоритмів. Багаторівнева перевірка результатів експертиз кількома експертами, яка містить незалежний аналіз результатів, також сприяє зниженню

ризикую помилок. Організаційні заходи здатні забезпечити незалежність і неупередженість судових експертів, а внутрішній контроль і зовнішній аудит — перевірку якості й точності експертиз.

Створення умов для обміну досвідом і найкращими практиками між експертами різних регіонів та країн також сприяє підвищенню якості судово-експертної діяльності.

Сучасні технології (штучний інтелект і машинне навчання) здатні значно мінімізувати експертні помилки, а також автоматизувати аналіз та інтерпретацію даних. Застосування цифрових технологій для документування й від-

стеження процесу експертизи забезпечує прозорість і контроль за всіма етапами досліджень. Інноваційні підходи також передбачають застосування симуляцій та моделювання для тренування експертів і оцінювання їхніх навичок. Це дає змогу створювати реалістичні сценарії, за якими експерти можуть відпрацьовувати свої дії та підвищувати кваліфікацію.

Для досягнення мети статті спочатку класифікуємо помилки, які виникають у судово-експертній діяльності. Це допоможе виявити ключові чинники їх виникнення та розробити стратегії для їх мінімізації (див. табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація помилок

Види помилок	Опис
Технічні	Користування застарілим або несправним обладнанням; неправильне калібрування інструментів; збої в програмному забезпеченні, яке застосовують для аналізу
Когнітивні	Когнітивні упередження; брак уваги до деталей через стрес або втому; вплив попередніх знань і очікувань на результати дослідження
Організаційні	Відсутність уніфікованих стандартів і протоколів; недостатні підготовка та сертифікація експертів, внутрішній і зовнішній контроль якості

Особливу увагу слід приділити впливу когнітивних упереджень на результати судово-експертних досліджень. Як свідчать дослідження G. Cooper і V. Meterko¹⁰, P. Croskerry¹¹, D. Kahneman¹², когнітивні упередження можуть спотворювати результати досліджень (див. табл. 2).

Отже, необхідно розробляти та впроваджувати системні заходи, які мінімізуватимуть вплив цих чинників: запроваджувати незалежне рецензування та ротації експертів, оптимізувати робочий час і дотримувати належних умов праці для зниження впливу втоми. Дослідження когнітивних упереджень

- 10 Cooper G., Meterko V. Cognitive Bias Research in Forensic Science: A Systematic Review. *Forensic Science International*. 2019. Vol. 297. Pp. 35—46. DOI: [10.1016/j.forsciint.2019.01.016](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2019.01.016) (дата звернення: 01.07.2024).
- 11 Croskerry P. The importance of cognitive errors in diagnosis and strategies to minimize them. *Academic Medicine*. 2003. Vol. 78. Is. 8. Pp. 775—780. DOI: [10.1097/00001888-200308000-00003](https://doi.org/10.1097/00001888-200308000-00003) (дата звернення: 01.07.2024).
- 12 Kahneman D. *Thinking, Fast and Slow*. NY, 2011. 512 p. URL: <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/2224/1/Daniel-Kahneman-Thinking-Fast-and-Slow-.pdf> (дата звернення: 01.07.2024).

і вивчення їхнього впливу на судово-експертну діяльність сприятиме розробленню нових підходів до попередження експертних помилок.

Таблиця 2

Уплив когнітивних упереджень

Вид упередження	Опис
Підтверджувальне	Експерти можуть схилитися до інтерпретації даних у спосіб, що підтверджує їхні початкові гіпотези
Прив'язаності	Експерти можуть бути підсвідомо прив'язані до попередніх результатів або авторитетних думок
Утома та стрес	Тривала робота без перерви може знизити концентрацію та збільшити вірогідність помилок

Важливо звернути увагу на інший аспект мінімізації помилок — упровадження сучасних технологій. Технологічні інновації здатні не лише знизити ризик помилок, пов'язаних із людським чинником, а й підвищити точність та ефективність судових експертиз.

Автоматизація процесів і застосування штучного інтелекту значно поліпшують якість експертних досліджень і сприяють їх прозорості й оптимізації експертної діяльності (див. табл. 3). Запровадження сучасних технологій у судово-експертну діяльність знижує вплив

людського чинника на результати експертизи. Автоматизовані системи та штучний інтелект здатні виконувати рутинні завдання з високою точністю та ефективністю, що значно знижує ймовірність помилок, дає змогу відстежувати всі етапи експертних досліджень, що сприяє підвищенню прозорості та контролю якості проведених експертиз. Застосування інноваційних технологій — важливий крок на шляху до мінімізації експертних помилок: це підвищить надійність і достовірність висновків і зміцнить довіру до судово-експертної діяльності.

Таблиця 3

Сучасні технології для мінімізації експертних помилок

Вид технології	Опис
Автоматизовані системи	Виконують рутинні завдання з меншою ймовірністю помилок
Штучний інтелект	Аналізує значні обсяги даних швидше й точніше, ніж людина
Цифрові технології	Допомагають докладно документувати всі етапи експертизи, що сприяє підвищенню прозорості та контролю

Одночасно з упровадженням сучасних технологій важливе постійне вдосконалення системи навчання та сертифікації експертів. Високий рівень підготовки й регулярне поглиблення знань фахівців також впливають на об'єктивність і якість експертиз. Забезпечення відповідного рівня кваліфікації

експертів (зокрема, шляхом запровадження обов'язкової сертифікації та новітніх навчальних програм) допомагає уникнути багатьох помилок, пов'язаних із людським чинником. Усе це підвищує довіру до результатів судово-експертної діяльності, забезпечуючи більшу надійність і точність експертиз.

У табл. 4 наведено ключові напрями вдосконалення системи навчання та сертифікації експертів.

Таблиця 4

Удосконалення системи навчання та сертифікації експертів

Напря́м	Опис
Розширення навчальних програм	Доповнити курсами з новітніх технологій і методології, а також психологічних аспектів роботи
Регулярне підвищення кваліфікації	Регулярні курси підвищення кваліфікації з метою актуалізації знань і навичок експертів
Сертифікація	Обов'язкова сертифікація експертів з періодичним підтвердженням кваліфікації

Важливим елементом забезпечення якості судово-експертної діяльності є дотримання етичних стандартів. Етичні аспекти роботи експертів відіграють ключову роль у забезпеченні об'єктивності, прозорості й неупередженості експертиз. Вони сприяють підвищенню довіри до результатів досліджень і забезпечують відповідальне ставлення експертів до висновків.

Незалежність експертів від сторонніх впливів гарантує, що результати експертиз залишаються неупередженими

й надійними. Прозорість під час проведення експертиз забезпечує довіру всіх зацікавлених сторін і сприяє більш легкій перевірці результатів. Відповідальність експертів за свої висновки поліпшує якість їхньої роботи та знижує вірогідність помилок. Отже, дотримання етичних стандартів є наріжним принципом, що забезпечує якість і надійність судово-експертних досліджень.

У табл. 5 подано основні етичні аспекти, важливі для належного виконання експертних обов'язків.

Таблиця 5

Етичні аспекти роботи експертів

Вид	Зміст
Незалежність	Забезпечення незалежності експертів від стороннього впливу
Прозорість	Відкритість і доступність результатів експертиз для всіх зацікавлених сторін
Відповідальність	Експерти повинні нести відповідальність за результати своїх досліджень і їхні наслідки

Запропоновані нами методи й підходи ґрунтуються на сучасних досягненнях науки та практики, що сприяє підвищенню об'єктивності й надійності судових експертиз. Інтеграція інноваційних технологій, удосконалення системи навчання та сертифікації експертів, а також дотримання високих етичних стандартів є ключовими елементами комплексного підходу до мінімізації помилок у судово-експертній практиці.

Висновки

У результаті проведеного дослідження сформульовано основні стратегії мінімізації помилок у судово-експертній діяльності, які мають важливе теоретичне та практичне значення.

Наукова новизна цього дослідження полягає в розробленні комплексного підходу до мінімізації помилок. Помилки в судово-експертній діяльності

класифіковано за трьома основними видами (технічні, когнітивні й організаційні), що дає змогу більш точно ідентифікувати причини виникнення помилок та розробити відповідні стратегії для запобігання їм.

Теоретичне значення дослідження: поглиблено розуміння когнітивних упереджень і їхнього впливу на результати судово-експертних досліджень; виявлено, що підтверджувальне упередження й упередження прив'язаності є основними чинниками, що спотворюють результати експертиз; підкреслено необхідність удосконалити методи навчання експертів з акцентом на виявленні й усуненні когнітивних упереджень.

Практичне значення дослідження: запропоновано впроваджувати сучасні технології (автоматизовані системи), здатні значно знизити ризик людських помилок і підвищити точність досліджень, а також цифрові технології (для більшої прозорості процесу експертизи та контролю за ним); застосовувати штучний інтелект для аналізування значних обсягів даних (для зменшення навантаження на експертів та забезпечення об'єктивних результатів); удосконалювати навчання та сертифікацію експертів (доповнити навчальні програми курсами з новітніх технологій і методологій, а також регулярно підвищувати кваліфікацію експертів); дотримувати високих етичних стандартів, зокрема незалежності, прозорості й відповідальності (для підвищення об'єктивності та надійності результатів експертиз, що сприяє зміцненню довіри до судової системи).

Отже, основні результати проведеного дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до мінімізації помилок у судово-експертній діяльності. Запропоновані методи й підходи ґрунтуються на сучасних досягненнях науки та практики, що дає змогу

створити більш ефективну і прозору систему судово-експертної діяльності. Це сприятиме підвищенню якості й надійності судових експертиз, забезпеченню справедливого правосуддя та захисту прав громадян.

Strategies for Minimizing Errors in Forensic Expert Practice

Valeriia Bondarenko-Berehovych

The Article Purpose is to enhance the understanding of error minimization strategies in forensic expert activity through an in-depth analysis of the most frequent errors and the development of new approaches to avoid them; to emphasize the classification of errors in order to identify key factors of their occurrence; to focus on the impact of cognitive biases, inadequate training of forensic experts and the lack of uniform standards; to develop recommendations for improving the system of training and certification of forensic experts; to address ethical aspects for the work of forensic experts. General scientific and special methods have been used to achieve this goal. The paper outlines strategies for minimizing errors in forensic expert activity; the impact of cognitive biases; issues of introducing state-of-the-art technologies, improving the system of forensic experts' training and certification, as well as ethical dimensions of work. The author develops the main strategies for minimizing errors in forensic expert activity, which are of paramount theoretical and practical importance. A comprehensive approach to minimizing errors has been developed. Different aspects of the problem have been brought together to create a comprehensive approach to its resolution. Emphasis has been made on cognitive biases, insufficient training of forensic experts, and the lack of uniform standards. The impact of modern technologies on reducing the number of errors has been assessed. Recommendations have been proposed to improve the system of training and certification of forensic experts, as well as to adhere to high ethical standards.

Keywords: forensic activity; forensic examination; error minimization; cognitive bias; modern technologies; artificial intelligence; automated systems; standardization; professional training; ethical standards.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Abramova, V. M. (2004). *Ekspertni pomylky: sutnist, henezys, shliakhy podolannia* [Expert Errors: Essence, Genesis, Ways to Overcome Them] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Cooper, G., Meterko, V. (2019). Cognitive Bias Research in Forensic Science: A Systematic Review. *Forensic Science International*. Vol. 297. DOI: [10.1016/j.forsciint.2019.01.016](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2019.01.016).
- Croskerry, P. (2003). The importance of cognitive errors in diagnosis and strategies to minimize them. *Academic Medicine*. Vol. 78. Is. 8. DOI: [10.1097/00001888-200308000-00003](https://doi.org/10.1097/00001888-200308000-00003).
- Giannelli, P. C. (2007). Wrongful Convictions and Forensic Science: The Need to Regulate Crime Labs. *North Carolina Law Review*. Vol. 86 Is. 1. Art. 4. URL: <https://scholarship.law.unc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4293&context=nclr>.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. NY. URL: <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/2224/1/Daniel-Kahneman-Thinking-Fast-and-Slow-.pdf>.
- Kassin, S. M., Dror, I. E., Kukucka, J. (2013). The forensic confirmation bias: Problems, perspectives, and proposed solutions. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. Vol. 2. Is. 1. DOI: [10.1016/j.jar-mac.2013.01.001](https://doi.org/10.1016/j.jar-mac.2013.01.001).
- Kopylchenko, T. Yu. (2010). *Ekspertni pomylky u pocherkoznavchomu doslidzhenni ta shliakhy yikh podolannia* [The Expert Mistakes in Handwriting Research and the Way of Their Overcoming] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13676> [in Ukrainian].
- Latysh, K., Demydova, Ye., Domashenko, O., Kolesnikova, I. (2022). Ekspertni pomylky pid chas provedennia okremykh vydiv sudovykh ekspertyz u sferi informatsiinykh tekhnolohii [Expert's Mistakes During Conducting Some Types of Criminalistics Expertise in the Field of Information Technologies]. *Yurydychnyi visnyk*. № 2. DOI: [10.32837/yuv.v0i2.2326](https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2326) [in Ukrainian].
- Maksymenko, M. I. (2022). Napriamky profilaktychnoi diialnosti po nedopushchenniu ekspertnykh pomylok [Directions of Preventive Activities in Order to Prevent Expert Errors]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 10. DOI: [10.32782/2524-0374/2022-10/144](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/144) [in Ukrainian].
- Nakhaezadeh, Sh., Dror, I. E., Morgan, R. M. (2014). Cognitive bias in forensic anthropology: Visual assessment of skeletal remains is susceptible to confirmation bias. *Science & Justice*. Vol. 54. Is. 3. DOI: [10.1016/j.sci-jus.2013.11.003](https://doi.org/10.1016/j.sci-jus.2013.11.003).
- Reese, E. J. (2012). Techniques for Mitigating Cognitive Biases in Fingerprint Identification. *UCLA Law Review*. Vol. 59. Is. 5. URL: <https://www.uclalawreview.org/pdf/59-5-3.pdf>.
- Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward* (2009) / National Academy of Sciences. Washington, D. C. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf>.
- Бондаренко-Берегович, В. (2024). Стратегії мінімізації помилок у судово-експертній практиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 29—38. DOI: [10.32353/khrife.4.2024.03](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.03).

Обґрунтування питань у процесуальному документі про призначення комплексної судової експертизи щодо отруєння тварин

Іван Яценко *

* Д-р вет. наук, професор, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

DOI: [10.32353/khrife.4.2024.04](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.04) УДК [343.98:636.09](477)

Надійшло 11.11.2024 / Рецензовано 12.11.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 31.12.2024

Мета статті — виокремити й обґрунтувати питання, які ставлять в ухвалі (слідчого судді, суду) або постанові (слідчого, дізнавача, прокурора) про призначення комплексної судової ветеринарної та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизи в разі розслідування отруєння тварин. Для досягнення поставленої мети застосовано діалектичний метод, методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, формалізація, абстрагування, ідеалізація) і спеціальні методи (порівняння, моделювання, системно-структурний, системно-функціональний, порівняльно-правовий, побудова гіпотез). Окреслено коло питань, які ґрунтуються на принципах формальної логіки, діалектики, системного аналізу й моделювання та які можна умовно об'єднати у три групи: 1) розпізнавальні ознаки й фізіологічні особливості живої тварини (трупа тварини); 2) виявлення отрути та визначення шляхів і способів її потрапляння до організму тварини, механізму дії отрути, з'ясування ступеня розладу здоров'я тварини та ступеня втрати можливості використовувати тварину внаслідок її отруєння; 3) визначення причиново-наслідкового зв'язку між отруєнням і розладом здоров'я (отруєнням і смертю) тварини, з'ясування наслідків отруєння (зокрема, чи завдано тварині перед смертю фізичного болю та страждань). Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що логічно систематизовані й науково сформульовані питання суб'єкт досудового розслідування або суд можуть поставити

в процесуальному документі про призначення комплексної експертизи з метою отримати найбільш повні й обґрунтовані відповіді на них у висновку експертів у найбільш оптимальний строк.

Ключові слова: комплексна судова експертиза; отруєння; екзогенні отрути; процесуальний документ; призначення судової експертизи; питання в постанові слідчого або ухвалі суду.

Постановка наукової проблеми

Стрімкий розвиток ветеринарної медицини надає нові можливості для прикладного застосування її досягнень, зокрема для виконання завдань судово-ветеринарної експертизи (далі — СВЕ) і споріднених із нею судових експертиз, а також їх віддзеркалення у практиці судочинства¹. Це зумовлено тим, що СВЕ є найбільш досконалою та відпрацьованою процесуальною формою застосування спеціальних знань під час розслідування правопорушень,

скоєних проти здоров'я та життя тварин з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних, ситуаційних завдань і надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду². Важливість цієї експертизи для судочинства полягає в тому, що вона є надійним засобом доказування, а висновок експерта є доказом у суді³.

Предметом СВЕ є сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних зі шкодою, заподіяною здоров'ю та життю тварин (зокрема, у разі їх отруєння як форми жорстокого поводження з ними)⁴.

- 1 Stern A. W., McEwen B., McDonough S. P., Viner T., et al. Veterinary forensic pathology standards. *Journal of Forensic Sciences*. 2021. Vol. 66. Is. 3. Pp. 1176. DOI: [10.1111/1556-4029.14683](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14683) (дата звернення: 01.11.2024).
- 2 Cooper J. E., Cooper M. Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. 2021. Vol. 189. Is. 6. Pp. 249—250. DOI: [10.1002/vetr.1004](https://doi.org/10.1002/vetr.1004) (дата звернення: 01.11.2024) ; Lockwood R., Tourou R., Olin J., Dolan E. The Influence of Evidence on Animal Cruelty Prosecution and Case Outcomes: Results of a Survey. *Journal of Forensic Sciences*. 2019. Vol. 64. Is. 6. Pp. 1687—1692. DOI: [10.1111/1556-4029.14085](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14085) (дата звернення: 01.11.2024).
- 3 Munro R. Viewpoint: Integrity and Limitations of Forensic Veterinary Evidence. *Journal of Comparative Pathology*. 2022. Vol. 199. Pp. 86—87. DOI: [10.1016/j.jcpa.2022.10.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2022.10.003) (дата звернення: 01.11.2024) ; Yatsenko I. Problems of concluding an expert opinion based on the results of a forensic veterinary examination of a live animal and ways to solve them. *Law. Human. Environment*. 2022. Vol. 13. No. 4. Pp. 71—88. DOI: [10.31548/law2022.04.008](https://doi.org/10.31548/law2022.04.008) (дата звернення: 05.11.2024).
- 4 Turkmen Z., Zengin S., Genc M. K., Yayla M. et al. The Role of Forensic Veterinary Toxicology in Pet Custody Cases. *Journal of Analytical Toxicology*. 2023. Vol. 46. Is. 9. Pp. 239—242. DOI: [10.1093/jat/bkac088](https://doi.org/10.1093/jat/bkac088) (дата звернення: 05.11.2024) ; Gwaltney-Brant S. M. Veterinary Forensic Toxicology. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 1067—1077. DOI: [10.1177/0300985816641994](https://doi.org/10.1177/0300985816641994) (дата звернення: 07.11.2024) ; Wilson-Frank Ch. R., Hooser S. B. Investigative Diagnostic Toxicology and the Role of the Veterinarian in Pet Food-Related Outbreaks: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. 2018. Vol. 48. Is. 6. Pp. 909—915. DOI: [10.1016/j.cvsm.2018.07.001](https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2018.07.001) (дата звернення: 07.11.2024).

Повнота судово-експертних досліджень, а також обґрунтованість висновку експерта цілком залежать від обсягу питань, поставлених суб'єктом досудового розслідування або судом у процесуальному документі про призначення СВЕ (ухвалі, постанові). Отже, важливого значення набуває система поставлених експертів питань, а також їх обґрунтування. На жаль, до сьогодні ці проблеми розв'язано не остаточно.

Саме тому розроблення й обґрунтування питань, поставлених в ухвалі (слідчого судді, суду) або постанові (прокурора, слідчого, дізнавача) під час призначенні СВЕ, є актуальним, має теоретичне та практичне значення як у юриспруденції, так і у СВЕ.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Українські науковці вже досліджували отруєння тварин: серцевими глікозидами (І. Яценко зі співавторами⁵), бродіфакумом і бромадіолоном (Р. Казанцев, І. Яценко⁶), ізоніазидом (Г. Коцюмбас зі співавторами⁷).

Вагомий внесок іноземних науковців у дослідження аналізованої проблематики полягає в тому, що вони всебічно дослідили отруєння як хімічну травму, заподіяну тваринам з метою посягання на їхнє здоров'я та життя, зокрема щодо отруєння: собак (K. Bischoff та ін.⁸, D. Pivariu та ін.⁹, A. F. M. Botelho та ін.¹⁰, T. Śniegocki та ін.¹¹), котів (A. Chłopaś-Konowatek

- 5 Яценко І. В., Сердюков Я. К., Якименко Л. П. Судово-ветеринарне встановлення отруєнь тварин препаратами, що містять серцеві глікозиди, за результатами патоморфологічного дослідження. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*. 2018. № 2. С. 101–105. DOI: 10.31890/vttp.2018.02.27 (дата звернення: 07.11.2024).
- 6 Казанцев Р. Г., Яценко І. В. Алгоритм діагностики фатального отруєння бродіфакумом котів та ізоніазидом собак: ключові судово-ветеринарні акценти. *Сучасні досягнення та перспективи клінічної лабораторної медицини у діагностиці хвороб людини та тварин*: мат-ли IV наук-практ. міжнар. дистанц. конф. (Харків, 28.03.2024). Харків, 2024. С. 105–107. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/56696> (дата звернення: 07.11.2024) ; Їх же. Судово-ветеринарна діагностика смертельного отруєння собак антикоагулянтним родентицидом — бромадіолоном. *Науковий вісник ветеринарної медицини*. 2022. № 1. С. 120–136. DOI: 10.33245/2310-4902-2022-1-1-120-136 (дата звернення: 07.11.2024).
- 7 Коцюмбас Г. І., Данкович Р. С., Врецьона Н. П. Патоморфологія та діагностика отруєння собак ізоніазидом. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Ветеринарні науки*. 2018. Т. 20. № 83. С. 108–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnuvmvbn_2018_20_83_23 (дата звернення: 07.11.2024).
- 8 Bischoff K., Rumbeih W. K. Pet Food Recalls and Pet Food Contaminants in Small Animals: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. 2018. Vol. 48. Is. 6. Pp. 917–931. DOI: 10.1016/j.cvsm.2018.07.005 (дата звернення: 08.11.2024).
- 9 Pivariu D., Oros A.-N., Tabaran F., Gal A. et al. Intentional Carbofuran poisoning in 7 dogs. *BMC Veterinary Research*. 2020. Vol. 16. Is. 1. Pp. 318. DOI: 10.1186/s12917-020-02534-w (дата звернення: 01.11.2024).
- 10 Botelho A. F. M., Machado A. M. D., da Silva R. H. S., Faria A. C. et al. Fatal metaldehyde poisoning in a dog confirmed by gas chromatography. *Ibid.* Vol. 16. Is. 1. Pp. 139. DOI: 10.1186/s12917-020-02348-w (дата звернення: 08.11.2024).
- 11 Śniegocki T., Sell B., Posyniak A. The Usefulness of MS³ to Confirm Poisoning on the Example of Dog Poisoning with Strychnine. *Molecules*. 2019. Vol. 24. Is. 20. Pp. 3765. DOI: 10.3390/molecules24203765 (дата звернення: 08.11.2024).

та ін.¹²), диких тварин (I. Valverde та ін.¹³, N. Ushine та ін.¹⁴), птахів (A. Chłopaś-Konowalek та ін.¹⁵, K. Nambirajan та ін.¹⁶), продуктивних тварин (C. Zacometti та ін.¹⁷, D. G. Ubiali та ін.¹⁸, M. J. Clayton та ін.¹⁹, A. Bertero та ін.²⁰, B. L. Stegelmeier та ін.²¹, N. Bates та ін.²², M. Machado та ін.²³, S. F. Jiang та ін.²⁴), лікарськими засобами, побутовими засобами та пестицидами (M. Th. Quail та ін.²⁵, A. Bertero

- 12 Chłopaś-Konowalek A., Tusiewicz K., Wachelko O. et al. A Case of Amphetamine and Methamphetamine Intoxication in Cat. *Toxics*. 2022. Vol. 10. Is. 12. Pp. 749. DOI: [10.3390/toxics10120749](https://doi.org/10.3390/toxics10120749) (дата звернення: 08.11.2024).
- 13 Valverde I., Espín S., Gómez-Ramírez P., Navas I. et al. Wildlife poisoning: a novel scoring system and review of analytical methods for anticoagulant rodenticide determination. *Ecotoxicology*. 2021. Vol. 30. Is. 5. Pp. 767–782. DOI: [10.1007/s10646-021-02411-8](https://doi.org/10.1007/s10646-021-02411-8) (дата звернення: 08.11.2024).
- 14 Ushine N., Tanaka A., Hayama Sh.-I. Investigation of causes of death in wildlife using veterinary molecular and wound analysis methods. *The Journal of Veterinary Medical Science*. 2020. Vol. 82. Is. 8. Pp. 1173–1177. DOI: [10.1292/jvms.19-0394](https://doi.org/10.1292/jvms.19-0394) (дата звернення: 08.11.2024).
- 15 Chłopaś-Konowalek A., Zawadzki M., Kurach L., Wachelko O. et al. Simultaneous poisoning of 48 birds of prey – bendiocarb determination with the use of UHPLC-ESI-MS/MS method in fatal case from Eastern Europe. *Archiwum Medycyny Sadowej i Kryminologii*. 2022. Vol. 72. Is. 2. Pp. 67–80. DOI: [10.4467/16891716AMSIK.22.009.16807](https://doi.org/10.4467/16891716AMSIK.22.009.16807) (дата звернення: 08.11.2024).
- 16 Nambirajan K., Muralidharan S., Ashimkumar A. R., Jadhav Sh. Nimesulide poisoning in white-rumped vulture Gyps bengalensis in Gujarat, India. *Environmental Science and Pollution Research International*. 2021. Vol. 28. Is. 41. Pp. 57818–57824. DOI: [10.1007/s11356-021-14702-y](https://doi.org/10.1007/s11356-021-14702-y) (дата звернення: 08.11.2024).
- 17 Zacometti C., Tata A., Stella R., Leone S. et al. DART-HRMS allows the detection of toxic alkaloids in animal autopsy specimens and guides the selection of confirmatory methods in accidental plant poisoning. *Analytica Chimica Acta*. 2023. Vol. 1264. Art. 341309. DOI: [10.1016/j.aca.2023.341309](https://doi.org/10.1016/j.aca.2023.341309) (дата звернення: 11.11.2024).
- 18 Ubiali D. G., Lee S. T., Gardner D. R., Cook D. et al. Cestrum axillare (Solanaceae) poisoning in ruminants. *Toxicon*. 2022. Vol. 218. Pp. 76–82. DOI: [10.1016/j.toxicon.2022.09.005](https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2022.09.005) (дата звернення: 11.11.2024).
- 19 Clayton M. J., Davis T. Z., Knoppel E. L., Stegelmeier B. L. Hepatotoxic Plants that Poison Livestock. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*. 2020. Vol. 36. Is. 3. Pp. 715–723. DOI: [10.1016/j.cvfa.2020.08.003](https://doi.org/10.1016/j.cvfa.2020.08.003) (дата звернення: 11.11.2024).
- 20 Bertero A., Chiari M., Vitale N., Zannoni M. et al. Types of pesticides involved in domestic and wild animal poisoning in Italy. *The Science of the Total Environment*. 2020. Art. 707:136129. DOI: [10.1016/j.scitotenv.2019.136129](https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136129) (дата звернення: 11.11.2024).
- 21 Stegelmeier B. L., Davis T. Z. Range and Pasture Plants Likely to Poison Horses. *The Veterinary Clinics of North America. Equine Practice*. 2024. Vol. 40 Is. 1. Pp. 29–44. DOI: [10.1016/j.cveq.2023.12.002](https://doi.org/10.1016/j.cveq.2023.12.002) (дата звернення: 11.11.2024).
- 22 Bates N., Morrison C., Flaig L., Turner A. D. Paralytic shellfish poisoning and palytoxin poisoning in dogs. *Veterinary Record*. 2020. Vol. 187. Is. 7. P. e46. DOI: [10.1136/vr.105686](https://doi.org/10.1136/vr.105686) (дата звернення: 01.11.2024).
- 23 Machado M., Queiroz C. R. R., Wilson T. M., Sousa D. E. R. et al. Neurological and gastrointestinal manifestations of spontaneous poisoning by *Ricinus communis* in goats. *Toxicon*. 2022. Vol. 214. Pp. 74–77. DOI: [10.1016/j.toxicon.2022.05.004](https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2022.05.004) (дата звернення: 11.11.2024).
- 24 Jiang S. F., Zhang Y. T., Sun J. et al. Study on the pharmacokinetics of bromadiolone in oral poisoning rabbits. *Zhonghua Lao Dong Wei Sheng Zhi Ye Bing Za Zhi*. 2020. Vol. 38. Is. 6. Pp. 444–446. DOI: [10.3760/cma.j.cn121094-20190927-00395](https://doi.org/10.3760/cma.j.cn121094-20190927-00395) (дата звернення: 11.11.2024).
- 25 Quail M. Th. Rising abuse of veterinary drugs. *Nursing*. 2022. Vol. 52 Is. 11. Pp. 34–37. DOI: [10.1097/01.NURSE.0000872420.88590.68](https://doi.org/10.1097/01.NURSE.0000872420.88590.68) (дата звернення: 11.11.2024).

та ін.²⁶⁾, а також обґрунтували й запропонували для практичного застосування підходи до ідентифікації, збору та збереження ветеринарно-криміналістичних доказів на місці події (R. Touroo та ін.²⁷⁾, методи судово-аналітичного виявлення отруту у різних об'єктах, зокрема тваринного походження (A. R. Fukushima та ін.²⁸⁾, F. Gallochio та ін.²⁹⁾, S. Schweikle³⁰⁾, K. O. Seljetun³¹⁾, J. P. Buchweitz³²⁾).

Утім, у наукових розвідках донині не сформовано чіткої системи питань, які можна поставити в ухвалі (слідчого судді, суду) або постанові (слідчого, дізнавача, прокурора) про призначення комплексної судової експертизи в разі розслідування отруєння тварин, а також не зауважено їх значення для складання висновку експертів і для суду, що свідчить про актуальність та новизну нашої наукової розвідки.

Мета статті

Виокремити й обґрунтувати питання, які ставлять в ухвалі (слідчого судді, суду) або постанові (слідчого, дізнавача, прокурора) про призначення комплексної судової експертизи в разі розслідування отруєння тварин, і показати їх значення для складання висновку експертів і для суду.

Методи дослідження

Застосовано діалектичний метод, методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, формалізація, абстрагування, ідеалізація) і спеціальні методи (порівняння, моделювання, системно-структурний, системно-функціональний, порівняльно-правовий, побудова гіпотез).

-
- 26 Bertero A., Rivolta M., Davanzo F., Caloni F. Suspected environmental poisoning by drugs, household products and pesticides in domestic animals. *Environmental Toxicology and Pharmacology*. 2020. Art. 80:103471. DOI: [10.1016/j.etap.2020.103471](https://doi.org/10.1016/j.etap.2020.103471) (дата звернення: 01.11.2024).
- 27 Touroo R., Fitch A. Identification, Collection, and Preservation of Veterinary Forensic Evidence: On Scene and During the Postmortem Examination. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 880—887. DOI: [10.1177/0300985816641175](https://doi.org/10.1177/0300985816641175) (дата звернення: 11.11.2024).
- 28 Fukushima A. R., Peña-Muñoz J. W., Leoni L. A. B., Nicoletti M. A., et al. Development, Optimization, and Validation of Forensic Analytical Method for Quantification of Anticholinesterase Pesticides in Biological Matrices from Suspected Cases of Animal Poisoning. *Toxics*. 2022. Vol. 10. Is. 5. P. 269. DOI: [10.3390/toxics10050269](https://doi.org/10.3390/toxics10050269) (дата звернення: 11.11.2024).
- 29 Gallochio F., Moressa A., Stella R., Rosin R., et al. Fast and simultaneous analysis of carbamate pesticides and anticoagulant rodenticides used in suspected cases of animal poisoning. *Forensic Science International*. 2021. Art. 323:110810. DOI: [10.1016/j.forsciint.2021.110810](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2021.110810) (дата звернення: 11.11.2024).
- 30 Schweikle S., Häser A., Wetters S., Raisin M., et al. DNA barcoding as new diagnostic tool to lethal plant poisoning in herbivorous mammals. *PLoS One*. 2023. Vol. 18. Is. 11. DOI: [10.1371/journal.pone.0292275](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0292275) (дата звернення: 11.11.2024).
- 31 Seljetun K. O., Eliassen E., Karinen R., Moe L., Vindenes V. Quantitative method for analysis of six anticoagulant rodenticides in faeces, applied in a case with repeated samples from a dog. *Acta Veterinaria Scandinavica*. 2018. Vol. 60. Is. 1. P. 3. DOI: [10.1186/s13028-018-0357-9](https://doi.org/10.1186/s13028-018-0357-9) (дата звернення: 11.11.2024).
- 32 Buchweitz J. P., Johnson M., Wixson M., Puschner B. Quantitation of Methamphetamine and Amphetamine in Postmortem Canine Tissues and Fluids. *Journal of Analytical Toxicology*. 2021. Vol. 46. Is. 2. Pp. e92—e96. DOI: [10.1093/jat/bkab043](https://doi.org/10.1093/jat/bkab043) (дата звернення: 11.11.2024).

Взаємозв'язок цих методів наукового пізнання сприяв усебічному аналізу, обґрунтуванню теоретичних висновків і формуванню практичних рекомендацій.

Емпіричну базу дослідження становить аналіз висновків експертів за результатами судово-ветеринарних експертиз щодо жорстокого поводження з тваринами, проведених упродовж 2010–2024 рр. у Бюро судово-ветеринарних досліджень Харківської державної зооветеринарної академії (нині — *Державний біотехнологічний університет*) і Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Викладення основного матеріалу дослідження

Підґрунтям для розроблення питань, які можна поставити у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи (ухвалі, постанові) у разі підозри на отруєння тварин, є особистий судово-експертний досвід автора цієї наукової праці, набутий протягом 2010–2024 рр. Окреслено коло питань, які ґрунтуються на принципах формальної логіки, діалектики, системного аналізу й моделювання та які можна умовно об'єднати у три групи: 1) розпізнавальні ознаки й фізіологічні особливості живої тварини (трупа тварини); 2) виявлення отрути та визначення шляхів і способів її потрапляння до організму тварини, механізму дії отрути, з'ясування ступеня розладу здоров'я тварини та ступеня втрати можливості використовувати тварину внаслідок її отруєння; 3) визначення причиново-наслідкового зв'язку між отруєнням і розладом здоров'я (отруєнням і смертю) тварини, з'ясування наслідків отруєння (зокрема, чи завдано тварині перед смертю фізичного болю та страждань).

Запропонованим переліком питань можна скористатися для складання постанови (прокурора, слідчого, дізнавача) або ухвали (слідчого судді, суду) про призначення комплексної судової експертизи в разі розслідування отруєння тварин:

1. До якого виду та класу належить надана на дослідження тварина (труп тварини)? Чи є тварина хребетною?
2. Якої статі й віку надана на дослідження тварина, якими є її фізіологічні особливості?
3. Які клінічні ознаки у живої тварини або патоморфологічні зміни у трупі тварини виявлено під час судово-ветеринарного дослідження?
4. Які ускладнення здоров'я виникли у тварини та чи є ці ускладнення смертельними?
5. Якого ступеня є тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю тварини?
6. Якою є причина смерті тварини, труп якої надано на дослідження? Якщо тварина померла через отруєння, то яка саме отрута спричинила цю смерть? (*Примітка.* Вирішує комплексна судова експертиза, до прикладу: ветеринарна та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин.)
7. Прижиттєво чи посмертно отрута потрапила до організму тварини?
8. Як саме отрута потрапила до організму тварини й у якому вигляді? Чи пов'язане отруєння тварини зі споживанням корму й води?
9. Чи є отруєння небезпечним для життя тварини, а якщо так, то чим зумовлена така небезпека?
10. Чи мало надання ветеринарної допомоги тварині дефекти, які спричинили її отруєння?

11. Чи мають спільну родову та групу належність речовини, виявлені в трупі тварини (у тілі живої тварини) і в об'єктах зовнішнього середовища (кормі, воді, які споживала тварина)?
12. Чи втрачено можливості загальногосподарського або спеціального використання тварини внаслідок її отруєння, і якщо так, то як надовго (*зазначити строк*)?
13. Чи спричинило отруєння тварини її каліцтво?
14. Чи перебуває отруєння тварини у причиново-наслідковому зв'язку із розладом її здоров'я або смертю?
15. Чи заподіяло отруєння тварині фізичні біль і страждання перед смертю?

Уважаємо також доцільним доповнити запропонованим нами переліком питань п. 9.3 розд. IX «Судово-ветеринарна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень³³.

Схарактеризуймо ці питання докладніше й обґрунтуймо їхнє значення для виконання судово-експертних завдань, суду та правоохоронних органів.

1. До якого виду та класу належить надана на дослідження тварина (труп тварини)? Чи є тварина хребетною?

Визначення поняття «тварина» в українському законодавстві й у спеціальній науковій літературі різноманітне.

Оскільки отруєння може стосуватися різних тварин, наведемо відповідні дефініції, викладені в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»: *тварини* — біологічні об'єкти, що належать до фауни, — сільськогосподарські, домашні, дикі, зокрема домашня та дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові (абз. 2); *дикі тварини* — тварини, природним середовищем існування яких є дика природа (зокрема, ті, які перебувають у неволі або напіввільних умовах (абз. 3); *домашні тварини* — собаки, коти й інші тварини, яких люди традиційно утримують і розводять, а також штучно виведені людьми для задоволення естетичних потреб та потреб у спілкуванні (абз. 4); *сільськогосподарські тварини* — тварини, яких люди утримують і розводять для отримання продуктів та сировини тваринного походження (абз. 5); *безпритульні тварини* — домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини (абз. 6); *експериментальна тварина* — тварина, яку використовують для проведення наукових дослідів, експериментів (абз. 7)³⁴.

Водночас Закон України «Про ветеринарну медицину» зазначає, що тваринами є ссавці, свійська птиця, дикі птахи, бджоли, комахи, риби, ракоподібні, молюски, жаби, амфібії та рептилії³⁵.

Кримінальним кодексом України (далі — *КК України*) кримінальну відповідальність за жорстоке поводження

33 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.11.2024).

34 Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

35 Про ветеринарну медицину : Закон України від 04.02.2021 р. № 1206-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1206-20#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

з тваринами передбачено винятково щодо хребетних (ст. 299)³⁶. У зоологічній систематиці *хребетні* — це кілька класів тварин: риби, земноводні, плазуни, птахи та ссавці.

Отже, об'єктом правопорушення можуть стати домашні, дикі, сільсько-господарські, лабораторні, екзотичні, зоопаркові й циркові хребетні тварини, незалежно від умов мешкання, рівня продуктивності, місця утримання, мети використання, віку, статі, права власності на них тощо.

Для того щоб правоохоронні органи кваліфікували дії щодо тварини як жорстоке поводження, обумовлене ст. 299 КК України³⁷, експерт (за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи) має констатувати, що підекспертна жива тварина або досліджений труп тварини належить до хребетних тварин³⁸.

2. Якої статі й віку надана на дослідження тварина, якими є її фізіологічні особливості?

Як ст. 299 КК України передбачає кримінальну, так ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — *КУпАП*) — адміністративну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами³⁹. До того ж окремі ознаки жорстокого поводження з тваринами (щодо скалічених; старих; новонароджених (у птахів — нелютих); вагітних; хворих, кульгавих, із тяжкими ушкодженнями (не здатних самостійно переміщатися); із генетичними вадами розвитку; а також тих, що перебувають

у стані стресу, обмерзання, потерпають від голоду, спраги тощо; у період розмноження та виховання потомства та ін.) під час розгляду справи суд може кваліфікувати як такі, що обтяжують відповідальність.

3. Які клінічні ознаки у живої тварини або патоморфологічні зміни у трупі тварини виявлено під час судово-ветеринарного дослідження?

Отруєння за формою протікання може бути *блискавичним, гострим, підгострим, хронічним*. Блискавична й гостра форми зазвичай настають у разі однократного потрапляння до організму токсичної або летальної дози отрути, розвиваються надзвичайно швидко, закінчуються летально без жодних клінічних і патоморфологічних ознак (наприклад, отруєння ціанідами).

Гостре отруєння характеризується згасанням зорових і слухових рефлексів, судомами, коліками, посиленням потовиділенням, багаторазовим блюванням, парезами і паралічами, недостатністю серцево-судинних і дихальних функцій, асфіксією (смерть тварин настає протягом 24–48 годин).

Проте більшість отруєнь розвивається через деякий час після потрапляння отрути до організму тварини, що залежить від характеру отрути та швидкості її всмоктування у кров. Такі отруєння протікають стадійно і тривають від кількох годин до доби.

Підгостра форма отруєння виникає від одноразового приймання отрути,

36 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

37 Там само.

38 Там само.

39 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

проте розвивається повільно протягом 1–3 тижнів у зв'язку із прийомом меншої дози отрути, повільним усмоктуванням або виведенням її з організму. За підгострого отруєння у тварини виявляються морфофункційні зміни в окремих внутрішніх органах.

Хронічне отруєння пов'язане з багаторазовим надходженням малотоксичних кількостей отрути тривалий час. Клінічні ознаки виникають поступово, інколи набувають нетипового характеру. Смерть тварини у цьому разі настає за кілька тижнів або навіть місяців.

Клінічні ознаки отруєння залежать від виду токсичних речовин, які потрапили до організму тварини. Отруєння свинцем, нітратами, сполуками фенолу, отруйними рослинами, що містять алкалоїди й ефірні масла, спричиняють порушення функції центральної нервової системи; фосфороорганічними пестицидами — звуження зіниць, саливацію, важке дихання, уповільнення серцевого ритму, посилення перистальтики.

Зауважимо, що на тривалість протікання отруєння та ступінь вираженості клінічних і патоморфологічних ознак в організмі отруєної тварини суттєво впливають: 1) характеристика отрути (її фізичний (агрегатний) стан, хімічні властивості, кількість (та сама доза може бути індиферентною, лікувальною, токсичною або смертельною) і концентрація в рідині або повітрі; темп уведення (повільний або інтенсивний); характер супутньої речовини (у нерозчинній суміші супутня речовина здатна нейтралізувати або ослабити дію отрути, і навпаки, у швидко розчинній суміші дія отрути посилюється або супутня речовина пришвидшує процес усмоктування); взаємодія отрут у разі їх послідовного або одночасного введення (синергізм або антагонізм), ха-

рактер трансформування в організмі); 2) особливості організму тварини (стан здоров'я, пов'язаний із порушенням детоксикаційної та видільної функцій організму; підвищена чутливість (зумовлює більш тяжке отруєння, а також настання смерті навіть від субтоксичних доз); наявність супутніх захворювань; вік; маса тіла; статевая належність (у деяких випадках); шляхи надходження отрути до організму; шляхи виведення (елімінації) з організму (через нирки, легені, печінку, слизові оболонки, залози); звикання до конкретної хімічної речовини, характер умісту шлунка і ступінь його наповнення; здатність організму до опору; індивідуальна генетично зумовлена непереносимість; медикаментозна алергічна реакція; звикання до отрут; проведені лікувальні процедури (активна детоксикація, симптоматична терапія та ін.) тощо).

Для визначення отруєння важливе значення має органолептичне оцінювання запаху вмісту шлунка під час судово-ветеринарного розтину трупів тварини (запах часнику свідчить про отруєння фосфідом цинку, гіркою мигдалю — синильною кислотою, оцту — оцтовою кислотою, фенолу — парами карболової кислоти та ін.).

Колір слизових оболонок органів шлунково-кишкового каналу також має діагностичну цінність: жовтий характерний для отруєння азотною та пікриновою кислотами, а також солями хрому; синій або зелений — солями міді; сіро-чорний — свинцем, сіро-білий — фенолом (карболовою кислотою). У шлунково-кишковому каналі можна виявити залишки зерен або кристалів сполук токсичних речовин (до прикладу, кристали сульфату міді). Отрута здатна змінити колір крові: чадний газ — на яскраво-червоний, нітрати й нітриди — на шоколадний.

Інтотоксикація їдкими отрутами характеризується запальними та некротичними змінами слизової оболонки органів травлення (язика, глотки, стравоходу, тонкої кишки), утворення в крові гематину (за отруєння оцтовою кислотою, солями кислот, їдкими лугами), карбоксигемоглобіну (за отруєння чадним газом), метгемоглобіну (за отруєння нітратами й нітритами). Окрім того, у шлунково-кишковому каналі можна виявити окремі часточки неперетравлених рослинних об'єктів (листя, ягід, клубнів тощо), які спричинили отруєння; бурих лужних мас із клаптями відшарованої слизової оболонки (за отруєння їдкими отрутами, зокрема лугами).

Патоморфологічні зміни в організмі отруєної тварини у вигляді крововиливів у нутрощах здатні спричинити отрути, які підвищують проникливість кровоносних судин (миш'як, фосфор тощо).

4. Які ускладнення здоров'я виникли у тварини та чи є ці ускладнення смертельними?

Отруєння тварини є хімічним ушкодженням, яке спричиняє тимчасовий або стійкий розлад здоров'я, каліцтво або смерть тварини та порушує анатомічну цілісність, структуру і/або функції органів і тканин.

Розлад здоров'я тварини — це будь-яке порушення нормальної діяльності організму, стійке порушення режиму звичного існування (життя), утрата здатності до корисного (загальногосподарського або спеціального) використання і/або можливості самостійно повноцінно існувати в довкіллі або розвиток хворобливого процесу, безпосередньо пов'язаний зі шкодою, завданою їй здоров'ю.

Ускладнення здоров'я є вторинним патологічним станом, який виявляється після отруєння та причиново пов'язаний із ним. Тож ускладнення є наслідком самого отруєння, його ускладнення або гостроти вияву конкуруючих, поєднаних, фонових і супутніх патологій (шок, колапс, гостра крововтрата, гостра поліорганна недостатність; гіпоксія; вторинні розлади внутрішньо-органного кровообігу; критичне зменшення капілярного кровотоку; гемоліз еритроцитів тощо).

Ускладнення здоров'я тварини від отруєння є смертельними за тяжких тілесних ушкоджень, які в момент заподіяння або через певний проміжок часу призводять до розвитку загрозливих для організму патологічних процесів, що завершуються (можуть завершитися) смертю. У такому разі судовий експерт має з'ясувати прямий причиново-наслідковий зв'язок між отруєнням і смертю тварини.

Іншим видом ускладнення здоров'я тварини, спричиненим отруєнням, може стати її каліцтво, досліджувати яке найкраще за «Методикою судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва»⁴⁰.

5. Якого ступеня є тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю тварини?

Ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, визначає винятково судовий експерт, атестований за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», із метою оцінити ушкодження різної природи, зокрема хімічної, під час судово-ветеринарного дослідження живої тварини (трупа тварини) відповідно до «Правил судово-ветеринарного

40 Яценко І. В., Парилівський О. І., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва. Харків, 2021. 50 с. Реєстр. код 18.1.01 / Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 01.11.2024).

визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації)»⁴¹ (далі — «Правила»).

Шкода, заподіяна здоров'ю тварини, полягає в тимчасовому або стійкому порушенні функцій органів, систем організму і/або ділянок тіла, унаслідок ушкодження (травми), захворювання, патологічного стану, що обмежили основні вияви життєдіяльності порівняно з іншими тваринами того самого виду, а також знівечили зовнішній вигляд тварини через деформування частин тіла і/або їх фізичну відсутність.

Тілесними ушкодженнями (травмою) є шкода здоров'ю у вигляді тимчасового або стійкого його розладу, каліцтва або смерті, що виникли від дії травмувальних чинників зовнішнього середовища (зокрема, хімічних — отрут) і виявляються у порушенні анатомічної цілісності, структури та функції тканин, органів або частин тіла.

Виокремлюють три ступеня тяжкості ушкоджень, які різняться специфічними формалізованими ознаками: *тяжкі* (небезпека для життя в момент заподіяння шкоди; утрата будь-якого органа або ділянки тіла чи втрата органом або ділянкою тіла їхніх функцій; знівечення (спотворення) екстер'єру; травматичне переривання вагітності); *середньої тяжкості* (відсутність ознак тяжкого ушкодження; тривалий розлад здоров'я та втрата здатності виконувати корисну роботу впродовж 21 доби й довше); *легкі* (скороминуші наслідки без розладу здоров'я тривалістю не більше ніж 6 діб; короточасні розлади здоров'я та короточасна втрата здатності виконувати корисну роботу впродовж 6—21 доби).

6. Якою є причина смерті тварини, труп якої надано на дослідження?

⁴¹ Яценко І. В., Парилівський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації). Харків, 2022. 47 с.

Якщо тварина померла через отруєння, то яка саме отрута спричинила цю смерть? (Примітка. Вирішує комплексна судово експертиза, до прикладу: ветеринарна та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин.)

Визначення причини смерті тварини в разі підозри на її отруєння є чи не найголовнішим і найскладнішим питанням як для судових експертів, так і для правоохоронних органів (для обґрунтованої кваліфікації скоєного правопорушення). Правильне визначення причини смерті тварини прямо пов'язане з об'єктивно поставленим судово-ветеринарним діагнозом на підставі комплексу ознак: клінічного вияву (симптомів) патоморфологічних ознак, хіміко-токсикологічного виявлення отрути в організмі (з урахуванням аналізу даних із матеріалів кримінального провадження — протоколів огляду місця події та допиту свідків тощо).

Судово-ветеринарний експерт має зазначити, що причиною смерті тварини є основне ушкодження (отруєння екзогенними отрутами, оскільки вони спричиняють хімічні ушкодження) або його ускладнення. Основним ушкодженням є певна нозологічна форма (наприклад, отруєння фосфорорганічними пестицидами). Ускладнення отруєння — це вторинні щодо основного ушкодження (отруєння) патологічні процеси, які етіологічно й патогенетично пов'язані з ним і безпосередньо або через ускладнення основного ушкодження (отруєння) спричинили смерть тварини. Ускладнення можуть стати провідними в патогенезі отруєння та мати вирішальне значення в настанні смерті тварини (приміром, отруєння тварини на тлі цукрового діабету, або анемії, або гострої поліорганної недостатності тощо).

Супутні патологічні стани — етіологічно не пов'язані з отруєнням і його ускладненнями (до прикладу: отруєння на тлі травматичного ретикулоперикардиту). Супутня патологія може сформуватися та виявитися як до, так і після отруєння тварини.

Безпосередньою причиною смерті в разі отруєння необхідно вважати морфологічні зміни органів, які призвели до розвитку незворотних функційних порушень і неможливості продовжувати життя (наприклад, смертельне отруєння екзогенними отрутами або ускладнення не смертельних отруєнь, як-от: панкреонекрозу, критичної крововтрати внаслідок отруєння антикоагулянтними родентицидами, зокрема, бромадіолоном).

У разі умисного або з необережності отруєння тварини (для з'ясування того, чи це взагалі отруєння), признають комплексну судову ветеринарну та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизу, у межах якої судово-ветеринарний експерт на підставі спеціальних ветеринарних знань: 1) аналізує надані на дослідження ветеринарні документи (приміром, витяг з історії хвороби тварини); 2) описує клінічні ознаки протікання отруєння шляхом безпосереднього дослідження підекспертної тварини; 3) проводить судово-ветеринарний розтин підекспертного трупа тварини; а судовий експерт з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин (на підставі своїх спеціальних знань) виявляє отруту в крові або внутрішніх органах (наприклад, певний інсектицид, пестицид тощо та визначає його концентрацію за потреби й можливості).

У результаті інтеграції спеціальних знань цих двох судових експертів у межах однієї комплексної судової експертизи можна об'єктивно й обґрунтовано

постановити судово-ветеринарний діагноз і з'ясувати причину смерті тварини, пов'язану з її отруєнням, а також причиново-наслідковий зв'язок між потраплянням виявленої отрути до організму й настанням смерті (якщо об'єктом дослідження є труп) або розвитком хворобливого (патологічного) процесу, який і є отруєнням (якщо об'єктом дослідження є жива тварина).

Отже, комплексна судово-ветеринарна та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертиза має визначити основне ушкодження (отруєння екзогенними отрутами), ускладнення отруєння, супутні, фонові, конкурентні й поєднані патології, які разом характеризуватимуть причину смерті тварини.

7. Прижиттєво чи посмертно отрута потрапила до організму тварини?

З'ясування прижиттєвості або посмертності потрапляння отрути до організму має важливе значення для визначення складу злочину суб'єктом розслідування, а для судових експертів — для відповіді на питання про причину смерті або розлад здоров'я тварини. Відповідь судових експертів на це питання окреслює наступні дії суб'єкта досудового розслідування: відкриття кримінального провадження або відмова у його відкритті.

Посмертне потрапляння будь-яких речовин до організму можуть зумовити надання ветеринарної реанімаційної допомоги безпосередньо після біологічної смерті тварини або маскуванню отруєнням більш тяжкого злочину.

Загальними ознаками прижиттєвого потрапляння отрути до організму тварини є реакція на неї органів або тканин організму, які ще функціонують: система кровообігу під дією деяких отрут реагує збільшенням пористості стінок кровоносних судин (масивними крово-

вливами в порожнини тіла, тканини або порожнини органів, просочуванням кров'ю паренхіми органів із наступним її зсіданням і, як наслідок, розвитком загального знекровлення); крововиливами під ендокард; в'ялістю міокарда; переповненням кров'ю коронарних судин; зникненням поперечної смугастості міофібрил міокарда; множинними некрозами; дистрофічними явищами.

Органи дихання реагують на прижиттєве отруєння газоподібними отрутами застійною гіперемією, набряком, відкладанням сажі на слизовій оболонці носової порожнини, глотки, гортані, трахеї, бронхів у разі вдихання твариною чадного газу та продуктів горіння (в органах дихання можна виявити блювотні маси внаслідок аспірації останніх).

Органи травлення за життя тварини реагують на отруту почервонінням або синюшністю; гострим серозно-катаральним, геморагічним, крупозним дифтеритичним або дифтеритично-некротичним запаленням слизових оболонок; крововиливами й ерозіями у шлунково-кишковому каналі; повнокров'ям компактних органів і дистрофічними змінами в них; крововиливами на серозних оболонках; специфічним запахом умісту шлунка й кишечника (за отруєння фосфідом цинку — часнику); пожовтінням слизових оболонок (за люпинозу); запальними й некротичними змінами слизових оболонок органів травного каналу (за отруєння деструктивними отрутами).

Органи центральної нервової системи реагують на отруту повнокров'ям головного мозку, набряклістю м'якої мозкової оболонки й речовини головного мозку, розм'якшенням окремих ділянок останнього.

Кров реагує на отрути шляхом зміни кольору (на буро-коричневий (шоколад-

ний) за отруєння нітратами й нітридами); реологічних властивостей; умістом карбоксигемоглобіну (за отруєння чадним газом).

Органи сечовиділення реагують на отруту дистрофічними й некротичними змінами в нирках, покрученням каналців нефронів, крововиливами у стінки сечового міхура.

Зрештою важливою реакцією організму, що свідчить про прижиттєвість отруєння, є численні дистрофічні, некротичні вогнища, а також ознаки запалення, супроводжувані реактивною інфільтрацією із лейкоцитів і плазматичних клітин, периваскулярними набряками.

Якщо отруту введено в тіло тварини посмертно, її можна виявити лише в локальних місцях такого введення разом зі слідами від ін'єкцій або інфузій, особливо в нетипових ділянках тіла тварини; також (як відповідь організму тварини на отруту) не спостерігатимуться клітинні й судинні явища запальних реакцій, дистрофічні й некротичні явища.

8. Як саме отрута потрапила до організму тварини й у якому вигляді? Чи пов'язане отруєння тварини зі споживанням корму й води?

Інтенсивність дії отрути залежить від шляхів її надходження до організму: через рот, пряму кишку, ніс, неушкоджену шкіру, піхву, парентерально (підшкірно, внутрішньом'язово, внутрішньовенно, внутрішньочеревинно) тощо.

Найчастіший спосіб потрапляння отрути до організму тварини — через рот, із кормом і водою, усмоктування яких у кров відбувається у шлунку та тонкій кишці, далі через ворітну вену — у печінку, де вона частково знезаражується. Натомість отрути, введені через пряму кишку (інтаректально) і піхву (інтравагінально), надходять у загальний

кровообіг, оминувши печінковий бар'єр, тож спричиняють більший токсичний ефект за тих самих доз.

Швидко й майже в незміненому вигляді отрути надходять у кров у складі розчинів за парентерального введення, а гази й пар — у разі їх вдихання через органи дихання. Інтенсивність черезшкірного проникнення отруту залежить від площі та тривалості їх контакту зі шкірою, а також здатності розчинятися в жирах.

У разі парентерального введення звертають увагу на крапкові колоті рани на шкірі тварини, утворені від уколу голки шприца. Водночас необхідно виключити такі сліди, якщо тварині надавали ветдопомогу, і зважити на давність та збіг їх утворення з настанням отруєння тварини.

Отрути можуть потрапити до організму тварини у вигляді порошку (отрути для боротьби із мишоподібними гризунами, щурами — екоцид С, фосфід цинку тощо), пігулки (ізоніазид, рифампіцин, гранули для боротьби з мишами та гризунами (*iRex*) та ін.), пасти (паста *Bros* тощо), розчину (пестициди, родентициди, корозійні отрути (ідкі натр, калій і амоній; перекис водню; перманганат калію; соляна й азотна, оцтова й щавлева, сірчана й карболова (і її похідні — лізол, крезол, трикрезол) кислоти); формальдегід та ін.), газу (чадний газ, діоксид вуглецю, сірководень, пари карболової кислоти тощо).

9. Чи є отруєння небезпечним для життя тварини, а якщо так, то чим зумовлена така небезпека?

Багато отрут, що потрапляють до організму тварини, є небезпечними для життя та здатні спричинити суттєві розлади здоров'я або смерть тварини. Згідно з п/п. 2.5.33 «Правил» небезпечни-

ми для життя тварини є стани, за яких функції органів, систем органів і організму загалом не можуть відновитися самостійно та потребують застосування інтенсивної терапії (токсичні кома й шок; колапс; крововтрата (понад 30 % від загального об'єму); гострі серцево-судинна й дихальна, ниркова й печінкова недостатності; набряк легенів; синдром «шокової легені»; параліч дихальних м'язів; гострий гемокоагуляційний синдром; тяжкі інтоксикації отрутами загальнотоксичної дії без явищ місцевого хімічного ураження; гострий панкреонекроз та ін.)⁴².

Надання ветеринарної допомоги, що запобігло настанню смерті тварини, не варто брати до уваги під час оцінювання загрози життю таких ушкоджень, проте загрозливий для життя тварини стан, який розвивається у процесі клінічного перебігу ушкоджень, незалежно від часу, що минув після його заподіяння, перебуває з ним у прямому причиново-наслідковому зв'язку: це слід підтвердити об'єктивними клінічними дослідженнями.

За відсутності загрозливих для життя тварини явищ, ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини отруєнням, потрібно оцінювати за наслідками ушкодження.

10. Чи мало надання ветеринарної допомоги тварині дефекти, які спричинили її отруєння?

Дефектом надання ветеринарної допомоги є неякісне виконання працівником ветмедицини діагностичних, лікувально-тактичних, реанімаційних, реабілітаційних та інших процедур, неякісна організація та здійснення профілактичних заходів, пов'язані з неналежним виконанням або невиконанням працівником ветмедицини своїх про-

42 Яценко І. В., Парилівський О. І. Зазнач. твір.

фесійних обов'язків, що спричинило негативні наслідки для тварини у вигляді розладу здоров'я (хвороби, ушкодження, каліцтва тощо) або смерті. Отруєння тварини може стати наслідком дефектів надання ветеринарної допомоги: через помилки в дозуванні ветеринарних лікарських засобів (концентрації, способи та кратність їх уведення), зневажання вимогами й пересторогами інструкцій із їх застосування (щодо молодняка, вагітних, індивідуальної та видової чутливості і/або непереносимості, комбінування з іншими засобами, можливих побічних ефектів тощо). За згаданих вище умов ветеринарні лікарські засоби можуть спричинити токсичні ефекти — отруєння. Неналежне надання ветдопомоги може статися через збіг випадкових обставин (нещасний випадок), професійні помилки працівників ветмедицини, заняття незаконною ветдіяльністю, професійний злочин або проступок.

Під час проведення СВЕ дефекти надання ветеринарної допомоги визначають за методикою, розробленою автором цієї статті⁴³.

Розв'язання цього питання у висновку експертів сприятиме з'ясуванню суб'єктом досудового розслідування та судом причини отруєння тварини, однією з яких може стати неналежне надання ветеринарної допомоги.

11. Чи мають спільну родову та групову належність речовини, виявлені в трупі тварини (у тілі живої тварини) і в об'єктах зовнішнього середовища (кормі, воді, які споживала тварина)?

Для відповіді на це запитання необхідно проаналізувати результати хіміко-токсикологічного дослідження вилу-

ченого із трупа тварини біоматеріалу (нутрощі й біологічні рідини організму (кров, сеча, кал, жовч, молоко, блювота, уміст шлунково-кишкового каналу тощо)) і кормів та води, вилучених безпосередньо із годівниці, які тварина споживала напередодні отруєння або настання смерті. У разі якщо в організмі тварини і в споживаному кормі або воді виявлено однакову отруту, констатують, що смерть або розлад здоров'я спричинила виявлена отрута.

Аналіз результатів хіміко-токсикологічного дослідження речовини, виявленої у відкритих ампулах, флаконах, шприцах, залишених на місці події, і в біологічному матеріалі, отриманому від тварини (трупа тварини), дасть підстави підтвердити або спростувати ідентичність отрути, виявленої в ампулах, флаконах, шприцах тощо та в організмі тварини, і з'ясувати спосіб (шлях) її введення (під час проведення діагностично-лікувальних заходів або з метою заподіяти шкоду здоров'ю та життю тварини: це вирішує суб'єкт досудового розслідування).

12. Чи втрачено можливості загальногосподарського або спеціального використання тварини внаслідок її отруєння, і якщо так, то як надовго (зазначити строк)?

Утрата можливості загальногосподарського або спеціального використання є реальною в разі розладу здоров'я, каліцтва або смерті тварини.

Відповідно до «Правил» під загальногосподарським використанням тварини необхідно розуміти її здатність виконувати корисну роботу із закріпленням комплексу потрібних людині навичок на рівні умовних рефлексів

43 Яценко І. Методика проведення судово-ветеринарної експертизи з метою визначення дефектів ветеринарної допомоги. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 4 (33). С. 57—86. DOI: 10.32353/khrife.4.2023.05 (дата звернення: 01.11.2024).

тварини (із метою, наприклад, пошуку матеріальних об'єктів, захисту в певних обставинах, охорони об'єктів, участі у спортивних та видовищних заходах тощо; п. 1.16 і 1.17)⁴⁴.

Корисною є така робота тварини, якою вона приносить максимальну вигоду людині. За тривалістю в часі розлад здоров'я тварини (коли вона не здатна виконувати корисну роботу) може бути *тимчасовим* (незначні скороминуші наслідки тривалістю не більше ніж 6 діб); *короткочасним* (6–21 добу); *тривалим* (понад 21 добу)⁴⁵. У зв'язку із цим розрізняють три ступеня тяжкості шкоди, умисно заподіяної здоров'ю тварини, зокрема отруєнням: тяжкий, середньої тяжкості та легкий (докладніше про це — див. питання 5).

Значення розв'язання цього питання полягає в тому, що висновок суд-ветексперта про втрату можливості використовувати тварину в господарсько-корисних роботах протягом певного часового періоду може стати обґрунтованою підставою для вимагання в судовому порядку відшкодувати матеріальні збитки за час (визначений суд-ветекспертом), коли тварина не працювала через розлад здоров'я.

13. Чи спричинило отруєння тварини її каліцтво?

У ст. 299 КК України передбачено кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, зокрема якщо тварині заподіяно каліцтво⁴⁶. Багато отрут здатні спричинити тяжкі розлади й ускладнення функціонування організму тварини, отже, утрату здоров'я, повну або часткову функційну

втрату будь-якого органа, що призведе до фізичних обмежень життєдіяльності, зокрема каліцтва.

З огляду на це під обмеженістю життєдіяльності тварини щодо її загальногосподарського використання необхідно розуміти міру зменшення здатності виконувати корисну некваліфіковану роботу, проте під обмеженістю життєдіяльності тварини щодо спеціального використання необхідно розуміти її здатність виконувати корисну кваліфіковану, спеціалізовану роботу, тобто таку, для виконання якої потрібно цілеспрямовано формувати й закріплювати комплекс потрібних людині службових навичок.

Ступінь обмеження життєдіяльності тварини — величина відхилення від звичної природної життєдіяльності тварини. Вона характеризується одним або сукупністю найважливіших його критеріїв. У судово-ветеринарній практиці виокремлюють три ступеня обмеження життєдіяльності тварини: *помірно виражене* (III ступеня), *виражене* (II ступеня), *значне* (I ступеня).

Факт каліцтва тварини констатує винятково судово-ветеринарний експерт відповідно до методики, розробленої автором цієї статті разом зі співавторами⁴⁷. Судово-ветеринарне дослідження трупів отруєних тварин із метою визначити їхнє каліцтво здійснюють так само, як і дослідження живих тварин.

14. Чи перебуває отруєння тварини у причиново-наслідковому зв'язку із розладом її здоров'я або смертю?

Правоохоронні органи або суд можуть кваліфікувати отруєння тварин (як

44 Яценко І. В., Парилівський О. І. Зазнач. твір.

45 Там само.

46 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

47 Яценко І. В., Парилівський О. І., Казанцев Р. Г. Зазнач. твір.

об'єктів кримінально-правової охорони) як жорстоке поводження із тваринами — злочин із матеріальним складом, передбачений ст. 299 КК України⁴⁸. У цьому разі виникає потреба об'єктивно визначити причиново-наслідковий зв'язок між отруєнням (причиною) і наслідком (розладом здоров'я, каліцтвом або смертю тварини), коли причина породжує ці наслідки, винятково за результатами проведеної комплексної судової ветеринарної та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизи. Варто зауважити, що така причина має бути самодостатньою і не повинна потребувати додаткових умов, окрім учинення самого небезпечного діяння.

Судові експерти мають з'ясувати причиново-наслідковий зв'язок між отруєнням і настанням смерті тварини. Наявність отрути в організмі не означає, що тварина померла саме від отрути: отруту в організмі можуть виявити, але в концентрації, яка не спричинила б смерті тварини.

За наявності отрути в організмі смерть може статися з іншої причини (наприклад, від розриву аневризми аорти внаслідок перенавантаження: у цьому разі відсутній прямий причиново-наслідковий зв'язок між отруєнням (наявністю отрути в організмі) і смертю тварини).

У зв'язку із цим недостатньо виявити факт наявності або відсутності отрути в організмі: необхідно також зважати на клінічні ознаки й патологоанатомічні зміни, що відбуваються (відбувалися)

певний час у процесі протікання отруєння.

Небезпечні наслідки розладу здоров'я або смерті тварини, спричинені отруєнням, є заподіяною їй нематеріальною шкодою, що не має фізичних одиниць виміру: таку шкоду визначають за критеріями нематеріального (морального) характеру. Оскільки характер наслідків отруєння тварини (розлад здоров'я, каліцтво або смерть) впливає на ступінь тяжкості шкоди, заподіяної їй здоров'ю⁴⁹, то такий злочин передбачає покарання за ст. 299 КК України⁵⁰ відповідно до ступеня його суспільної небезпеки.

Як відомо, розрізняють *прямий* (безпосередній) і *непрямий* (опосередкований) причиново-наслідковий зв'язок. У разі підтвердження результатами проведеного дослідження *прямого причиново-наслідкового зв'язку* між отруєнням тварини та розладом її здоров'я або настанням смерті судово-ветеринарний експерт має скласти відповідний висновок у *категоричній формі*. Водночас для суб'єкта досудового розслідування або суду таке підтвердження у висновку експерта є лише першим етапом, який наближає до визнання правопорушника винним у скоєнні злочину, передбаченого ст. 299 КК України⁵¹, і притягнення його до юридичної відповідальності. Окрім того, суб'єкт досудового розслідування або суд має довести суб'єктивний бік такого злочину, тобто вину особи у формі умислу або необережності щодо наслідку, який настав.

48 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

49 Яценко І. В. Теоретико-гносеологічна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, в судово-ветеринарній експертизі. *Форум права*. 2023. Вип. 75. № 2. С. 65—88. DOI: 10.5281/zenodo.7699531 (дата звернення: 01.11.2024).

50 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

51 Там само.

15. Чи заподіяло отруєння тварині фізичні біль і страждання перед смертю?

У судовій ветеринарії (залежно від характеру дії на органи та тканини) виокремлюють кілька груп отрут: їдкі (сильнокислі або лужні хімічні речовини), що здатні спричиняти важкі хімічні опіки травного каналу (симптоми: біль (особливо під час ковтання), кашель, задишка та блювання); деструктивні (спричиняють некротичні й дистрофічні зміни печінки, нирок, серця, головного мозку); які змінюють гемоглобін крові та спричиняють асфіксію. Отже, отрути завдають тварині фізичного болю та страждань. З огляду на це, *фізичний біль* — це стан тварини у вигляді страждання, спричиненого фізичним або хімічним впливом на її тіло (зокрема, отрути).

Стражданням є сукупність украй неприємних або болісних відчуттів живої істоти, за яких вона відчуває фізичний і/або психоемоційний дискомфорт, біль, стрес, нестерпні муки. Цей термін охоплює безліч станів і ситуацій, які можуть суттєво різнитися залежно від особливостей впливу окремих чинників на організм. Завдання тварині сильних і тривалих страждань, що спричиняють розлад її здоров'я, каліцтво, хронічний стрес або смерть⁵², свідчить про відсутність у правопорушника будь-якого жалю до тварини, особливо якщо він

отримує задоволення, спостерігаючи за її болем і стражданнями.

До дій, що завдають тварині болю та страждань, належать: тривале позбавлення їжі, пиття, тепла, утримання у шкідливих для здоров'я умовах, надмірна експлуатація та ін.⁵³ Ми вважаємо доцільним щодо тварин послуговуватися не терміном «моральні страждання», а терміном «психоемоційні страждання». На жаль, до сьогодні у судовій ветеринарії не визначено окремих елементів категорійно-поняттєвого апарату (зокрема, тривалості та ступеня болю). Науковці також не досягли однастайності щодо здатності тварин відчувати страждання в разі дії на них різних негативних зовнішніх чинників. На думку зоопсихологів, тварини здатні відчувати біль та емоційно реагувати на певну ситуацію (адже у них добре розвинуті нервова система та вища нервова діяльність). Проте більшість цих питань нині перебувають на рівні наукової дискусії⁵⁴. Розтлумачити їх в кожному конкретному експертному випадку допоможе клінічне судово-ветеринарне дослідження (гормонів стресу, структури надниркових залоз, дисциркуляторних змін в органах тощо).

Ступінь фізичного болю та страждань пропорційно залежить від клінічного стану отруєної тварини, а також позначається на мірі її болю та страждань від заподіяного отруєння: за отруєння тяжкого ступеня вони дуже сильні або нестерпні;

52 Camps T., Amat M., Manteca X. A Review of Medical Conditions and Behavioral Problems in Dogs and Cats. *Animals (Basel)*. 2019. Vol. 9. Is. 12. Art. 1133. DOI: [10.3390/ani9121133](https://doi.org/10.3390/ani9121133) (дата звернення: 01.11.2024) ; Kooriyama T., Ogata N. Salivary stress markers in dogs: Potential markers of acute stress. *Research in Veterinary Science*. 2021. Vol. 141. Pp. 48—55. DOI: [10.1016/j.rvsc.2021.10.009](https://doi.org/10.1016/j.rvsc.2021.10.009) (дата звернення: 01.11.2024).

53 Foraita M., Howell T., Bennett P. Environmental influences on development of executive functions in dogs. *Animal Cognition*. 2021. Vol. 24. Is. 4. Pp. 655—675. DOI: [10.1007/s10071-021-01489-1](https://doi.org/10.1007/s10071-021-01489-1) (дата звернення: 01.11.2024).

54 Доценко В. В. Зоопсихологія : навч. посіб. Харків, 2019. С. 132—133. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9411a76f-09bf-4c35-b69d-c6fe33a244a6/content> (дата звернення: 07.11.2024).

за отруєння середньої тяжкості або легкого — помірні, слабкі та вкрай слабкі.

Значення висновку судово-ветеринарного експерта про завдання тварині ушкоджень, фізичного болю та страждань (зокрема, безпосередньо перед її смертю) полягає в можливості правильно кваліфікувати правопорушення «жорстоке поводження з тваринами»: якщо тварині заподіяли тілесні ушкодження, каліцтво або настала її смерть, такі діяння правоохоронні органи або суд кваліфікують як злочин, передбачений ст. 299 КК України⁵⁵; якщо страждання тварини не супроводжували тілесні ушкодження, каліцтво або не настала її смерть, такі діяння з твариною кваліфікують як адміністративний проступок, передбачений ст. 89 КУпАП⁵⁶.

Висновки

За принципами діалектики, формальної логіки, системного аналізу й моделювання розроблено, обґрунтовано та сформульовано систему питань, які можна поставити судетекспертові в постанові (прокурора, слідчого, дізнавача) або ухвалі (слідчого судді, суду) про призначення СВЕ тварин у разі отруєння екзогенними отрутами, що своєю чергою позитивно позначиться на ефективності проведення та результативності СВЕ, наданні обґрунтованого й об'єктивного висновку в категоричній формі. Цією системою питань доцільно доповнити Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

Усі питання, поставлені у процесуальному документі про призначення судової експертизи (зокрема, у разі отру-

єння тварин), можна умовно об'єднати у три групи: 1) розпізнавальні ознаки й фізіологічні особливості живої тварини (трупа тварини); 2) виявлення отрути та визначення шляхів і способів її потрапляння до організму тварини, механізму дії отрути; з'ясування ступеня розладу здоров'я тварини та ступеня втрати можливості використовувати тварину внаслідок її отруєння; 3) визначення причиново-наслідкового зв'язку між отруєнням і розладом здоров'я (отруєнням і смертю) тварини, з'ясування наслідків отруєння (зокрема, чи завдано тварині перед смертю фізичного болю та страждань).

Substantiation of Issues in the Procedural Document on the Appointment of a Multidisciplinary Forensic Examination Concerning Animal Poisoning

Ivan Yatsenko

The author intended to identify and substantiate questions addressed in the ruling (of the investigating judge, court) or the resolution (of the investigator, inquiring officer, prosecutor) on the appointment of a multidisciplinary forensic veterinary examination and examination of highly toxic substances when investigating animal poisoning. The dialectical method, methods of formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, formalization, abstraction, idealization) as well as special methods (comparison, modeling, system-structural, system-functional, comparative-legal, hypothesis building) have been applied to fulfill this goal. A range of issues based on the principles of formal logic, dialectics, system analysis, and modeling has been outlined and can be tentatively grouped into

55 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

56 Кодекс ... про адміністративні правопорушення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

three groups: 1) identification signs and physiological features of a living animal (animal corpse); 2) identifying the poison and establishing ways and means of its entry into the animal's body, the mechanism of poisoning action, determining the degree of the animal's health impairment and the degree of loss of an animal's value as a result of poisoning; 3) establishing a causal link between poisoning and health impairments (poisoning and death) of the animal, clarifying consequences of poisoning (specifically whether the animal was subjected to physical pain and suffering before death). The practical value of the research findings consists in that logically systematic and scientifically developed questions may be addressed by the subject of pre-trial investigation or the court in the procedural document on the appointment of a multidisciplinary forensic veterinary examination to obtain the most complete and detailed answers to them in forensic expert conclusions in the shortest possible time.

Keywords: multidisciplinary forensic examination; poisoning; exogenous poisons; procedural document; forensic examination appointment; questions in investigator's ruling or court decision.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не брали участі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bates, N., Morrison, C., Flaig, L., Turner, A. D. (2020). Paralytic shellfish poisoning and palytoxin poisoning in dogs. *Veterinary Record*. Vol. 187. Is. 7. DOI: [10.1136/vr.105686](https://doi.org/10.1136/vr.105686).
- Bertero, A., Rivolta, M., Davanzo, F., Caloni, F. (2020). Suspected environmental poisoning by drugs, household products and pesticides in domestic animals. *Environmental Toxicology and Pharmacology*. Art. 80:103471. DOI: [10.1016/j.etap.2020.103471](https://doi.org/10.1016/j.etap.2020.103471).
- Bertero, A., Chiari, M., Vitale, N., Zanoni, M. et al. (2020). Types of pesticides involved in domestic and wild animal poisoning in Italy. *The Science of the Total Environment*. Art. 707:136129. DOI: [10.1016/j.scitotenv.2019.136129](https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136129).
- Bischoff, K., Rumbelha, W. K. (2018). Pet Food Recalls and Pet Food Contaminants in Small Animals: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. Vol. 48. Is. 6. DOI: [10.1016/j.cvsm.2018.07.005](https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2018.07.005).
- Botelho, A. F. M., Machado, A. M. D., da Silva, R. H. S., Faria, A. C. et al. (2020). Fatal metaldehyde poisoning in a dog confirmed by gas chromatography. *BMC Veterinary Research*. Vol. 16. Is. 1. DOI: [10.1186/s12917-020-02348-w](https://doi.org/10.1186/s12917-020-02348-w).
- Buchweitz, J. P., Johnson, M., Wixson, M., Puschner, B. (2021). Quantitation of Methamphetamine and Amphetamine in Postmortem Canine Tissues and Fluids. *Journal of Analytical Toxicology*. Vol. 46. Is. 2. DOI: [10.1093/jat/bkab043](https://doi.org/10.1093/jat/bkab043).
- Camps, T., Amat, M., Manteca, X. (2019). A Review of Medical Conditions and Behavioral Problems in Dogs and Cats. *Animals (Basel)*. Vol. 9. Is. 12. Art. 1133. DOI: [10.3390/ani9121133](https://doi.org/10.3390/ani9121133).
- Chłopaś-Konowalek, A., Zawadzki, M., Kurach, Ł., Wachelko, O. et al. (2022). Simultaneous poisoning of 48 birds of prey — bendiocarb determination with the use of UHPLC-ESI-MS/MS method in fatal case from Eastern Europe. *Archiwum Medycyny*

- Sadowej i Kryminologii. Vol. 72. Is. 2. DOI: 10.4467/16891716AMSIK.22.009.16807.
- Chłopaś-Konowalek, A., Tusiewicz, K., Wachelko, O. et al. (2022). A Case of Amphetamine and Methamphetamine Intoxication in Cat. *Toxics*. Vol. 10. Is. 12. DOI: 10.3390/toxics10120749.
- Clayton, M. J., Davis, T. Z., Knoppel, E. L., Stegelmeier, B. L. (2020). Hepatotoxic Plants that Poison Livestock. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*. Vol. 36. Is. 3. DOI: 10.1016/j.cvfa.2020.08.003.
- Cooper, J. E., Cooper, M. (2021). Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. Vol. 189. Is. 6. DOI: 10.1002/vetr.1004.
- Dotsenko, V. V. (2019). *Zoopsykholohiia* [Animal Psychology] : navch. posib. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9411a76f-09bf-4c35-b69d-c6fe33a244a6/content> [in Ukrainian].
- Foraita, M., Howell, T., Bennett, P. (2021). Environmental influences on development of executive functions in dogs. *Animal Cognition*. 2021. Vol. 24. Is. 4. DOI: 10.1007/s10071-021-01489-1.
- Fukushima, A. R., Peña-Muñoz, J. W., Leoni, L. A. B., Nicoletti, M. A., et al. (2022). Development, Optimization, and Validation of Forensic Analytical Method for Quantification of Anticholinesterase Pesticides in Biological Matrices from Suspected Cases of Animal Poisoning. *Toxics*. Vol. 10. Is. 5. DOI: 10.3390/toxics10050269.
- Gallocchio, F., Moressa, A., Stella, R., Rosin, R., et al. (2021). Fast and simultaneous analysis of carbamate pesticides and anticoagulant rodenticides used in suspected cases of animal poisoning. *Forensic Science International*. Art. 323:110810. DOI: 10.1016/j.forsci-int.2021.110810.
- Gwaltney-Brant, S. M. (2016). Veterinary Forensic Toxicology. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: 10.1177/0300985816641994.
- Jiang, S. F., Zhang, Y. T., Sun, J. et al. (2020). Study on the pharmacokinetics of bromadiolone in oral poisoning rabbits. *Zhonghua Lao Dong Wei Sheng Zhi Ye Bing Za Zhi*. Vol. 38. Is. 6. DOI: 10.3760/cma.j.cn121094-20190927-00395.
- Kazantsev, R. H., Yatsenko, I. V. (2022). Sudovo-veterynarna diahnostryka smertelnogo otruiennia sobak antykoahuliantnym rodentytsydom — bromadiolonom [Forensic veterinary diagnosis of dog's fatal poisoning with anticoagulant rodenticide — bromadiolone]. *Naukovyi visnyk veterynarnoi medytsyny*. № 1. DOI: 10.33245/2310-4902-2022-1-1-120-136 [in Ukrainian].
- Kazantsev, R. H., Yatsenko, I. V. (2024). Alhorytm diahnostryky fatalnogo otruiennia brodifakumom kotiv ta izoniazynom sobak: kliuchovi sudovo-veterynarni aktsenty [Algorithm for Diagnosing Fatal Poisoning in Cats (Brodifacoum) and Dogs (Isoniazid): Key Forensic Veterinary Highlights]. *Suchasni dosiahnennia ta perspektyvy klinichnoi laboratornoi medytsyny u diahnostrytsi khvorob liudyny ta tvaryn* : mat-ly IV nauk-prakt. mizhnar. dystants. konf. (Kharkiv, 28.03.2024). Kharkiv. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/56696> [in Ukrainian].
- Kooriyama, T., Ogata, N. (2021). Salivary stress markers in dogs: Potential markers of acute stress. *Research in Veterinary Science*. Vol. 141. DOI: 10.1016/j.rvsc.2021.10.009.
- Kotsiumbas, H. I., Dankovych, R. S., Vretsona, N. P. (2018). Patomorfologhiia ta diahnostryka otruiennia sobak izoniazynom [Pathomorphology and diagnosis of dogs poisoning with isoniazid]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnogo universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho. Serii: Veterynarni nauky*. T. 20. № 83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnuvmbvn_2018_20_83_23 [in Ukrainian].
- Lockwood, R., Touroo, R., Olin, J., Dolan, E. (2019). The Influence of Evidence on Animal Cruelty Prosecution and Case Outcomes: Results of a Survey. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 64. Is. 6. DOI: 10.1111/1556-4029.14085.
- Machado, M., Queiroz, C. R. R., Wilson, T. M., Sousa, D. E. R. et al. (2022). Neurological and gastrointestinal manifestations of spontaneous poisoning by *Ricinus communis* in goats. *Toxicon*. Vol. 214. DOI: 10.1016/j.toxic.2022.05.004.
- Munro, R. (2022). Viewpoint: Integrity and Limitations of Forensic Veterinary Evidence.

- Journal of Comparative Pathology*. Vol. 199. DOI: [10.1016/j.jcpa.2022.10.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2022.10.003).
- Nambirajan, K., Muralidharan, S., Ashimkumar, A. R., Jadhav, Sh. (2021). Nimesulide poisoning in white-rumped vulture *Gyps bengalensis* in Gujarat, India. *Environmental Science and Pollution Research International*. Vol. 28. Is. 41. DOI: [10.1007/s11356-021-14702-y](https://doi.org/10.1007/s11356-021-14702-y).
- Pivariu, D., Oros, A.-N., Tabaran, F., Gal, A. et al. (2020). Intentional Carbofuran poisoning in 7 dogs. *BMC Veterinary Research*. Vol. 16. Is. 1. DOI: [10.1186/s12917-020-02534-w](https://doi.org/10.1186/s12917-020-02534-w).
- Quail, M. Th. (2022). Rising abuse of veterinary drugs. *Nursing*. Vol. 52 Is. 11. DOI: [10.1097/01.NURSE.0000872420.88590.68](https://doi.org/10.1097/01.NURSE.0000872420.88590.68).
- Schweikle, S., Häser, A., Wetters, S., Raisin, M., et al. (2023). DNA barcoding as new diagnostic tool to lethal plant poisoning in herbivorous mammals. *PLoS One*. Vol. 18. Is. 11. DOI: [10.1371/journal.pone.0292275](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0292275).
- Seljetun, K. O., Eliassen, E., Karinen, R., Moe, L., Vindenes, V. (2018). Quantitative method for analysis of six anticoagulant rodenticides in faeces, applied in a case with repeated samples from a dog. *Acta Veterinaria Scandinavica*. Vol. 60. Is. 1. DOI: [10.1186/s13028-018-0357-9](https://doi.org/10.1186/s13028-018-0357-9).
- Śniegocki, T., Sell, B., Posyniak, A. (2019). The Usefulness of MS³ to Confirm Poisoning on the Example of Dog Poisoning with Strychnine. *Molecules*. Vol. 24. Is. 20. DOI: [10.3390/molecules24203765](https://doi.org/10.3390/molecules24203765).
- Stegelmeyer, B. L., Davis, T. Z. (2024). Range and Pasture Plants Likely to Poison Horses. *The Veterinary Clinics of North America. Equine Practice*. Vol. 40 Is. 1. DOI: [10.1016/j.cveq.2023.12.002](https://doi.org/10.1016/j.cveq.2023.12.002).
- Stern, A. W., McEwen, B., McDonough, S. P., Viner, T., et al. (2021). Veterinary forensic pathology standards. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 66. Is. 3. DOI: [10.1111/1556-4029.14683](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14683).
- Touroo, R., Fitch, A. (2016). Identification, Collection, and Preservation of Veterinary Forensic Evidence: On Scene and During the Postmortem Examination. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816641175](https://doi.org/10.1177/0300985816641175).
- Turkmen, Z., Zengin, S., Genc, M. K., Yayla, M. et al. (2023). The Role of Forensic Veterinary Toxicology in Pet Custody Cases. *Journal of Analytical Toxicology*. Vol. 46. Is. 9. DOI: [10.1093/jat/bkac088](https://doi.org/10.1093/jat/bkac088).
- Ubiali, D. G., Lee, S. T., Gardner, D. R., Cook, D. et al. (2022). Cestrum axillare (Solanaceae) poisoning in ruminants. *Toxicon*. Vol. 218. DOI: [10.1016/j.toxicon.2022.09.005](https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2022.09.005).
- Ushine, N., Tanaka, A., Hayama, Sh.-I. (2020). Investigation of causes of death in wild-life using veterinary molecular and wound analysis methods. *The Journal of Veterinary Medical Science*. Vol. 82. Is. 8. DOI: [10.1292/jvms.19-0394](https://doi.org/10.1292/jvms.19-0394).
- Valverde, I., Espín, S., Gómez-Ramírez, P., Navas, I. et al. (2021). Wildlife poisoning: a novel scoring system and review of analytical methods for anticoagulant rodenticide determination. *Ecotoxicology*. Vol. 30. Is. 5. DOI: [10.1007/s10646-021-02411-8](https://doi.org/10.1007/s10646-021-02411-8).
- Wilson-Frank, Ch. R., Hooser, S. B. (2018). Investigative Diagnostic Toxicology and the Role of the Veterinarian in Pet Food-Related Outbreaks: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. Vol. 48. Is. 6. DOI: [10.1016/j.cvsm.2018.07.001](https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2018.07.001).
- Yatsenko, I. (2023). Forensic Veterinary Medicine Methods for Determining Defects in Veterinary Care. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (33). DOI: [10.32353/khrife.4.2023.05](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2023.05).
- Yatsenko, I. V. (2023). Teoretyko-hnoseolohichna konstruktsiia fenomenu stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoi zdorov'iu tvaryny, v sudovo-veterynarnii ekspertyzi [Theoretical and Hnoseological Construction of the Degree of Severity of Damage Phenomenon Caused by Animal Health in Forensic Veterinary Examination]. *Forum prava*. Vyp. 75. № 2. DOI: [10.5281/zenodo.7699531](https://doi.org/10.5281/zenodo.7699531) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoi zdorov'iu tvaryny (metodychni rekomendatsii)* [Rules for forensic veterinary determination of the degree of severity of damage caused to the animal's health (methodological recommendations)]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Kazantsev, R. H. (2021). *Metodyka sudovo-veterynarnoho doslidzhennia tvaryn z metoiu vstanovlennia*

yikh kalitstva [Methods of forensic veterinary examination of animals for the purpose of establishing their mutilation]. Kharkiv. Reiestr. kod 18.1.01 / Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : ofits. sait. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].

Yatsenko, I. V., Serdiukov, Ya. K., Yakymenko, L. P. (2018). Sudovo-veterynarne vstanovlennia otruien tvaryn preparatamy, shcho mistiat sertsevi hlykozydy, za rezultatamy patomorfologichnoho doslidzhennia [Forensic veterinary installation of poisoning of health drugs by containing cardiac glycosides, by results of pathomorphological study]. *Veterynariia, tekhnolo-*

hii tvarynnnytstva ta pryrodokorystuvannia. № 2. DOI: 10.31890/vttp.2018.02.27 [in Ukrainian].

Yatsenko, I. (2022). Problems of concluding an expert opinion based on the results of a forensic veterinary examination of a live animal and ways to solve them. *Law. Human. Environment*. Vol. 13. No. 4. DOI: 10.31548/law2022.04.008.

Zacometti, C., Tata, A., Stella, R., Leone, S. et al. (2023). DART-HRMS allows the detection of toxic alkaloids in animal autopsy specimens and guides the selection of confirmatory methods in accidental plant poisoning. *Analytica Chimica Acta*. Vol. 1264. Art. 341309. DOI: 10.1016/j.aca.2023.341309.

Яценко, І. (2024). Обґрунтування питань у процесуальному документі про призначення комплексної судової експертизи щодо отруєння тварин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 39–61. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.04.

Комбінації застосування філологічних знань у процесі проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи

Неля Медвідь *

* Канд. філол. наук, доц., Сумський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6203-3412>, e-mail: nelya0507sumy@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.05 УДК 343.98:81

Надійшло 02.10.2024 / Рецензовано 03.10.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /

Доступно онлайн 30.12.2024

Мета статті — окреслити варіанти застосування філологічних знань під час проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Обґрунтовано потребу в нових наукових розробках у сфері семантико-текстуальної експертизи, обумовлену політичними й соціальними вимогами часу. Зауважено складність роботи експерта-лінгвіста через нестачу методик проведення судової семантико-текстуальної експертизи. Розглянуто можливі варіанти застосування філологічних знань під час аналізування текстів з ознаками закликів, залякування, пропаганди, отримання вигоди. Окреслено рекомендації щодо дослідження текстів із застосуванням елементів семіотичного, лінгвопрагматичного, семантичного, стилістичного, предметно-тематичного, формально-граматичного, описового, інтерпретаційного аналізу, інтеннт-аналізу, знань з когнітивної лінгвістики. Наведено приклад із власної практики дослідження конфліктного тексту у справі про захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи, текстів соціально-політичного змісту. Викладено алгоритми експертних досліджень закликів і текстів медійного характеру. Висвітлено теоретичні аспекти й подано методичні рекомендації щодо виявлення в тексті основних ознак доведення до самогубства на психологічному, вербальному та позавербальному рівнях. Доведено, що семантико-текстуальні дослідження потребують ґрунтовних фахових знань з лінгвістики.

Ключові слова: семантико-текстуальна експертиза; когерентність; перлокуція; локутивні утворення; перформативи; когнітивна лінгвістика; семіотичний підхід; лінгвопрагматичний аналіз; екстралінгвальні чинники; інвективна лексика; креолізований текст.

Постановка наукової проблеми

Складність роботи експерта-лінгвіста під час семантико-текстуального дослідження тексту на сучасному етапі обумовлена викликами сьогодення, а також нестачею методик проведення експертиз. Тож необхідно розробляти, апробувати та впроваджувати нові й удосконалювати наявні методики. Під час дослідження експерт-лінгвіст має спиратися насамперед на фахові знання, а складаючи висновок експерта — застосовувати навички лінгвістичного аналізу тексту.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Сьогодні в Україні над розв'язанням проблем семантико-текстуальної експертизи успішно працюють Б. Ажнюк, Л. Ажнюк, М. Богословська, Т. Будко,

Н. Дідушок, О. Довженко, Є. Ковкіна, Л. Компанцева, Ю. Прадід, Л. Свиридова, Л. Шевченко та ін.

Предметом інтересів Л. Свиридової є проблеми розвитку лінгвістичної експертизи на сучасному етапі, актуальність лінгвістичних досліджень у судово-експертній практиці. Зокрема, науковиця аналізує особливості методики проведення авторознавчих і семантико-текстуальних лінгвістичних експертиз¹.

Публікації Є. Ковкіної (одноосібні та зі співавторками) присвячено аналізуванню текстів у межах семантико-текстуальних досліджень (смс-повідомлення у справах про погрози; висловлювання у формі різного виду закликів; наявність у текстах пропозиції вигоди тощо)².

Джерелом роздумів Л. Компанцевої над проблемами лінгвістичної експертизи є соціальні мережі. Науковиця аналізує прикладні можливості

- 1 Свиридова Л. В. Актуальність лінгвістичних досліджень у судово-експертній практиці. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вип. 58. Ч. 2. С. 267—269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__52 (дата звернення: 01.10.2024) ; Її ж. Експериментальне дослідження деяких особливостей українського писемного мовлення, обумовлене статевим диморфізмом. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2008. Вип. 8. С. 196—203.
- 2 Ковкіна Є., Алоян М., Авоян Л. Актуальність лінгвістичної експертизи мовлення у кримінальних справах щодо інкримінування погрози. *Там само*. 2022. Вип. 28. С. 98—108. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.06 (дата звернення: 01.10.2024) ; Ковкіна Є. В. Актуальні питання при призначенні та проведенні лінгвістичних (семантико-текстуальних) експертиз щодо встановлення погрози у текстах смс-повідомлень. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : мат.-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 07.06.2019). Дніпро, 2019. С. 85—88 ; Ковкіна Є., Свиридова Л., Дідушок Н. Семантико-текстуальні дослідження закликів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 280—292. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.22 (дата звернення: 01.10.2024) ; Ковкіна Є. В. Теоретичні і практичні аспекти вивчення комунікативного акту прийняття пропозиції вигоди в сучасній лінгвістичній експертизі мовлення. *Мовознавчий вісник*. 2022. Вип. 32. С. 164—170. DOI: 10.31651/2226-4388-2022-32-164-170 (дата звернення: 01.10.2024).

лінгвістичної експертизи соціальних мереж в умовах гібридних загроз національній безпеці України (масмедійних текстів щодо виявлення деструктивних впливів на свідомість мас, маніпулювання суспільною думкою)³.

Питання нагальних проблем, основних засад і завдань лінгвістичної експертизи досліджує Л. Шевченко. Виокремлюючи види лінгвістичних експертиз, науковиця визначає специфіку їх виконання⁴.

Т. Будко розглядає сучасні можливості семантико-текстуальної експертизи, наукознавчі й мовні вимоги до судово-експертних методик, особливості підготовки об'єктів і матеріалів для проведення судово-лінгвістичних експертиз тощо⁵.

Варто зауважити, що, незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері лінгвістичних експертиз, зокрема семантико-текстуальних, актуальною залишається необхідність подальшого розроблення методик з оперттям на новітні підходи до лінгвістичних досліджень, зумовлена, зокрема, потребами сучасної слідчої практики.

Мета статті

Окреслити варіанти застосування лінгвістичних знань під час проведення

семантико-текстуальної експертизи на основі різних видів аналізу досліджуваних текстів.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано як загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і спеціальні лінгвістичні (лінгвостилістичний, дискурсивний, контекстуально-інтерпретаційний, семантико-синтаксичний, лексико-семантичний, функціонально-прагматичний, когнітивний) методи дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження

Текст має свої зміст, граматичну будову, стильову організацію, цілісність, семантичну зв'язність, завершеність, наявність авторського задуму, емотивність. Ці ознаки тексту становлять предмет експертного лінгвістичного дослідження. Згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, основними завданнями семантико-текстуальної експертизи є «встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполу-

- 3 Компанцева Л. Ф. Лінгвістична експертиза соціальних мереж : підручник. Київ, 2018. 318 с. ; Її ж. Лінгвістична експертиза соціальних мереж в умовах гібридних викликів національній безпеці України. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2020. № 40. С. 119—139. DOI: [10.17721/APULTP.2020.40.119-139](https://doi.org/10.17721/APULTP.2020.40.119-139) (дата звернення: 01.10.2024).
- 4 Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза : підручник / за ред. Л. І. Шевченко. Київ, 2021. 244 с. URL: <http://surl.li/otaveg> (дата звернення: 01.10.2024).
- 5 Будко Т. В. Наукознавчі та мовні вимоги до судово-експертних методик. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 58—66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2015_60_11 (дата звернення: 01.10.2024) ; Її ж. Судово-лінгвістична експертиза: об'єктивна необхідність та суб'єктивні фактори гальмування її розвитку. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку* : мат-ли кругл. столу (Київ, 23.04.2015). Київ, 2015. 3,5 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bf952a6c-674c-449a-9224-7ed3cabd83c3/content> (дата звернення: 01.10.2024) ; Її ж. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень) : монографія. Київ, 2017. 88 с.

чень, використаних у наданих на дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями), їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них»⁶.

Завдання судового експерта-лінгвіста ускладнює необхідність досліджувати тексти переважно імпліцитного змісту. У процесі дослідження такого тексту експерт має виявити приховану впорядкованість, урахувавши внутрішні зв'язки, проаналізувавши явища, і подати їх узагальнення у синтезуючій частині висновку. Досліджуючи тексти з порушенням когерентності (цілісності, змістовної зв'язності), судовий експерт має встановити його об'єктивний зміст, вивчаючи зміст його окремих фрагментів. Важливим у цьому процесі є врахування соціального контексту, адже день у день зростає потреба в дослідженні текстів агітаційного, пропагандистського характеру, спрямованих на підбурювання населення до повалення конституційного ладу в країні, порушення її територіальної цілісності, розпалювання ворожнечі на національному й релігійному ґрунті, створення незаконних збройних формувань, учинення терористичних актів, надання підтримки країні-агресорці тощо. Саме тому завданням семантико-текстуальних досліджень є з'ясування рівня перлокуції текстів (впливу на свідомість і поведінку адресата) на підставі аналізу локутивних утворень (мовних засобів).

Наприклад, відповідаючи на питання лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи у кримінальному провадженні про об'єктивний зміст висловлювання «потрібно об'єднуватися» громадянина «Х», судовий експерт у своєму дослідженні має зазначити наявність у словосполученні спонукування до дії, про що свідчать лексико-граматичні показники цього заклику (до інфінітиву додано прислівник із семантикою обов'язковості). Перформативи (учинки, дії), локалізовані у цьому словосполученні, не мають описового характеру, а є прямим заохоченням до їх здійснення, що стає зрозумілим також із контексту досліджуваного зразка. Аналогічні заклики («підіймайтеся», «розпочинайте активно діяти», «досить мовчати»), які можуть стати предметом дослідження, зазвичай також мають підтекстові тлумачення, пов'язані з протиправними діями, і свідчать про свідомий, прогнозований вплив на потенційного реципієнта. У цьому разі лінгвіст-експерт, за визначенням Л. Шевченко та Д. Сизонова, «постає фаховим інтерпретатором комунікативної реалізації ресурсу семантики слова, його здатності відтворювати реальність чи творити нову — бажану чи свідомо змодельовану для масового реципієнта»⁷.

Приклад із практики автора статті. Аналізу підлягає такий текст, розміщений в інтернеті: «Земляки, Крымчане, мы храбро стали на защиту россии⁸, пора доказать, что наша страна, наша армия,

6 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

7 Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Зазнач. твір. URL: <http://surl.li/otaveg> (дата звернення: 01.10.2024).

8 Написання назв «російська федерація» / Національна комісія зі стандартів державної мови : офіц. сайт. 20.09.2023. URL: <https://nova.gov.ua/news/napysannia-nazv-rosiiska-federatsiia> (дата звернення: 01.10.2024).

самая сильная и сплочённая. Передаём привет запорожскому направлению, мы все добровольцы, мы прибыли сюда, чтобы не было войны, мы только здесь за этим, победа будет за нами. Дорогие сослуживцы, наши деды били фашистов на Украине в великую отечественную войну, мы сейчас повторяем их подвиг россия вместе с нами, желаю нам победы и скорейшего возвращения домой, победа будет за нами. Идёт жесткая и кровавая борьба с лживым и коварным режимом который не жалеет ни детей, ни стариков. Враг у порога, мы бьем крепко горе-украинцев, перевес на нашей стороне, у нас есть всё — воля, решимость, вера, мощное современное оружие, с нами умные грамотные командиры, хорошие вояки и мужики что надо. Проснись народ, вставай с нами в строй. Воевать научим, трудностей не бойся, своих не бросаем. За нами победа и правда, враг будет разбит не сомневайтесь». Під час лінгвістичного аналізу необхідно з'ясувати значення смислотворних лексем за лексикографічними джерелами та дійти висновку про характер їх уживання в тексті (пряме й переносне значення). За допомогою семантико-синтаксичного, лінгвостилістичного аналізу визначаємо, що наявні в тексті слова та словосполучення вжито здебільшого в прямих значеннях. Речення тексту простої та складної синтаксичної конструкції розповідного та спонукального змісту, реалізовані російською мовою. За допомогою предметно-тематичного аналізу визначаємо, що основною темою тексту є суспільно-політична ситуація, а саме: проблеми російсько-української війни, розпочатої у 2014 році.

Далі шляхом семантичного, понятійно-змістового, функціонально-прагматичного, формально-граматичного аналізу, інтент-аналізу визначаємо об'єктивний зміст тексту й доходимо висновку, що він містить:

1. Висловлювання адресанта, виражені у формі прямих закликів-звернень до земляків (кримчан) стати на захист росії, вести війну проти України, її політичного спрямування: «Земляки, Кримчане, мы храбро стали на защиту России, пора доказать, что наша страна, наша армия, самая сильная и сплочённая... **Проснись народ, вставай с нами в строй**».

Іллокутивну силу компонентів досліджуваного тексту втілено у формі заклику-звернення інклюзивної дії до земляків, кримчан (адресант вважає себе належним до виконавців майбутньої дії). На граматичному рівні іллокуцію заклику передано за допомогою присудкової конструкції «пора доказать», а саме присудкового прислівника й інфінітива, де прислівник «пора» підсилює семантику обов'язковості виконання дії, значення якої розкрито інфінітивною формою дієслова «доказать». Імператив заклику — у формі третьої особи множини;

2. Висловлювання адресанта у формі прямих закликів-гасел інклюзивної дії з провідним напрямом дій адресата, спрямованих на досягнення перемоги росії: «За нами победа и правда, враг будет разбит»;

3. Висловлювання адресанта, виражені у формі тверджень про так званий захист росії і миру: «Мы храбро стали на защиту России... мы прибыли сюда, чтобы не было войны, мы только здесь за этим», що є імпліцитною ознакою виправдовування збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році;

4. Висловлювання з негативною оцінкою конотацією на позначення українського народу та політичного вектора розвитку України: «Идёт жесткая и кровавая борьба с лживым и коварным режимом который не жалеет ни детей,

ни стариков. Враг у порога, мы бьем крепко **горе-украицистов**»;

5. Різні засоби аргументації, якими адресант обумовлює необхідність збройним шляхом скинути уряд української держави: **«Наши деды были фашистов на Украине в великую отечественную войну, мы сейчас повторяем их подвиг россия вместе с нами, желаю нам победы и скорейшего возвращения домой, победа будет за нами. Идёт жесткая и кровавая борьба с лживым и коварным режимом который не жалеет ни детей, ни стариков. Враг у порога, мы бьем крепко горе-украицистов, перевес на нашей стороне, у нас есть всё — воля, решимость, вера, мощное современное оружие, с нами умные грамотные командиры, хорошие вояки и мужики что надо. Проснись народ, вставай с нами в строй. Воевать научим, трудностей не бойся, своих не бросаем. За нами победа и правда, враг будет разбит не сомневайтесь»**;

6. Експліцитні висловлювання спонукального змісту, адресовані кримчанам, «сослуживцам», утілено у формі закликів до війни проти України: **«Проснись народ, вставай с нами в строй. Воевать научим, трудностей не бойся, своих не бросаем. За нами победа и правда, враг будет разбит не сомневайтесь»**;

7. Прогнози, переконання у формі прямого твердження про неминучу перемогу росії: **«За нами победа и правда, враг будет разбит не сомневайтесь»**, що досягнуто вживанням дієслівних конструкцій **«будет разбит»**, **«не сомневайтесь»** із семантикою **«станеться»**;

8. Слова та конструкції з вираженою позитивною характеристикою росії та її потенціалу: **«Наша страна, наша армия, самая сильная и сплочённая... перевес на нашей стороне, у нас есть всё — воля, решимость, вера, мощное современное оружие, с нами умные грамотные**

командиры, хорошие вояки и мужики что надо»;

9. Експліцитні висловлювання у формі твердження про жорстокість української влади: **«Идёт жесткая и кровавая борьба с лживым и коварным режимом который не жалеет ни детей, ни стариков»**.

Часто для діагностування закликів у досліджуваних текстах недостатньо виявити лише семантику мовних конструкцій. Важливою є й аргументація вказівок діяти згідно з програмою автора. Визначити її експерт зможе, застосувавши прийоми дискурсивного аналізу, виявивши інтертекстуальні зв'язки всередині досліджуваного тексту. Наприклад, лінгвістичне обґрунтування заклику **«Час віднайти спільні корені Херсонщини й Росії»**, винесеного в заголовок статті, потребує порівняння змісту цього заклику з характеристиками усіх мовленнєвих складників тексту. Алгоритм експертного дослідження у цьому разі може бути таким:

- виявлення належності до політичного дискурсу, про що свідчать і заголовки, і контекст;
- визначення ролі автора тексту (виступає політичним суб'єктом спілкування з адресатом);
- установлення факту досягнення мети — порушення територіальної цілісності України шляхом відокремлення її частини в інтересах російської федерації;
- виявлення програми автора для досягнення мети (указівок переконливого змісту на певні дії адресата);
- виявлення механізмів мовленнєвого впливу на свідомість адресата для керування його вчинками й поведінкою у потрібному напрямі.

У синтезуючих висновках експерт-лінгвіст робить узагальнення,

відповідаючи на запитання, чи містить поданий текст мовленнєві ознаки, які свідчать про можливість учинити порушення територіальної цілісності України. До того ж важливо зауважити, що зміст заголовка заклику й усього тексту відповідає чинній юридичній нормі (ч. 1 ст. 110 Кримінального кодексу України⁹). Юридичну термінологію, ужиту в тексті висновку експерта, застосовано винятково в межах лінгвістичних видів аналізу.

Під час дослідження публікації *«Українцы! История дает возможность избавиться от бандеровского гнета, который загнал Украину в глубокую яму. Вставайте на борьбу с киевским режимом и бандеровскими бандами!»*, розміщеної в інтернеті¹⁰, експерт зазначає, що, зважаючи на семантику вживаних слів, висловлювання *«Вставайте на боротьбу»* (укр. *«Вставайте на боротьбу»*) за контекстом застосовано як адресований українцям заклик з метою знищити чинну українську владу та її представників. До того ж адресант зауважує, що реалізувати це можливо, оскільки історія дає такий шанс (за ситуативним контекстом, зважаючи на дату поширення публікації в інтернеті — знищення чинної української влади та її представників має відбутися під час російсько-української війни, розпочатої у 2014 році): *«История дает возможность избавиться от бандеровского гнета»*.

У контексті публікації під *«киевским режимом»* (укр. *«київським режимом»*) мається на увазі чинна українська влада на чолі з Президентом В. Зеленським, названа *«режимом»* з негативною оцінкою у значенні *«антинародний, анти-*

демократичний державний устрій», під *«бандеровскими бандами»* (укр. *«бандерівськими бандами»*) маються на увазі представники і структури чинної української влади, на позначення яких ужито лексему *«банда»* із семантикою *«розбійна, злочинна»*. У контексті повідомлення *«избавиться»* (укр. *«позбутися»*), *«на борьбу»* (укр. *«на боротьбу»*) має пряме значення, тобто *«звільнитися шляхом знищення, викорінення»*.

Зважаючи на зазначене вище, звернення до українців містить спонукання виконати дії, що сприятимуть досягненню викладених у контексті положень, а саме: звільнитися від гніту так званих націоналістів (зважаючи на семантику вживаної лексики *«бандеровский»* як похідної від лексики *«Бандера»*). Граматичним показником заклику є наявність у його структурі лексики *«украинцы»* (укр. *«українці»*), вираженої іменником-звертанням, і лексики *«вставайте»* (укр. *«вставайте»*), вираженої дієсловом наказового способу (*«Украинцы!.. Вставайте на борьбу с киевским режимом и бандеровскими бандами!»*).

Отже, іллокутивна сила компонентів досліджуваної мовленнєвої структури виражена у формі прямого заклику-звернення ексклюзивної дії (адресант виключає себе із-поміж виконавців майбутньої дії) підніматися на боротьбу з чинною українською владою, номінованою *«киевским режимом»*, і її представниками та структурами, номінованими *«бандеровскими бандами»*.

Аналіз змісту досліджуваного тексту з урахуванням семантики лексем виявив, що його основною темою та провідною метою є переконання чита-

9 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

10 Ухвалено вирок чоловіку, який вчинив дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу / Сумський райсуд Сумської обл. : офіц. сайт. 18.07.2024. URL: <https://su.su.court.gov.ua/sud1817/pres-centr/novyni/1664397/> (дата звернення: 01.10.2024).

ча в тому, що українці повинні силовим методом (шляхом боротьби) звільнитися від нинішньої української влади та її представників.

Зважаючи на семантику, неможливо однозначно тлумачити будь-яке слово, словосполучення, речення поза контекстом його вживання. *Контекст* — це текст, який оточує досліджуване слово (словосполучення, речення) і перебуває з ним у безпосередньому зв'язку; інтонація, ситуація загалом, яка викликала створення досліджуваного комунікативного повідомлення. Залежно від зазначених чинників слово (словосполучення, речення) може набувати якихось нових або незвичних нюансів значення. Зважаючи на це, експерт зауважує, що за допомогою лексико-семантичного аналізу досліджуваної публікації встановлено, що вона містить:

- 1) заклик до українського народу звільнитися від нинішньої української влади, її представників і структур силовими методами (*«Українці!.. Вставайте на боротьбу з киевским режимом и бандеровскими бандами!»*);
- 2) акцентування уваги на тому, що історія дає можливість позбутися *«бандерівського гніту»* (*«История дает возможность избавиться от бандеровского гнета»*);
- 3) негативну характеристику діяльності так званих бандерівців (*«бандеровский гнет»*), які, на переконання адресанта, зробили життя в Україні нестерпним.

У висновках експерт зазначає, що наведені висловлювання, поєднані граматично, смисловим навантаженням,

метою, об'єктом, способом реалізації дій, загалом сприймаються єдиною, цілісною, неподільною семантичною одиницею, яка є розгорнутим оцінно-мотивованим закликом-зверненням до невизначеного числа осіб — жителів України — повстати й насильницьким шляхом повалити чинну українську владу, фізично знищивши її.

Наведені висловлювання, зважаючи на їхні стилістичні особливості (оприлюднення в інтернеті з метою впливу на аудиторію в межах суспільно-політичної комунікації), за об'єктивним змістом набувають ознак публічного заклику до здійснення тих дій, про які в них ідеться.

На сучасному етапі розвитку нових напрямів семантико-текстуальних досліджень важливого значення набувають конфліктні тексти у справах щодо захисту честі, гідності, ділової репутації юридичних і фізичних осіб. Захист честі, гідності та ділової репутації врегульовано чинним законодавством (ч. 4 ст. 32 Конституції України ¹¹ та ч. 1 ст. 94, ст. 297 Цивільного кодексу України ¹²). Наведімо приклад тексту, який потребує аналізування семантики слова / слів, зважаючи на контекст: *«Громадянин “Х” під час публічного виступу назвав громадянина “У” “неотесаним дурнем”, “ідіотом, який нічого не розуміє”*». Експертові поставили такі запитання: *«Які семантичні характеристики мають висловлювання громадянина «Х» на адресу громадянина «У», наведені в наданому для аналізу матеріалі? Чи містять вони образливу інформацію? Чи можуть такі висловлювання завдати фізичній особі моральної шкоди?»*.

11 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

12 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

Висновок експерта: «Образа полягає у приниженні честі й гідності особи, вираженому в непристойній формі. Негативно оцінюють її особистість, людські якості, поведінку у формі, яка суперечить спілкуванню, усталеному між людьми. Чи відповідає ця оцінка факту, значення не має. Вона підриває авторитет особистості в суспільстві, зачіпає почуття самоповаги. Хоча, слід зауважити, що негативна оцінка, навіть коли є неправильно за своєю сутністю, не утворює об'єктивного складу образи. Для наявності образи приниження честі й гідності має бути здійснене в непристойній формі. В іншому разі будь-яку критику, яка зазвичай підриває авторитет і зачіпає почуття самоповаги особи, яку оцінюють негативно, можна трактувати як образу. Ображаючи, адресант вербально принижує честь і гідність адресата за допомогою нецензурних або грубих слів.

Словник української мови дає такі визначення лексемам із тексту: «Дурень — 1. розм. Розумово обмежена, тупа людина // лайл. Уживається з метою образити кого-небудь, засудити чийсь поведінку»¹³, «Ідіот — 1. Людина, хвора на ідіотизм. 2. лайл. Дурень, недоумкувата людина»¹⁴.

Отже, порівняння викладеної вище інформації зі значенням слова «дурень» за словником дає змогу дійти висновку, що словосполучення «неотесаний дурень» принижує честь і гідність особи, має емоційно-експресивне забарвлення і є образою. Вираз «ідіот, який нічого не розуміє» має негативну конотацію. Отже,

у контекстовому значенні досліджуваного текста висловлювання «Х» на адресу «У» є негативною характеристикою особи, тож принижує її честь і гідність, завдає їй моральної травми.

Тож ключовим компонентом алгоритму проведення лінгвістичної експертизи в описаному випадку є визначення семантики та характеру вжитих мовних одиниць тексту. Важливого значення вони набувають і під час дослідження текстів іншого змісту, скажімо, соціально-політичного.

Наприклад, поетичний текст під назвою «Так вот за что они нас так не любят»:

«За Крым, что ушел
не спросив разрешения,
За тухлое тетушки Нуланд печенье.
За чистый Донецк,
что уже не вернётся,
За «вату», которая всё не сдаётся.
За ядерный статус и праздник Победы,
(Как жаль, не добили
бандеровцев деды!)
За Армию, Тополь, Калибр и Армату,
За болт, что положен
на Штаты и НАТО.
За Сирию, космос и олимпиаду,
За каждый успех,
достижение, награду.
За то, что был Жуков,
Кутузов, Ватутин,
За то, что сегодня
в России есть Путин»¹⁵.

Експерт, визначивши лексичне значення ключових слів, зазначає, що

13 Дурень / Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. // за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 2 : Г—Ж ; ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. С. 437. URL: <https://sum.in.ua/s/Durenj> (дата звернення: 01.10.2024).

14 Ідіот / Там само. Т. 4 : І—М ; ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко, П. Й. Горєцький. 1973. С. 12. URL: <https://sum.in.ua/s/Idiot> (дата звернення: 01.10.2024).

15 У Луцьку судили пенсіонерку, яка виправдовувала агресію рф в «Однокласниках» / ВолиньPost : офіц. сайт. 21.08.2024. URL: <https://www.volynpost.com/news/243360-u-lucku-sudyly-pensionerku-iaka-vypravdovuvala-agresiyu-rf-v-odnoklasnykah> (дата звернення: 01.10.2024).

в тексті вжито лексику як у прямому (словниковому), так і переносному (метафоричному) значеннях; речення — прості та складні. Далі визначає об'єктивний зміст тексту шляхом контекстуально-інтерпретаційного, понятійно-змістового, функціонально-прагматичного, формально-граматичного й лексико-семантичного аналізу: «Адресант інформує адресатів про те, за **що** українці не люблять росіян, а саме: а) за втрачений, на переконання адресанта, Крим (“За Крым, что ушел не спросив разрешения”); б) за нереалізовані ідеї Євромайдану (“За тухлое тетушки Нуланд печенье”), семантика висловлювання обумовлена геополітичним мемом, пов'язаним з роздаванням продуктів на Євромайдані офіційним представником Держдепартаменту США Вікторією Нуланд; в) за звільнений від українців Донецьк, який, на переконання адресанта, уже ніколи не буде українським (“За чистый Донецк, что уже не вернётся”), у чому відображено підтвердження належності до росії частини території України (Донецької області), що є імпліцитною ознакою заперечення тимчасової окупації частини території України; г) за спротив вояків збройних сил російської федерації, які продовжують воювати (“За «вату», которая всё не сдаётся”), що підтверджено вживаною лексемою “вата” — похідної від лексики “ватник” із семантикою прізвищ осіб, які підтримують сучасний політичний режим в росії, його внутрішній і зовнішній політичний курс, а отже (за ситуативним контекстом) — війну, а також лексемою “не сдается” із семантикою “не припиняє опір”; д) за обраний росією статус ядерної держави і (за ситуативним контекстом) погрози ядерною зброєю всьому світу, за курс росії на підтримку та продовження ідей і політики радянського союзу (“За ядерный статус и праздник Победы”). У висловлюванні

“*(Как жаль, не доби́ли бандеровцев деды!)*” реалізується емоційно-експресивна думка адресанта, виражена лексико-граматичним показником “как жаль” щодо того, що представників національного визвольного руху в Україні часів Степана Бандери, послідовники якого (свідомі українці) продовжують його ідеї з відстоювання національної незалежності, зокрема на сучасному етапі російсько-української війни, радянський режим не знищив; е) за важке озброєння, наявне в арсеналі російських збройних сил: дрони, ракетні (балістичні) комплекси, танки (“За Армию, Тополь, Калибр и Армату”); ж) за політичний курс росії без НАТО і США: “За болт, что положен на Штаты и НАТО”; и) за збройну агресію росії проти Сирії, досягнення росії в освоєнні космічного простору, спорті тощо (“За Сирию, космос и олимпиаду, / За каждый успех, достижение, награду”); к) за радянського полководця Жукова, радянського воєначальника, генерала армії Ватутіна, російського полководця франко-російської війни 1812 року Кутузова; л) за президента росії путіна».

Наведемо інший приклад із практики авторки статті. Зважаючи на значення смислотвірних лексем, експерт визначає об'єктивний зміст таких наданих на дослідження висловлювань: «Хохлам не смотреть. Крышу сорвёт. Мариуполь через полгода после освобождения от укронацизма». У висловлюваннях «Хохлам не смотреть. Крышу сорвет», виражених у формі застереження, адресант повідомляє про те, що українцям, названим «хохлами» з вираженою негативною конотацією, не слід дивитися відео, оскільки побачене вплине на них негативно. Негативний вплив на лексичному рівні виражено фразеологічним зворотом «Крышу сорвет» із семантикою «з'їхати з глузду», «збожеволіти». Заключне висловлювання публікації реалізує повідомлення адресанта про

місто Маріуполь після пів року його так званого звільнення від українців, номінованих «українофашистами» з негативною оцінкою. Уживана лексема «звільнення» є імпліцитною ознакою заперечення тимчасової окупації частини території України, а саме Донецької області, шляхом підміни окупації території України її так званим звільненням («*Маріуполь через полгодка после освобождения от украинизма*»).

У вік потужного розвитку інформаційних технологій важливого значення набуває питання впливу віртуальної комунікації на суспільне й політичне життя, що є предметом семантико-текстуальної експертизи. Сьогодні соцмережі часто є інструментом поширення фейкової інформації, засобом підбурювання до різного роду деструктивних дій за допомогою закликів, пропаганди, погроз, спонук, маніпулювання думкою. Саме тому актуальними залишаються лінгвістичні дослідження медіатекстів (звернень, коментарів, виступів, постів, статей тощо) із позицій наявності у них замаскованих значень мовних конструкцій з метою виявити й дослідити засоби впливу на свідомість людей. Складовими таких текстів можуть бути як вербальні одиниці, так і невербальні елементи (знаки, символи, зображення, смайли, меми, піктограми тощо), залучені у вербальний текст з метою інтенсифікувати процес передавання інформації та вплинути на громадську свідомість. Наприклад (із практики авторки статті), аналізуємо публікацію, розміщену в інтернеті: зображення бабусі з прапором радянського союзу на тлі символу російського вторгнення в Україну (Z) із таким текстом: «*Украинские солдаты хотели посмеяться над*

“глупыми русскими совками”. Но волна постов с этой героической бабушкой говорит о том, что они ошиблись! И в результате, они только создали нам новый символ Мужества, Отваги и Чести!»¹⁶. Маємо визначити об'єктивний зміст висловлювань за лексичним значенням уживаних ключових слів. Далі зазначаємо, що під час лексико-семантичного, формально-граматичного аналізування висловлювань, зафіксованих у досліджуваній публікації, встановлено, що вжито загальноживану лексику переважно в прямому (словниковому) значенні, речення — прості та складні.

Адресант інформує, що українські солдати хотіли посміятися над росіянами літнього віку, на позначення яких вжито метафоричне утворення «совки» з позначенням людей, які жили в часи СРСР: «*Украинские солдаты хотели посмеяться над “глупыми русскими совками”*». Зображення бабусі з прапором радянського союзу та герба СРСР також символізує радянські часи. У наступному висловлюванні у формі розповідної конструкції адресант інформує адресатів про те, що українські солдати помилилися, що засвідчила значна кількість постів в інтернеті на підтримку «героической бабушки», а отже, ідей колишнього радянського союзу: «*Но волна постов с этой героической бабушкой говорит о том, что они ошиблись!*». Метафоричне словосполучення «героическая бабушка» ужито з комунікативною метою героїзації росіян літнього віку та її проекції на сучасні військові події. Останнє підтверджено зображенням «героической бабушки» на тлі символу російського вторгнення в Україну (Z). Під метафоричним словосполученням «волна постов» маєтись на увазі значна кіль-

16 Вироки у справах щодо поширення забороненої інформації: як і за що карають українців / Zmina : офіц. сайт. 30.12.2022. URL: <https://zmina.info/news/poshyrennya-zaboroneno-yi-informacziyi-novi-statti-ta-vyroky-za-nymy/> (дата звернення: 01.10.2024).

кість осіб, які підтримують ідеї колишнього радянського союзу та російське вторгнення в Україну (збройну агресію російської федерації проти України). У заключному висловлюванні публікації адресант повідомляє про створення для росії нового символу мужності, відваги й честі в особі «героической бабушки» унаслідок негативної реакції українських солдат, з одного боку, і масової підтримки в інтернеті, з іншого: «И в результате, они только создали нам новый символ Мужества, Отваги и Чести!».

Отже, контекстуально-інтерпретаційний, понятійно-змістовий, функціонально-прагматичний, формально-граматичний і лексико-семантичний аналіз, а також урахування зображень до тексту дали експертові змогу визначити, що об'єктивний зміст досліджуваних висловлювань містить виправдовування збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, аргументацію захисту росіянами ідей колишнього радянського союзу з проєкцією на сучасні воєнні події (російську «героическую бабушку» багато хто підтримував у соцмережі).

Для проведення семантико-лінгвістичної експертизи медійного тексту рекомендуємо застосувати семіотичний підхід до аналізу, який передбачає трактування тексту як осмисленої послідовності будь-яких знаків. Як слушно зауважує науковиця Н. Зражевська, «семіотичний аналіз дає можливість зрозуміти позиції тих, хто створює, і тих, хто сприймає матеріали медіа; зазирнути у внутрішню структуру, логіку, ідею послання»¹⁷.

Пропонуємо такий алгоритм аналізування медіатекстів деструктивного змісту:

- семантичний аналіз слів тексту в прямому значенні;
- семантичний аналіз слів тексту в переносному (підтекстовому) значенні;
- інтерпретаційний аналіз тексту загалом;
- інтерпретаційний аналіз варіантів сприйняття тексту;
- аналіз ключових ідей, які зумовлюють загальну спрямованість тексту.

Уважаємо, що дослідження текстів медіапростору має починатися з дискурсивного рівня, який передбачає аналізування специфічних слів, візуальних знаків, що сприймаються на поверхневому рівні. Далі аналізування за допомогою розшифровки має бути спрямоване на розкриття глибших рівнів значень.

Скажімо, досліджуючи смс-повідомлення, електронні листи на предмет наявності в них ознак залякування (попередження, погрози), судовий експерт-лінгвіст має залучити до проведення дослідження як семантичний, комунікативно-прагматичний підходи, так і семіотичний, який передбачає вивчення системи знакових утворень (на кшталт смайлів погрозливого змісту). Така необхідність продиктована специфікою медійних матеріалів, адже судовий експерт досліджуватиме переважно креолізовані тексти. Мовні конотації таких повідомлень, листів зазвичай локалізовано в лексиці негативного, образливого, лайливого, згубного, зневажливого змісту. Завдання експерта-лінгвіста — визначити об'єктивний зміст ключових слів, словосполучень, речень і всього тексту загалом, дібрати варіанти розуміння вербальних і невербальних конструкцій, виявити

17 Зражевська Н. І. Використання семіотичного методу в аналізі медіакультури. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2013. № 3—4. С. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drrsk_2013_3-4_5 (дата звернення: 01.10.2024).

модальність, експресивність повідомлень, розпізнати ступінь вираженості модальної оцінки дій автора й емоційної оцінки наслідків відмови адресата від виконання чогось на кшталт *«тобі (твоїм рідним) буде погано, якщо...»*. Має рацію дослідниця І. Гарбера, яка зауважує: *«Встановлення факту погрози має спиратися не на суб'єктивне сприйняття певного висловлення його адресатом, а насамперед на об'єктивну реальність тексту»*¹⁸. На думку Є. Ковкіної, також важливо взяти до уваги всі комунікативні складники досліджуваного тексту: *«Синтаксичне вираження іллокутивної складової, реакцію реципієнта, обсяг висловлюваних фраз, модальність слів і словосполучень, експлікацію задуму адресанта, мовленнєві стратегії й тактики»*¹⁹.

Тексти з ознаками імпліцитних погроз варто перевірити на наявність специфічного тону (різкий; такий, що лякає), який розпізнають за вжитою інвективною лексикою, екстралінгвальними чинниками, що характеризують ситуацію агресії (конфлікт, ворожнеча тощо), указівок на небажані наслідки для адресата в разі відмови прийняти «програму» автора, відсутність або надмірне акцентування на ввічливості. Наприклад, для того щоб визначити міру вияву дій, що спричинили самогубство, експерт-лінгвіст має зважати на лінгвістичні, ситуативні й особистісно-значимі ознаки, які потрібно виявити в контексті або мовленнєвій ситуації з урахуванням форми вияву мовної агресії, інтенції адресанта та сприйняття її адресатом. Розгляньмо це питання докладніше.

До лінгвістичних ознак належать:

- семантична ознака з урахуванням характеру оцінювання (негативне оцінювання людини, її зовнішності, учинків, поведінки лексикою принизливою, глузливою, цинічною);
- експресивна характеристика, тобто характер експресивно-емоційного оцінювання (лайлива, вульгарна, зневажлива тощо);
- соціально-функційна характеристика (вульгарно-просторічна, жаргонна, інвективна, обценна лексика).

Лінгвістичні ознаки визначають за словниками та спеціальною довідковою літературою, залежно від їхнього лексичного значення, сукупності стилістичних ознак і аналізу.

Ситуативні ознаки (визначають з контексту шляхом аналізу мовленнєвої ситуації, стилістичного аналізу):

- характер ситуації конкретного(-их) мовленнєвого(-их) акту(-ів): місце й обставини дії; соціальна роль адресата й адресанта; публічність / непублічність мовлення; обстановка мовлення (емоційно-підвищена; образлива; загрозлива; така, що лякає; тощо);
- особливості мовлення й контексту мовленнєвої ситуації (тип і характер висловлювань та реплік, їхнє місце в контексті; інтонаційне оформлення, наявність погрозливих, принизливих невербальних засобів);
- інтенції мовця (принизливі; образливі; шантажувальні; спонукальні до певних дій; у супереч бажанню адресата примушувальні до вчинення певних дій; такі,

18 Гарбера І. В. Основи лінгвістичної експертизи тексту : навч.-метод. посіб. Вінниця, 2020. С. 84—85. URI: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/2420> (дата звернення: 01.10.2024).

19 Ковкіна Є., Алоян М., Авоян Л. Зазнач. твір. С. 105. DOI: [10.32353/khrife.3.2022.06](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.06) (дата звернення: 01.10.2024).

що завдають фізичних страждань; тощо).

Особистісно-значимі ознаки (зумовлені предметно-тематичним, логіко-граматичним, інтен-аналізом):

- характер оцінного судження (хто / що конкретно оцінює: адресата як особистість чи його поведінку, дії, учинки, які свідчать, що ця особа поводить не так, як бажає адресант);
- природа емоційно-негативного оцінювання (мета — демонстрування нікчемності адресата або вираження негативного ставлення до його поведінки, учинків, дій);
- функція нормованих (необразливих) слововживань у конкретній(-их) мовленнєвій(-их) ситуації(-ях): бажання образити, принизити, зганьбити адресата (у такому разі мовець оцінює адресата як особистість: із позиції його особистісних моральних рис, рис характеру, вдачі тощо); виразити презирство, зневагу, примусити адресата до певних дій і, як наслідок, висловити негативне власне (суб'єктивне) ставлення (у такому разі оцінюють учинки, поведінку, дії адресата).

Засоби психологічного впливу на адресата:

- сугестія (навіювання певних вражень, ідей, уявлень, переконань у неповноцінності, розумовій відсталості, фізичній недорозвиненості адресата тощо);
- ігнорування (ізоляція) соціумом;
- булінг (цькування, залякування, задирання; від англ. *bully* — хуліган, задирака, грубіян, *to bully* — задиратися, знущатися) —

тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки, щоб заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити для людини негативне середовище. Друге визначення: *булінг* — різновид насильства; навмисне довготривале (повторюване) фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) щодо індивіда, відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у певних осіб)²⁰;

- кібербулінг — приниження людини через образливі репліки в смс-повідомленнях, електронних листах, коментарях у чатах; уживання зображень залякування, поширення пліток тощо.

Засоби вербального впливу на адресата:

- уживання висловлювань, в об'єктивному змісті яких наявне приниження людської гідності адресата (обзивання, глузування, висміювання тощо);
- уживання висловлювань (мовленнєвих конструкцій), в об'єктивному змісті яких наявний примус до певних дій, що суперечать волі й бажанню адресата, з ознаками погрози («*Ти це робитимеш, інакше пошкодуєш!*»);
- наявність інтенції мовця зі значенням примусу до вчинення певних дій усупереч бажанню адресата;
- наявність інтенції мовця зі значенням схилення до вчинення

20 Ожйова О. М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. 2009. Т. XV. С. 159—160.

суїциду (за наявності у адресанта реальних намірів довести адресата до самогубства).

До лексико-граматичних засобів вираження тактики доведення до самогубства можуть належати:

- уживання лексем зі значенням образи, глузування, обзивання, вимагання (грошей, їжі, речей та ін.), примусу, заборони, покарання тощо;
- уживання риторичних запитань, питальних речень («*Ти знав про... Чому ж не зробив?*»);
- уживання висловлювань, речень з дієсловами-присудками у формі наказового способу минулого й майбутнього часу («*Ти цього не зробив, але ти це зробиш!*»).

Екстралінгвальні (позамовленнєві) засоби впливу на адресата:

- образливі жести;
- нанесення тілесних ушкоджень;
- заподіяння шкоди речам;
- конфліктність ситуації, яка вселяє (породжує) страх, тривогу;
- загрозлива інтонація; грубий, підвищений тон голосу і такий, що лякає, жахає; крик.

У текстах з непрямим вираженням пропаганди зазвичай уживають метафори, евфемізми, лексику негативного забарвлення, спрямовану на засудження когось або чогось, а також позитивні слова та фрази з метою виправдати свої дії й наміри. Для розкодування таких текстів, виявлення їхніх маніпулятивних маркерів у практиці експертів радимо застосовувати знання з когнітивної лінгвістики. За визначенням мовознавців, когнітивна лінгвістика розширює мову не як «систему в самій собі і для самої себе»²¹, а у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування

системи було б неможливим. Під час дослідження текстів знання з когнітивної лінгвістики допоможуть експертові виявити мовні ознаки пропаганди, з'ясувавши об'єктивний зміст ідей, поглядів, уявлень автора; спонукань до дій, а також визначити механізми передавання інформації, яка надходить до людей з метою впливу на них, побудови ними умовиводів і прийняття конструктивних рішень. Когнітивні механізми та структури інтенціональності (намірів) автора досліджуваного тексту передаються через свідомий відбір фактів та аргументів викривленого або неправдивого змісту. Тому вважаємо за необхідне виявляти їх і об'єктивно оцінювати, як і різноманітні форми пропаганди через заклики, повчання, поради, застереження, вимоги, погрози тощо.

У когнітивній моделі мови тексту з ознаками пропаганди чільне місце посідає дослідження метафори, яку уживають з метою приховати правду в намірах автора й отримати позитивну реакцію широких верств населення на поширювані ідеї та моделі поведінки. Наприклад, поширеними прийомами маніпулювання свідомістю людей у сучасних текстах є заміна слів: «убивство» на «ліквідація», «загиблі» на «утрати», «війна» на «спецоперація» тощо. Завдання експерта-лінгвіста — розпізнати підмінених, підтасованих факти, дослідивши синхронічну семантику зазначених вище слів, часто вживаних сьогодні через наміри колабораціоністів приховати правду про терористичні дії російської федерації проти України.

Шляхом контекстуально-інтерпретаційного, понятійно-змістового, функціонально-прагматичного, формально-граматичного і лексико-семантичного аналізу досліджуваного тексту (із практи-

21 Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2006. С. 146. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000573> (дата звернення: 01.10.2024).

ки авторки-експертки: «Денис Пушилин с визитом посетил филиал Шахты “Холодная балка ГУП ДНР” “Макеевуголь” глава ДНР Денис Пушилин поздравил шахтёров с наступающим праздником и отметил важность Дня шахтёра для Донбасса».

Также Глава Республики заявил, что необходимо развивать угольную отрасль, несмотря на сдерживающие факторы. Как оказалось около 180 работников шахты участвуют в освободительной операции. В связи с этим уменьшён объём добычи, работа переведена в три смены. “Обстрелы нас не сломят, как бы противник ни старался, потому что характер у нас такой — шахтёрский”, — подчеркнул Денис Пушилин») експерт визначає такий його об’єктивний зміст: адресант інформує адресатів про візит ватажка незаконних збройних формувань так званої ДНР Дениса Пушиліна, номінованого адресантом «главой ДНР», до філіалу шахти «Холодная балка ГУП ДНР» «Макеевуголь», під час якого він привітав шахтарів з майбутнім святом — Днем шахтаря: «Денис Пушилин с визитом посетил филиал Шахты “Холодная балка ГУП ДНР” “Макеевуголь”, глава ДНР Денис Пушилин поздравил шахтёров с наступающим праздником и отметил важность Дня шахтёра для Донбасса». У висловлюванні «глава ДНР Денис Пушилин» імпліковано визнання й підтримку самопроголошеного державного утворення ДНР і його керівництва, а отже, заперечення тимчасової окупації частини території України (Донецької області). У наступному висловлюванні адресант інформує адресатів про те, що ватажок незаконних збройних формувань так званої ДНР Денис Пушилін, номінований адресантом «Главой Республики», заявив про необхідність розвитку вугільної галузі, незважаючи на стриму-

вальні чинники: «Также Глава Республики заявил, что необходимо развивать угольную отрасль, несмотря на сдерживающие факторы». Далі у висловлюваннях «Как оказалось около 180 работников шахты участвуют в освободительной операции. В связи с этим уменьшен объём добычи, работа переведена в три смены» розкрито сутність стримувальних чинників. Ідеться про те, що багато шахтарів (майже 180 працівників) беруть участь в «освободительной операции», названий так пушиліним (як і всією росією на чолі з путіним!), через що зменшився видобуток вугілля і роботу перевели в режим трьох змін. Евфемізм «освободительная операция», уживаний у дискурсивно-змістовій площині досліджуваної публікації на позначення так званої спеціальної воєнної операції на території України, засвідчує наявність у публікації висловлювань з вираженою іллокуцією виправдовування збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, так званим звільненням (за контекстом — російська федерація здійснює збройну агресію («спецоперацію») із метою звільнення («денацифікації», «демілітаризації») України).

В останньому повідомленні «“Обстрелы нас не сломят, как бы противник ни старался, потому что характер у нас такой — шахтёрский”, — подчеркнул Денис Пушилин» адресант інформує адресатів про висловлювання Пушиліна, які містять:

- 1) переконання в перемозі над супротивником, яким, за ситуативним контекстом, є ЗСУ і Україна загалом,
- 2) заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, зокрема шляхом представлення її як внутрішнього громадянського

конфлікту, перекладання провини за збройну агресію на Україну (на граматичному рівні виражені вживаними фразами «Обстрелы нас не сломят», «как бы противники старался»).

Під час дослідження текстів, у яких реалізовано стратегію отримання будь-якої вигоди, вважаємо за доцільне застосовувати прийоми лінгвопрагматичного аналізу, які дадуть змогу визначити наміри адресанта, також часто приховані. Основою лінгвістичної прагматики як розділу мовознавчої науки є принципи антропоцентризму. Тому аналіз, за визначенням С. Шабат-Савки, має бути спрямованим на дослідження особливостей «використання й функціонування мовних знаків у процесі спілкування у взаємозв'язку з адресантно-адресатним континуумом, стосунками між комунікантами, у контексті цілісної мовленнєвої ситуації — співвідношенням вербальних та невербальних засобів комунікації»²². У досліджуваних текстах вказівки адресанта вчинити певні дії на його користь можуть виражатися за допомогою благання, прохання, запрошення, поради, пропозиції, дозволу, інструкції, розпорядження, застереження, наказу, вимоги, заборони, погрози тощо. Тому аналізування текстів, у яких реалізовано стратегію вимагання, має бути спрямоване на виявлення й дослідження таких полісемічних локуцій: від запрошення вчинити певні дії на користь автора мовлення — до агресивного наполягання на тому, щоб адресат дослухався та виконав їх. На лексичному рівні вказівки зробити щось, діяти згідно з інтересами автора тексту виражають за допомогою лексем із семантикою «просити», «радити», «пропонувати», «зобов'язувати», «наказувати»,

«забороняти» тощо. Одним із головних чинників, який свідчить про наявність у тексті висловлювань у формі пропозицій, обіцянок, є дієслова-присудки у формі наказового способу (граматичний рівень).

Пропонуємо такий алгоритм експертного дослідження із власної практики. Дослідженню підлягає об'єктивний зміст висловлювань «А» у текстовому відтворенні розмов: «Будуть вони твоє обвинувачення підтримувати, не буде, халатно, перенесуть, прийдуть, поняв, от надо ну. Тобі надо балакати з Андреем Васильовичем, шо... наши дії»; «Ну надо ж взятку дати щоб... так надо ж вам... Скажати мені, а я поїду на перемовини, все»; «Вони рішають, вони ждуть, я с, ну, я ж, все, ми передали, підозру тобі уже в'ї.и за взятку, все, тепер же ж... оце щось ждём. Ну мені ж надо щоб ідти туди на перемовини знати вашу позицію. Ну, ми ложем х.й, всьо, работаем. Ми даём там, дайом, понял? Тобі надо порадитись з Андреем Васильовичем»; «Скажем так, если б я пашол просить за тебя, я б всьо равно услугу какую то оказал эквивалентну. Андрей если б прасил за тебя — леса б привёз, у него свои... от я уверен. С тобой это ж одноразовая акция, ніхто не собирается с тобой дружить, понимаешь? Со мной он дружит і я ёму могу щас от... оце как ти со своим другом, ну понял? Давай на рыбалку сходим, всьо... гадітся, понял і шото там... Ілі, приходи ко мне на шашлик, понял? Не хочу об этом гаварить, всьо будет ах..но, я уверен. Вась, тока... не с кем не базарь, кроме нас. Вася, все преступают закон, все, ...для таво і существует практика и суд там і палиция, щоб это пресікать. Проста до одних даходит от с первого раза, люди переживают всьо, а до других не даходит, ані снова... панімаєш? Не карі себя...».

22 Шабат-Савка С. Т. Роль антропоцентричного фактора у моделюванні діалогічних ситуацій. *Лінгвістичні студії*. 2005. Вип. 13. С. 362.

Шляхом предметно-тематичного, логіко-змістового, лексико-семантичного, контекстуально-інтерпретаційного, контекстологічного та прагматичного аналізу, інтент-аналізу експерт визначає об'єктивний зміст висловлювань «А»: висловлювання адресанта «А» містять повідомлення для адресата («В») про дії органів судочинства, якщо «В» дасть гроші. За ситуативним контекстом ідеться про суму у 5 тисяч доларів США. За таких умов органи судочинства підтримуватимуть обвинувачення «В» «халатно», переноситимуть засідання тощо: *«Будуть вони твоє обвинувачення підтримувати, не буде, халатно, перенесуть, прийдуть»*. У подальших висловлюваннях, розкриваючи основне питання ситуації спілкування (надання грошей), адресант «А» адресує співрозмовникові («В») настанови щодо його подальших дій: поговорити з Андрієм Васильовичем (за контекстом — із «С»), повідомити про своє остаточне рішення, дати гроші адресантові, який поїде з ними на перемовини (за ситуативним контекстом — до «Д») із метою передати йому («Д») ці гроші: *«Тобі надо балакати з Андрієм Васильовичем, що... наши дії... Ну надо ж взятку дать щоб... Ну так надо ж вам... Сказать мені, а я поїду на перемовини, все»*. У висловлюваннях адресанта «от надо ну... Ну надо ж взятку дать щоб» реалізовано спонукання дати грошей адресантові «А» для подальшої їх передачі «Д», на граматичному рівні виражене вживаними вигуком «ну» із семантикою заохочення та предикативом «надо» як формотворчої лексеми наказового способу дієслова «дать», що підсилює категоричність безумовного виконання того, що слід зробити.

Далі адресант «А» у формі розповідної конструкції інформує адресата («В») про те, що органи поліції вирішують питання «В», якому вже вручили підоз-

ру у спробі дати хабар (за ситуативним контекстом — працівникам поліції), і чекають остаточного рішення від «В», тому йому (адресантові) перш ніж іти на перемовини (за ситуативним контекстом ідеться про вирішення питання «В» шляхом хабара для «Д»), потрібно знати, чи згоден «В» дати хабара: *«Вони рішають, вони ждуть, я с, ну, я ж, все, ми передали, підозру тобі уже в'їли за взятку, все, тепер же ж... оце щось ждьом. Ну мені ж надо щоб ідти туди на перемовини знати вашу позицію»*. У подальших висловлюваннях адресанта експліковано настанову, звернену до адресата («В»), виражену в категоричній формі, яка не передбачає неприйняття позиції адресанта у вирішенні питання «В» шляхом хабара: *«Ну, мы ложем х..й, всьо, работаем. Мы даюм там, даюм, понял?»*. На граматичному рівні настанову виражено дієсловами недоконаного виду активного стану із семантикою обов'язковості («ложем», «работаем», «даюм») і питальною конструкцією. В останньому реченні адресант висловлює власне переконання, адресоване «В», на граматичному рівні виражене словом «надо» із семантикою обов'язковості, у необхідності порадитися «В» з Андрієм Васильовичем (за контекстом ідеться про «С»): *«Тобі надо poraditsya з Андрієм Васильовичем»*. Із контексту попередніх розмов («Я гаварю пять, если Андрей уверен в двухе — хашо, я отнесу двуху, я уверен — пять») стає зрозумілим, що у досліджуваних висловлюваннях ідеться про наполегливе переконання, адресоване «В», у необхідності дати хабара у сумі 5 тисяч доларів (а не 2 тисячі доларів!), мотивоване тим, що за послугу слід розплачуватись еквівалентною (рівноцінною) послугою, а також тим, що передача хабара для «В» буде одноразовою, номінованою адресантом «акцією»:

«Скажем так, если б я пошел просить за тебя, я б всё равно услугу какую то оказал эквивалентну. Андрей если б прашал за тебя — леса б привёз, у него свои... от я уверен. С тобой это ж одноразовая акция». У подальших висловлюваннях адресант інформує адресата про дружні стосунки з «Д» (за ситуативним контекстом): «Со мной он дружит и я ему могу щас от... оце как ти со своим другом, ну понял? Давай на рыбалку сходим, всё... гадится, понял и шото там... Ілі, пріході ко мне на шашлик, понял?», що є імпліцитною ознакою спроби адресанта переконати адресата у вирішенні питання на його (адресата) користь. Висловлювання «Не хочу об этом гаварить, всё будет ах..но, я уверен» реалізує переконання адресанта у позитивному для адресата («В») вирішенні його питання. Подальше висловлювання («Вась, тока... не с кем не базарь, кроме нас») має виражену ілюкцію прохання адресанта, адресоване адресату, нікому не говорити про свою справу і ні з ким не домовлятися про її вирішення (за ситуативним контекстом — адресант усе вирішить сам через «Д» з подачі «С»). Заключні висловлювання про те, що «все преступают закон» і не варто докоряти собі за вчинені дії, реалізують комунікативну інтенцію адресанта емоційно-експресивного впливу на адресата з метою схилити останнього до прийняття рішення дати хабара у 5 тисяч доларів: «Вася, все преступают закон, все... для таво і существует пракуратура і суд там і палиция, шоб это пресикать. Проста до одних даходит от с первого раза, люди переживают всё, а до других не даходит, ані снова... панімаеш? Не карі себя».

У висновку експерт зазначає, що в об'єктивному змісті висловлювань «А» йдеться про те, що необхідно, щоб «А» дав від «В» гроші у сумі 5000 доларів

США для їх подальшої передачі «Д» за допомогу «В». Висловлювання мають форму настанов, спонукання, переконання, схилення.

Висновки

Семантико-текстуальна експертиза сьогодні — один з пріоритетних видів експертиз. Вона призначена для отримання фактичних даних із конкретних питань досудового розслідування та судового розгляду. Повсякчас збільшується кількість експертиз, які призначають із метою визначити в текстах заклики до протиправних дій; ознаки приниження людської честі, гідності, ділової репутації; погрозу, пропаганду певних ідей тощо. Під час проведення семантико-текстуальної експертизи експерт має послуговуватися спеціальними знаннями з лінгвістики. Застосування елементів описового, семіотичного, лінгвопрагматичного, семантичного, інтерпретаційного, когнітивного аналізу у процесі дослідження текстів — один із можливих підходів. Для досягнення високої якості експертиз необхідно виробити єдині методологічні принципи застосування спеціальних знань.

Подальший напрям вивчення заявленої проблеми передбачає як поглиблення, деталізацію викладених положень, так і залучення до аналізу текстів інших методів і прийомів лінгвістичної експертизи тексту (зіставного, стилістичного тощо). Ними можна послуговуватися під час проведення як зазначених вище, так і інших різновидів лінгвістичних експертиз: у справах про введення в оману; із правового захисту товарного знака (логотипа); з ідентифікації власних назв; експертизи текстів, що порушують законодавство України про мову, та ін.

**Combinations of philological
knowledge application
while forensic linguistic
(semantic and textual) examination**

Nelia Medvid

This article purpose is to outline variants of philological knowledge application in the course of linguistic (semantic and textual) examination. For achieving this goal, general scientific and special research methods were used. The necessity of new scientific developments in the field of semantic and textual examination due to political and social requirements of the time is substantiated. Complexity of the work of linguistic expert due to the lack of methods for conducting forensic semantic and textual examination is noted. Possible options for applying philological knowledge in analyzing texts with signs of appeals, intimidation, propaganda, and profit are considered. The author outlines recommendations for research on texts using elements of semiotic, linguistic and pragmatic, semantic, stylistic, subject and thematic, formal and grammatical, descriptive, interpretive analysis, content analysis, and knowledge of cognitive linguistics. An example from the author's own practice of researching a conflict text in a case of protection of honor, dignity, business reputation of an individual, as well as texts with socio-political content is given. The algorithms of forensic research of appeals and media texts are presented. Theoretical aspects and methodological recommendations for identifying the main signs of suicide in the text at the psychological, verbal and extra-verbal levels are highlighted. It is proved that semantic and textual research requires a thorough professional knowledge of linguistics.

Keywords: forensic semantic and textual examination; coherence; perlocution; locative formations; performatives; cognitive linguistics; semiotic approach; linguo-pragmatic analysis; extralinguistic factors; invective vocabulary; creolized text.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова

від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі в розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація

щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Budko, T. V. (2015). Naukoznavchi ta movni vymohy do sudovo-ekspertnykh metodykh [Gnoceological and Linguistic Requirements for Forensic Expert Methods]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 60. URL: [krise_2015_60_11.pdf](#) [in Ukrainian].
- Budko, T. V. (2015). Sudovo-lingvistychna ekspertyza: ob'ektyvna neobkhdnist ta sub'ektyvni faktory halmuvannia yii rozvytku [Forensic Linguistic Examination: Objective Necessity and Subjective Factors of Inhibition of Its Development]. *Sudovo-ekspertna diialnist: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* : mat-ly kruhl. stolu (Kyiv, 23.04.2015). Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bf952a6c-674c-449a-9224-7ed3cabd83c3/content> [in Ukrainian].
- Budko, T. V. (2017). Problemni pytannia sudovo-lingvistychnoi semantyko-tekstualnoi ekspertyzy movlennia ta rekomendatsii shchodo yikh vyrishennia (na materialakh kryminalnykh provadzen) [Problematic Issues of Forensic Linguistic Semantic and Textual

- Speech Examination and Recommendations for Their Solution (Based on the Materials of Criminal Proceedings) : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Duren / *Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Fool / Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (1970—1980). V 11 t. // za red. I. K. Bilodida. Kyiv. T. 2 : H—Zh (1971) ; red. tomu: P. P. Dotsenko, L. A. Yurchuk. URL: <https://sum.in.ua/s/Durenj> [in Ukrainian].
- Harbera, I. V. (2020). *Osnovy linhvistychnoi ekspertyzy tekstu* [Fundamentals of linguistic examination of the text] : navch.-metod. posib. Vinnytsia. URI: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/2420> [in Ukrainian].
- Idiot / *Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Idiot / Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (1970—1980). V 11 t. // za red. I. K. Bilodida. Kyiv. T. 4 : I—M (1973) ; red. tomu: A. A. Buriachok, P. P. Dotsenko, P. Y. Horetskyi. URL: <https://sum.in.ua/s/Idiot> [in Ukrainian].
- Kocherhan, M. P. (2006). *Zahalne movoznavstvo* [General linguistics] : pidruchnyk. 2-he vyd., vypr. i dopov. Kyiv. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000573> [in Ukrainian].
- Kompantseva, L. F. (2018). *Linhvistychna ekspertyza sotsialnykh mrezh* [Linguistic examination of social networks] : pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kompantseva, L. F. (2020). *Linhvistychna ekspertyza sotsialnykh mrezh v umovakh hibrydnykh vyklykiv natsionalnii bezpetsi Ukrainy* [Linguistic Examination of Social Networks Under Conditions of Hybrid Challenges to Ukraine's National Security]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka*. № 40. DOI: [10.17721/APULTP.2020.40.119-139](https://doi.org/10.17721/APULTP.2020.40.119-139) [in Ukrainian].
- Kovkina, Ye. V. (2019). Aktualni pytannia pry pryznachenni ta provedenni linhvistychnykh (semantyko-tekstualnykh) ekspertyz shchodo vstanovlennia pohrozy u tekstakh sms-povidomlen [Current issues when ordering and conducting linguistic (semantic-textual) examinations to establish threats in text messages]. *Aktualni problemy diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 07.06.2019). Dnipro [in Ukrainian].
- Kovkina, Ye. V. (2022). Teoretychni i praktychni aspekty vyvchennia komunikatyvnoho aktu pryiniattia propozyitsii vyhody v suchasni linhvistychnii ekspertyzi movlennia [Theoretical and Practical Aspects of Study of the Communicative Act of Adoption of the Benefit Offer in Modern Linguistic Expertise of Speech]. *Movoznavchyi visnyk*. Vyp. 32. DOI: [10.31651/2226-4388-2022-32-164-170](https://doi.org/10.31651/2226-4388-2022-32-164-170) [in Ukrainian].
- Kovkina, Ye. V., Svyrydova, L. V., Didushok, N. Ia. (2020). Semantic and textual analysis of calls. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 22. DOI: [10.32353/khrife.2.2020.22](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.22).
- Kovkina, Ye., Aloyan, M., Avoyan, L. (2022). Relevance of Forensic Linguistic Speech Analysis in Criminal Cases Regarding Threat Incrimination. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 28. No. 3. DOI: [10.32353/khrife.3.2022.06](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.06).
- Napysannia nazv «rosiiska federatsiia» [Writing the names «russian federation»] (2023) / Natsionalna komisiia zi standartiv derzhavnoi movy : ofits. sait. 20.09.2023. URL: <https://mova.gov.ua/news/napysannia-nazv-rosiiska-federatsiia> [in Ukrainian].
- Ozhyiova, O. M. (2009). Bulinh. Shkilnyi bulinh: poniattia ta osnovni formy [Bullying. School bullying: concepts and basic forms]. *Vcheni zapysky Kharkivskoho humanitarnoho universytetu «Narodna ukrainska akademiia»*. T. XV [in Ukrainian].
- Shabat-Savka, S. T. (2005). Rol antropotsentrychnoho faktora u modeliuванні dialohichnykh sytuatsii [Role of the anthropocentric factor in the modeling of dialogic situations]. *Linhvistychni studii*. Vyp. 13 [in Ukrainian].
- Shevchenko, L. I., Syzonov, D. Yu. (2021). *Linhvistychna ekspertyza* [Forensic linguistics] : pidruchnyk / za red. L. I. Shevchenko. Kyiv. URL: <http://surl.li/otaveg> [in Ukrainian].
- Svyrydova, L. V. (2008). Eksperymentalne doslidzhennia deiakykh osoblyvostei ukrainskoho pysemnogo movlennia, obumovlene statevym dymorfizmom [Experimental research on some peculiarities of Ukrainian written speech due to sexual dimorphism].

- Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 8 [in Ukrainian].
- Svyrydova, L. V. (2013). Aktualnist lnhvistychnykh doslidzhen u sudovo-ekspertnii praktytsi [Relevance of linguistic research in forensic expert practice]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 58. Ch. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__52 [in Ukrainian].
- U Lutsku sudyly pensionerku, yaka vypravdovuvala ahresiiu rf v «Odnoklasnykakh»* [In Lutsk, a pensioner was tried who justified the aggression of the Russian Federation in Odnoklassniki] (2024) / VolynPost : ofits. sait. 21.08.2024. URL: <https://www.volynpost.com/news/243360-u-lucku-sudyly-pensionerku-iaka-vypravdovuvala-agresiyu-rf-v-odnoklasnykah> [in Ukrainian].
- Ukhvaleno vyrok choloviku, yakyi vchynyv dii, spriamovani na nasylnytsku zminu chy povallennia konstytutsiinoho ladu* [Verdict was passed on a man who committed acts aimed at forcibly changing or overthrowing the constitutional order] (2024) / Sumskyi raisud Sumskoi obl. : ofits. sait. 18.07.2024. URL: <https://su.su.court.gov.ua/sud1817/pres-centr/novyini/1664397/> [in Ukrainian].
- Vyroky u spravakh shchodo poshyrennia zaboronoi informatsii: yak i za shcho karaiut ukrainstiv* [Verdicts in cases of dissemination of prohibited information: how and for what Ukrainians are punished] (2022) / Zmina : ofits. sait. 30.12.2022. URL: <https://zmina.info/news/poshyrennya-zaboronenoyi-informacziyi-novi-statti-ta-vyroky-za-nymy/> [in Ukrainian].
- Zrazhevskaya, N. I. (2013). Vykorystannia semiotychnoho metodu v analizi mediakultury [Use semiotic method in the analysis of media culture]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Sotsialni komunikatsii*. № 3—4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2013_3-4_5 [in Ukrainian].

Медвідь, Н. (2024). Комбінації застосування філологічних знань у процесі проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 62—83. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.05.

Значення родини Бокаріусів для розвитку судової медицини України (оглядова стаття)

Жаннета Перцева ^{*а},
Ольга Виноградова ^{**б}

* Доц., Харківський національний медичний університет,
м. Харків, Україна,
ORSID: <https://orcid.org/0000-0001-8255-6536>,
e-mail: zm.pertseva@knmu.edu.ua

** Харківський національний медичний університет,
м. Харків, Україна,
e-mail: oy.vynohradova@knmu.edu.ua

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проєкту.

^б Візуалізація.

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.06 УДК 340.6(091)(092)(477)

Надійшло 18.10.2024 / Рецензовано 21.11.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 31.12.2024

Із нагоди 220-ї річниці заснування Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і, відповідно, Харківського національного медичного університету та з метою акцентувати увагу на ролі родини Бокаріусів у розвитку судової медицини і криміналістики в Україні висвітлено науковий шлях трьох представників цієї династії: батька Миколи Сергійовича й синів Миколи Миколайовича та Віталія Миколайовича. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові методи: опис, порівняння, аналіз, узагальнення. Родина Бокаріусів віддала служінню судовій медицині та криміналістиці

понад 100 років професійного життя. Микола Сергійович Бокаріус, знаний як ерудований науковець і талановитий педагог, фундатор криміналістичного напрямку в українській судовій медицині, багато зробив для формування вітчизняної системи судово-медичної експертизи і спеціалізованих експертних закладів, зокрема Кабінету науково-судової експертизи в м. Харків. Наукову, експертну й викладацьку діяльність Заслуженого професора М. С. Бокаріуса продовжив старший син — Микола Миколайович, який упродовж 25 років очолював Харківський інститут судових експертиз і зробив вагомий внесок у підготовку кадрів інших харківських інститутів — медичного та юридичного (заснував кафедру криміналістики останнього). Долю молодшого сина Миколи Сергійовича — Віталія — визначила війна: по закінченні Харківського медичного інституту він пішов на фронт. Відомостей про нього у друкованих джерелах не збереглося, авторки послуговувалися спогадами його сина — військового лікаря Сергія Віталійовича.

Ключові слова: Заслужений професор М. С. Бокаріус; Микола Миколайович Бокаріус; Віталій Миколайович Бокаріус; судово експертиза і криміналістика; історія; династія; медична освіта.

Постановка наукової проблеми

У науковій літературі до сьогодні немає комплексного дослідження внеску родини Бокаріусів як династії судових медиків у розвиток судової медицини й експертології України. А життєвий шлях В. М. Бокаріуса взагалі довгий час залишався поза увагою науковців, істориків і педагогів.

Мета статті

Дослідити й узагальнити значення династії Бокаріусів для розвитку судової медицини та криміналістики в Україні. Висвітлити науковий шлях трьох представників цієї династії: батька Миколи Сергійовича й синів Миколи Миколайовича і Віталія Миколайовича.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові методи: опис, порівняння, аналіз, узагальнення.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У своїх працях українські науковці (переважно працівники Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти та науки України, Харківського національного медичного університету Міністерства охорони здоров'я України) віддали шану Заслуженому професорові Миколі Сергійовичу Бокаріусу, акцентуючи увагу на окремих етапах або його

діяльності ¹, або наукових досягнень ², або життя ³. Певною мірою досліджено науковий і життєвий шлях старшого сина М. С. Бокаріуса (Миколи Миколайовича) ⁴, а ось про молодшого (Віталія Миколайовича) навіть вузькому колу зацікавлених ⁵ відомо хіба що зі спога-

дів його сина, Сергія Віталійовича ⁶. На жаль, як зазначено вище, комплексного дослідження внеску родини Бокаріусів як династії судових медиків у розвиток судової медицини й експертології України не здійснено до сьогодні, хоча ініціативні науковці робили деякі спроби

- 1 Дольний А. Приклад, вартий наслідування. За радянського лікаря. 1940. № 28. С. 2 ; Комаха В. О. Бокаріус Микола Сергійович — один із фундаторів і перший керівник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз (до 90-річчя заснування Харківського НДІСЕ). *Юридические записки*. 2013. № 2. С. 124 ; Циганенко А. Я. Учень та вчитель. Світлій пам'яті професора Миколи Миколайовича Бокаріуса / Історія в історіях: Харківська вища медична школа у спогадах, документах і фотографіях ; за заг. ред.: В. М. Лісового, Ж. М. Перцевої. Харків, 2015. С. 236 ; Ключев О. М., Угровецкий О. П., Сімакова-Сфремян Е. Б., Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. До 150-річчя з дня народження Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса : монографія. Харків, 2019. 176 с. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> (дата звернення: 15.10.2024) ; *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 4—28. URL: <https://drive.google.com/file/d/1LIiBduUEvfGdV2KsUTwMKLi6QvVKRzo3/view> (дата звернення: 15.10.2024) ; Бокаріус Л. В., Бокаріус С. В., Філіпенко Н. Є. Медицина — професія їхньої долі. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 2. С. 33—45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrfis_2020_2_11 (дата звернення: 15.10.2024) ; Перцева Ж. Н. Н. С. Бокариус — выдающийся педагог высшей медицинской школы / Вірні клятві Гіпократу: розповіді про тих, хто є взірцем для майбутніх поколінь лікарів ; за ред.: В. М. Лісового, В. А. Капустника, Ж. М. Перцевої ; укладачі: Ж. М. Перцева, І. В. Киричок, О. В. Семененко. Харків, 2020.
- 2 Наместникова Л. Н. Светлой памяти учителя / Історія в історіях С. 230 ; Фесюнін В. М., Тяпкін А. С. «Архів кримінології та судових наук» і наукова спадщина М. С. Бокаріуса. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 2. С. 77—86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrfis_2020_2_16 (дата звернення: 15.10.2024) ; Ключев О. М., Бокаріус Л. В., Тяпкін А. С. Дослідження наукової спадщини М. С. Бокаріуса — обов'язок працівників наукової установи, що носить його ім'я. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 23. С. 83—98. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.06 (дата звернення: 15.10.2024).
- 3 Бокариус Н. Н. Жизнь и деятельность заслуженного профессора Николая Сергеевича Бокариуса. Неопубл. 1966. Фонд музею історії ХНМУ. ФОР 7/2-26. ОФ 5736.
- 4 Якимович И. К 30-летнему юбилею профессора Н. С. Бокариуса. 1895—1925 гг. *Административный вестник*. 1925. № 5—6. С. 17—18 ; Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Отец и сын Бокариусы: жизнь, отданная судебной медицине. *Universitates. Наука и просвещение*. 2009. № 2. С. 12—23. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024) ; Лесовой В. Н., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А., Кравченко Ю. Н. Династия судебных медиков Бокариусов. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 441—448. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> (дата звернення: 15.10.2024).
- 5 Островський С. Віталій Бокаріус. За радянського лікаря. 1939. № 43. С. 2.
- 6 Спогади С. В. Бокаріуса. 2016. Фонд музею історії ХНМУ. ФОР 7/2-25. НДФ 453 ; Бокаріус С. В., Філіпенко Н. Є. Віталій Миколайович Бокаріус — славетний продовжувач великої династії. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* С. 18. URL: <https://drive.google.com/file/d/1LIiBduUEvfGdV2KsUTwMKLi6QvVKRzo3/view> (дата звернення: 15.10.2024).

у цьому напрямі, звертаючись по допомогу до нащадків славетної династії⁷.

Викладення основного матеріалу дослідження

Заснування в 1804 р. Імператорського Харківського університету (нині — *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*) мало доленосне значення, оскільки сприяло освітньому й науковому розвитку не тільки міста, а й усього краю. Відомий український історик Д. Багалій писав, що «це було справжнє „свято просвіти“ для міста, для всієї України»⁸ [Тут і далі цитати й посилання на джерела наведено з дотриманням сучасних правил орфографії; переклад українською наш. — Авторки.]. Університет дав світові плеяду видатних учених — не тільки теоретиків, а й практиків, зокрема, лікарів, які протягом усього свого життя невпинно працювали на благо здоров'я народу, віддаючи цій шляхетній справі всі свої сили та знання.

Деякі династії з покоління в покоління передавали професійну майстерність, відповідальність за родинну справу, найкращі сімейні традиції. Харків'янам добре відомі прізвища лікарів Данилевських, Хажинських і Бобіних, але найвідомішим поміж них (принаймні, у першій половині ХХ ст.) є прізвище судових медиків Бокаріусів. Ця родина віддала служінню своїй справі понад 100 років професійного життя, зробив-

ши неоціненний внесок у створення та розвиток вітчизняної судово-медичної школи.

Засновником цієї династії стала унікальна людина — невтомний трудівник, талановитий педагог, ерудований науковець Микола Сергійович Бокаріус. Він народився 1869 р. в Одесі та здобув середню освіту в Рішельєвській гімназії, де працював його батько. Окрім сина, родина мала п'ятьох доньок. Життя було нужденним, і Микола, у якого доволі рано прокинулися педагогічні здібності, уже в п'ятому класі гімназії почав працювати: з дозволу директора він очолив фізичний кабінет і готував прилади до занять із фізики, за що отримував платню у розмірі 10 карбованців на місяць. Він також займався репетиторством і в такий спосіб допомагав родині⁹.

Хлопець мріяв про навчання в університеті, особливо після знайомства з лікарем Одеської міської лікарні Д. Г. Тюнеєвим. Дитинство та юність Миколи минули в тісному спілкуванні з ним, під постійним впливом його настанов і порад, якими хлопець у міру своїх сил та розуміння згодом удаło скористався на своєму життєвому шляху.

Згодом на перших сторінках посібника «Судова медицина у викладі для юристів» він присвятить учителеві такі слова: «Уважаючи себе багато чим морально зобов'язаним впливові незабутнього для мене дорогого Дмитра Герасимовича, я з почуттям глибокої вдячності та благоговіння до Світлої Пам'яті Його,

7 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024) ; Лесовой В. Н., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А., Кравченко Ю. Н. Указ. соч. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> (дата звернення: 15.10.2024) ; Бокаріус Л. В., Бокаріус С. В., Філіпенко Н. Є. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrf_s_2020_2_11 (дата звернення: 15.10.2024).

8 Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). В 2 т. Харьков. Т. 1. 1893—1898. С. 190. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/items/bf7324af-9b96-4f31-a4c2-b0f138f46413/full> (дата звернення: 15.10.2024).

9 Перцева Ж. Н. Указ. соч. С. 246.

присвячую цю мою скромну працю»¹⁰. Особливе враження на нього справило ставлення Тюнеєва до пацієнтів, який *«не тільки лікував хворого, а й любив його великою любов'ю і ласкою, добрим, бадьорим словом умів воскресити надію в найтяжчих хворих»*¹¹.

1890 р. М. С. Бокаріуса зарахували на медичний факультет Імператорського Харківського університету, і він на завжди пов'язав свою долю із цим містом. Уже у студентські роки виявилася його дієва натура: невпинний потяг до знань і просвітництва, організаторські здібності. Під керівництвом професора В. Я. Данилевського він писав статті до «Народної енциклопедії», яку готували до видання члени Харківського медичного товариства, працював над організацією сільських читалень і бібліотек. Навіть після закінчення університету він деякий час продовжував організовувати безкоштовні читання для населення в різних районах міста. Варто взяти до уваги, що на утриманні студента 2-го курсу по смерті батька залишилися мати та дві сестри, тож Микола підробляв репетиторством і малюванням, готував таблиці й малюнки для деяких університетських кафедр¹².

Після успішного закінчення університету (1895) М. С. Бокаріус працював

ординатором факультетської хірургічної клініки під керівництвом відомого професора В. Ф. Грубе (до 1897 р.)¹³. Він займався патологоанатомічними та патогістологічними дослідженнями й демонстрував ці матеріали на лекціях. 1897 р. його обрали помічником прозектора на кафедрі судової медицини під керівництвом професора Ф. О. Патенка. Подальші 34 роки свого життя М. С. Бокаріус присвятив цій роботі¹⁴.

У 1901 р. він став прозектором; захистив докторську дисертацію «Кристали Florence'a, їхні хімічна природа та судово-медичне значення»¹⁵ (1902). Того самого року М. С. Бокаріус обійняв посаду приват-доцента¹⁶. Спрямованість його діяльності красномовно свідчить про різноманітність інтересів і невтомну працездатність. Маємо зауважити, що в той час такої спеціалізації, як судово-медична експертиза, іще не існувало: дослідження мертвих тіл перебувало у віданні міських лікарень і лікарняних інспекторів, через що університетська кафедра судової медицини не мала матеріалу для судово-медичного розтину. Для того щоб цього уникнути, Микола Сергійович прийняв на себе керування харківським трупним покоєм на громадських засадах (1902) і виконував ці обов'язки майже 20 років, забезпечивши

10 Бокариус Н. С. Судебная медицина в изложении для юристов. Харьков, 1915. С. 2. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5172> (дата звернення: 15.10.2024).

11 Там же.

12 Перцева Ж. Н. Указ. соч. С. 247.

13 Бокариус Н. С. Автобиография. 1931. Фонд музею історії ХНМУ. ФОР 7/2-25. ОФ 2634. С. 1.

14 Ключев О. М., Угровецкий О. П., Сімакова-Єфремян Е. Б., Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Зазнач. твір. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> (дата звернення: 15.10.2024).

15 Бокариус Н. С. Кристаллы Florence'a, их химическая природа и судебно-медицинское значение : дис. ... д-ра мед. Харьков, 1902. 163 с. : ил. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/12908> (дата звернення: 15.10.2024).

16 Медицинский факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805—1905) ; под ред. проф. И. П. Скворцова и проф. Д. И. Багалея. Харьков, 1905—1906. С. 258. URL: <https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/2138> (дата звернення: 15.10.2024).

в такий спосіб студентів матеріалом для практичних робіт¹⁷. У 1903 р. М. С. Бокаріус почав викладати приватний курс «Відділ судово-медичних макро- та мікроскопічних досліджень»¹⁸, а рік потім (1904) видав працю, присвячену дослідженню странгуляційної борозни¹⁹. Запропонована ним методика визначення прижиттєвості / посмертності цієї борозни стала невід'ємною складовою підручників із судової медицини. Паралельно Микола Сергійович ґрунтовно працював над перебудовою навчального процесу — до плану занять додав нові дисципліни: курс надання першої допомоги до прибуття лікаря (2-й курс), практичний курс судово-медичних розтинів (4-й курс), курс мікроскопічних і мікрохімічних досліджень та речових доказів (5-й курс).

У 1907 р. М. С. Бокаріус запропонував новий реактив для отримання кристалів під час дослідження сім'яної рідини. Ці кристали увійшли в літературу як *кристали Бокаріуса*. У 1910 р. Миколу Сергійовича затвердили завідувачем кафедри судової медицини, того самого року він здобув науковий ступінь доктора медицини та звання професора²⁰, а також першим у Російській імперії провів дактилоскопічну експертизу. Він також винайшов оригінальну конструкцію дактилоскопічної лупи, що давала

Рис. 1. Професор М. С. Бокаріус

змогу локалізувати деталі папілярних узорів для порівняння²¹.

М. С. Бокаріус також збирав матеріали для майбутнього підручника, оскільки студенти навчалися за іноземними посібниками, що не завжди відповідали тогочасним потребам²².

У 1910 р. М. С. Бокаріус видав свою першу книгу — керівництво для студентів «Судово-медичні мікроскопічні та мікрохімічні дослідження речових доказів»²³, а за рік (1911) власним коштом — перший вітчизняний підручник із судової медицини із приміткою «у конспективному викладі для студентів», головною метою

17 Перцева Ж. Н. Указ. соч. С. 248.

18 Медицинский факультет С. 125. URI: <https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/2138> (дата звернення: 15.10.2024).

19 Бокаріус Н. С. О значении странгуляционной борозды при повешении. Харьков, 1904. 16 с.

20 Кононенко В. И. Николай Сергеевич Бокариус. *Врачебное дело*. 1956. № 12. С. 2.

21 Бокариус Н. С. Лупа для работ над дактилоотпечатками. *Архив криминологии и судебной медицины*. 1927. Т. 1. Кн. 2—3. С. 867.

22 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 13. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

23 Бокариус Н. С. Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств: опыт руководства для врачей, студентов и фармацевтов. Харьков, 1910. 212 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3177> (дата звернення: 15.10.2024).

якого професор убачав перетворення студента з пасивного слухача на активного й самостійного учасника педагогічного процесу²⁴. У викладанні Микола Сергійович віддавав перевагу практичним роботам, тож максимально його унаочнив, а лекції та заняття наблизив до умов практичної експертної діяльності²⁵. «Професор М. С. Бокаріус уважав, що навчити студента судової медицини можна тільки на практиці, тому надавав важливого значення наочності в навчальному процесі, підручники видавав із кольоровими ілюстраціями, багато з яких готував і малював сам. Від самого початку своєї викладацької діяльності Микола Сергійович почав збирати наочні посібники та літературу, готував муляжі та препарати і зрештою при Університеті у спеціальній прибудові організував Інститут судової медицини (1913). У цьому унікальному закладі він зібрав найбагатшу бібліотеку й апаратуру, підготував приміщення й лабораторію, а найголовніше — започаткував музей судової медицини з експонатами різних галузей застосування цієї науки. Стіни закладу прикрашали висловлювання, які унаочнювали зміст занять: «Повторення є мати навчання», «Життя коротке — мистецтво вічне», «Сумнів — частина правильного судження», «Турбота судового лікаря — найменші деталі», «Погано виконаний розтин не переробиш» та ін. На жаль, Інститут не зберігся. Він був розташований на Ветеринарній площі неподалік тодішнього навчального корпусу медичного факультету на вул. Сумській, 41. Його знесли в березні 1932 р. під час облаштування

площі ім. Дзержинського (нині — пл. Свободи)»²⁶.

Рис. 2. Пам'ятна дошка на честь Засл. проф. М. С. Бокаріуса (вул. Чернишевська, 46, м. Харків)

Одночасно з роботою в Університеті Микола Сергійович багато викладав підвалини медичних знань у навчальних закладах різного рівня: із 1896 р. впродовж майже 15 років він читав пластичну анатомію в Харківській художній школі (нині — Харківська державна академія дизайну і мистецтв) і видав перший літографований підручник із пластичної анатомії (1908); на юридичному факультеті Університету (1905—1920) викладав судову медицину; на педагогічних курсах — курс шкільної гігієни; на вищих жіночих курсах — анатомію; а на фармацевтичних — фармацевтичне законодавство; також працював директором гімназії та 1-ї Харківської зуболікувальної школи²⁷.

24 Бокариус Н. С. Краткий курс судебной медицины: в конспективном изложении для студентов. Б. м., 1911. 465 с.

25 Перцева Ж. Н. Указ. соч.

26 Бокариус М. С. / Історія Харкова у пам'ятних дошках. Фактографічні та бібліографічні відомості. 02/03/2017. URL: <http://mevorydoskikharkov.blogspot.com/2017/02/blog-post.html> (дата звернення: 15.10.2024).

27 Бокариус Н. С. Автобиография ... С. 2—3.

Рис. 3. У музеї Інституту судової медицини (1930)

М. С. Бокаріус зробив значний внесок у становлення та розвиток української судової медицини. Іще на початку своєї праці на кафедрі судової медицини (1897) він не тільки висунув ідею про необхідність спеціальної підготовки судових експертів-медиків і їхньої взаємодії зі спеціалістами з криміналістики (як під час навчання, так і в подальшій роботі), а й активно реалізовував таку взаємодію у власній науковій діяльності.

Відомий професор М. М. Гродзинський писав: «Зайво казати, що криміналістика — це наука, і зайво доводити, який зв'язок існує між судовою медициною та криміналістикою, але не зайво нагадати, що цей зв'язок налагодив Микола Сергійович Бокаріус. Можна цілком обґрунтовано вважати Миколу Сергійовича

фундатором криміналістичного напрямку в судовій медицині»²⁸.

Рис. 4. М. С. Бокаріус з колегами (1904)

У 1915 р. М. С. Бокаріус розпочав роботу над керівництвом для юристів, під час якої зробив ще одне відкриття: він зауважив в утворенні трупних плям

28 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 16. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

не 2, а 3 фази²⁹. Для самостійної роботи студентів на практичних заняттях він розробив і видав 10 методичних указівок та обладнав індивідуальні робочі місця з необхідними інструментами і препаратами відповідно до тематики занять³⁰.

Під час Першої світової війни Микола Сергійович керував розвантаженням санітарних потягів із пораненими, організовував курси з підготовки молодших медичних працівників (санітарів, медичних сестер, дезінфекторів та ін.), активно працював у хімічній секції Комітету військово-технічної допомоги в боротьбі із задушливими газами³¹.

Новий поштовх М. С. Бокаріус отримав після жовтневого перевороту 1917 р., коли молода Українська республіка почала формувати нові інституції державної влади й вищої школи. Гостро постала потреба в судово-медичній експертизі та державних криміналістичних експертних закладах, і професор Бокаріус цілковито віддався цій справі. У складі Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР створили судово-медичний відділ (1920), який очолив Микола Сергійович. Саме це і стало початком вітчизняної судово-медичної експертизи на державному рівні. Згодом (1922) цей відділ скасували, натомість запровадили Головну судово-медичну інспектуру (1923), керувати якою також призначили М. С. Бокаріуса. Невдовзі М. С. Бокаріус і С. С. Савченко (слідчий з особливо важливих справ Нарком'юсту УСРР) ра-

зом підготували мотивовану доповідню записку про необхідність започаткування в Харкові Кабінету науково-судової експертизи. У липні 1923 р. Раднарком УСРР прийняв постанову про створення такого Кабінету в м. Харків, завідувачем якого призначили М. С. Бокаріуса. У 1925 р. Кабінет реформували в Харківський інститут науково-судової експертизи, що, безумовно, стало найвидавнішим науково-організаційним досягненням М. С. Бокаріуса³².

Рис. 5. М. С. Бокаріус зі співробітниками Інституту науково-судової експертизи (перший ліворуч у 1-му ряду — М. М. Бокаріус)

На цьому етапі постало питання підготовки кадрів. Тож під керівництвом М. С. Бокаріуса вперше в країні організували піврічні курси (1925), де свої знання вдосконалювали лікарі — судово-медичні інспектори з різних міст України³³. Того самого року за ініціативи професора відбувся перший З'їзд судових медиків України³⁴.

29 Ключев О. М., Угровецкий О. П., Сімакова-Єфремян Е. Б., Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Знач. твір. С. 58, 67. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> (дата звернення: 15.10.2024).

30 Перцева Ж. Н. Указ. соч. С. 249.

31 Бокариус Н. С. Автобиография ... С. 3—4.

32 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 12—23. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

33 Бокариус Н. С. Автобиография ... С. 6.

34 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

Рис. 6. М. С. Бокаріус із делегатами 1-го Всеукраїнського з'їзду судових медиків (1925)

Окрім роботи із судово-медичними експертами, Микола Сергійович брав активну участь у підготовці кадрів розслідування (юстиції та міліції). Він викладав судову медицину на курсах Червоного права Харківського губвідділу юстиції, на юридичних курсах Нарком'юсту УСРР і у Всеукраїнській вищій школі командного складу при Головному управлінні міліції УСРР³⁵.

Микола Сергійович також підготував кілька довідкових видань для криміналістів³⁶, зокрема: «Довідковий підручний альбом для працівників карного розшуку та міліції під час складання словесного портрета»³⁷ (1924), на титульному аркуші якого зазначено, що його «склав і зобразив консультант карного розшуку республіки професор

М. Бокаріус»³⁸; капітальну працю «Початковий зовнішній огляд трупа під час міліцейського та розшукового дізнання»³⁹ (1925). Сучасники стверджували, що цей посібник «завдяки вичерпній повноті й оригінальності не має собі рівних не тільки у вітчизняній, а й у світовій літературі»⁴⁰. Згодом учений видав друком підготовлені ним контурні зображення частин тіла людини⁴¹ (1930), які унаочнювали судово-медичні висновки та сприяли їх доказовому оформленню.

М. С. Бокаріус є автором 47 наукових праць, широко відомих не тільки в нашій країні: західноєвропейські вчені у своїх роботах посилалися на них і цитували їх у своїх керівництвах із судової медицини. Не менш активну участь брав Микола Сергійович у підготовці різних положень, правил та інструкцій, які унормовували проведення експертних досліджень. Можна навіть стверджувати, що впродовж 1920—1930-х рр. він брав участь у виданні кожного розпорядження з питань судово-медичної або криміналістичної експертизи в Україні⁴².

Уся ця робота відбувалася паралельно з викладанням у Харківських інститутах — медичному та юридичному. М. С. Бокаріус мав репутацію чудового педагога й викладача. Кожна його лекція була захопливою квінтесенцією

35 Бокариус Н. С. Автобиография ...

36 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

37 Бокариус Н. С. Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета. Харьков, 1924. 88 с.

38 Там же. С. 2.

39 Его же. Первоначальный наружный осмотр трупа при милийском и розыском дознании. Харьков, 1925. 542 с. : ил.

40 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 16. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

41 Бокариус Н. С. Контурные изображения частей тела человека для приложения к протоколам судебно-медицинских вскрытий. Харьков, 1930.

42 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 12—23. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

величезного досвіду в поєднанні з енциклопедичною освіченістю та блискучим викладанням⁴³. У вітальній адресі випускниць Жіночого медичного інституту (1915), яку підписали 150 юних лікарів, знаходимо таке речення: «Ми бачили в Вас такого вчителя, у якого наука зливається з життям у гармонійне ціле»⁴⁴.

Доцільно також згадати про притаманні М. С. Бокаріусу здібності й риси характеру. Різноманітні глибокі знання, суворі внутрішня організованість, цілеспрямованість, вимогливість, чесність, акуратність і відданість праці чудово доповнювали відкритість, чуйність і доброзичливість. Микола Сергійович мав величезний авторитет і довіру студентів. Його обирали і деканом медичного факультету (1920), і начальником академічного відділу Харківської медичної академії (1921). Це був складний період: відбувалася реорганізація, катастрофічно бракувало часу, але прийом студентів відповідно до службових обов'язків М. С. Бокаріус здійснював неухильно (щоправда, він міг початися о 5–6 годині дня, а завершитися об 11–12 ночі, але жодна людина не полишала черги, оскільки всі були впевнені, що Микола Сергійович прийме кожного й допоможе розв'язати його проблему)⁴⁵.

Особисту експертну практику М. С. Бокаріуса складають не тільки розтин понад 3 тисяч трупів, а й понад 5 тисяч експертних досліджень різноманітних речових доказів. Як судовий лікар-практик він мав репутацію

найдосвідченішого експерта, до якого у складних випадках неодноразово зверталися практичні робітники різних міст не тільки УСРР, а й інших союзних республік⁴⁶.

Про талант М. С. Бокаріуса як учено-новатора свідчать також започатковані ним часописи: «Архив криминологии и судебной медицины» (1926–1927; російською мовою та мовами дописувачів) і «Питання криміналістики та науково-судової експертизи» (1931–1932; українською мовою), рукописи в які надсилали науковці й експерти-практики багатьох країн світу. Микола Сергійович спілкувався з авторами їхніми рідними мовами, адже, за словами сучасників, знав 17 мов. До того ж він добре знав і любив мистецтво, мав яскраві творчі здібності: майстерно грав у шахи, чудово малював і складав вірші. Діти успадкували схильність батька до мистецтва: зокрема, молодша дочка стала піаністкою й органісткою⁴⁷.

М. С. Бокаріус працював до останніх днів свого життя. Помер науковець 24 грудня 1931 р. після тяжкої хвороби. Некрологи на вшанування його пам'яті оприлюднили не тільки вітчизняні, а й іноземні часописи: Турина, Брюсселя, Варшави, Нью-Йорка, Буенос-Айреса, Гавани, Оттави, Токіо та ін. Плідну наукову й педагогічну діяльність М. С. Бокаріуса в галузі судової медицини та криміналістики високо оцінив уряд УСРР: одним із перших науковців він здобув почесне звання Заслуженого професора (1925). Після смерті його

43 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 17. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

44 Вітальна адреса М. С. Бокаріусу від випускниць ЖМІ. 1915. Фонд музею історії ХНМУ. ФОП 7/2-25. ОФ 3913. С. 3.

45 Бокаріус Н. Н. Жизнь и деятельность С. 32–34.

46 Якимович И. Указ. соч. С. 17.

47 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 12–23. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

ім'я отримав Харківський інститут науково-судової експертизи, фундатором і керівником якого він був від дня заснування (нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України)⁴⁸.

Наступником М. С. Бокаріуса як на кафедрі, так і в Інституті став його син від першого шлюбу — Микола Миколайович Бокаріус, який народився 10 липня 1899 р. в Харкові. У вихованні дітей (окрім Миколи, ця родина мала старшого сина Юрія та доньок Ксенію і Зінаїду) М. С. Бокаріус дотримував правила, яке висловив свого часу М. І. Пирогов: «Справжній предмет навчання полягає в підготовці людини бути людиною»⁴⁹. Діти навчалися в гімназіях, вивчали мови, займалися музикою та малюванням, багато читали.

Рис. 7. Батько й син: Микола Сергійович і Микола Миколайович Бокаріус

На день народження (1910) Микола отримав подарунок від батька — першу видану ним книгу «Судово-медичні мікроскопічні та мікрохімічні дослідження речових доказів» із віршованою рукописною посвятою, якою батько відкривав перед зовсім ще юним сином єдиний, на його думку, правильний життєвий шлях — шлях до світу науки, світу ідей. Батько вірив, що син зрозуміє його та йти-ме саме цим шляхом. Майбутнє справдило батьківські сподівання, адже саме цей син продовжив його наукову діяльність.

Микола з відзнакою закінчив гімназію (1917) і вступив на медичний факультет Харківського університету. У той час він уже працював: із 15 років, іще навчаючись у гімназії, служив діловодом у міському трупному покою. Студентом допомагав батькові в організації курсів під час Першої світової війни, а в 1919 р. — у практичних заняттях на кафедрі судової медицини в Жіночому медичному інституті⁵⁰.

В історії нашої країни той буремний час переповнювали катаклізми, що трагічно вплинули й на родину Бокаріусів: загинув у полум'ї громадянської війни старший син Юрій, виїхала з чоловіком за кордон старша донька Ксенія, несподівано трагічно загинула менша Зінаїда. Поруч із батьком залишився Микола (університетське навчання якого продовжилося на 7 років): підтримував і допомагав, навчався бути дисциплінованим, зібраним, пунктуальним і сумлінним⁵¹.

М. М. Бокаріуса перевели (1921) з Донського обласного відділу охорони здоров'я до Харківської медичної академії

48 Ключев О. М., Угровецький О. П., Сімакова-Єфремян Е. Б., Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Зазнач. твір. С. 135—136. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> (дата звернення: 15.10.2024).

49 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 22. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

50 Там же. С. 12—23. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

51 Лесовой В. Н., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А., Кравченко Ю. Н. Указ. соч. С. 443. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> (дата звернення: 15.10.2024).

для продовження навчання. У супровідному листі йшлося, що, незважаючи на труднощі, Микола Миколайович виявив себе чудовим організатором, чесним і надійним робітником⁵². Це були саме ті якості, які виховував у ньому батько.

Іще не закінчивши університету (1922), М. М. Бокаріус почав працювати інструктором на кафедрі судової медицини в Харківському медичному інституті (далі — ХМІ, нині — Харківський національний медичний університет Міністерства охорони здоров'я України). Після його закінчення продовжив працювати на кафедрі, але вже на посаді препаратора, а згодом — асистента. Він допомагав батькові у проведенні різних курсів, підготовці книг до видання, адміністративній роботі. У 1924 р. керував секцією ідентифікації, а потім — секцією судово-біологічних досліджень в Інституті науково-судової експертизи. Під час батькової хвороби виконував його обов'язки і на кафедрі, і в Інституті. Глибокі професійні знання, багатий практичний досвід і широка загальноосвітня підготовка допомагали Миколі Миколайовичу успішно замінити батька. У 1931 р. він здобув звання професора, а 1932 р. очолив кафедру судової медицини ХМІ⁵³.

Про перші свої самостійні кроки на цих посадах значно пізніше він розповідав багаторічному ректорові ХМІ А. Я. Циганенку, який уважав себе його учнем. Анатолій Якович згадував: «Спочатку він [М. М. Бокаріус.— Авторки.] боявся тієї великої відповідальності, яка лягла у далекому 1931 р. на його ще молоді плечі. Боявся не тому, що йому бракувало знань чи досвіду, а тому, що він відчував

велику відповідальність перед ім'ям свого батька, його спадщиною, на які тепер йому необхідно було рівнятися, відповідати й надалі тримати рівень його творчого здобутку»⁵⁴. Життя засвідчило, що він із честю витримав цей виклик.

У 1930-ті рр. М. М. Бокаріус жив таким само насиченим життям, як і раніше його батько. Окрім керівництва Інститутом науково-судової експертизи, він завідував кафедрами судової медицини в 1-му та 2-му ХМІ, Українському інституті для вдосконалення лікарів. Від грудня 1931 р. до від'їзду в евакуацію (1941) він викладав судову медицину в Юридичному інституті, а з 1939 р. завідував у ньому кафедрою криміналістики і судової медицини. Одночасно викладав на юридичних курсах, керував практикою курсантів міліції, читав курси й окремі лекції із судової медицини для працівників прокуратури, слідства та міліції, слідчих військової прокуратури тощо⁵⁵. Приділяючи, як і батько, значну увагу наочності, він організовує виставки, музеї, лабораторії, а 1937 р. видає «Лекції з судової медицини» у 2-х частинах (ч. 1 «Процесуальна частина», ч. 2 «Асфіксія»)⁵⁶.

Рис. 8. М. М. Бокаріус в Інституті науково-судової експертизи дає пояснення відвідувачам (1931)

52 Бокаріус Н. Н. Автобіографія. 1941. Фонд музею історії ХНМУ. ФОР 7/2-26. ОФ 4613. С. 1, 2.

53 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

54 Циганенко А. Я. Зазнач. твір. С. 236.

55 Бокаріус Н. Н. Автобіографія ... С. 5—6.

56 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 21—20. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

У роки Другої світової війни під час окупації Харкова фашистами М. М. Бокаріус разом з 1-м ХМІ перебував в евакуації. Працюючи в медінституті, викладав судову медицину у Чкаловській філії Всесоюзного заочного юридичного інституту. Розпорядженням уряду УРСР його призначили до складу державної комісії із розслідування звірств німецько-фашистських загарбників на окупованій території Харківської та Донецької областей. Висновки з підготовлених М. М. Бокаріусом документів лунали і на першому громадському суді над фашистськими злочинцями, організованому в Харкові в листопаді 1943 р., і на Нюрнберзькому процесі (із вуст державного обвинувача від СРСР Р. А. Руденка). За діяльність під час війни Миколу Миколайовича нагородили орденом Трудового Червоного Прапора⁵⁷.

Після повернення до Харкова М. М. Бокаріус доклав багато зусиль для відновлення роботи кафедри судової медицини у ХМІ та Інституту судових експертиз, яких, за спогадами сучасників, *«фактично не було, а були тільки люди. Працювали багато, і завжди разом з усіма і навіть більше за всіх трудився сам М. М. Бокаріус, не гидуючи ніякою роботою: чи то винос сміття, чи то миття підлоги»*⁵⁸.

Водночас Микола Миколайович не полишав наукової діяльності: саме в цей час він написав праці про покалічення кінцівок у воєнній обстановці та роль випадкових речових доказів у практиці

слідства й дізнання, розробив практичні вказівки з техніки наукового розслідування злочинів. Низку досліджень він присвятив питанням судової травматології — пошкодженням, завданим вогнепальною зброєю та тупими предметами, і приладу для заміру вхідних вогнепальних ушкоджень та визначення калібру куль з точністю до 0,01 мм⁵⁹. М. М. Бокаріус видав друком майже 200 наукових праць, основна тематика яких — судово-медична експертиза та криміналістика. Під керівництвом і за редакцією Миколи Миколайовича також оприлюднено багато збірників і окремих наукових праць із питань судової медицини та криміналістики⁶⁰.

Усе своє життя М. М. Бокаріус присвятив розвитку вітчизняної судової медицини та криміналістики, упровадженню результатів наукових досліджень у практику, освіті й вихованню науковців і практиків експертної діяльності. Майже 30 років він очолював кафедру судової медицини у ХМІ (1932—1961). За свідченнями сучасників, він — *«енциклопедично освічена людина, чудовий педагог, який широко використовував на заняттях багатий практичний матеріал. Його ерудиція завойовувала слухачів з перших слів розповіді. Послухати лекції Миколи Миколайовича приходили викладачі з інших кафедр»*⁶¹.

У ХМІ його неодноразово призначали на посаду проректора з навчальної роботи (1952—1956, 1957—1960, 1962—1964). Авторитет М. М. Бокаріуса в Інституті

57 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 12—23. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

58 Наместникова Л. Н. Указ. соч. С. 231.

59 Бокаріус Н. Н., Соколов Б. И. К установлению калибра пуль по огнестрельным повреждениям костей черепа. Сборник научных работ по судебной медицине и криминалистике, посвященный памяти засл. проф. Н. С. Бокаріуса. 1956. Вып. 5. С. 35. URL: https://drive.google.com/file/d/1yCiCsVh9l45ekr_YMil8qaZZpOXTyQPd/view (дата звернення: 15.10.2024).

60 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

61 Там же.

був безумовним: загального визнання та поваги він зажив аналітичним розумом, працьовитістю, акуратністю, глибоким розумінням суті навчального процесу й умінням його організовувати. Притаманні йому риси характеру — інтелігентність і пунктуальність, обов'язковість і доброзичливість, чутливість і доброта — привертали до нього студентів і молодих науковців, а він охоче працював із ними. Під його керівництвом виконано й успішно захищено 4 докторські та 26 кандидатських дисертацій. Багато його випускників завідувало кафедрами медичних і юридичних інститутів не тільки в нашій країні, а й у Німеччині, Румунії та ін. Учні цього авторитетного вченого і талановитого педагога згадували його як чуйну людину, готову допомагати не тільки в навчанні, а й у життєвих питаннях ⁶².

Як одного з найвідоміших судових медиків нашої країни, М. М. Бокаріуса свого часу неодноразово запрошували як експерта розв'язати найскладніші випадки судово-медичної практики. Особливо цінували його досвід у комісійних експертизах. У повоєнний час за особливі заслуги М. М. Бокаріуса нагородили орденом Леніна. Він був членом редколегії Всесоюзного журналу «Судово-медична експертиза», республіканським судово-медичним експертом (1933—1937), упродовж кількох років обіймав посаду старшого обласного й міського судово-медичного експерта. Так само відповідально ставився він до роботи у складі учених рад Наркомату охорони здоров'я УРСР, Державного цен-

трального НДІ судової медицини Наркомату охорони здоров'я РРФСР, Всесоюзного інституту юридичних наук. Полишивши за станом здоров'я пост директора (1946) Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз (до 02.06.1944 р.— Харківський інститут науково-судової експертизи), він ще багато років залишався його науковим консультантом і до останнього дня брав участь у роботі його вченої ради ⁶³.

М. М. Бокаріуса обирали депутатом Харківської міської ради кількох скликань, членом керівних органів товариств судових медиків і криміналістів від Харківського до Всесоюзного. У 1948 р. за його ініціативою започатковано й під його керівництвом розпочало свою діяльність Харківське товариство судових медиків і криміналістів. 28 травня 2008 р., з нагоди 60-річчя, це Товариство отримало почесне ім'я його фундатора — професора М. М. Бокаріуса. Помер науковець після тяжкої хвороби 2 листопада 1966 р. на 67-му році життя, похований поруч із батьком на другому Харківському міському цвинтарі ⁶⁴.

Окрім Миколи Миколайовича, судовій медицині присвятили свої життя представники наступних поколінь династії Бокаріусів: донька М. М. Бокаріуса, Кіра, і його брат, син Миколи Сергієвича від другого шлюбу — Віталій.

Віталій народився 1921 р., коли старшому братові вже виповнилося 22 роки. Матір Віталія — Ніна Марківна Асвадурова — вихованка Сорбонни, прозекторка Інституту судової медицини, працювала

62 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. С. 21. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

63 Лесовой В. Н., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А., Кравченко Ю. Н. Указ. соч. С. 445. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> (дата звернення: 15.10.2024).

64 Лесовой В. Н., Цымбал М. Л., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А. Указ. соч. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> (дата звернення: 15.10.2024).

разом із Миколою Сергійовичем. Свою останню книгу «Судова медицина для медиків і юристів»⁶⁵ уже немолодий, тяжко хворий професор присвятив «найближчим багаторічним співробітникам у нашій постійній, дружній, спільній, невтомній праці на однаково нами улюбленій ниві медичної освіти; учнівській молоді, що проходить через наш Інститут; прозекторці Ніні Марківні Асвадуровій та асистентові Миколі Миколайовичу Бокаріусу, які нині дбайливо оберігають мої старіючі сили, присвячую із теплою щиросердною подякою мою скромну працю»⁶⁶.

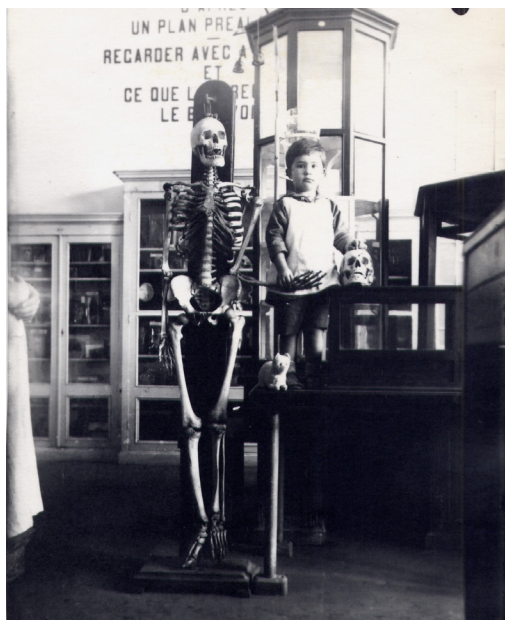

Рис. 9. Віталік Бокаріус в Інституті судової медицини (1923)

Від раннього дитинства Віталія оточували речі, пов'язані з його майбутньою професією. У родинному архіві збереглася фотографія, на якій малий Віталік стоїть поруч зі скелетом людини. Оскільки родина мешкала на території Інституту судової медицини, хлопець мав змогу читати книги з інститутської бібліотеки та знайомитися з окремими експонатами інститутського музею набагато раніше, ніж діти його віку. Енциклопедично освічена людина й талановитий педагог Микола Сергійович Бокаріус навчав молодших дітей удома за програмою, набагато ширшою за шкільну. Для того щоб зробити її більш цікавою, батько конструював і виготовляв наочне приладдя, готував малюнки. По смерті батька 10-річного Віталіка у школі зарахували до п'ятого класу, хоча він був підготовлений до восьмого: йому бракувало віку⁶⁷.

Як батько і брат, Віталій також закінчив школу на «відмінно» і після недовгих вагань зробив вибір на користь медицини: уступив на медичний факультет 1-го Харківського медичного інституту (1938). Про його навчання та ставлення до занять і науки неодноразово розповідала інститутська газета «За радянського лікаря»: в одному з номерів ішлося про його заняття фізикою в науковому гуртку (над застосуванням у медицині ультракоротких хвиль) і згадувалися сконструйовані ним у лабораторії генератор ультразвуку і мікропроектор⁶⁸, в іншому випуску студента-відмінника

65 Бокаріус Н. С. Судебная медицина для медиков и юристов. Харьков, 1930. 690 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5173> (дата звернення: 15.10.2024).

66 Ключев О. М., Угровецкий О. П., Сімакова-Єфремян Е. Б., Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Зазнач. твір. С. 147–148. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> (дата звернення: 15.10.2024).

67 Лесовой В. Н., Перцева Ж. Н., Ольховский В. А., Кравченко Ю. Н. Указ. соч. С. 446. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> (дата звернення: 15.10.2024).

68 Островський С. Зазнач. твір.

Віталія Бокаріуса, який знає три іноземні мови, характеризували як скромного юнака, точного в роботі та навчанні ⁶⁹.

В. М. Бокаріус закінчив інститут із відзнакою (1942) і вже у вересні пішов на фронт. Служив в одному з евакошпиталів 2-го Українського фронту. Цей високоосвічений, цілеспрямований, організований і водночас скромний, доброзичливий і чуйний офіцер саме в роки війни зацікавився судовою медициною. За самовіддану працю судово-медичним експертом 57-ї Армії з листопада 1944 р. по квітень 1945 р. його нагородили орденом Вітчизняної війни II ступеня. У нагородному листі йдеться про те, що капітан В. М. Бокаріус «оперативністю своєї роботи забезпечив своєчасну допомогу слідчим органам у низці складних справ. У дивізіях і шпиталях він підготував до 30 лікарів-експертів. Особисто провів 49 судово-медичних досліджень трупів. Під час наступальних операцій Бокаріус неодноразово виїздив у військовий район, де особисто у медсанбатах і на полкових медпунктах під артвогнем противника й нальотами ворожої авіації проводив експертизи за терміновим завданням командування» ⁷⁰.

У березні 1945 р. Віталія Миколайовича відкликали з фронту та направили до Москви у Військово-юридичну академію для підвищення кваліфікації. День Перемоги він зустрів у шпиталі, де перебував на лікуванні через наслідки тяжкої контузії. Після закінчення Академії він до кінця 1946 р. служив у м. Чернівці (Львівський військовий округ), а потім — у м. Ленінград у Військово-медичному музеї Збройних сил СРСР. Як згадує син В. М. Бокаріуса — Сергій, також лі-

кар, — «батько був честолюбною людиною та за натурою вченим, як Микола Сергійович і Микола Миколайович. Він завжди хотів займатися тільки наукою й ніколи не думав про військову кар'єру, але війна розпорядилася за нього» ⁷¹.

На жаль, архівна довідка про службу В. М. Бокаріуса у Військово-медичному музеї не дає чіткого уявлення про зміст його роботи там. Так, у довідці зазначено, що він очолював 15-й науково-дослідний відділ Музею (1946—1949), був старшим науковим співробітником 4-го (1949—1954) і 2-го науково-дослідного відділів (1954—1956) ⁷². Відомо лише, що Віталій Миколайович брав активну участь у створенні й оформленні музейної експозиції — Зали фашистських злочинів, скоєних під час Великої Вітчизняної війни ⁷³.

Рис. 10. В. М. Бокаріус (1945)

Якісна професійна підготовка, не-втомна працьовитість, широкий світогляд, уміння обстоювати власну думку

⁶⁹ Дольний А. Зазнач. твір.

⁷⁰ Спогади С. В. Бокаріуса С. 2.

⁷¹ Там само. С. 4—5.

⁷² Архівна довідка. 2014. Фонд музею історії ХНМУ. ФОР 7/2-26. НДФ 454. С. 1.

⁷³ Спогади С. В. Бокаріуса С. 5.

й непохитні принципи зажили В. М. Бокаріусові заслуженого авторитету серед колег. У складі групи експертів він виїжджав на місце дуелі М. Ю. Лермонтова (1947), проводив судово-медичні й балістичні експертизи, брав участь в обстеженні бальзамованого тіла М. І. Пирогова (1948). Варто зауважити, що на останній події залишила відбиток Харківська медична школа, поєднавши наукову діяльність членів родини Бокаріусів. Річ у тім, що виняткову роль для історії української медицини та хірургії має місто Вінниця, на околиці якої в невеличкому маєтку з поетичною назвою «Вишня» видатний хірург М. І. Пирогов жив і працював останні свої 17 років. Після смерті його тіло за бажанням дружини забальзамували й помістили до усипальниці. Події громадянської, а потім Другої світової війни завдали тілу М. І. Пирогова, здавалося б, непоправної шкоди. Уряд СРСР передав цю садибу Головному військово-санітарному управлінню та доручив відновити тіло М. І. Пирогова вченим-анатомам Харківського медичного інституту (1944). Очолив та успішно впорався із цією роботою професор Р. Д. Синельников — учень М. С. Бокаріуса: доступ до тіла М. І. Пирогова відновили (1946). А син Миколи Сергійовича Бокаріуса, Віталій, брав участь в обстеженні стану тіла видатного хірурга 1948 р.⁷⁴

В. М. Бокаріус мав велику бібліотеку, де дбайливо зберігав і книги з батьківської колекції. Він багато працював з літературою із судової медицини, зокрема іноземною, і став упорядником серії бібліографічних збірників судової медицини, судової психіатрії, криміналістики, судової хімії за 1951–1956 рр., а також автором бібліографії «Іноземна

література з судової медицини за 1944–1955 рр.». У 1955 р. В. М. Бокаріус захистив дисертацію на здобуття ступеня кандидата медичних наук «М. І. Пирогов та судова медицина». У виборі теми дисертації, за словами автора, основну роль відіграла відсутність у тогочасній літературі праць, присвячених діяльності Миколи Івановича в галузі саме судової медицини, розробленим ним питанням, які мали важливе значення для судової експертизи. У такий спосіб Віталій Миколайович виступив і як історик медицини⁷⁵.

Рис. 11. Микола Миколайович і Віталій Миколайович Бокаріуси на конференції (1956)

У грудні 1956 р. В. М. Бокаріус перейшов на посаду викладача кафедри судової медицини Військово-медичної академії ім. С. М. Кірова. У 1958 р. здобув звання доцента. Через хворобу В. М. Бокаріус пішов у відставку в чині підполковника медичної служби (1960), проте продовжив працювати, але в Ленінградському інституті вдосконалення лікарів. Так само, як і його попередники, батько і брат, він був чудовим педагогом, залучаючи наочність до процесу викладання. За спогадами сучасників, на його

74 Бокаріус Л. В., Бокаріус С. В., Філіпенко Н. Є. Зазнач. твір. С. 39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrf.2020_2_11 (дата звернення: 15.10.2024).

75 Спогади С. В. Бокаріуса ...

лекції прагнули потрапити не тільки слухачі, а й викладачі з інших факультетів, аудиторія завжди була переповнена. «Його хотілося слухати»,— казали про В. М. Бокаріуса: цьому сприяли якісна професійна підготовка, великий багаж знань і вміння правильно й цікаво висловлювати свої думки⁷⁶.

Про знання іноземних мов варто сказати окремо. Як гідний нащадок М. С. Бокаріуса, який знав 17 іноземних мов, Віталій Миколайович вільно спілкувався французькою, німецькою й англійською, знав італійську й іспанську мови та, звісно, латину. Коли до Ленінградського державного інституту вдосконалення лікарів приїхав італійський професор Д. Петруччі, що вивчав питання гомункулуса, В. М. Бокаріус синхронно перекладав його лекцію з французької, тому що в місті не знайшлося більш досвідченого перекладача (1960). До цього інституту приїздили на стажування лікарі з різних іноземних країн, із якими Віталій Миколайович спілкувався їхніми мовами, про що пізніше з інтересом і захопленням згадував кандидат медичних наук, доцент кафедри судово-медичних експертиз Харківської медичної академії післядипломної освіти Б. С. Лакіза, що перебував там у відрядженні⁷⁷.

Як і старші Бокаріуси, Віталій привертав до себе людей привітністю, доброзичливістю, інтелектом і навіть справедливою суворістю, якщо цього потребували обставини. Він був навдивовижу витриманим і ніколи не дозволяв собі навіть в екстремальних ситуа-

ціях підвищувати голос, тим більше — лаятися: колись він зізнався, що «за всю війну жоден старшина не змусив його вилятися!»⁷⁸.

В. М. Бокаріус, як батько і брат, знав і любив мистецтво, мав художній талант, писав вірші. Його оселю часто відвідували фронтові й харківські друзі, цікаві люди й викладачі з інститутів, де він служив, судово-медичні експерти й криміналісти, що приїжджали у відрядження⁷⁹.

Усе це створило В. М. Бокаріусові високий авторитет серед медичної спільноти країни. Наближалася до завершення робота над докторською дисертацією, захистити яку він не встиг. У січні 1969 р. після тяжкої хвороби Віталій Миколайович на 48-му році життя помер⁸⁰. Німецький журнал *Forum der Kriminalistik* у № 3 за 1969 р. оприлюднив некролог В. М. Бокаріуса, у якому зазначив його успішну роботу як співробітника військової судово-медичної служби СРСР⁸¹.

Висновки

Стародавній філософ стверджував, що пам'ять про видатних людей має для тих, хто живе, таке саме значення, що й їхня жива присутність. Віримо, що пам'ять про харків'ян — членів сім'ї судових медиків Бокаріусів, які зробили безцінний внесок у розвиток вітчизняної судової медицини, житиме довго, аби на їхньому прикладі виховувати в молодому поколінні гордість за нашу країну та її талановитих людей.

76 Бокаріус Л. В., Бокаріус С. В., Філіпенко Н. Є. Знач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrfs_2020_2_11 (дата звернення: 15.10.2024).

77 Там само. С. 39—40.

78 Там само. С. 36.

79 Спогади С. В. Бокаріуса С. 3.

80 Ehre ihrem andenken. Doz. Dr. Med. V. N. Bokarius. *Forum der Kriminalistik*. 1969. № 3. S. 39.

81 Ibid. S. 102.

**Importance
of Bokarius family
for development of forensic medicine
in Ukraine (Review Article)**

**Zhanneta Pertseva,
Olha Vynohradova**

On the occasion of the 220th anniversary of founding of the V. N. Karazin Kharkiv National University and, accordingly, the Kharkiv National Medical University and with the aim of focusing attention on the role of the Bokarius family in the development of forensic medicine and criminalistics in Ukraine, the scientific path of three representatives of this dynasty is highlighted: father Mykola Mykolayovych and sons Mykola Mykolayovych and Vitalii Mykolaiovych. For achieving the set goal, general scientific methods were applied: description, comparison, analysis, generalization. The Bokarius family devoted more than 100 years of professional life to the service of forensic medicine and criminalistics. Mykola Serhiyovych Bokarius, known as an erudite scientist and talented teacher, the founder of the forensic direction in Ukrainian forensic medicine, did a lot to form the domestic system of forensic examination and specialized expert institutions, in particular the Cabinet of Scientific Forensic Examination in Kharkiv. The scientific, expert and teaching activities of Honored Professor M. S. Bokarius were continued by his eldest son, Mykola Mykolayovych who for 25 years headed the Kharkiv Institute of Forensic Examinations and made a significant contribution to the training of personnel at other Kharkiv institutes: medical and legal (he founded Department of Forensic Science of the latter). The fate of the youngest son of Mykola Serhiyovych, namely: Vitalii was determined by the war: after graduating from the Kharkiv Medical Institute, he went to the front. No information about him has survived in printed sources; the authors used the memoirs of his son, military doctor Serhii Vitaliiovych.

Keywords: *M. S. Bokarius Professor emeritus; Mykola Mykolayovych Bokarius; Vitalii Mykolaiovych Bokarius; forensic science and criminalistics; history; dynasty; medical education.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторки зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

**Декларація
щодо конфлікту інтересів**

Авторки заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kriminalistyky [Topical Issues of Forensic Science and Criminalistics] (2019) : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokarius (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1LIiBduUEvfGdV2KsUTwMKLi6Qv-VKRzo3/view> [in Ukrainian].
- Arkhivna dovidka [Archival reference] (2014). Fond muzeiu istorii KhNMU. FOP 7/2-26. NDF 454 [in Ukrainian].
- Bagalej, D. I. (1893—1898). *Opyt istorii Har'kovskogo universiteta (po neizdannym materialam)* [Experience of the history of Kharkiv University (based on unpublished content)]. V 2 t. Harkov. T. 1. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/items/bf7324af-9b96-4f31-a4c2-b0f138f46413/full> [in Russian].

- Bokarius M. S. [Bokarius M. S.] (2017) / *Istoriia Kharkova u pam'iatnykh doshkakh. Faktografichni ta bibliografichni vidomosti*. URL: <http://mevorydoskikharkov.blogspot.com/2017/02/blog-post.html> [in Ukrainian].
- Bokarius, L. V., Bokarius, S. V., Filipenko, N. Ye. (2020). Medytsyna — profesiiia yikhnoi doli [Medicine is the profession of their destiny]. *Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrfs_2020_2_11 [in Ukrainian].
- Bokarius, N. N. (1966). *Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa* [The life and work of Professor Emeritus Mykola Mykolayovych Bokarius]. Neopubl. Fond muzeyu istoriyi HNMU. FOP 7/2-26. OF 5736 [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1902). *Krystally Florence'a, ih himicheskaya priroda i sudebno-medicinskoe znachenie* [Florence's crystals, their chemical nature and forensic medical significance] : dis. ... d-ra med. Harkov. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/12908> [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1904). *O znachenii strangu-lyacionnoj borozdy pri poveshenii* [On the importance of a strangulation furrow when hanging]. Harkov [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1915). *Sudebnaya medicina v izlozhenii dlya yuristov* [Forensic medicine as presented for lawyers]. Harkov. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5172> [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1931). *Avtobiografiya* [Autobiography]. Fond muzeyu istoriyi HNMU. FOP 7/2-25. OF 2634 [in Russian].
- Bokarius, S. V., Filipenko, N. Ye. (2019). *Vitalii Mykolaiovych Bokarius — slavetnyi prodovzhuvach velykoi dynastii* [Vitalii Mykolaiovych Bokarius is a glorious successor to a great dynasty]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1LIiBduUEvfGdV2KsUTwMKLi6QvVKRzo3/view> [in Ukrainian].
- Bokarius, N. N. (1941). *Avtobiografiya* [Autobiography]. Fond muzeiu istorii KhNMU. FOP 7/2-26. OF 4613 [in Ukrainian].
- Bokarius, N. N., Sokolov, B. I. (1956). *K ustanovleniyu kalibra pul po ognestrelnym povrezhdeniyam kostej cherepa* [On establishing caliber of the skull bones]. *Sbornik nauchnykh rabot po sudebnoj medicine i kriminalistike, posvyashennyj pamyati zasl. prof. N. S. Bokariusa*. Vyp. 5. URL: https://drive.google.com/file/d/1yCiCsVh9l45ekr_YMiI8qaZZpOXTyQPd/view [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1910). *Sudebno-medicinskie mikroskopicheskie i mikrohimicheskie issledovaniya veshestvennykh dokazatelstv: opyt rukovodstva dlya vrachej, studentov i farmacevtov* [Forensic microscopic and microchemical studies of physical evidence: a guideline experience for physicians, students and pharmacists]. Harkov. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3177> [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1911). *Kratkij kurs sudebnoj medicyny: v konspektivnom izlozhenii dlya studentov* [Short course of forensic medicine: in a summary for students]. B. m. [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1924). *Spravochnyj podruchnyj albom dlya rabotnikov ugolovnogo rozyska i milicii pri sostavlenii slovesnogo portreta* [Reference improvised album for criminal investigation officers and police officers when drawing up a verbal portrait]. Harkov [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1925). *Pervonachalnyj naruzhnyj osmotr trupa pri milicejskom i rozyssknom doznanii* [Initial external examination of the corpse during the police and search inquiry]. Harkov [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1927). *Lupa dlya rabot nad daktilootpechatkami* [Magnifier for work on fingerprints]. *Arhiv kriminologii i sudebnoj medicyny*. T. 1. Kn. 2—3 [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1930). *Konturnye izobrazheniya chastej tela cheloveka dlya prilozheniya k protokolam sudebno-medicinskih vskrytij* [Contour images of human body parts for appendices to forensic autopsy protocols]. Harkov [in Russian].

- Bokarius, N. S. (1930). *Sudebnaya medicina dlya medikov i yuristov* [Forensic medicine for medical and legal professionals]. Harkov. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5173> [in Russian].
- Dolnyi, A. (1940). Pryklad, vartyi nasliduvania [Example worth following]. *Za radianskoho likaria*. № 28 [in Ukrainian].
- Ehre ihrem andenken. Doz. Dr. Med. V. N. Bokarius (1969). *Forum der Kriminalistik*. № 3.
- Fesiunin, V. M., Tiapkin, A. S. (2020). «Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk» i nauko-va spadshchyna M. S. Bokariusa [Archives of Criminology and Forensic Sciences and Scientific Heritage of M. S. Bokarius]. *Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrfcs_2020_2_16 [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. M., Uhrovetskyi, O. P., Simakova-Iefremian, E. B., Spitsyna, H. O., Filipenko, N. Ye. (2019). *Do 150-richchia z dnia narodzhennia Zasluzhenoho profesora Mykoly Serhiiovycha Bokariusa* [On the 150th anniversary of the birth of Professor Emeritus Mykola Serhiiovych Bokarius] : monohrafiia. Kharkiv. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> [in Ukrainian].
- Kliuiev, O., Bokarius, L., Tyapkin, A. (2021). The study of the scientific heritage of M. S. Bokarius is the duty of employees working in a scientific institution named after him. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 23rd Issue. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.06.
- Komakha, V. O. (2013). Bokarius Mykola Serhiiovych — odyi iz fundatoriv i pershyi ke-rivnyk Kharkivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz (do 90-richchia zasnuvannia Kharkivskoho NDISE) [Mykola Serhiiovych Bokarius is one of the founders and the first Head of Hon. Prof. M. S. Bokarius Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations]. *Yurydycheskye zapysky*. № 2 [in Ukrainian].
- Kononenko, V. I. (1956). Nikolaj Sergeevich Bokarius. *Vrachebnoe delo*. № 12 [in Russian].
- Lesovoj, V. N., Cymbal, M. L., Perceva, Zh. N., Olhovskij, V. A. (2009). Otec i syn Bokari-
usy: zhizn, otdannaya sudebnoj medicine [Father and son Bockarius: a life given to forensic medicine]. *Universitates. Nauka i prosveshchenie*. № 2. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/494> [in Russian].
- Lesovoj, V. N., Perceva, Zh. N., Olhovskij, V. A., Kravchenko, Yu. N. (2014). Dinastiya sudebnykh medikov Bokariusov [The Bokariuses, The Dynasty of Forensic Medics]. *Teoriya ta praktika sudovoyi ekspertizi i kriminalistiki*. Vyp. 14. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> [in Russian].
- Medicinskij fakultet Harkovskogo universiteta za pervye sto let ego sushestvovaniya (1805—1905)* [Medical Faculty of Kharkov University for the first hundred years of its existence (1805—1905)] (1905—1906) ; pod red. prof. I. P. Skvorcova i prof. D. I. Bagaleyeva. Harkov. URI: <https://escritorium.karazin.ua/handle/1237075002/2138> [in Russian].
- Namestnikova, L. N. (2015). Svetloj pamyati uchitelya [Light of the teacher's memory] / *Istoriya v istoriyah: Harkivska visha medichna shkola u spogadah, dokumentah i fotografiyah* ; za zag. red.: V. M. Lisovogo, Zh. M. Percevoyi. Harkiv [in Russian].
- Ostrovskiy, S. (1939). Vitalii Bokarius [Vitalii Bokarius]. *Za radianskoho likaria*. № 43 [in Ukrainian].
- Perceva, Zh. N. (2020). N. S. Bokarius — vy-dayushijshy pedagog vysshej medicinskoj shkoly [M. S. Bokarius is outstanding teacher of higher medical school] / *Virni klyatvi Gipokrata: rozpovidi pro tih, hto ye vzircem dlya prijdeshnih pokolin likariv* ; za red.: V. M. Lisovogo, V. A. Kapustnika, Zh. M. Percevoyi ; ukladachi: Zh. M. Perceva, I. V. Kirichok, O. V. Semenenko. Harkiv [in Russian].
- Spohady S. V. Bokariusa* [Memories of S. V. Bokarius] (2016). Fond muzeiu istorii KhNMU. FOP 7/2-25. NDF 453 [in Ukrainian].
- Tsyhanenko, A. Ya. (2015). Uchen ta vchytel. Svitlii pam'iaty profesora Mykoly Mykolaiovycha Bokariusa [Student and teacher. In memory of Professor Mykola Mykolaiovych Bokarius] / *Istoriia v istoriakh:*

- Kharkivska vyshcha medychna shkola u spohadakh, dokumentakh i fotohrafiiakh* ; za zah. red.: V. M. Lisovoho, Zh. M. Pertsevoi. Kharkiv, 2015 [in Ukrainian].
- Vitalna adresa M. S. Bokariusu vid vypusknys ZhMI* [Welcome address to M. S. Bokarius from alumni of Zhytomyr Medical Institute] (1915). Fond muzeiu istorii KhNMU. FOP 7/2-25. OF 3913 [in Ukrainian].
- Yakimovich, I. (1925). K 30-letnemu yubileyu professora N. S. Bokariusu. 1895—1925 gg. [Father and son of Bokarius: life given to forensic medicine. 1895—1925]. *Administrativnij visnik*. № 5—6 [in Russian].

Перцева, Ж., Виноградова, О. (2024). Значення родини Бокаріусів для розвитку судової медицини України (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 84—106. DOI: [10.32353/khrife.4.2024.06](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.06).

On the Issue of Exempting Dividends Received from the Participation of Individuals in Company Capital from Taxation

Karen Mamikonyan ^{*a}, Anush Harutyunyan ^{**b}

* Ph. D. in Economics, Associate Prof., National Bureau of Expertises of the Republic of Armenia, Yerevan, Republic of Armenia, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5719-7404>, e-mail: mamikonyankaren@gmail.com

** Gavar State University, Yerevan, Republic of Armenia, e-mail: anul.harutyunyan91@gmail.com

^a Writing – original draft, Project administration, Supervision.

^b Writing – original draft, Methodology, Conceptualization.

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.07 УДК 343.98:336.225.621.11::347.72.035

Надійшло 01.11.2024 / Рецензовано 04.11.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 31.12.2024

The article discusses the economic consequences arising within the context of disproportionate double taxation of corporate profits under legal regulation. These consequences are associated with investment transparency, risk factors in investment promotion, and specifically with the accumulation of unsubstantiated capital reflected in corporate financial statements. This is especially relevant in situations where limited alternative investment opportunities lead to the distribution of profits (dividend payments) and reinvestment in charter capital without proper documentation of these operations, as prescribed by regulation. The avoidance of taxing (withholding tax on) dividends paid to individuals participating in a company's capital may become grounds for legal regulation violations. This could lead to forensic financial-economic expertises within criminal or judicial proceedings through the submission of special questions. However, in the subtext of presenting an expert opinion in this article, it is argued that companies and individuals accountable under current legal regulations is unjust, given the inadequacies in tax policy and existing legal frameworks. Discussions on the methodology for clarifying the above issue in financial and economic expert investigations are currently important, as the effective and targeted reinvestment of capital directly impacts both the company's ability to meet obligations and

maintain financial stability, as well as the protection of shareholder interests and the organization's future development goals. Scientific methods (analysis and synthesis, generalization, logical and structural, etc.) have been applied.

Keywords: double taxation of profits; tax disproportion; dividends; investors; capital accumulation; tax credit; tax exemption; financial and economic expertise.

Research Problem Formulation

The disproportion of double taxation of profits refers to the situation where profits are taxed twice at different levels, leading to an unequal distribution of the tax burden between companies and individuals participating in capital.

Efforts to neutralize the situation of double taxation disproportion involve key theories focusing on tax fairness, investment promotion, tax neutrality, reduction of double taxation, and minimization of international disparities. The mechanisms activated within this framework (such as tax credits, tax immunization, and reduced rates) support the formation of fair tax systems and the strengthening of international economic cooperation, allowing for the avoidance of tax burden accumulation and promoting equitable redistribution of capital flows.

The *double taxation immunization* term typically refers to the mechanisms or arrangements that avoid or reduce double taxation. In this context, it should also be acknowledged that double taxation occurs when the same income is taxed two or more times across different jurisdictions, such as in different countries or tax levels.

The purpose of double taxation immunization is to reduce or eliminate this double taxation. This system can take various forms depending on a country's tax legislation. Generally, three main mechanisms

related to double taxation immunization are commonly applied:

1. *Tax Credit:* In this mechanism, shareholders receive a tax credit for the tax that the company has already paid in the form of profit tax. Thus, shareholders can reduce their personal income tax by utilizing this credit.
2. *Tax Exemption:* In this case, dividends are fully or partially exempt from personal income tax for individuals.
3. *Reduced Tax Rate:* In some countries, dividends are taxed at a reduced rate, which also helps mitigate double taxation.

The purpose of universal immunization is to ensure that the income received by individuals or companies is not subjected to double or multiple taxation. To achieve this goal, various countries enter into Double Taxation Avoidance Agreements (DTAAs), which outline specific methods, such as the allocation of tax jurisdictions, the credit method, or pure exemptions.

Analysis of Essential Researches and Publications

Agreements have been signed between the Government of the Republic of Armenia and the governments of several countries to exclude double taxation on income and property and to prevent tax avoidance. Specifically, these agreements involve the

Kingdom of Denmark, the Grand Duchy of Luxembourg, the Islamic Republic of Iran, the Government of Romania, as well as countries such as Indonesia, India, Hungary, Greece, Italy, Kazakhstan, Lebanon, the Republic of Lithuania, the Republic of Latvia, and others ¹.

The taxation of income from dividends received by individuals from their participation in corporate capital, specifically through shares, equity interests, and investments in stocks, is fundamentally linked to the fact that these are often subject to double taxation. Dividends paid by companies to shareholders are already taxed at the corporate level. This leads to the phenomenon of double taxation: first, taxation occurs at the company level, and then income tax is withheld from individuals when they receive dividends from those same funds. Exempting dividends from income tax would help eliminate this double taxation of capital, making investments more attractive.

James Mirrlees ², in his article *An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation*, presents the key principles of optimal income taxation theory. He argues that high tax rates on capital, imposed on income from investments or dividends, can reduce overall investment attractiveness. This is because investors will demand a higher return to compensate for the losses incurred due to taxation or may completely avoid making investments. Such a situation

could decrease the level of investments in the economy, which would, in the long run, slow down economic growth.

It should be noted that double taxation in the discussed situation can arise at two levels of taxation:

- 1) *Corporate Level*: The company that pays dividends to shareholders has already taxed its profits at the corporate level and paid profit tax to the state budget (in Armenia, the profit tax rate is currently 18 %);
- 2) *Individual Level*: When an individual receives dividends, they are taxed as income (in Armenia, the current income tax rate for dividends received by individuals is 5 %).

Thus, it follows that in these situations, the dividend, which has already been taxed at the corporate level as profit tax, is taxed once again during the individual's income taxation. This effectively can be viewed as double taxation.

Article 149, Part 1 of the Tax Code ³ of the Republic of Armenia provides the following provision: “For the purpose of determining the tax base, the following income shall also be considered as reduced income: <...> 4) income received from shares, bonds, or other securities evidencing investment listed on the stock exchange operating in the Republic of Armenia, except for bonds issued by banks that have a maturity period of less than two years from the date of placement”.

- 1 Agreements between the Government of Armenia and the governments of several countries to eliminate double taxation on income and property and to prevent tax evasion / Ministry of Finance of the Republic of Armenia : Of. web. URL: https://minfin.am/hy/page/krknaki_harkman_hamadzaynagreri (date accessed: 25.10.2024).
- 2 British economist and representative of neo-Keynesianism James Alexander Mirrlees was awarded the Nobel Prize in Economic Sciences in 1996 for his research on information asymmetry. Mirrlees J. A. An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. *The Review of Economic Studies*. Apr 1971. Vol. 38. No. 2. Pp. 175–208. URL: <https://www.uib.cat/depart/dea-web/webpersonal/amedeospadaro/workingpapers/bibliosecpub/MirrleesRES1971.pdf> (date accessed: 25.10.2024).
- 3 The Tax Code of the Republic of Armenia, adopted on October 4, 2016 (number HO-165-N), in force since January 1, 2018. URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145780> (date accessed: 25.10.2024).

Moreover, according to Part 2 of the same article: *“For the purpose of determining the tax base, the income specified in Part 1 of this article shall not be considered as reduced income (shall not be deducted from gross income) if <...> 4) it is received as dividends, except for dividends received from shares listed on the stock exchange operating in the Republic of Armenia”*.

According to Part 8 of Article 150 of the Tax Code of the Republic of Armenia, *“The income tax on dividends is calculated at a rate of five percent, taking into account the deductions specified in Article 149 of the Code”*. Additionally, it is important to reference the provision outlined in Part 4 of Article 159: *“Income received in the form of dividends will be reimbursed from the state budget in the amount of the investment made in the charter or share capital of the same organization that pays the dividends – provided that the investment is made in accordance with the legislation during the tax year in which the dividends are received – up to the amount of the taxes paid from dividends to the state budget, according to the procedures established by the Government”* (This provision came into force on January 1, 2017).

It should be noted that the provisions of the Tax Code of the Republic of Armenia regarding the taxation of dividends received by citizens of Armenia apply to profits attributed to periods after January 1, 2018, as a distribution of profits on the dividends received by participants.

Regarding profit distribution, that is, the type of dividend policy adopted by the company, R. Brealey and S. Myers consider it one of the top unresolved issues in finance theory. According to their perspective, dividend policy should be isolated from other

financial management issues. In this context, the primary question will be about the expected effectiveness of changes in dividend policy, taking into account the company's capital budgeting, borrowings, and the issuance of new shares. This is necessary to clarify how dividend policy impacts the market value of the company⁴.

Domestic and foreign economic literature on dividend payments generally converges on the statement that a company is entitled to decide at its discretion on the issue of dividend payments. This means that the legislation does not obligate the company to pay dividends; rather, it imposes certain restrictions that prohibit the company from declaring (or making a decision to make) dividend payments.

As is well known, extensive scientific discussions on issues related to dividend policy were sparked by the joint article of M. Miller and F. Modigliani, in which the authors demonstrated that under perfect market conditions, the value of a company is not dependent on the choice of dividend payments, but rather on the wealth of shareholders. According to them, the decision regarding the company's ability to generate profits is more dependent on the effectiveness of its reinvestment policy than on the characteristics of profit distribution. In other words, dividend policy is not a factor that affects the market value of the company, leading to the conclusion that dividends should be calculated (declared) on a residual basis after financing acceptable investment projects. Shareholders can create their own dividends by selling their shares based on the need for cash. This approach is known as the Dividend Irrelevance Theory⁵.

4 Brealey R. A., Myers S. C. Principles of Corporate Finance. 7th Ed. The McGraw-Hill Companies, 2003. P. 433. URL: <https://www.passeidireto.com/arquivo/157292980/brealey-myers-principles-of-corporate-finance-7th-ed-e-book> (date accessed: 25.10.2024).

5 Miller M. H., Modigliani F. Dividend Policy, Growth, and the Valuation of Shares. *The Journal of Business*. 1961. Art. 34 (4). Pp. 411–433. DOI: [10.1086/294442](https://doi.org/10.1086/294442) (date accessed: 25.10.2024).

Research Methods

Scientific methods (analysis and synthesis, generalization, logical and structural, etc.) have been applied.

Article Purpose

In this context, exempting dividends received by individuals from taxation already implies an important economic concept that is, of course, directly related to the optimization of the tax burden on income derived from capital. From a fundamental economic perspective, this claim can be examined through the theories of efficient resource allocation and investment promotion. Exempting dividends from taxation for individuals can particularly stimulate growth in investments within the securities market. In this sense, it is logical that a reduction in the tax burden increases the net return on investments, making them more attractive to investors. In turn, the growth in investments contributes to the increase in corporate capital, which can lead to enhanced economic activity and improved efficiency in resource allocation.

It should also be noted that a reduction in the taxation of income from investments can lead to an increase in state budget revenues in the long term by expanding the tax base. In the context of the Laffer curve, excessive taxation leads to a decrease in economic activity and, consequently, a reduction in tax revenues. Exempting dividends received by individuals from taxation, on the contrary, can stimulate economic growth and, in the long run, increase state revenues through indirect taxes and an expanded tax base.

According to A. Laffer, the optimal tax rate begins at 35 % for income taxation.

When the tax rate reaches 40–50 %, the growth in budget revenues starts to slow down. If the rate rises above 50 %, entering what is called the “prohibited zone”, there is a sharp decline not only in budget revenues but also in savings and investments.

The Laffer Curve ⁶ has been empirically confirmed in the United States at least three times over the past 100 years: during the Harding-Coolidge tax reform in the mid-1920s, the reduction of tax rates under President Kennedy in the mid-1960s, and the tax reforms under President Reagan in the early 1980s. In other words, the Laffer Curve’s effect directly improves the country’s economic growth indicators – not only in the U.S., but also in the United Kingdom during the 1980s, Ireland in the 1990s, and beyond.

Main Content Presentation

Logically, countries that encourage business development – aiming to ensure economic growth by diversifying investments in theory – can implement tax incentives or special regulatory frameworks that lower tax rates on dividends.

Thus, in summary, the thesis of “exempting dividends received by individuals from income tax” can be justified from the following key fiscal and socio-economic perspectives.

1. *Double Taxation of Capital*: Dividends from shares originate from the profits generated by a company’s economic activities, which have already been subject to corporate income tax. If these dividends are further taxed at the individual level through income tax, it leads to double taxation of capital, reducing investors’ profitability. Such double taxation can result in fundamental economic distortions, such as

6 Laffer A. B. The Laffer Curve: Past, Present, and Future. *Backgrounders*. 2004. June 1. No. 1765. 16 p. URL: <https://iife.edu.vn/wp-content/uploads/2020/04/Laffer-Couver-Last-Present-and-Future-bg1765.pdf> (date accessed: 25.10.2024).

reduced investment and slower economic growth.

2. *Accumulation of Capital*: When retained earnings are neither reinvested – meaning the share of equity capital is not increased – nor distributed among individual investors in the form of dividends to avoid dividend taxation, capital accumulation primarily occurs within small and medium-sized enterprises.

3. *Transparency of Investments*: Exempting dividends from income tax ensures transparency in investments in company shares and protects shareholder interests. This is an economically important tool, as timely payment of dividends enables the efficient and equitable allocation of capital, fostering the development of financial markets.

4. *Risk Factor in Investment Promotion*: Unlike deposits or bonds, stocks carry higher risks. A shareholder may lose their investment without receiving any income if the company does not make a profit. From an investment promotion perspective, taxing dividends in the presence of such risks can be disproportionate, reducing individuals' motivation to invest in stocks that are riskier but potentially more profitable.

Taxing dividends received by individuals from investments in a company's capital can harm the investment environment by reducing economic growth potential, distorting capital allocation, and hindering high-risk, high-return investments. Therefore, a tax policy that exempts dividends from income tax for individuals not only eliminates the inefficiencies associated with double taxation but also promotes economic growth by attracting long-term investments and strengthening the financial stability of companies.

Continuing this line of thought, it is important to note that exempting dividends received by individuals from participation in a company's capital from taxation can also be viewed through the lens of addition-

al economic aspects and mechanisms that reinforce the arguments in favor of this tax policy.

- First, it should be noted that taxing dividends negatively impacts private savings. The high tax rate on income generated from capital investments does not provide incentives for individuals to direct their savings towards investment opportunities. Exempting dividends from taxation promotes an increase in the level of private savings, which, according to neoclassical economic theory, contributes to the growth of capital in the economy. Ultimately, this can enhance productivity and lead to long-term economic growth.
- High tax rates on dividends can drive investors to employ capital concealment mechanisms, such as offshore schemes. This, in turn, contributes to the growth of the shadow economy and reduces the transparency of financial flows. Notably, exempting dividends from income tax encourages the repatriation of capital from the shadow sector, which, in the long term, can enhance macroeconomic stability.
- Modern tax systems implement various approaches to dividend taxation. Countries where dividends are either completely exempt from taxation or taxed at reduced rates demonstrate higher investment activity. Some countries utilize *double taxation immunization* and tax credit systems, thereby reducing the tax burden on investors and providing positive signals for attracting foreign investments. This, in turn, reflects the characteristics of the country's economic policy and investment environment.

The provision of a tax credit is based on the principle that taxes should be collected only once-during the phase of direct profit generation, rather than being taxed again at the stage of dividend distribution. It is important to note that the mechanism for providing a tax credit typically operates as follows: if a company's profit has already been taxed with corporate income tax, then the dividends received by an individual may either not be taxed additionally or the individual may be granted a tax credit that is equal to the corporate income tax paid by the company ⁷.

Additionally, the tax credit system is often aligned with the principles of shareholder neutrality and tax neutrality, aimed at ensuring that shareholders do not bear a heavier tax burden. On the other hand, the provision of tax credits is also based on the theory of mitigating double taxation disparity, within which governments implement legal and economic interventions to provide investors with a fair tax environment ⁸.

Below are examples of some countries that employ specific approaches to dividend taxation:

In *Hong Kong, Malaysia, Saudi Arabia, and Brazil*, dividends are exempt from personal income tax and are not taxed in any way, which adds special appeal to the investment environment. This approach in-

creases capital flows by encouraging both domestic and foreign investments ⁹.

Estonia and Latvia also stand out by exempting dividends received by individuals from taxation, which is connected to their unique tax systems where tax is levied only upon profit distribution. Instead of annual corporate profit taxation, taxes are applied only when profits are distributed among shareholders. If a business earns a profit in a given year, the owners can choose to reinvest that profit into the business's growth without incurring tax. This is equivalent to providing the full value of new investments. This system has been in place in Estonia since 2000 and in Latvia since 2018 ¹⁰.

In *Singapore*, dividends are not taxed at the individual level if they are received from resident companies operating under Singapore's "one-tier tax system". This aims to avoid double taxation and encourage investments by making dividends more accessible to individuals. However, certain exceptions, such as dividends from real estate investment trusts, are taxed due to regulatory requirements ¹¹.

In *Cyprus*, the tax rate on dividends for resident individuals is set at 0 %. This means that regardless of whether the dividends are received from Cyprus or abroad, individuals who are tax residents of Cyprus (defined as those staying in Cyprus for

7 Musgrave P. B. Tax Policy in a Global Economy : Selected Essays. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : E. Elgar Publ., 2002. 488 p. URL: <https://archive.org/details/taxpolicyingloba0000musg/page/n5/mode/2up> (date accessed: 25.10.2024).

8 Avi-Yonah R. S. Globalization, Tax Competition, and the Fiscal Crisis of the Welfare State. *Harvard Law Review*. 2000. Vol. 113. No. 7. Pp. 1573–1676. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=208748 (date accessed: 25.10.2024).

9 Taxes & Duties. Profits Tax / GovHK. URL: <https://www.gov.hk/en/residents/taxes/profits/index.htm> (date accessed: 25.10.2024).

10 Bunn D. Better than the Rest / Tax Foundation. Oct 9 2019. URL: <https://taxfoundation.org/blog/estonia-tax-system-latvia-tax-system/> (date accessed: 25.10.2024) ; Estonia. Corporate – Taxes on corporate income / PWC. Worldwide Tax Summaries. July 19 2024. URL: <https://taxsummaries.pwc.com/estonia/corporate/taxes-on-corporate-income> (date accessed: 25.10.2024).

11 What is taxable, what is not. Dividends / A Singapore Government Agency Website. URL: <https://www.iras.gov.sg/taxes/individual-income-tax/basics-of-individual-income-tax/what-is-taxable-what-is-not/dividends> (date accessed: 25.10.2024).

183 days or more) are exempt from taxation on the dividends they receive. However, there is a special defense contribution that applies, which is 17 % for dividends received from Cyprus and 30 % for those received from abroad ¹².

In *Australia*, there is a “franking credits” system that allows shareholders to receive tax credits related to income from dividends. By reducing the tax burden on investors, this system encourages both domestic and foreign investments ¹³.

In the *United States*, dividend taxation is implemented through a “tax credit” mechanism. This system allows for a partial reduction of double taxation on dividends by offering tax credits for corporate tax and personal income tax (with rates ranging from 0 % to 20 %) ¹⁴.

In *Canada*, a *double taxation immunization* mechanism is in place, under which investors are granted tax credits related to taxes already paid at the corporate level (with rates ranging from 15 % to 33 %) ¹⁵.

In the *United Kingdom*, a *double taxation immunization* system is applied, which reduces the impact of double taxation on dividend taxation policy. Domestic investors can benefit from certain allowances, providing a relatively favorable environ-

ment for investments (with rates ranging from 7.5 % to 39.35 %) ¹⁶.

Thus, the examples of the aforementioned countries demonstrate that more lenient approaches to dividend taxation can enhance investment activity and particularly increase the interest of foreign investors ¹⁷.

In *Ukraine*, for example, dividends received by individuals are not entirely exempt from income tax. They are subject to an 18 % income tax rate and a special military tax of 1.5 %, resulting in a total tax obligation of 19.5 % for individuals. However, taxation rules may differ in certain cases, such as when dividends are received from a non-resident legal entity. From the perspective of preventing double taxation, *Ukraine* has international agreements with several countries that help avoid double taxation. This means that if the source of the dividends is in a country where the tax treaty specifies a lower tax burden, the tax obligation in *Ukraine* can be adjusted according to that agreement ¹⁸.

Many member countries of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) establish criteria for tax incentives aimed at determining the significance of investments (strategic

12 Tax on dividends in Cyprus / Estate of Cyprus. URL: <https://estateofcyprus.com/tax-on-dividends-in-cyprus/> (date accessed: 25.11.2024) ; Cyprus Tax Facts 2024 / Deloitte. 29 Feb 2024. URL: <https://www.deloitte.com/cy/en/services/tax/perspectives/cyprus-tax-facts-2024.html> (date accessed: 25.10.2024).

13 Franking credits / Australian Government. Australian Taxation Office. 23 June 2024. URL: <https://www.ato.gov.au/search-results#q=franking%20credits> (date accessed: 25.10.2024).

14 Tax Credits / IRS. URL: https://www.irs.gov/site-index-search?search=tax+credits&field_pup_historical_1=1&field_pup_historical=1 (date accessed: 25.10.2024).

15 Tax credits and benefits for individuals / Government of Canada. Nov 15 2024. URL: <https://www.canada.ca/en/services/taxes/child-and-family-benefits.html> (date accessed: 25.10.2024).

16 Search GOV.UK / GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/search/all?keywords=double+taxation+immunity&order=updated-newest> (date accessed: 25.10.2024).

17 Worldwide Tax Summaries Online / PWC. Worldwide Tax Summaries. URL: <https://taxsummaries.pwc.com> (date accessed: 25.10.2024) ; Strong action is needed to make retirement systems more inclusive, resilient and innovative : Press release / OECD. 2 Dec 2024. URL: <https://www.oecd.org/en.html> (date accessed: 25.10.2024).

18 Tax Code of Ukraine of Dec 2 2010 No. 2755-VI (as amended and supplemented). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?lang=en> (date accessed: 25.10.2024).

participation). These criteria primarily include requirements for a minimum level of participation in the capital of the dividend-paying company and a minimum holding period for the shares.

In some countries, an investment value threshold in the dividend-paying company is also applied. For instance, in Belgium, a minimum investment of 2.5 million euros is required to qualify for dividend tax exemption, regardless of the percentage of ownership in the company. Meanwhile, in Luxembourg and Switzerland, an alternative condition allows a minimum investment of 1.2 million euros or 1 million Swiss francs, respectively, provided that the investor holds at least a 10 % participation.

By the way, an interesting and promising approach is seen in Indonesia, where dividends received from abroad can be exempted from taxation if the funds are reinvested in the national economy within a specified period. This approach could potentially not only attract foreign investments into the country but also stimulate the development of the national economy's real sector.

Notable examples also include several other countries where dividends are taxed as income.

The tax rates on dividend income in several developed and developing countries ¹⁹

Country	Tax rate, %
Ireland	51
Denmark	42
France	30–34
Germany	26.38
Philippines	10–25
Japan	20.32
South Africa	20

Indonesia	10–20
Turkey	15
Russia	13–15
Argentina	7–13
China	10
India	10
Mexico	10
Slovakia	7
Norway	5.2
Greece	5
Armenia	5

One of the most frequently cited arguments against exempting dividends from taxation is that this approach may deepen income inequality, as higher-income households typically have larger capital investments in stocks. Nevertheless, a policy of tax exemption could also encourage middle-class participation in investment processes, enabling broader demographic engagement.

Expanding access to investment opportunities can contribute to a more equitable distribution of capital income, which, in the long term, may reduce income inequality. However, such measures should be complemented by a comprehensive tax policy aimed at reducing overall inequality through alternative taxation mechanisms.

One important consequence of exempting dividends from income tax could be an increase in corporate governance efficiency. When dividends are not subject to income tax, individual shareholders have a stronger incentive to demand that management distribute profits as dividends rather than reinvest them in less efficient projects.

This approach promotes a more efficient allocation of capital within the company. Logically, companies that have adopted a policy of regular dividend distribution and

19 Strong action URL: <https://www.oecd.org> (date accessed: 25.10.2024) ; Worldwide Tax URL: <https://taxsummaries.pwc.com> (date accessed: 25.10.2024) ; Leading in an evolving tax and business landscape / KPMG. URL: <https://home.kpmg/xx/en/home/services/tax.html> (date accessed: 25.10.2024) ; Welcome to Deloitte International Tax Source / Deloitte. Oct–Nov 2024. URL: <https://www.dits.deloitte.com> (date accessed: 25.10.2024).

accordingly distribute their profits tend to demonstrate a higher level of transparency and accountability toward investors.

Thus, *exempting dividends from income tax not only stimulates investment but also enhances corporate governance and ensures a fairer distribution of capital income.*

Based on the analysis presented, the key factors that could influence the adoption of a unique dividend taxation policy in a given country's economy have been identified.

- *Level of Economic Development:* The degree of economic progress significantly impacts the formation of tax policy. Developed economies typically implement more advanced tax systems, which include dividend taxation to ensure state budget replenishment and to stimulate the flow of investments.
- *Risk Component of the Investment Environment:* In countries where the investment environment is stable and balanced, governments often apply favorable conditions for dividend taxation, encouraging capital inflows and economic development. Conversely, in more risky investment environments, dividend taxation may be tightened to create alternative sources of financing.
- *Level of Social Welfare and Social Equity:* In countries with a high standard of living, favorable conditions for dividend taxation may be applied as a tool for social development. Stimulating investments supports economic diversity and welfare, which contributes to the strengthening of the social component of public policy.
- *Mechanisms for Ensuring Social Equality:* In some countries, tax policy is built on the principles of social equality. Dividend taxation

or its absence can contribute to the fairness of resource distribution within society or support the funding of social programs, based on theories of public cohesion.

Conclusions

In light of the above, the issue of unjustified accumulation of capital reflected in companies' financial statements becomes particularly relevant in the context of existing tax legal regulations, especially regarding the implementation of *financial and economic expertise*. This relevance arises from the limited alternative investment options and the economic consequences resulting from the lack of proper documentation for profit distribution (dividend payments) and reinvestment operations in the charter capital.

Avoiding taxation (withholding tax) on dividends paid to individuals participating in the company's capital can constitute a violation of legal regulations. As a result, financial and economic expertise may be initiated and conducted, particularly in cases involving criminal proceedings and bankruptcy court proceedings, to provide an interim evidentiary basis for determining the characteristics of insolvency.

Discussions regarding the methodology for addressing the aforementioned issue in financial and economic expert research are important, as the effective and purposeful reinvestment of capital directly impacts both the company's ability to meet its obligations and its financial stability, as well as the protection of shareholders' interests and the organization's future development goals.

Discussions regarding the application of methodology in expert research should specifically address the following:

- *Analysis of the Company's Financial Condition:* This includes examining the structure of retained earnings

and the dynamics of their accumulation over the years;

- *Analysis of Profit Distribution Policy:* This involves assessing the possibilities for reinvesting profits to clarify future investment opportunities;
- *Assessment of Economic Consequences:* This entails observing the potential negative impacts associated with the mismanagement of accumulated capital and determining the “real insolvency» features of the organization.

Thus, the discussion of the aforementioned issues is crucial at the relevant stages of selecting and applying methodology, ensuring the quality of financial analysis and the reliability of the results of expert research. However, in the subtext of expert opinion, it is important to raise the following question: to what extent is the disproportionate definition and application of liability measures against companies and individuals justified by legal regulations within the framework of tax policy, given the current level of economic development, socio-economic situation, and the ongoing improvement of an adequate tax policy in the Republic of Armenia?

**Щодо питання звільнення
від оподаткування дивідендів,
отриманих фізичними особами
від участі в капіталі компанії**

**Карен Маміконян,
Ануш Арутюнян**

Розглянуто економічні наслідки, що виникають через непропорційне подвійне оподаткування прибутку підприємств в умовах правового регулювання. Ці наслідки пов'язані з інвестиційною прозорістю, чинниками ризику в разі залучення інвестицій і, зокрема, з накопиченням необґрунтованого капіталу, відображеного

у фінансовій звітності компаній. Особливо це стосується випадків, коли обмежені можливості альтернативного інвестування призводять до розподілу прибутку (виплати дивідендів) і реінвестицій у статутний капітал без належного документального оформлення цих операцій згідно з нормативно-правовими актами. Ухилення від оподаткування (утримання податку з чогось) дивідендів, виплачених фізичним особам, що беруть участь у капіталі компанії, може стати підставою для порушення законодавства. Це може потребувати проведення судових фінансово-економічних експертиз у межах кримінального або судового провадження шляхом постановки спеціальних питань. Однак у контексті викладення висновку експерта наголошено на тому, що відповідальність компаній і фізичних осіб за чинними правовими нормами є несправедливою з огляду на недосконалість податкової політики й наявної нормативно-правової бази. Дискусії щодо методології з'ясування окресленого питання у фінансово-економічних експертних дослідженнях сьогодні є актуальними, оскільки ефективно та цільове реінвестування капіталу безпосередньо впливає як на спроможність компанії виконувати свої зобов'язання й підтримувати фінансову стабільність, так і на захист інтересів акціонерів і майбутні цілі, пов'язані з розвитком організації. Застосовано наукові методи (аналізу та синтезу, узагальнення, логіко-структурний та ін.).

Ключові слова: подвійне оподаткування прибутку; податкова непропорційність; дивіденди; інвестори; накопичення капіталу; податковий кредит; звільнення від оподаткування; фінансово-економічна експертиза.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ

у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що в них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Avi-Yonah, R. S. (2000). Globalization, Tax Competition, and the Fiscal Crisis of the Welfare State. *Harvard Law Review*. Vol. 113. No. 7. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=208748.
- Brealey, R. A., Myers, S. C. (2003). *Principles of Corporate Finance*. 7th Ed. The McGraw-Hill Companies. URL: <https://www.passeidireto.com/arquivo/157292980/brealey-myers-principles-of-corporate-finance-7th-ed-e-book>.
- Bunn, D. *Better than the Rest* (2019) / Tax Foundation. Oct 9. URL: <https://taxfoundation.org/blog/estonia-tax-system-latvia-tax-system/>.
- Cyprus Tax Facts 2024 (2024) / Deloitte. 29 Feb. URL: <https://www.deloitte.com/cy/en/services/tax/perspectives/cyprus-tax-facts-2024.html>.
- Estonia. *Corporate – Taxes on corporate income* (2024) / PWC. Worldwide Tax Summaries. July 19. URL: <https://taxsummaries.pwc.com/estonia/corporate/taxes-on-corporate-income>.
- Franking credits (2024) / Australian Government. Australian Taxation Office. 23 June. URL: <https://www.ato.gov.au/search-results#q=franking%20credits>.
- Laffer, A. B. (2004). The Laffer Curve: Past, Present, and Future. *Background*. June 1. No. 1765. URL: <https://iife.edu.vn/wp-content/uploads/2020/04/Laffer-Couver-Last-Present-and-Future-bg1765.pdf>.
- Miller, M. H., Modigliani, F. (1961). Dividend Policy, Growth, and the Valuation of Shares. *The Journal of Business*. Art. 34 (4). DOI: 10.1086/294442.
- Mirrlees, J. A. (1971). An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. *The Review of Economic Studies*. Apr. Vol. 38. No. 2. URL: <https://www.uib.cat/depart/deaweb/webpersonal/amedeospadaro/workingpapers/biblioecpub/MirrleesRES1971.pdf>.
- Musgrave, P. B. (2002). *Tax Policy in a Global Economy : Selected Essays*. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : E. Elgar Publ. URL: <https://archive.org/details/taxpolicyin-globa0000musg/page/n5/mode/2up>.
- Strong action is needed to make retirement systems more inclusive, resilient and innovative* : Press release (2024) / OECD. 2 Dec. URL: <https://www.oecd.org/en.html>.
- Tax credits and benefits for individuals* (2024) / Government of Canada. Nov 15. URL: <https://www.canada.ca/en/services/taxes/child-and-family-benefits.html>.
- Welcome to Deloitte International Tax Source* (2024) / Deloitte. Oct–Nov. URL: <https://www.dits.deloitte.com>.

Mamikonyan, K., Harutyunyan, A. (2024). On the Issue of Exempting Dividends Received from the Participation of Individuals in Company Capital from Taxation. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). Р. 107–118. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.07.

Перспективи визначення ринкової вартості бойової стрілецької вогнепальної зброї за даними угод купівлі-продажу в Україні

Анатолій Дивнич ^{*а}, Ольга Дивнич ^{**б}

^{*} Полтавське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2247-9131>, e-mail: anatolii.dyvnych@st.pdau.edu.ua

^{**} Канд. екон. наук, доц., Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0290-4030>, e-mail: olga.dyvnych@pdau.edu.ua

^а Методологія, концепція, написання оригінального рукопису, адміністрування проекту.

^б Формальний аналіз, написання оригінального рукопису, ресурси, нагляд.

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.08 УДК [339.1:623.4](477)

Надійшло 21.10.2024 / Рецензовано 22.10.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 30.12.2024

Формувати та виконувати експертне завдання під час проведення товарознавчої експертизи військового майна, техніки й озброєння потрібно з урахуванням вимог до оцінки майна в Україні. Метою статті є визначення вартості зброї (що завжди ускладнено нестачею інформації та правовою невизначеністю функціонування ринку) за допомогою аналізу угод, укладених за результатами процедур завершених публічних закупівель пістолетів (для чого застосовано загальнонаукові та спеціальні методи). Доведено існування ринку бойової стрілецької вогнепальної зброї в Україні. Виокремлено суб'єктів ринку та схарактеризовано змішану структуру недосконалої конкуренції. З'ясовано подібність ринку стрілецької зброї в Україні до аналогічних ринків зброї в розвинених країнах. Дослідженням порядку обчислення залишкової вартості зброї на підставі облікових даних установ і організацій визначено невідповідність таких оцінних процедур законодавчо закріпленим методологічним вимогам. Із застосуванням дослідницького інструментарію міжнародного економічного аналізу визначено походження неринкової компоненти у вартості зброї за укладеними на міжнародному ринку угодами, яка містить політичні та протекціоністські чинники й не відображає співвідношення попиту та пропозиції на об'єкт оцінки в Україні.

Рекомендовано визначати ринкову вартість зброї в Україні на підставі інформації про завершені угоди. Для отримання вихідної цінової інформації про завершені закупівлі стрілецької зброї запропоновано послуговуватися відкритими відомостями з інтернет-ресурсу ProZorro.

Ключові слова: стрілецька зброя; товарознавча експертиза; оцінка зброї; залишкова вартість; ринкова вартість; міжнародний ринок.

Постановка наукової проблеми

Нині загострилася необхідність об'єктивного та своєчасного визначення вартості (оцінки ¹) майна, що є обов'язковим, зокрема, для обчислення розміру завданих збитків (абз. 10 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» ², далі — *Закон про оцінку майна*). Від початку російської збройної агресії у 2014 році перед Україною постала необхідність подолати нові воєнно-політичні й економічні загрози. Водночас спостерігалось значне ускладнення завдань і підвищення вимог до судово-експертного забезпечення правоохоронної діяльності. Відтоді одним із пріоритетних напрямів судової това-

рознавчої експертизи стало дослідження об'єктів військового призначення.

Реагуючи на згадані виклики, Мін'юст України з 31.07.2015 р. виокремив у класі товарознавчої судової експертизи товарознавчу експертизу військового майна, техніки та озброєння ³. До об'єктів дослідження за цим напрямом, окрім іншого, належить бойова стрілецька вогнепальна зброя. Одним із головних завдань нового виду судової експертизи є визначення вартості об'єктів, які використовують як військове майно ⁴.

Методичне забезпечення оцінки судовими експертами всіх видів майна необхідно здійснювати згідно з положеннями ч. 4 ст. 4 Закону про оцінку майна ⁵, тобто із застосуванням процедур,

- 1 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Тож у цій праці ми змушені подекуди оперувати помилковими словоформами, усталеними в чинних нормативно-правових актах.— *Ред.*
- 2 Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 16.10.2024).
- 3 Зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 27.07.2015 р. № 1350/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-15#n329> (дата звернення: 16.10.2024).
- 4 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.10.2024).
- 5 Про оцінку майна URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

передбачених нормативно-правовими актами з оцінки майна. Проте (на відміну від оцінки інших видів майна) процес визначення вартості зброї має низку суттєвих інформаційних ускладнень, обумовлених як характеристиками зброї як об'єкта експертизи, так і специфікою передавання прав власності на неї. Окрім браку інформації, суттєвим викликом у цій сфері залишається певна юридична невизначеність порядку відчуження зброї в Україні.

За таких умов застосування окремих підходів, методів та оцінних процедур для визначення вартості зброї унеможливлене. Пошук шляхів розв'язання зазначеної проблеми призвів до компромісу у вигляді товарознавчого дослідження за даними обліку (визначення залишкової вартості) або на підставі угод на міжнародному ринку (визначення ринкової вартості з урахуванням угод поза державною юрисдикцією).

Згадані рішення, попри наявність щодо них необхідної інформаційної бази, також мають недоліки, здатні піддати сумнівам результати експертизи. Тож (з огляду на потребу в об'єктивній і достовірній оцінці зброї, наявність практичних напрацювань за цим напрямом, можливості виокремити інформацію за угодами на внутрішньому ринку України) наукове обґрунтування експертного завдання з визначення вар-

тості зброї належить до пріоритетних завдань експертного забезпечення правосуддя, особливо в умовах воєнного стану.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Оскільки товарознавчу експертизу військового майна, техніки та озброєння запроваджено не так давно, її наукова розробленість перебуває на етапі формування. У попередній роботі ⁶ ми наголошували, що бойова стрілецька вогнепальна зброя за чинниками формування вартості має принципові відмінності від споживчих товарів, а застосування наявних методичних підходів має певні проблемні аспекти й суттєво ускладнене.

Окрім того, існують напрацювання фахівців спеціалізованих установ, що мають важливе значення для застосування оцінних процедур. Так, різні дослідники запропонували порядок комплексної порівняльної оцінки зразків озброєння та військової техніки за критерієм «технічна досконалість — вартість — ресурс» для вибору оптимального варіанта оснащення ⁷; підхід до обґрунтування вибору методу порівняльного аналізу для оцінювання технічного рівня складних технічних систем військового призначення ⁸; алгоритм вимірювання характеристик озброєння шляхом побудови нечіткої

6 Дивнич А. В., Стативка Д. И., Дивнич О. Д. Проблемные аспекты экспертной оценки снятого с производства боевого стрелкового оружия. *Армянский журнал судебной экспертизы и криминалистики*. 2020. № 4. С. 81—88. URL: http://journal.nbe.am/wp-content/uploads/2020/12/Amsagir_042_2020_for-web.pdf (дата звернення: 16.10.2024).

7 Нор П. І., Борохвостов І. В. Методика комплексної порівняльної оцінки зразків озброєння та військової техніки. *Озброєння та військова техніка*. 2016. № 3 (11). С. 14—18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2016_3_4 (дата звернення: 16.10.2024).

8 Павленко А. Г. Підхід до обґрунтування вибору методу порівняльного аналізу для оцінки технічного рівня складних технічних систем військового призначення. *Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки*. 2019. Т. 1. № 1. С. 135—142. URL: <https://dndivsovt.com/index.php/journal/article/view/202> (дата звернення: 16.10.2024).

оцінної моделі⁹; розрахункові співвідношення для оцінювання вартості зенітного ракетного комплексу на різних стадіях його життєвого циклу за допомогою калькуляції витрат¹⁰ і розраховували собівартість імпорту майна й техніки військового призначення та озброєння¹¹; математичну модель вартості шляхом розрахунку бойових потенціалів об'єктів оцінки¹²; оцінювання питомої вартості утримання на прикладі безпілотних авіаційних комплексів¹³; практичне застосування методу аналізу ієрархій під час оцінюванні технічного рівня моделей військової техніки¹⁴, а також розробили методологію декомпозиції складних технічних систем і їхніх характеристик для оцінки якості озброєння і військової техніки¹⁵. Зазначеними роботами можна послуговуватися,

визначаючи параметри корисності об'єкта експертизи, наприклад, за застосування порівняльного підходу.

Варто зауважити, що належне застосування принципів, методичних підходів та оцінних процедур під час оцінювання конкретного об'єкта експертизи належить до сфери саме судової товарознавчої експертизи, за достовірність проведення якої судовий експерт несе персональну відповідальність (ст. 14 Закону «Про судову експертизу»¹⁶). Водночас розробки фахівців спеціалізованих військових установ передбачають воєнно-економічний аналіз зразків озброєння й військової техніки та спрямовані передусім на порівняльний аналіз під час здійснення вибору з кількох варіантів придбання. У них хоч і застосовано порівняльний підхід, проте показник

- 9 Білокур М. О. Функціональне відображення значень ваг в штучній нейронній мережі визначених властивостей при оцінюванні альтернативних зразків озброєння. *Озброєння та військова техніка*. 2020. № 2. С. 20—31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2020_2_4 (дата звернення: 16.10.2024).
- 10 Ланецький Б. М., Лук'янчук В. В., Ніколаєв І. М., Зубарев О. В. Методичний підхід до оцінювання вартості зенітного ракетного комплексу на різних стадіях життєвого циклу. *Там само*. 2021. № 3. С. 12—20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2021_3_3 (дата звернення: 16.10.2024).
- 11 Борохвостов В. К., Рябець О. М., Сушак М. Б. Питання формування ціни на продукцію військового призначення, що закуповується за імпортом. *Там само*. 2016. № 3. С. 8—13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2016_3_3 (дата звернення: 16.10.2024).
- 12 Науменко М. Удосконалена математична модель вартості багатоцільових тактичних винищувачів. *Системи озброєння і військова техніка*. 2021. № 1 (65). С. 98—106. DOI: 10.30748/soivt.2021.65.14 (дата звернення: 16.10.2024).
- 13 Леженін С. І., Стешенко П. М. Методичні особливості оцінювання фінансових витрат у системі вибору альтернативних зразків безпілотних авіаційних комплексів військового призначення. *Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту авіації*. 2016. Вип. 12. С. 102—108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdndia_2016_12_18 (дата звернення: 16.10.2024).
- 14 Романчук Я. П., Сокіл Б. І., Баранов А. В. Використання методу аналізу ієрархій для оцінювання технічного рівня військових автокранів. *Озброєння та військова техніка*. 2021. № 2. С. 35—43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2021_2_6 (дата звернення: 16.10.2024).
- 15 Чуприна В. М., Чередніков О. М., Феденько В. М. Застосування методів декомпозиції при випробуваннях складної військової техніки. *Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки*. 2023. Т. 16. № 2. С. 97—102. DOI: 10.37701/dndivsovt.16.2023.14 (дата звернення: 16.10.2024).
- 16 Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

ринкової вартості є однією із заданих величин (вихідних параметрів). До того ж завданням аналізу є оптимальність вибору за критеріями ціна / якість. Таку ринкову вартість застосовують або як константу, або як процедуру компаундингу, що не відповідає принципу попиту і пропозиції станом на дату оцінки.

Уперше у вітчизняній галузевій науковій періодиці особливості проведення судової експертизи з визначення вартості озброєння окреслив В. Бондар¹⁷ (щодо відповідності наявної інформаційної бази методичним підходам, передбаченим національними стандартами оцінки). У цьому дослідженні обґрунтовано підстави визначення залишкової вартості військового майна, техніки й озброєння, а також можливості визначення ринкової вартості за даними міжнародного ринку.

Наукових розвідок щодо можливості визначення ринкової вартості стрілецької зброї за даними угод купівлі-продажу в Україні ми не знайшли.

Отже, наукова розробленість у сфері судової товарознавчої експертизи стрілецької бойової вогнепальної зброї до сьогодні є недостатньою і потребує подальшого розвитку.

Мета статті

Дослідити постановку експертного завдання для оцінки зброї в Україні, наявні експертні можливості й передумови сучасної експертної практики.

На прикладі оприлюднених угод постачання короткоствольної стрілецької зброї емпірично перевірити можливість подолання інформаційної недостатності щодо внутрішнього національного ринку для проведення судових

товарознавчих експертиз. Схарактеризувати суб'єктів ринку й узагальнити його структуру.

Здійснити критичний аналіз кожного з варіантів визначення вартості, що практикують сьогодні. Дослідити сутність і порядок визначення залишкової вартості стрілецької зброї, визначити ступінь її відповідності реальній цінності у грошовому вираженні. Застосовуючи дослідницький інструментарій міжнародного економічного аналізу, зіставити чинники формування вартості зброї на міжнародних ринках порівняно з усталеним визначенням ринкової вартості за національним стандартом оцінки.

Методи дослідження

Застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, опис, спостереження тощо) і спеціальні методи, зокрема, інструментарій міжнародного економічного аналізу.

Викладення основного матеріалу дослідження

Станом на сьогодні відсутні спеціальні нормативно-правові акти, які регламентують процес оцінювання озброєння відповідно до національних стандартів. Тому, вирішуючи питання, поставлені перед товарознавчою експертизою військового майна, техніки й озброєння щодо визначення його вартості, слід послуговуватися загальними засадами оцінювання майна.

До орієнтовного переліку питань, які вирішує товарознавча експертиза військового майна, техніки й озброєння, додано такі:

17 Бондар В. М. Визначення вартості майна і техніки військового призначення та озброєння. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 440—450. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/2016.pdf> (дата звернення: 16.10.2024).

- «Яка залишкова вартість об'єкта станом на визначену дату?»¹⁸;
- «Яка ринкова вартість об'єкта станом на визначену дату (з урахуванням наданої експерту інформації щодо укладених угод купівлі-продажу аналогічних об'єктів на міжнародному ринку)?»¹⁹.

Передумовами визначення вартості як «еквівалента цінності об'єкта оцінки», що «виражений у ймовірній сумі грошей», тобто у «найбільшій сумі грошей, яку може отримати продавець та може погодитися сплатити покупець» (п. 2 і 3 Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», далі — *Національний стандарт № 1*)²⁰, є здійснення обміну. Незміщеності оцінок вартості можна досягти в разі додання до вибірки угод, укладених із виконанням базових умов:

- відсутності обмежень обміну;
- за вільним («без примусу») волевиявленням сторін правочину;
- з розрахунку на оптимальність угоди за критеріями достатнього професіоналізму («зі знанням справи») представників сторін, доцільності («розсудливості») здійснення угоди й обізнаності із ринковою кон'юктурою («після проведення відповідного маркетингу»).

Усі інші правочини, у яких ці умови не виконуються, зазвичай ураховують вплив сторонніх (неринкових) стимулів, що призводять до зміщення оцінок. Саме тому ринковий вид вартості об'єк-

та оцінювання за умови забезпечення репрезентативності вибірки щодо угод, відомостями про які послуговуються під час проведення експертизи, є найбільш об'єктивним мірилом його цінності.

З огляду на зазначене ми дослідили угоди, укладені за результатами процедур завершених публічних закупівель в Україні з 27.07.2015 р. (дати внесення змін²¹) до 30.06.2024 р.: усі оприлюднені закупівлі короткостовольної бойової вогнепальної стрілецької зброї (220 тендерів зі статусом завершених закупівель, із зазначеною поточною сумою договорів 68 368 437,65 грн), що належить до товарної групи ДК 021:2015:35320000-3 «Вогнепальна зброя» (пошук за лотами із застосуванням дескриптора «*пістолет*»).

Зазначимо, що тут ми вивчаємо лише наявність фактів укладання та виконання договорів купівлі-продажу зброї, інформація про які придатна для врахування під час проведення судових експертиз. Саме тому відомості про масштаби закупівель за угодами окремо ми не враховували.

Процедури із прихованою інформацією (з оголошенням «*Тимчасово замасковано, щоб русня не підглядала*»), а також ті, що не містили інформації про предмет закупівлі або не мали оприлюднення електронної копії договору, не аналізували. Вибірка містить 79 закупівель, поміж них здійснених за умовами:

- відкритих торгів — 24 (включно з відкритими торгами з особливостями, відкритими торгами з публікацією англійською мовою);

18 Науково-методичні рекомендації ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

19 Там само.

20 Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: затв. постанов. КМУ від 10.09.2003 р. № 1440 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

21 Зміни до Інструкції ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-15#n329> (дата звернення: 16.10.2024).

- допорогових закупівель — 2;
- закупівель без застосування електронної системи (базової) — 24;
- переговорної процедури — 15;
- спрощеної процедури — 14.

Маємо зауважити щодо зіставлення результатів публічних закупівель порівняно зі звичайними ринковими умовами. Урахуванню мають підлягати особливості здійснення бюджетних видатків. Останніми насамперед слід уважати загальну (за окремими винятками) заборону попередньої оплати (ч. 1 ст. 49 Бюджетного кодексу України ²²), значний строк оплати тощо.

Аналізовані угоди відповідають усім умовам ринкового обігу. Господарська операція купівлі-продажу передбачає обмін сторонами прав власності на майно (тобто прав на зброю продавця) на гроші покупця (ч. 1 ст. 655 Цивільного кодексу України ²³). Якщо така операція технічно можлива, економічно доцільна й дозволена, вона відповідає принципу «найбільш ефективного використання», на який так само слід зважати для визначення ринкової вартості об'єкта (п. 10 і 13 Національного стандарту № 1 ²⁴). Незважаючи на певну правову невизначеність та відсутність ключових принципів регулювання обігу зброї в Україні ²⁵,

що викликає певні сумніви у виконанні критерію «дозволеності» ²⁶, представники окремого кола суб'єктів (наприклад, виконавці державного контракту з оборонних закупівель) на підставі Закону України «Про оборонні закупівлі» ²⁷ уповноважені здійснювати такі господарські операції.

Зважаючи на названі правові обмеження із придбання зброї, ми виокремили групи покупців пістолетів за процедурами завершених публічних закупівель: Національна поліція України (НП) — 37 угод; Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) — 18 угод; філії АТ «Укрзалізниця» (УЗ) — 9 угод; навчальні заклади (НЗ) — 8 угод; підприємства критичної інфраструктури (окрім АТ «Укрзалізниця» і пошти; ПКІ) — 2 угоди; національний оператор поштового зв'язку (УП) — 2 угоди; Державне управління справами (ДУС), Служба безпеки України (СБУ) і спеціалізоване науково-виробниче об'єднання (НВО) — по 1 угоді (див. рис. 1).

Кожен із цих покупців як самостійний розпорядник бюджетних коштів упродовж аналізованого періоду укладав угоду або мав змогу здійснити закупівлю в кількох продавців (КНВО «Форт» МВС України, ТОВ «Ібіс», ТОВ «Тактичні

22 Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

23 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

24 Національний стандарт № 1 ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

25 Літошко В. В. Правове регулювання обігу вогнепальної зброї в Україні: проблеми та перспективи. *Нове українське право. Спецвипуск*. 2022. Т. 2. С. 36—41. DOI: 10.51989/NUL.2022.6.2.5 (дата звернення: 16.10.2024).

26 Соколов О. С. Перспективи реформування українського законодавства у сфері обігу зброї з урахуванням положень європейських правових актів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 147—157. DOI: 10.33766/2524-0323.88.147-157 (дата звернення: 16.10.2024).

27 Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

системи», ТОВ «Еверфорт», ФОП Стрельчук О. М., ТОВ «Європа Арм Спорт», ПП «Фобос». Така децентралізована структура постачання зброї сформована й у розвинених країнах світу. Так, у США, що є лідером у торгівлі зброєю, закупівлі здійснюють окремі агентства

видів збройних сил Міністерства оборони в межах власних бюджетів²⁸.

Зображена на рис. 1 схема торгових відносин свідчить, що в Україні також наявна класична ситуація обмеженого кола покупців за чисельної групи продавців — олігопсонія.

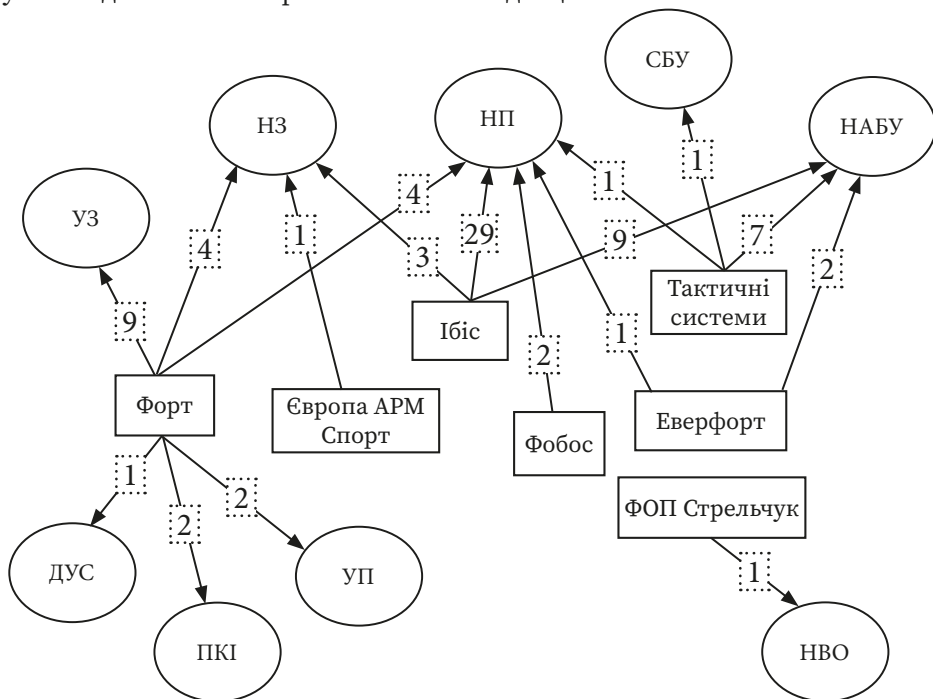

Рис. 1. Зв'язки між покупцями та продавцями з постачання бойової стрілецької зброї (на прикладі пістолетів) в Україні (31.07.2015—30.07.2024)²⁹

Водночас більш докладний аналіз господарських операцій свідчить, що модальне значення кількості продавців (у термінології майданчика *ProZorro* — «унікальних учасників лота») становило одиницю. Тобто найчастіше на одну пропозицію про закупівлю відгукувався лише один потенційний учасник.

Навіть більше, зазначений вище обмежений перелік продавців забезпечував потреби практично всіх охоплених дослідженням груп покупців. Так, національний виробник КНВО «Форт» виконав майже 28 % замовлень, найбільший імпортер ТОВ «Ібіс» — майже 52 % (кількість завершених закупівель на рис. 1

²⁸ Ткач І., Синявський В., Яковчук Є., Рудий М., Корчицький В., Сергієнко Р. Аналіз міжнародного досвіду з організації системи державних закупівель озброєння та військової техніки. *Social Development and Security*. 2021. Т. 11. № 2. С. 178—197. DOI: [10.33445/sds.2021.11.2.16](https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.2.16) (дата звернення: 16.10.2024).

²⁹ Побудовано авторами на підставі аналізу даних електронного майданчика *ProZorro*: див. Модуль аналітики bi.prozorro.org. 12.1. Етап закупівель (всі роки). URL: <https://bi.prozorro.org/sense/app/2595af2b-985f-4771-aa36-2133e1f89df0/overview> (дата звернення: 16.10.2024).

зазначено на стрілках, які позначають завершені господарські операції), що відповідає олігополістичній ринковій структурі.

Зауважимо, що в розвинених країнах також існує проблема значної ринкової та політичної влади зброярських фірм за взаємодії з урядовими організаціями³⁰.

Отже, на прикладі узагальнених угод постачання короткоствольної зброї (пістолетів) можна дійти висновку про змішану форму ринку, характерну для ринків зброї більшості розвинутих країн³¹.

Структурна схема постачання зброї, навіть з урахуванням лише часткового оприлюднення інформації у відкритих джерелах, є достатнім доказом існування національного ринку стрілецької бойової вогнепальної зброї олігополістично-олігопсоністичної форми.

На підставі експертизи матеріалів, які містять відомості про угоди щодо інших видів озброєння, формують також висновки про характеристики зазначених сегментів ринку.

Незважаючи на наявну інформацію про внутрішній ринок зброї, сьогодні домінує нормативно закріплене судження про недостатність ринкових трансформацій у вітчизняній оборонно-промисловій сфері³². Аргументи щодо неналежності сучасної ринкової інфраструктури звужують можливості судової товарознавчої експертизи озброєння до пострадянської практики визначення показників так званої залишкової вар-

тості, а також ринкової вартості, але за угодами на міжнародному ринку.

Проблематика застосування показника залишкової вартості зброї

Власне термін «залишкова вартість» (іноді також «балансова вартість») успадковано від адміністративно-командної економіки колишнього СРСР: він означає різницю між первинною вартістю об'єкта та сумою його зносу. Цим поняттям послуговуються до сьогодні, наприклад, у податковому обліку. На нашу думку, основна проблема під час визначення й подальшого застосування показника залишкової вартості полягає в такому:

- *по-перше*, у неврахуванні співвідношення попиту та пропозиції на подібне нове майно щодо об'єкта дослідження станом на дату оцінки. Зазвичай первинну вартість сприймають як сталу величину, що не змінюється з дати взяття на облік;
- *по-друге*, у визначенні величини зносу об'єкта не відповідно до фактичної зміни його корисності, а за співвідношеннями (відсотками від первісної вартості), які обумовлено нормативно-правовими актами.

Так, до сьогодні застосовують Методику визначення залишкової вартості майна Збройних Сил України та інших військових формувань (далі — *Методика*

30 Smith R. P. Defence Acquisition and Procurement: How (Not) to Buy Weapons. Cambridge University Press, 2022. 84 p. DOI: 10.1017/9781009189644 (дата звернення: 16.10.2024).

31 Adams W., Adams W. J. The Military-Industrial Complex: A Market Structure Analysis. *The American Economic Review*. 1972. Vol. 62. № 1/2. Pp. 279–287. URL: <http://www.jstor.org/stable/1821553> (дата звернення: 16.10.2024).

32 Гулятьєв А. А., Сіренко В. Є., Чернега М. А. Проблеми ціноутворення на продукцію військового призначення та можливі підходи до їхнього розв'язання. *Озброєння та військова техніка*. 2017. № 4. С. 11–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2017_4_3 (дата звернення: 16.10.2024).

визначення)³³, якою передбачено обчислення сукупного кумулятивного зносу озброєння відповідно до умов зберігання, рівня експлуатації та фактичного якісного стану об'єкта. Проте лише застосування коефіцієнта якісного стану дає змогу певною мірою скоригувати величину зносу зброї відповідно до її справжнього технічного стану.

Легко помітити, що наведені чинники є мультиколінеарними, і їхній односпрямований вплив може як надмірно підсилювати, так і гасити відгук залежної змінної вартості на зміну певної ознаки. Окрім того, ми вже наголошували³⁴, що прийняття однакової ваги (рівня значущості) таких чинників може призвести до практично однакового значення коефіцієнта сукупного зносу (K_{CK3}):

- 1) об'єкта з «поточним» зберіганням, 21-річної експлуатації, але з мінімальним настрілом та у відмінному технічному стані ($K_{CK3} = 0,72$);
- 2) об'єкта після «довгострокового» зберігання, 1-річної експлуатації та з гранично допустимим настрілом за зниженого ресурсу міцності й безперебійності роботи ($K_{CK3} = 0,7$).

Тобто вплив накопиченої похибки за цим способом розрахунку залишкової вартості суттєво спотворює результати оцінки і не відтворює фактичної цінності об'єкта дослідження. Приклад такої практики — судові рішення, за якими прийнята балансова / залишкова вартість однакових зразків стрілецької зброї аналогічної категорійності суттєво різняться (див. табл.).

Варто зауважити, що Методика визначення³⁵ передбачає можливість застосування ціни придбання в минулому військового майна як вартості його заміщення / відтворення. У такому разі залишкова вартість, обчислена за Методикою визначення³⁶, суперечить поняттям залишкової вартості заміщення / відтворення, передбаченим п. 3 Національного стандарту № 1³⁷, за яким витрати на відтворення / заміщення слід визначати на дату оцінки з урахуванням ринкових цін (п. 15). Отже, результати такої оцінки зброї не відповідають вимогам ст. 9 Закону про оцінку майна³⁸. Аналіз інформації, розміщеної в Єдиному державному реєстрі судових рішень³⁹, засвідчив, що суди, ухвалюючи рішення, часто не зазначають виду вартості, що була базою оцін-

33 Методика визначення залишкової вартості майна Збройних Сил України та інших військових формувань : затв. постанов. КМУ від 29.05.1998 р. № 759 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

34 Дивнич А. В., Статівка Д. І. Узгодження впливу параметрів корисності у моделі вартості стрілецької вогнепальної зброї. *Сучасне матеріалознавство та товарознавство: теорія, практика, освіта* : мат-ли VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Полтава, 12—13.03.2020). Полтава, 2020. С. 75—78. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/8517/1/Конф_Сучас_матеріалозн_2020.pdf (дата звернення: 16.10.2024).

35 Методика визначення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

36 Там само.

37 Національний стандарт № 1 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

38 Про оцінку майна URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

39 Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 16.10.2024).

ки зброї, або документа (висновок експерта, службова записка тощо), якими підтверджено їхню вартість.

**Приклади застосування судами
залишкової та балансової вартості
зразків стрілецької зброї**

Джерело інформації	Вартість, грн/од.	Найменування об'єкта, к-ть
<i>Приклади застосування залишкової вартості</i>		
Вирок Вознесенського міськрайсуду Миколаївської обл. від 14.03.2012 р. у справі № 1407/1-14/11	87,05	Револьвер Наган кал. 7,62 мм, 5 категорії (139 шт.)
	111,17	Пістолет ТТ кал. 7,62 мм, 5 категорії (137 шт.)
	127,06	Пістолет ТТ кал. 7,62 мм, 4 категорії (75 шт.)
	134,38	Пістолет ПМ кал. 9 мм, 4 категорії (98 шт.)
	179,17	Пістолет ПМ кал. 9 мм, 4 категорії (49 шт.)
	156,77	Пістолет ПМ кал. 9 мм, 4 категорії (102 шт.)
	201,56	Пістолет ПМ кал. 9 мм, 4 категорії (1 шт.)
	880,70	Пістолет Вальтер кал. 7,65 мм, 5 категорії (36 шт.)
	867,37	Пістолет Вальтер кал. 9 мм, 5 категорії (25 шт.)
	945,94	Пістолет Маузер кал. 7,63 мм, 5 категорії (23 шт.)
	293,57	Пістолет Маузер кал. 7,65 мм, 5 категорії (9 шт.)
	708,29	Пістолет Кольт кал. 11,43 мм, 5 категорії (19 шт.)
	1118,35	Пістолет Парабелум кал. 9 мм, 5 категорії (22 шт.)
	1144,71	Пістолет АПС кал. 9 мм, 4 категорії (1 шт.)
	671,90	Пістолет ПСМ кал. 5,45 мм, 4 категорії (3 шт.)
	3979,95	Гвинтівка СВДН кал. 7,62 мм, 5 категорії
	4238,86	Гвинтівка СВДН-2 кал. 7,62 мм, 5 категорії
	3452,59	Гвинтівка СВД кал. 7,62 мм, 4 категорії (3 шт.)
	297,22	Автомат АКМС кал. 7,62 мм, 4 категорії (2 шт.)
	254,76	Автомат АКМС кал. 7,62 мм, 4 категорії (3 шт.)
	457,25	Автомат АКС-74У кал. 5,45 мм, 4 категорії (4 шт.)
	1540,27	Кулемет МГ-42 кал. 7,92 мм, 2 категорії
Вирок Апостолівського райсуду Дніпропетровської обл. від 26.05.2022 р. у справі № 171/606/22	6260,84	Автомат АКС-74
<i>Приклад застосування балансової вартості</i>		
Ухвала слідчого судді Заводського райсуду м. Миколаєва від 10.06.2022 р. у справі № 487/1723/22	216,00	Пістолет ПМ із 2 магазинами

У рішеннях (див. табл.), у яких зазначено залишкову й балансову вартість зброї за фактами розкрадань, утрат військового майна, не взято до уваги п. 2 Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, згідно з яким «розмір збитків <...> визначається шляхом проведення незалежної оцінки»⁴⁰, тобто з урахуванням положень абз. 5 ст. 9 Закону про оцінку майна⁴¹ та шляхом визначення саме *ринкової* вартості майна.

Отже, наявна практика визначення залишкової вартості на підставі облікових даних не відповідає вимогам чинного законодавства.

Проблематика застосування ринкової вартості з урахуванням угод на міжнародному ринку

Донедавна в науковому середовищі існувала думка⁴², що засекреченість інформації про угоди унеможливує ринкові (маркетингові) дослідження щодо продукції оборонного призначення в Україні. Стверджувалося, що такий аналіз можна здійснити лише на зовнішніх ринках.

Угоди, здійснені на міжнародному ринку, слід об'єднати в такі, що укладені із суб'єктами-резидентами України, і такі, що здійснені без їхньої участі.

У цьому аспекті слід одразу наголосити на непридатності застосування

договорів, укладених без участі резидентів і поза юрисдикцією України. Зафіксовані в них істотні умови (зокрема, ціна) сформовані під впливом чинників, відмінних від економічних та правових чинників України.

З іншого боку, навіть у міжнародних угодах, учасниками яких є резиденти України, застосовують ціни й умови світового ринку (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про ціни і ціноутворення»⁴³). Тобто аналогічну внутрішню невідповідність цін, зазначених у зовнішньоекономічних контрактах, порівняно з економіко-правовим середовищем України, досі не усунуто.

Окрім того, змістовна інформаційна неузгодженість угод, укладених на міжнародному ринку, нині супроводжується цілковитим згасанням зовнішньоекономічної активності у сфері експорту озброєнь.

Так, пік експорту щодо всіх найменувань бойової вогнепальної стрілецької зброї спостерігався впродовж 2010–2012 рр. Із початком російсько-української війни 2014 р. кількість проданих одиниць зброї на зовнішньому ринку значно зменшилася. Після повномасштабного вторгнення росії в Україну, за винятком 18 проданих у 2022 р. одиниць за категорією «револьвери та пістолети», експорт припинено (див. рис. 2). Тож сформувати вибірку цінових значень за угодами на міжнародному ринку нині неможливо.

40 Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей : затв. постанов. КМУ від 22.01.1996 р. № 116 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-96-п#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

41 Про оцінку майна ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

42 Іванова І. М. Особливості формування вартості продукції оборонного призначення. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2. С. 82–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_2_11 (дата звернення: 16.10.2024).

43 Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

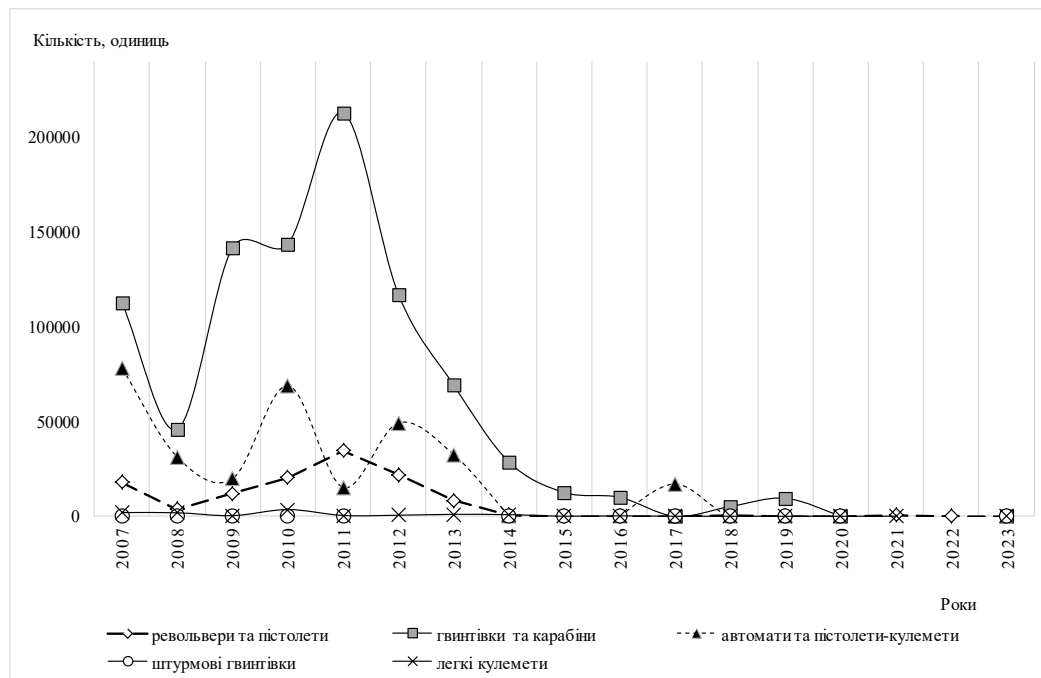

Рис. 2. Експорт вогнепальної бойової стрілецької зброї Україною (2007–2023) ⁴⁴

Окремим експертним завданням залишається питання зіставлення озброєння, що є предметом міжнародних угод, із об'єктом оцінки, наданим на експертизу. Визнання цих товарів подібним майном потребує точних відомостей про матеріали й технологію виробництва.

Окрім ступеня корисності, визнання вартісних параметрів зразків озброєння за критерієм подібності також ускладнене. Судовим експертам слід мати на увазі, що ціна на зразки озброєння, пропоновані на міжнародному ринку, часто формується під впливом:

- міркувань про політичну доцільність, оскільки «учасниками міжнародного ринку озброєнь фактично виступають не окремі суб'єкти господарювання, а держави чи навіть блоки держав» ⁴⁵. Така доцільність зумовлена станом міжнародних економічних відносин між контрагентами. Поміж конструктивістських, ліберальних і реалістичних теорій міжнародних відносин кількісне підтвердження мають саме аргументи на користь конструктивізму, що ґрунтуються на судженнях про

⁴⁴ Побудовано авторами за даними Державної служби експортного контролю України: див. Обсяги міжнародних передач озброєнь 2007–2023 / Держслужба експортного контролю України : офіц. сайт. URL: <https://www.dsecu.gov.ua/ua/obsiagy-peredach-ozbroyen> (дата звернення: 16.10.2024).

⁴⁵ Dunne J. P., Sköns E. The Military Industrial Complex. *Working Papers*. 2009. No. 907. 17 p. URL: <http://carecon.org.uk/DPs/0907.pdf> (дата звернення: 16.10.2024).

спільну ідентичність, переко-
нанні про стійкий зв'язок між
безпековою та економічною
співпрацями, і лише в окре-
мих випадках підтверджують-
ся гіпотези про угоди на заса-
дах прагматизму (реалізму) або
принципах вільного ринку (лібе-
ралізму)⁴⁶;

- субсидування виробництва⁴⁷
для покращення цінової конку-
рентоспроможності на ринку
(іноді — для демпінгування).
Оскільки бенефіціарами переда-
вання озброєнь є держави, а не
окремі суб'єкти господарюван-
ня, правила Світової організації
торгівлі на такі угоди не поши-
рюються;
- протекціоністських заходів на-
ціональних регуляторів, які
шляхом запровадження захис-
них митних бар'єрів, процедур
ліцензування імпорту тощо на-
магаються надати додаткових
економічних стимулів власним
виробникам⁴⁸;
- тиску на кон'юнктуру світового
ринку озброєнь так званого сі-
рого (без офіційного оголошен-
ня постачань) і чорного (неле-

гального) експорту за одночасно
провальних заходів протидії
незаконному розповсюдженню
зброї⁴⁹;

- дії санкцій на міжнародне пе-
редавання озброєнь окремим
державам. Сьогодні не розроб-
лено алгоритму виявлення для
подальшого коригування суми
надбавки до ринкової вартості
за «нетипової» мотивації держа-
ви-покупця. Так, неодноразово
оприлюднено факти існування
схем для порушення міжнарод-
ного ембарго на постачання зброї
або її компонентів (наприклад,
щодо постачання зброї росії⁵⁰).
Оскільки міжнародні економіч-
ні санкції руйнують торговельні
відносини не лише між ініціато-
ром і цільовою країною, а й між
значною кількістю третіх сторін,
часто спостерігається так званий
санкційний опортунізм⁵¹. У та-
ких умовах за зростання ризиків
викриття виникає «особлива за-
цікавленість покупця», за раху-
нок якої ринкова вартість збіль-
шується, трансформуючись у так
звану спеціальну вартість. Тож
урахування таких угод в аналізі

46 Willardson S. L., Johnson R. A. Arms transfers and international relations theory: Situating military aircraft sales in the broader IR context. *Conflict Management and Peace Science*. 2022. Vol. 39. Is. 2. Pp. 191—213. DOI: [10.1177/0738894221992034](https://doi.org/10.1177/0738894221992034) (дата звернення: 16.10.2024).

47 García Alonso M. C. Price competition in a model of arms trade. *Defence and Peace Economics*. 1999. Vol. 10 (3). Pp. 273—303. DOI: [10.1080/10430719908404927](https://doi.org/10.1080/10430719908404927) (дата звернення: 16.10.2024).

48 Anicetti J. Paying the buyer: from one off defense offsets to strategic alliances. Florence : EUJ, 2022. URL: <https://hdl.handle.net/1814/73767> (дата звернення: 16.10.2024).

49 Wisotzki S. Efforts to curb the proliferation of small arms and light weapons: from persistent crisis to norm failure? *Z Friedens und Konfliktforsch.* 2021. Vol. 10. Pp. 247—271. DOI: [10.1007/s42597-022-00073-9](https://doi.org/10.1007/s42597-022-00073-9) (дата звернення: 16.10.2024).

50 Денков Д., Мірошніченко Б. Діряве ембарго. Як Росія обходить санкції на імпорт зброї / Українська правда. 22.04.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/22/686100/> (дата звернення: 16.10.2024).

51 Preble K. A. Economic Sanctions and Opportunism : Abstract of Ph. D. Thesis. Albany, 2021. 24 p. URL: <https://www.proquest.com/openview/c973f76928e66c4a06bfd7d757567898/1?pq-orig-site=gscholar&cbl=18750&diss=y> (дата звернення: 16.10.2024).

ринку є методично хибним і призводить до зміщення оцінки.

Правочини на передавання озброєння дедалі частіше передбачають предмет договору комплексного характеру, за яким дослідники доволі проблематично виокремити із ціни договору вартість власне зброї. Відповідно до загальносвітової тенденції, зовнішньоекономічні контракти щодо озброєнь укладають у формі офсетних угод із додаванням до предмета договору умови про передавання технологій⁵² і створення на території країни-імпортерки власних виробничих потужностей⁵³. Логіка вибору між закупівлею готових зразків озброєння та укладанням офсетної угоди полягає в альтернативі отримання вигоди відповідно у короткостроковій і довгостроковій перспективах⁵⁴.

Зрозуміло, що такі офсетні угоди не відповідають критерію подібності й не можуть ураховуватися під час проведення товарознавчої експертизи. Утім, в умовах апріорної обмеженості доступу до змісту угод або можливого засекречення їх частини щодо експорту технологій (за оприлюднення відомостей лише про ціну й обсяг постачання товару) не виключено зміщення оцінки зразків озброєнь і, відповідно, імовірність експертної помилки.

Загалом урахування інформації за угодами на міжнародному ринку має певні особливості, оскільки ціна на зброю формується не під впливом суто економічних чинників. Специфіка зброї як товарної групи полягає передусім

у тому, що від її придбання не передбачено отримання доходу. Власне, стимулами здійснення витрат на озброєння є посилення суспільно-політичних ризиків, що супроводжується значним впливом зовнішніх ефектів (екстерналій). Саме тому вартість зброї за міжнародного її передавання завжди міститиме неринкову компоненту.

Натомість локалізація інформації в обсязі угод на внутрішньому ринку дає змогу проводити дослідження на підставі цін, сформованих у національному економічному середовищі й у межах юрисдикції України.

Узагальнення можливих сценаріїв визначення вартості стрілецької бойової вогнепальної зброї подано на рис. 3.

Висновки

У сучасних умовах інформаційної недостатності та правової невизначеності функціонування ринку зброї в Україні рекомендованим експертним завданням з оцінювання зброї є визначення залишкової вартості та ринкової вартості з урахуванням угод на міжнародному ринку.

Водночас результати товарознавчої експертизи озброєння під час розв'язання цих питань можуть мати зміщені оцінки. Визначення залишкової вартості за даними бухгалтерського обліку установ (організацій), на балансі яких перебуває відповідне майно, методологічно не обґрунтовано, оскільки вихідні дані для розрахунку — значення первісної

52 Anicetti J. Defence offsets and the global arms trade: explaining cross-national variations. *European University Institute*. 2024. DOI: 10.2870/30303 (дата звернення: 16.10.2024).

53 Чепков І. Б., Зубарев В. В., Свергунов О. О. Глобальні тенденції розвитку офсетної політики при експорті / імпорті озброєнь. *Озброєння та військова техніка*. 2016. № 3. С. 3—7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2016_3_2 (дата звернення: 16.10.2024).

54 Palavenis D. Offset versus off-the-shelf in arms procurement: the Boxer infantry fighting vehicle in Lithuania as a case study. *Journal of Baltic Studies*. 2021. Vol. 52. Is. 4. Pp. 565—584. DOI: 10.1080/01629778.2021.1969421 (дата звернення: 16.10.2024).

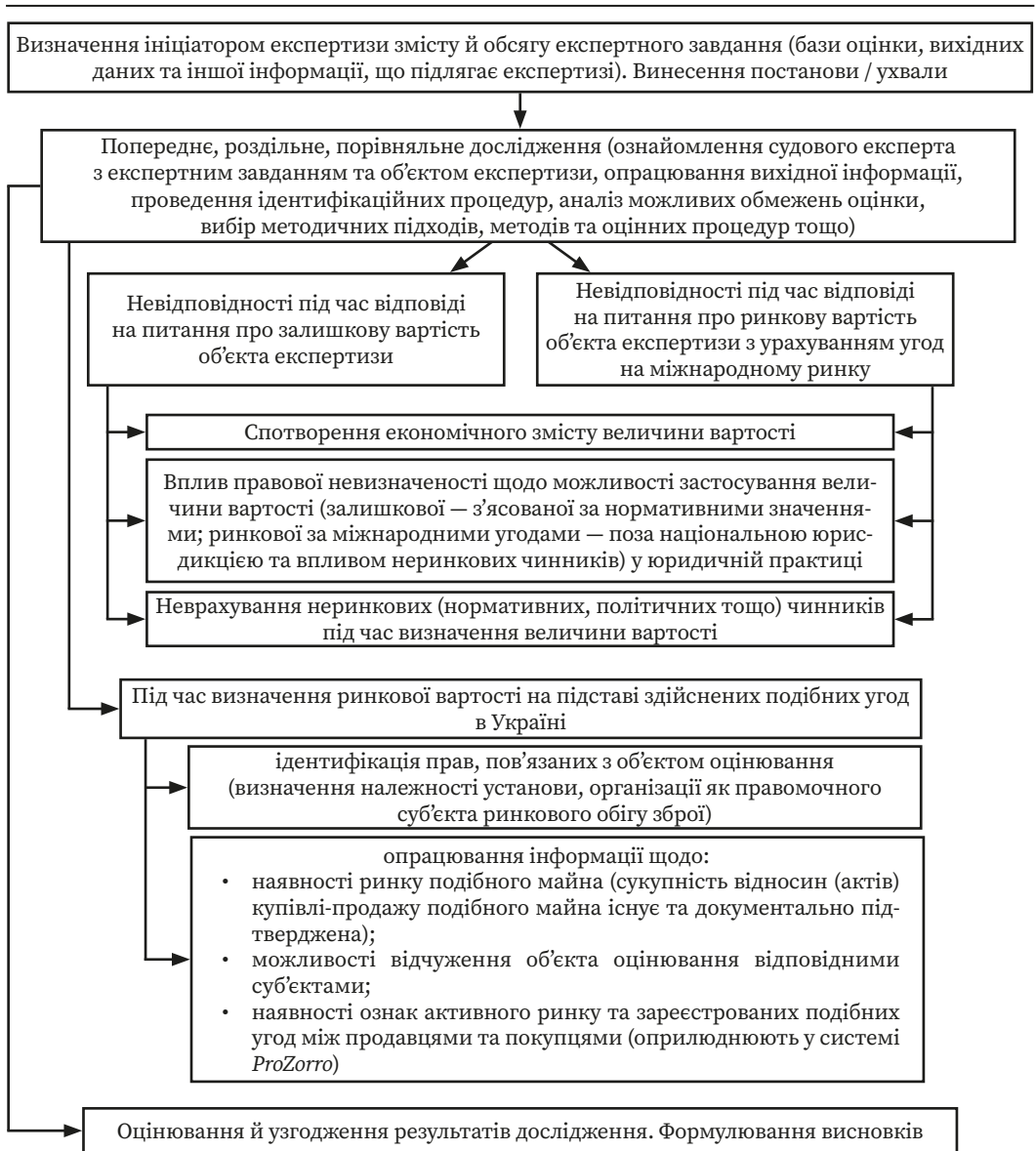

Рис. 3. Алгоритм подолання наявних невідповідностей щодо визначення вартості зброї (з урахуванням вимог п. 50 і 51 Національного стандарту № 1⁵⁵ і розд. IV Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України⁵⁶)

55 Національний стандарт № 1 ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

56 Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказ. МВС України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 16.10.2024).

вартості й величини зносу — не відображають фактичної цінності об'єкта оцінювання.

Оцінка ринкової вартості стрілецької зброї з урахуванням угод на міжнародному ринку може містити неринковий компоненту, зумовлену політичними або протекціоністськими заходами. Застосування даних такого ринку не відображає впливу вартісноутворювальних економіко-правових чинників в Україні та суттєво обмежує аналітичну базу й можливість експертизи.

Проблема аналізу інформації угод на міжнародному ринку зникає за умови дослідження вибірки цінових значень на наявному внутрішньому ринку в Україні. Останній характеризується як ринок із недосконалою конкуренцією, структура якого відповідає ринкам зброї розвинених країн. Відповідну вихідну цінову інформацію в розрізі угод за завершеними закупівлями відображено на ресурсі ProZorro.

Із метою приведення результатів оцінювання стрілецької зброї у відповідність до обов'язкових для застосування національних стандартів ми рекомендуємо ставити експертів запитання щодо ринкової вартості об'єкта на підставі подібних угод, здійснених саме в Україні.

Prospects for Determining the Market Value of Combat Small Arms Based on the Data of Purchase and Sale Agreements in Ukraine

Anatolii Dyvnych, Olha Dyvnych

Development and resolution of an expert task in the course of a forensic commodity examination of military property, equipment, and weapons should be aligned with the requirements for property valuation in Ukraine. The Article's Purpose is to determine the cost of weapons (which is always complicated by the

lack of information and legal uncertainty of the market functioning) by analyzing agreements concluded as a result of the procedures for completed public procurement of pistols (general scientific and special methods are employed for this purpose). It has been proven that there is a market for combat small arms in Ukraine. The market participants have been identified and the mixed structure of imperfect competition has been outlined. The similarity of the small arms market in Ukraine to similar arms markets in developed countries has been traced. Having studied the procedure for calculating the residual value of weapons based on the accounting data of institutions and organizations, the author reveals the inconsistency of such valuation procedures with the methodological guidelines established by the legislation. Utilizing research tools for international economic analysis, the article pinpoints the origin of the non-market component in the cost of weapons under agreements concluded in the international market, which includes political and protectionist factors and fails to reflect the ratio of supply and demand for the object of valuation in Ukraine. It is recommended that the market value of weapons in Ukraine be determined according to information from completed agreements. To obtain initial price information on completed small arms purchases, it is suggested to use open information from ProZorro.

Keywords: small arms; forensic commodity examination; weapon valuation; residential value; market value; international market.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Adams, W., Adams, W. J. (1972). The Military-Industrial Complex: A Market Structure Analysis. *The American Economic Review*. Vol. 62. № 1/2. URL: <http://www.jstor.org/stable/1821553>.
- Anicetti, J. (2022). *Paying the buyer: from one off defense offsets to strategic alliances*. Florence : EUI. URL: <https://hdl.handle.net/1814/73767>.
- Anicetti, J. (2024). Defence offsets and the global arms trade: explaining cross-national variations. *European University Institute*. DOI: [10.2870/30303](https://doi.org/10.2870/30303).
- Bilokur, M. O. (2020). Funktsionalne vido-brazhennia znachen vah v shtuchnii neironnii merezhi vyznachenikh vlastyvostei pry otsiniuvanni alternatyvnykh zrazkiv ozbroiennia [Functional Display of Weight Values in the Artificial Neural Network of Determined Properties in the Evaluation of Alternative Arms Samples]. *Ozbroiennia ta viiskova tekhnika*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2020_2_4 [in Ukrainian].
- Bondar, V. M. (2016). Vyznachennia vartosti maina i tekhniky viiskovoho pryznachennia ta ozbroiennia [Determining the Cost of Property and Engineering of Military Purpose and Armament]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. 2016. Vyp. 61. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/2016.pdf> [in Ukrainian].
- Borokhvostov, V. K., Riabets, O. M., Sushak, M. B. (2016). Pytannia formuvannia tsyny na produktsiiu viiskovoho pryznachennia, shcho zakupovuietsia za importom [Issues of Price Formation for Military Products Purchased Through Import]. *Ozbroiennia ta viiskova tekhnika*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2016_3_3 [in Ukrainian].
- Chepkov, I. B., Zubariiev, V. V., Sverhunov, O. O. (2016). Hlobalni tendentsii rozvytku ofsetnoi polityky pry eksporti / importi ozbroien [Global trends of offset policy development for export / import of weapons]. *Ozbroiennia ta viiskova tekhnika*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2016_3_2 [in Ukrainian].
- Chupryna, V. M., Cherednikov, O. M., Fedenko, V. M. (2023). Zastosuvannia metodiv dekompozitsii pry vyprobuvanniakh skladnoi viiskovoi tekhniki [Application of Decomposition Methods in Tests of Complex Military Equipment]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho naukovo-doslidnoho instytutu vyprobuvan i sertyfikatsii ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki*. T. 16. № 2. DOI: [10.37701/dndivsovt.16.2023.14](https://doi.org/10.37701/dndivsovt.16.2023.14) [in Ukrainian].
- Dienkov, D., Miroshnichenko, B. (2022). *Diriave embarho. Yak Rosiia obkhydyt sanktsii na import zbroi* [The Leaky Embargo: How Russia Circumvents Sanctions on Arms Imports] / *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/22/686100/> [in Ukrainian].
- Divnich, A. V., Stativka, D. I., Divnich, O. D. (2020). Problemnye aspekty ekspertnoy otsenki snyatogo s proizvodstva boevogo strelkovogo oruzhiya. *Armianskij zhurnal sudebnoy ekspertizy i kriminalistiki* [The Problematic Aspects of Expert Assessment of Discontinued Military Small Arms]. № 4. URL: http://journal.nbe.am/wp-content/uploads/2020/12/Amsagir_042_2020_for-web.pdf [in Russian].
- Dunne, J. P., Sköns, E. (2009). The Military Industrial Complex. *Working Papers*. No. 907. URL: <http://carecon.org.uk/DPs/0907.pdf>.
- Dyvnych, A. V., Stativka, D. I. (2020). Uzghodzhennia vplyvu parametriv korysnosti u modeli vartosti striletskoi vohnepalnoi zbroi [Assessing the Impact of Utility Parameters on the Cost Model of Small Arms]. *Suchasne materialoznavstvo ta tovaroznavstvo: teoriia, praktyka, osvita : mat-ly VII Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (Poltava, 12–13.03.2020)*. Poltava. URL: <http://surl.li/pbu-teo> [in Ukrainian].
- García Alonso, M. C. (1999). Price competition in a model of arms trade. *Defence*

- and Peace Economics. Vol. 10 (3). DOI: 10.1080/10430719908404927.
- Hultiaiev, A. A., Sirenko, V. Ye., Cherneha, M. A. (2017). Problemy tsinoutvorennia na produktsiiu viiskovoho pryznachennia ta mozhylyvi pidkhody do yikhnoho rozv'iazannia [Issues of Pricing for Military Products and Possible Approaches to Their Resolution]. *Ozbroiennia ta viiskova tekhnika*. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2017_4_3 [in Ukrainian].
- Ivanova, I. M. (2016). Osoblyvosti formuvannia vartosti produktsii oboronnoho pryznachennia [Features of Value Formation of the Defense Product]. *Stratehichni priorityty*. № 2. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/161/153> [in Ukrainian].
- Lanetskyi, B. M., Luk'ianchuk, V. V., Nikolaiev, I. M., Zubariev, O. V. (2021). Metodychnyi pidkhid do otsiniuvannia vartosti zenitnoho raketnoho kompleksu na riznykh stadiakh zhyttievoho tsyклу [Methodological Approach to Estimating the Cost of Anti-Aircraft Rocket Complex at Different Stages of the Life Cycle]. *Ozbroiennia ta viiskova tekhnika*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2021_3_3 [in Ukrainian].
- Lezhenin, S. I., Steshenko, P. M. (2016). Metodychni osoblyvosti otsiniuvannia finansovykh vytrat u systemi vyboru alternatyvnykh zrazkiv bezpilotnykh aviatsiinykh kompleksiv viiskovoho pryznachennia [Methodological Features for Assessing Financial Costs in the Selection of Alternative Models of Unmanned Aircraft Systems for Military Purposes]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho naukovo-doslidnoho instytutu aviatsii*. Vyp. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdndia_2016_12_18 [in Ukrainian].
- Litoshko, V. V. (2022). Pravove rehuliuвання obihu vohnepalnoi zbroi v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Legal Regulation of Firearms Trafficking in Ukraine: Issues and Prospects]. *Nove ukrainske pravo. Spetsvy-pusk*. T. 2. DOI: 10.51989/NUL.2022.6.2.5 [in Ukrainian].
- Modul analityky bi.prozorro.org. 12.1. Etap zakupivel (vsi roky) [Analytics Module bi.prozorro.org. 12.1. Purchasing stage (all year)]. (2024) / ProZorro. URL: <https://bi.prozorro.org/sense/app/2595af2b-985f-4771-aa36-2133e1f89df0/overview> [in Ukrainian].
- Naumenko, M. (2021). Udoskonalena matematychna model vartosti bahatotsilovykh taktychnykh vynyshchuvachiv [Advanced Mathematical Cost Model of Multi-Role Tactical Fighters]. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika*. № 1 (65). DOI: 10.30748/soivt.2021.65.14 [in Ukrainian].
- Nor, P. I., Borokhvostov, I. V. (2016). Metodyka kompleksnoi porivnialnoi otsinky zrazkiv ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki [Methodology for a Multidisciplinary Comparative Assessment of Weapons and Military Technology Samples]. *Ozbroiennia ta viiskova tekhnika*. № 3 (11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2016_3_4 [in Ukrainian].
- Obsiaky mizhnarodnykh peredach ozbroien 2007–2023 (2024) [Volumes of International Arms Transfers 2007–2023] / Derzhsluzhba eksportnoho kontroliu Ukrainy : ofits. sait. URL: <https://www.dsecu.gov.ua/ua/obsiaky-peredach-ozbroien> [in Ukrainian].
- Palavenis, D. (2021). Offset versus off-the-shelf in arms procurement: the Boxer infantry fighting vehicle in Lithuania as a case study. *Journal of Baltic Studies*. Vol. 52. Is. 4. DOI: 10.1080/01629778.2021.1969421.
- Pavlenko, A. H. (2019). Pidkhid do obgruntu-vannia vyboru metodu porivnialnoho analizu dla otsinky tekhnichnoho rivnia skladnykh tekhnichnykh system viiskovoho pryznachennia [Approach to Justifying the Choice of Comparative Analysis Method for Assessing the Technical Level of Complex Military-Purpose Technical Systems]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho naukovo-doslidnoho instytutu vyprobuvan i sertyfikatsii ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki*. T. 1. № 1. URL: <https://dndivsovt.com/index.php/journal/article/view/202> [in Ukrainian].
- Preble, K. A. (2021). *Economic Sanctions and Opportunism* : Abstract of Ph. D. Thesis. Albany. URL: <https://www.proquest.com/openview/c973f76928e66c4a06bfd-7d757567898/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>.
- Romanchuk, Ya. P., Sokil, B. I., Baranov, A. V. (2021). Vykorystannia metodu analizu iierarkhii dla otsiniuvannia tekhnichnoho rivnia

- viiskovykh avtokraniv [Using the Method of Hierarchies Analysis for Evaluation of Military Automobile Cranes Technical Level]. *Ozbroiennia ta viiskova tekhnika*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovt_2021_2_6 [in Ukrainian].
- Smith, R. P. (2022). *Defence Acquisition and Procurement: How (Not) to Buy Weapons*. Cambridge University Press. DOI: [10.1017/9781009189644](https://doi.org/10.1017/9781009189644).
- Sokolov, O. S. (2019). Perspektyvy reformuvannia ukrainskoho zakonodavstva u sferi obihu zbroi z urakhuvanniam polozhen yevropeiskykh pravovykh aktiv [Prospects for Reforming Ukrainian Legislation in the Field of Arms Trafficking Taking Into Account the Provisions of European Legal Acts]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. 2019. Vyp. 4 (88). DOI: [10.33766/2524-0323.88.147-157](https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.147-157) [in Ukrainian].
- Tkach, I., Syniavskyi, V., Yakovchuk, E., Rudy, M., Korchytsky, V., Sergienko, R. (2021). Analysis of international experience in organizing the system of armaments and military equipment public procurement. *Social Development and Security*. Vol. 11. No. 2. DOI: [10.33445/sds.2021.11.2.16](https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.2.16).
- Willardson, S. L., Johnson, R. A. (2022). Arms transfers and international relations theory: Situating military aircraft sales in the broader IR context. *Conflict Management and Peace Science*. Vol. 39. Is. 2. DOI: [10.1177/0738894221992034](https://doi.org/10.1177/0738894221992034).
- Wisotzki, S. (2021). Efforts to curb the proliferation of small arms and light weapons: from persistent crisis to norm failure? *Zeitschrift für Friedens – und Konfliktforschung*. Vol. 10. DOI: [10.1007/s42597-022-00073-9](https://doi.org/10.1007/s42597-022-00073-9).
- Дивнич, А., Дивнич, О. (2024). Перспективи визначення ринкової вартості бойової стрілецької вогнепальної зброї за даними угод купівлі-продажу в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 119–138. DOI: [10.32353/khrife.4.2024.08](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.08).

Правові засади здійснення правосуддя: імплементация в українське законодавство досвіду Європейського Союзу

Дар'я Барбаш *

* Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7814-9620>, e-mail: dariabarbash@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.09 УДК 005.336.4(4-41):343(477)

Надійшло 23.08.2024 / Рецензовано 10.09.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /

Доступно онлайн 30.12.2024

Мета статті — проаналізувати правові засади здійснення правосуддя в Європейському Союзі крізь призму закріплених у різних нормативно-правових актах принципів правосуддя (і їх фактичної реалізації, відображеної у практиці Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини) як складової загальних принципів права, порівняти їх із відповідними нормами чинного українського законодавства. Для досягнення поставленої мети обрано системний підхід із загальнонаукових і спеціальних наукових методів, найуживаніші поміж яких: історико-правовий, формально-юридичний, системно-структурний і порівняльно-правовий. Здійснено системний аналіз чинного законодавства та прецедентного права Європейського Союзу й України з виокремленням принципів здійснення правосуддя та актуальних правових позицій судів щодо їх застосування і захисту. Наголошено на тісній кореляції між окремими принципами правосуддя всередині їх системи й запропоновано розглядати принципи правосуддя комплексно, за найбільш пов'язаними групами. Сформульовано висновок, що чинне українське законодавство містить уніфіковану систему основних засад (принципів) правосуддя, яка відповідає європейським стандартам, а національна судова практика щодо забезпечення їх дотримання формується з урахуванням європейського прецедентного права.

Ключові слова: принципи правосуддя; принципи права; Європейський Союз; судовий розгляд; прецедентне право; джерела Європейського права.

Постановка наукової проблеми

Розмірковуючи над правовими засадами здійснення правосуддя, ми звертаємося насамперед до принципів його здійснення, що своєю чергою тісно пов'язано із загальними принципами права.

Наприклад, В. Комаров зі співавторами розрізняють організаційно-функціональні принципи та функціональні. Так, до організаційно-функціональних принципів належать принципи здійснення правосуддя тільки судом на засадах рівності громадян перед законом, незалежності суддів і підпорядкування їх тільки законові, одноособового та колегіального розгляду цивільних справ, державної мови судочинства, гласності, а до групи функціональних — принципи законності, диспозитивності, змагальності, публічності й судового керівництва, процесуальної рівноправності сторін, триінстанційності та забезпечення апеляційного й касаційного оскарження рішення суду, усності, безпосередності, обов'язковості рішень суду¹.

Варто зауважити, що сучасна юридична література містить безліч класифікацій принципів права як на рівні окремої держави, так і в контексті міжнародного права. О. Снігерьев і Н. Філіпенко, розкриваючи це поняття, вважають, що «основними принципами координування є: законність; рівність

суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблемних питань щодо протидії злочинності та корупції, розроблянні пропозицій щодо заходів, спрямованих на їх подолання; самостійність кожного суб'єкта під час реалізації узгоджених рішень; відповідальність керівників органів у межах їхньої компетенції за якісне та своєчасне виконання узгоджених заходів; гласність щодо проведення координаційних заходів, оприлюднення результатів проведеної роботи у засобах масової інформації в межах, які не суперечать вимогам законодавства про захист прав, свобод людини і громадянина, державної та іншої таємниці»².

На думку В. Бараняка, до принципів взаємодії слідчого з експертом (у контексті принципів організаційного забезпечення правоохоронної та правозастосовної діяльності) належать:

- «• принцип законності. Тобто взаємодія слідчого з експертом повинна будуватися на чіткій правовій регламентації та проводитися відповідно до компетенції кожного з них;
- принцип цілеспрямованості. Цілями взаємодії можуть бути як успішне провадження окремої слідчої дії (наприклад, проведення допиту у присутності і за участю експерта), так і отримання інформації (наприклад, у вигляді нових матеріалів, необхідних для надання

1 Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін. Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Харків, 2011. С. 124. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0033905.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).

2 Снігерьев О. П., Філіпенко Н. Є. Окремі питання взаємодії та координування роботи судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 201—202. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.13 (дата звернення: 20.08.2024).

висновку), а у кінцевому результаті — розслідування кримінального злочину;

- принцип рольової диференціації;
- принцип узгодженості»³.

Погоджуємось із запропонованою А. Колодієм класифікацією, за якою принцип правосуддя — складова правоохоронних принципів, як і принцип юридичної відповідальності⁴.

Уважаємо цілком доречним, що належність принципів правосуддя до ланки правоохоронних відображає їхню правову природу та головне завдання — захист порушеного права й охорнюваного законом інтересу особи, яка звернулася до суду за таким захистом. У контексті системи правосуддя Європейського Союзу (далі — ЄС) її принципи сприяють уніфікації правових норм його держав-учасниць, забезпечуючи однакове їх тлумачення та заповнення прогалин у законодавстві.

Отже, дослідження принципів здійснення правосуддя в ЄС, їх кореляції одного з одним і причиново-наслідкового зв'язку в разі порушення сприятиме створенню єдиної стійкої системи та розкриттю правової природи таких засад, що прискорить інтегрування європейських стандартів у національну судову систему й підвищить ефективність їх застосування під час здійснення правосуддя.

Мета статті

Проаналізувати правові засади здійснення правосуддя в ЄС, закріплені в чин-

них нормативно-правових актах ЄС, і особливості їх фактичної реалізації, відображені у практиці Суду Європейського Союзу (далі — СЄС) та Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), із метою формування їх системи, визначити факт кореляції між ними й відповідності українського законодавства цим європейським стандартам.

Методи дослідження

Зважаючи на особливості поставленої мети, обрано системний підхід, застосовано загальнонаукові та спеціальні наукові методи дослідження: *історико-правовий* (сприяв ретроспективному аналізу формування класифікації принципів правосуддя); *системно-структурний* (застосовано для системного розгляду принципів правосуддя як складової загальних принципів права); *формально-юридичний* (став підґрунтям для розкриття певних юридичних понять); *порівняльно-правовий* (допоміг порівняти зміст і реалізацію окремих принципів правосуддя з метою визначення факту кореляції між ними).

Застосування названих методів сприяло обґрунтованості й лаконічності наукових висновків і пропозицій цього дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Правові засади здійснення правосуддя в ЄС аналізували вітчизняні (зокрема,

3 Бараняк В. М. Нормативно-правове регулювання, організація і тактика взаємодії слідчого з експертом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2015. № 813. С. 218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_34 (дата звернення: 20.08.2024).

4 Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 42—46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63807> (дата звернення: 20.08.2024).

В. Бринцев ⁵, В. Комаров ⁶, І. Назаров ⁷, В. Опришко зі співавторами ⁸, О. Саленко ⁹, Н. Філіпенко) та іноземні науковці (J. A. Gutiérrez-Fons ¹⁰, L. Pech ¹¹, T. Tridimas ¹² та ін.). Водночас, урахуовуючи численні нормативні джерела та відсутність єдиної класифікації, дослідження засад здійснення правосуддя в ЄС актуальне до сьогодні у плані підвищення ефективності їх застосування з метою досягнення цілей судової системи.

Викладення основного матеріалу дослідження

Слід зазначити, що засади здійснення правосуддя в ЄС є складовою багатьох нормативно-правових актів, поміж яких досі відсутній єдиний, універсальний, із вичерпним переліком уніфікованих норм. У зв'язку із цим авторка цієї наукової розвідки для проведення аналізу застосувала наведену далі диференціацію закріплення принципів правосуддя в системі джерел законодавства ЄС:

- первинне законодавство (договори ЄС): Договір про заснування Євро-

пейської спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства; Римський договір, 1957), Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір, 1992; далі — *Договір про ЄС*), Амстердамський договір про внесення змін до Договору про ЄС, до договорів про заснування Європейської спільноти (Амстердамський договір, 1997), Ніццький договір про внесення змін до Договору про ЄС, до договорів про заснування Європейської спільноти (Ніццький договір, 2001), Лісабонський договір про внесення змін до Договору про ЄС, до договорів про заснування Європейської спільноти (Лісабонський договір, 2007), Хартія основних прав Європейського Союзу (2000; далі — *Хартія*) та ін.;

- вторинне законодавство ЄС: регламенти, директиви, рішення;
- міжнародні договори: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська

- 5 Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків, 2010. 464 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2011/Brincev_2010.pdf (дата звернення: 20.08.2024).
- 6 Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін. Зазнач. твір. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0033905.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).
- 7 Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія. Харків, 2011. 432 с.
- 8 Опришко В. Ф., Омельченко А. В., Фастовець А. Ф. Право Європейського Союзу. Загальна частина. Київ, 2002. 460 с.
- 9 Саленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері судустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. 2014. № 3. С. 263—269. URL: <http://surl.li/vfdwtm> (дата звернення: 20.08.2024).
- 10 Gutiérrez-Fons J. A., Lenaerts K. The constitutional allocation of powers and general principles of EU law. *Common Market Law Review*. 2010. Vol. 47. Is. 6. Pp. 1629—1669. DOI: [10.54648/cola2010069](https://doi.org/10.54648/cola2010069) (дата звернення: 20.08.2024).
- 11 Pech L. The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2022. Vol. 14. Pp. 107—138. DOI: [10.1007/s40803-022-00176-8](https://doi.org/10.1007/s40803-022-00176-8) (дата звернення: 20.08.2024).
- 12 Tridimas T. Fundamental Rights, General Principles of EU Law, and the Charter. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2014. Vol. 16. Pp. 361—392. DOI: [10.1017/S1528887000002676](https://doi.org/10.1017/S1528887000002676) (дата звернення: 20.08.2024).

конвенція з прав людини; далі — Конвенція) та ін.;

- *прецедентне право*: судова практика ЄС.

Системний аналіз зазначених вище джерел права дав змогу виокремити такі основні принципи здійснення правосуддя в ЄС: верховенство права, законність, справедливість судового розгляду, незалежність і неупередженість суддів, принцип доступу до правосуддя, ефективний судовий захист, рівність перед законом, недискримінація, прозорість судового процесу і субсидіарність. Наведений перелік не є вичерпним: не зазначені у ньому принципи стануть об'єктом дослідження у подальших наукових працях.

Принципи тісно пов'язані між собою, що впливає зі структури нормативно-правових актів, у яких ці принципи закріплено, а саме: непоодинокий синтез кількох принципів в одній статті; результати аналізування викладено з відповідним поєднанням взаємопов'язаних принципів у тій частині, де цього потребує змістове навантаження матеріалу.

Верховенство права та законність

Звертаючись до принципу верховенства права, слід зазначити, що він насамперед закріплений у Преамбулі Хартії (відпо-

відно до якої ЄС ґрунтується на принципах демократії та верховенства права)¹³.

Щодо Договору про ЄС, то він містить одночасно два посилання на верховенство права: як на підґрунтя діяльності ЄС (ст. 2 розд. I) і принцип діяльності ЄС на міжнародній арені (ч. 1 ст. 21 розд. V)¹⁴.

Преамбула Конвенції закріплює принципи свободи та верховенства права як спільну спадщину європейських держав на рівні з політичними традиціями й ідеалами¹⁵.

Варто зауважити, що Хартія не містить прямого посилання на принцип законності, водночас закріплює принцип рівності перед законом, що, на наше переконання, є підґрунтям принципу законності (ст. 20 розд. III)¹⁶.

Звертаючись до прецедентного права в контексті закріплення верховенства права, слід навести позицію СЄС у справі *Parti écologiste “Les Verts” v European Parliament*: «Європейське економічне співтовариство є співтовариством, заснованим на верховенстві права, оскільки ані його держави-учасниці, ані його інституції не можуть уникнути розгляду питання про те, чи відповідають ужиті ними заходи основному конституційному статуту, договору»¹⁷ [Тут і далі переклад українською мій.— Авт.].

13 Хартія основних прав Європейського Союзу / Євросоюз : офіц. сайт. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

14 Консолідована версія Договору про Європейський Союз : учин. в Маастрихті 07.02.1992 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 20.08.2024).

15 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 р. ; ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР ; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

16 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

17 *Parti écologiste “Les Verts” v European Parliament. Action for annulment — Information campaign for the elections to the European Parliament. Case 294/83. Judgment of the Court of 23 April 1986.* URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0294> (дата звернення: 20.08.2024).

Значущою в досліджуваному аспекті також є справа *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr — und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, у якій компанія *Internationale Handelsgesellschaft* оскаржила рішення німецької влади, яка діяла відповідно до регламенту Європейського економічного співтовариства, щодо імпорту зерна, стверджуючи, що застосовані регламенти порушували її економічні права та принципи, закріплені в Основному законі (Конституції) Німеччини. Суд у своєму рішенні зазначив, що «право, що випливає з договору, який є незалежним джерелом права, не може через свою природу бути скасованим нормами національного права, як би воно не було сформульовано, без втрати свого характеру права співтовариства і без того, щоб правова основа самого співтовариства не була піддана сумнівам»¹⁸, у такий спосіб підтвердивши принцип верховенства права ЄС над національним правом держав-учасниць. Отже, регламенти

й інші акти ЄС мають пріоритет навіть над конституційними нормами держав-учасниць.

У чинному вітчизняному законодавстві принцип верховенства права закріплено у ст. 8 Конституції України¹⁹, ст. 2 та 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі — *Закон про судоустрій*)²⁰, ст. 2 та 10 Цивільного процесуального кодексу України (далі — *ЦПК*)²¹, ст. 2 та 11 Господарського процесуального кодексу України (далі — *ГПК*)²², ст. 2 та 6 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — *КАС*)²³, ст. 7—8 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК*)²⁴.

Принцип законності передбачено ст. 5—6 Закону про судоустрій (згідно з якими правосуддя здійснюють за визначеними законом процедурами, а судді відправляють правосуддя на основі Конституції та законів України), а також ч. 2 ст. 10 ЦПК, ч. 2 ст. 11 ГПК, ч. 1 ст. 7 КАС, ст. 9 КПК²⁵ і ст. 7 Кодексу України

18 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr — und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*. Case № 11—70. Judgment of the Court of 17 December 1970. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A61970CJ0011> (дата звернення: 20.08.2024).

19 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

20 Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

21 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

22 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

23 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

24 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

25 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) ²⁶.

Звертаючись до актуальної національної судової практики, слід навести постанову Верховного Суду України (далі — ВС) від 20.11.2018 р. у справі № 910/4722/16, де застосовано правову позицію ЄСПЛ у справі «Україна-Тюмень» проти України» ²⁷: «Принцип законності вимагає від держави створювати такі судові процедури, які б забезпечували необхідні процесуальні гарантії та дозволяли судовим органам ефективно та справедливо вирішувати майнові спори та забезпечити право особи на “мирне володіння майном”» ²⁸.

Окрім того, ВС у постанові від 23.05.2018 р. у справі № 237/1459/17 сформував правову позицію щодо застосування судами апеляційної інстанції під час вирішення питання про відкриття апеляційного провадження приписів ст. 9 КПК, яка розкриває принцип законності кримінального провадження ²⁹.

Справедливість судового розгляду, незалежність і неупередженість суддів

Вимогу критерію незалежності за формування суддівського корпусу містить

ст. 19 розд. III Договору про ЄС, відповідно до якої «суддів і генеральних адвокатів Суду та суддів Загального суду обирають з-поміж осіб, чия незалежність не піддано сумнівам» ³⁰.

У ст. 47 розд. VI Хартії зазначено, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, попередньо встановленим законом» ³¹.

Подібну норму містить ч. 1 ст. 6 Конвенції, відповідно до якої «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» ³²; у такий спосіб закріплено право людини на справедливий суд і принцип незалежності й неупередженості суддів.

Загальна декларація прав людини також містить вимогу проведення судового розгляду «з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» (ст. 10) ³³, а ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права — право будь-якої особи під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого їй, або

26 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20240623#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

27 Справа «Україна-Тюмень» проти України» (заява № 22603/02) : ріш. ЄСПЛ від 22.11.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_595#Text (дата звернення: 20.08.2024).

28 Постанова ВС України від 20.11.2018 р. Справа № 910/4722/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78378672> (дата звернення: 20.08.2024).

29 Постанова ВС України від 23.05.2018 р. Справа № 237/1459/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74475877> (дата звернення: 20.08.2024).

30 Консолідована редакція URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

31 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

32 Конвенція про захист URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

33 Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резол. 217 А (III) Генасамбл. ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.08.2024).

в разі визначення її прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом³⁴.

Незалежність як принцип судової влади також закріплено у ст. 1 і 2 Великої хартії суддів (основні принципи) — зокрема, у ст. 2: «Незалежність і неупередженість суду є важливими передумовами для здійснення правосуддя»³⁵.

ЄСЄ у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на необхідність здійснення правосуддя незалежним і неупередженим судом (зокрема, у справі *Associação Sindical dos Juizes Portugueses v Tribunal de Contas*): «Концепція незалежності передбачає, зокрема, що відповідний орган виконує свої судові функції цілком автономно, не дотримуючи будь-яких ієрархічних обмежень і не підпорядковуючись будь-якому іншому органу, не отримуючи наказів або вказівок із будь-якого джерела, і що в такий спосіб його захищено від зовнішнього втручання або тиску, здатного зашкодити незалежному судженню його членів і вплинути на їхні рішення»³⁶.

Українські судді також послугуються рішенням ЄСПЛ у справі «Олек-

сандр Волков проти України», де зауважено необхідність незалежності судової влади й захисту прав людини, визнання порушення права на незалежний і неупереджений суд³⁷.

В українському законодавстві принцип справедливого судового розгляду закріплено у ст. 2 та 7, ч. 7 ст. 56 Закону про судоустрій, ст. 2 ЦПК, ГПК і КАС, ч. 1 ст. 21 КПК; незалежності й неупередженості суддів — у ст. 126, 129 Конституції, ст. 1, 6, 7 і 48 Закону про судоустрій, ст. 2 та ч. 5 ст. 12 ЦПК, ст. 2 та ч. 5 ст. 13 ГПК, ст. 2 КАС, ст. 2, 21, ч. 6 ст. 22 та ч. 2 ст. 23 КПК³⁸.

Звертаючись до судової практики, варто згадати постанову ВС від 25.03.2019 р. у справі № 1806/2-1093/2011, де сформовано таку правову позицію щодо принципу справедливого судового розгляду: «Справедливість судового розгляду повинна знаходити свою реалізацію, у тому числі у здійсненні судом правосуддя без формального підходу до розгляду кожної конкретної справи.

Дотримання принципу справедливості судового розгляду є надзвичайно важливим під час розгляду судових справ,

34 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ратифік. Указ. Презид. ВР УРСР від 19.10.1973 р. № 2148-VII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.08.2024).

35 Consultative Council of European Judges. Magna Carta of Judges (Fundamental Principles). Strasbourg, 17 November 2010. CCJE (2010)3 Final. URL: <https://rm.coe.int/16807482c6> (дата звернення: 20.08.2024).

36 Associação Sindical dos Juizes Portugueses v Tribunal de Contas. Case № C-64/16. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 27 February 2018. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-64/16> (дата звернення: 20.08.2024).

37 Справа «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) : ріш. ЄСПЛ від 09.04.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 20.08.2024).

38 Про судоустрій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

оскільки його реалізація слугує гарантією того, що сторона, незалежно від рівня її фахової підготовки та розуміння певних вимог цивільного судочинства, матиме можливість забезпечити захист своїх інтересів»³⁹.

Доступ до правосуддя й ефективний судовий захист

На переконання авторки, забезпечення доступу до правосуддя невід'ємне від ефективного способу захисту, адже доступ до правосуддя за своєю правовою природою є основоположним правом, яке гарантує будь-якій особі звернення до суду за захистом свого порушеного права. Водночас, якщо таке звернення не забезпечено належним, ефективним судовим захистом, права та свободи особи можуть залишитися без захисту, а право на їх захист не буде реалізовано.

Саме тому вважаємо цілком доречним формулювання норми ст. 47 розд. VI Хартії, у якій закріплено не тільки принцип доступу до правосуддя: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи», «кожен повинен мати можливість отримати консультацію, захист», а й ефективний спосіб захисту: «Кожен, чий права і свободи, гарантовані законодавством Союзу, порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в суді», а також необхідність надання правової допомоги для забезпечення саме ефективного доступу до правосуддя⁴⁰.

Схожі положення містить ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Відповідно до ч. 4 «кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним». Отже, у такий спосіб забезпечено не тільки принцип доступу до правосуддя, а й принцип ефективного судового захисту, що полягає, зокрема, у швидкому здійсненні правосуддя та захисті прав особи⁴¹.

Окрім того, ст. 13 Конвенції також закріплює право на ефективний спосіб правового захисту: «Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження»⁴².

Досліджуючи джерела закріплення принципів доступу до правосуддя та ефективного судового захисту, доречно назвати деякі директиви Європейського Парламенту й Ради:

- Директива 2004/38/ЄС про право громадян ЄС та членів їхніх сімей на вільне пересування та проживання на території держав-учасниць обумовлює, зокрема, право на правовий захист у разі відмови у видачі, анулювання або відмови

39 Постанова ВС України від 25.03.2019 р. Справа № 1806/2-1093/2011. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80715944> (дата звернення: 20.08.2024).

40 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

41 Міжнародний пакт ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.08.2024).

42 Конвенція про захист ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

у продовженні дозволу на проживання⁴³;

- Директива 2013/32/ЄС про спільні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту містить положення про право на ефективний засіб правового захисту в процедурах надання притулку⁴⁴;
- Директива 2013/48/ЄС про право на доступ до адвоката у кримінальних провадженнях та європейських ордерах на арешт передбачає, що держави-учасниці мають забезпечити підозрюваним або обвинуваченим особам у кримінальному провадженні, а також запитуваним особам у провадженнях за європейським ордером на арешт ефективний засіб правового захисту згідно з національним законодавством у разі порушення прав згідно з цією Директивою⁴⁵.

Навіть назви згаданих документів свідчать, що важливим для європейської судової системи є дотримання не лише незалежності судової гілки влади, а й морально-етичної складової, що має забезпечити належну якість співпраці, адже

відсутність взаємоповаги здатна спричинити конфлікт, що, зі свого боку, може призвести до нехтування основоположними принципами законності й дотримання прав і свобод людини і громадянина⁴⁶. Цю позицію поділяє О. Федькович, констатуючи посилення «у сучасних умовах відповідальності держави в питаннях забезпечення доступності правосуддя, незалежності та неупередженості суду, правоохоронних і правозастосовних органів, його ефективності та справедливості», й обґрунтовує пріоритетність їх наближення до системи правосуддя; у підґрунті української правової політики, зазначає науковиця, «повинна лежати ідея цілісного ставлення до системи юстиції як у функціональному, так і в організаційному аспектах, що передбачає наближення одне до одного професій судді, прокурора, слідчого й експерта під час уніфікації критеріїв до відбору кадрів, їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; створення умов для “переливу” кадрів з однієї юридичної професії до іншої за умови єдності кадрової ідеології»⁴⁷.

Визначальним у контексті забезпечення права на доступ до суду й ефектив-

43 On the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC (Text with EEA relevance) : Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32004L0038#d1e409-77-1> (дата звернення: 20.08.2024).

44 On common procedures for granting and withdrawing international protection : Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32013L0032#tit_1 (дата звернення: 20.08.2024).

45 On the right of access to a lawyer in criminal proceedings and in European arrest warrant proceedings, and on the right to have a third party informed upon deprivation of liberty and to communicate with third persons and with consular authorities while deprived of liberty : Directive 2013/48/eu of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013. № 2013/48/ЄС. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0048#tit_1 (дата звернення: 20.08.2024).

46 Вільгушинський М. Й. Особливості взаємодії судів із правоохоронними органами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 4 (13). С. 67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2012_4_16 (дата звернення: 20.08.2024).

47 Федькович О. В. Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 222 с.

ного способу захисту є рішення у справі *Unión de Pequeños Agricultores v Council of the European Union*, за яким «особи мають право на ефективний судовий захист прав, які вони отримують із правового порядку Співтовариства, і право на такий захист є одним із загальних принципів права, що впливає з конституційних традицій, спільних для держав-учасниць. Це право також закріплено у статтях 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини»⁴⁸.

Зазначимо, що Конституція України гарантує доступ до правосуддя, зокрема: у ст. 8 — звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина; у ст. 32 — судовий захист щодо спростування недостовірної інформації; у ст. 55 — право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, посадових і службових осіб тощо⁴⁹.

Принцип доступу до правосуддя закріплено у ч. 1 ст. 8 Закону про судоустрій («ніхто не може бути позбавле-

ний права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом») ⁵⁰, ст. 4 ЦПК і ГПК, ст. 5 КАС і ст. 21 КПК ⁵¹.

Ефективний судовий захист — мета цивільного, господарського й адміністративного судочинства (ст. 2 ЦПК, ГПК та КАС, п. 4 ч. 1 ст. 34 КПК ⁵²).

Зауважимо, що ВС формує власні правові позиції з урахуванням рішень ЄСПЛ: наприклад, у постанові ВС від 18.10.2018 р. у справі № 910/11965/16 ⁵³ застосовано правову позицію ЄСПЛ — гарантовано «право на звернення до суду або арбітражу з позовом щодо будь-яких його цивільних прав та обов'язків», водночас «“право на суд”, одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати до суду позов з цивільно-правових питань. Однак це право було білюзорним, якби правова система договірної держави допускала, щоб остаточне судові рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній із сторін» ⁵⁴. ЄСПЛ у своєму рішенні дійшов висновку, що проголошення доступу до

48 *Unión de Pequeños Agricultores v Council of the European Union*. Case C-50/00 P : Judgment of the Court of 25 July 2002. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0050> (дата звернення: 20.08.2024).

49 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

50 Про судоустрій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

51 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

52 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

53 Постанова ВС України від 18.10.2018 р. Справа № 910/11965/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77749354> (дата звернення: 20.08.2024).

54 Справа «Ромашов проти України» (заява № 67534/01) : ріш. ЄСПЛ від 27.07.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_227#Text (дата звернення: 23.08.2024).

судового органу та права на судове провадження без забезпечення виконання судового рішення суперечить принципу верховенства права, що є наочним прикладом взаємозв'язку принципів правосуддя, коли недотримання одного із них спричиняє порушення іншого.

Рівність перед законом і недискримінація

Принцип рівності перед законом ла-конічно втілено у ст. 20 розд. III Хартії, ст. 7 Загальної декларації прав людини-та ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права⁵⁵.

Дискримінацію заборонено ба-гатьма положеннями різних норма-тивно-правових актів, зокрема: ст. 21 розд. III Хартії (за будь-якою ознакою — статъ, раса, колір шкіри, етнічне або соціальне походження, генетичні особ-ливості, мова, релігія або переконання (політичні або будь-які інші), належність до національної меншини, майновий стан, народження, інвалідність, вік або

сексуальна орієнтація); ст. 18 (за націо-нальністю) і 19 (за статтю, расовим або етнічним походженням, релігією або переконаннями, інвалідністю, віком або сексуальною орієнтацією) Договору про ЄС; ст. 14 Конвенції (за статтю, ра-сою, кольором шкіри, мовою, релігією, політичними або іншими переконання-ми, національним або соціальним похо-дженням, належністю до національних меншин, майновим станом, народжен-ням або за іншою ознакою)⁵⁶.

Доречно також згадати низку Ди-ректив Ради ЄС та Європарламенту, які безпосередньо стосуються принципу недискримінації (рівного ставлення): 1) незалежно від расового або етніч-ного походження⁵⁷; 2) у сфері зайнято-сті та професійної діяльності⁵⁸; щодо чоловіків і жінок — у доступі до товарів і послуг та їх постачанні⁵⁹ й у питаннях зайнятості та професійної діяльності⁶⁰.

З-поміж резолюцій і рекомендацій Європарламенту та Ради слід виокре-мити Резолюцію Європарламенту від

55 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024) ; Загальна декларація ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.08.2024) ; Міжнародний пакт ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.08.2024).

56 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024) ; Консолідована редакція ... URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT> (дата звернення: 20.08.2024) ; Конвенція про захист ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

57 Implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin : Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043> (дата звернення: 23.08.2024).

58 Establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation : Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078> (дата звернення: 23.08.2024).

59 Implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services : Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0113> (дата звернення: 23.08.2024).

60 On the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast) : Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0054> (дата звернення: 23.08.2024).

29.05.1990 р. (90/С 157/01) про боротьбу з расизмом і ксенофобією⁶¹.

У судовій практиці з питань рівності й заборони дискримінації доречно виокремити рішення за справою *P v S and Cornwall County Council. Equal treatment for men and women — Dismissal of a transsexual*, де зазначено, що «застосування принципу рівного ставлення до умов праці, включно з умовами звільнення, означає, що чоловікам і жінкам гарантовано однакові умови без дискримінації за ознакою статі»⁶².

Принцип рівності у правах і перед законом містять ст. 21, 24 та 52 Конституції України⁶³. Окрім того, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом закріплено як основну засаду судочинства в п. 1 ч. 1 ст. 129 Конституції України, п. 2 ч. 3 ст. 2 та ст. 6 ЦПК, п. 2 ч. 3 ст. 2 та ст. 7 ГПК, п. 2 ч. 3 ст. 2 та ч. 1 ст. 8 КАС, п. 3 ч. 1 ст. 7 КПК⁶⁴.

Закон про судоустрій містить кілька посилань на принцип рівності перед законом і недопущення дискримінації, а саме: ч. 2 ст. 7 закріплює право іноземців, осіб без громадянства й іноземних юридичних осіб на судовий захист на рівні із громадянами та юридичними особами України; ст. 9 — рівність учасників судового процесу перед законом і судом як засаду правосуддя в Україні, одночасно забороняючи дискримінацію за будь-якими ознаками й покладаючи на суд обов'язок створення таких умов, за яких учасникам судового процесу гарантовано рівність⁶⁵. Принцип недопущення дискримінації обумовлено також чинними кодексами: ст. 6 ЦПК, ст. 7 ГПК, ч. 2. ст. 8 КАС, ст. 10 КПК⁶⁶. Варто зауважити, що в чинному законодавстві також приділено увагу забезпеченню рівності прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою: ч. 2 ст. 12

61 Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting Within the Council of 29 May 1990 on the fight against racism and xenophobia (90/C 157/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41990X0627&from=PT> (дата звернення: 23.08.2024).

62 *P v S and Cornwall County Council. Equal treatment for men and women — Dismissal of a transsexual*. Case C-13/94 : Judgment of the Court of 30 April 1996. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:61994CJ0013> (дата звернення: 23.08.2024).

63 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

64 Там само ; Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

65 Про судоустрій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

66 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

Закону про судоустрій, ч. 2 ст. 9 ЦПК, ч. 2 ст. 10 ГПК, ч. 2 ст. 15 КАС, ст. 29 КПК⁶⁷.

Щодо дотримання принципів рівності перед законом і недискримінації в актуальній судовій практиці звернімо увагу на постанову ВС від 04.07.2019 р. у справі № 905/1861/16, у якій йдеться про те, що будь-яке рішення господарського суду слід ухвалювати з дотриманням принципу рівності всіх учасників процесу перед законом і судом (за ст. 129 Конституції України⁶⁸), що означає «рівність суб'єктивних процесуальних прав усіх учасників судового процесу незалежно від їх особистих якостей (правового статусу, майнового стану), визначення процесуального становища учасників судочинства тільки процесуальним законодавством і ніяким іншим, визначення процесуального порядку розгляду справ певною процесуальною формою. В матеріальному аспекті принцип рівності повинен розумітися так, що до всіх учасників процесу матеріальний закон має застосовуватися однаково (право є застосуванням рівного масштабу до різних осіб)»⁶⁹.

Прозорість судового процесу

У контексті принципу прозорості судового процесу в Конвенції визначальною є ч. 1 ст. 6 («кожен має право на

справедливий і публічний розгляд [Виділено нами.— Авт.] його справи»), де також закріплено вимогу публічного проголошення судового рішення з одночасним переліком підстав, коли «преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною,— коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя»⁷⁰.

Схожу норму містить ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права («кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи <...>. <...> будь-яка судова постанова в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми»), а також винятки із цих правил⁷¹. Вимогу прилюдного розгляду

67 Про судоустрій ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Цивільний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

68 Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024)

69 Постанова ВС України від 04.07.2019 р. Справа № 905/1861/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82829384> (дата звернення: 23.08.2024).

70 Конвенція про захист ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.08.2024).

71 Міжнародний пакт ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.08.2024).

судової справи передбачено також ст. 10 Загальної декларації прав людини⁷².

У Хартії прямо не обумовлено принципу прозорості судового процесу, однак у ст. 42 йдеться про право доступу до документів: «Будь-який громадянин Союзу, а також будь-яка фізична або юридична особа, яка проживає або має свій зареєстрований офіс у державі-учасниці, має право доступу до документів установ, органів, офісів і агентств Союзу, незалежно від їх носія»⁷³. Оскільки суд також є установою ЄС, то цей принцип стосується і системи правосуддя.

Варто також звернути увагу на ст. 15 Договору про ЄС, у якій закріплено вимогу до установ, органів, офісів та агенцій ЄС «проводити свою роботу якомога відкритіше» і надавати доступ до документів установ, органів, офісів та агенцій ЄС незалежно від їх носія; до того ж кожна інституція, орган, офіс або агенція має забезпечити прозорість своїх процедур і розробити конкретні процедури щодо доступу до своїх документів відповідно до правил, згаданих у ч. 2 ст. 15⁷⁴.

Важливою у цьому аспекті є справа *K. H. and others v. Slovakia*, у якій підкреслено важливість доступу до документів для забезпечення справедливого судового розгляду. Так, заявники стверджували, що проста можливість ознайомитися з файлами та зробити рукописні витяги з них не забезпечила їм ефективного доступу до відповідних документів щодо їхнього здоров'я. Суд зазначив, що «оригінали протоколів містили інформацію, яку заявники вважали важливою з погляду їх

моральної та фізичної цілісності. Зокрема, заявники побоювалися, що вони зазнали втручання, яке вплинуло на їхній репродуктивний статус. Записи міститимуть не лише інформацію про будь-яке таке втручання, а й те, чи дали заявники згоду на нього та за яких обставин. Надрукована або рукописна розшифровка записів не могла вірогідно відобразити особливості оригіналу записів, на яких, у деяких випадках, стояли підписи заявників. Завдяки фотокопіям записів заявники зможуть не лише створити основу для цивільного позову, а й продемонструвати своїм сім'ям і громадам, де це доречно, що їхнє безпліддя не було результатом будь-яких навмисних дій з їхнього боку», дійшов висновку, що «право на доступ до суду є невід'ємним аспектом гарантій, закріплених у статті 6. Воно забезпечує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його цивільних прав та обов'язків. Якщо доступ особи обмежений або в силу закону, або фактично, Суд перевірить, чи накладене обмеження порушило суть права і, зокрема, чи переслідувало воно законну мету та чи було розумне співвідношення пропорційності між використаними засобами й метою, якої потрібно досягти», і прийняв аргумент заявників про те, що вони перебували у стані невизначеності щодо свого здоров'я та репродуктивного статусу після лікування у двох лікарнях і що отримання відповідних доказів, зокрема у формі фотокопій, було важливим для оцінювання позиції в їхніх справах із погляду ефективного звернення до суду щодо будь-яких недоліків у їхньому лікуванні⁷⁵.

72 Загальна декларація ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.08.2024).

73 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

74 Консолідована редакція ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/oj (дата звернення: 23.08.2024).

75 *K. H. and others v. Slovakia*. Case 32881/04 : Judgment of European Court of Human Rights 28.04.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92418> (дата звернення: 23.08.2024).

У чинному українському законодавстві багато уваги приділено забезпеченню принципу публічності правосуддя: ст. 11 Закону про судоустрій гарантує гласність і відкритість судового процесу (*«судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом»*⁷⁶) і містить посилання на Єдиний державний вебпортал електронних послуг (зокрема, мобільний застосунок «Дія») як додатковий спосіб інформування сторін про рух справи в суді, що є нововведенням у сучасному законодавстві й відповідає стрімкій цифровізації суспільства. Окрім того, забезпеченню публічності судового процесу сприяє невідкладне оприлюднення на офіційному вебпорталі судової влади України інформації про суд, який розглядає справу, сторони спору, предмет позову та рух справи в суді, відкритий розгляд справи у суді (за винятком закритих судових засідань), дозвіл на фіксування судового засідання технічними засобами та ін.

Гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами закріплено як одну з основних засад (принципів) судочинства

в п. 3 ч. 3 ст. 2 ЦПК, ГПК і КАС, п. 20 ч. 1 ст. 7 КПК⁷⁷. Окрім того, про гласність судового розгляду та відкритість інформації щодо справи йдеться у ст. 7 і 8 ЦПК, ст. 8 і 9 ГПК, ст. 10 і 11 КАС, ст. 27 КПК⁷⁸.

Українські суди апеляційної та касаційної інстанцій неодноразово звертали увагу на необхідність під час розгляду справи дотримувати принципу гласності й відкритості судового процесу. Так, у постанові ВС від 22.02.2018 р. у справі № 357/12308/15-к⁷⁹ суд зауважив, що норми чинного законодавства щодо гласності та фіксування судового процесу технічними засобами є основними засадами судочинства, тож недотримання цих положень є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК⁸⁰, підставами для скасування або зміни судових рішень у разі розгляду справи в суді касаційної інстанції.

Субсидіарність

Викладений у ч. 3 ст. 5 Договору про ЄС принцип субсидіарності стосується діяльності ЄС загалом: *«У сферах, що не належать до його виключної компетенції, Союз діє лише якщо та у такому обсязі, в якому держави-члени не можуть належ-*

76 Про судоустрій ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

77 Цивільний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

78 Цивільний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

79 Постанова ВС України від 22.02.2018 р. Справа № 357/12308/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72460326> (дата звернення: 20.08.2024).

80 Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

ним чином досягти цілей запропонованого заходу на центральному, регіональному або місцевому рівнях, а натомість це краще здійснити на рівні Союзу з огляду на масштаби або результати запропонованих заходів.

Установи Союзу застосовують принцип субсидіарності, як встановлено Протоколом про застосування принципів субсидіарності та пропорційності. Національні парламенти забезпечують дотримання принципу субсидіарності згідно з процедурою, визначеною в цьому Протоколі»⁸¹. У цій статті на кожну установу також покладено обов'язок застосовувати принцип пропорційності згідно з Протоколом про застосування принципів субсидіарності та пропорційності⁸².

Принцип субсидіарності чітко простежуємо в контексті юрисдикції ЄСПЛ: так, відповідно до ч. 1 ст. 35 Конвенції, «суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні»⁸³.

Висновки

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що принципи правосуддя в загальному розумінні є ґрунтовними правовими вимогами, які мають як об'єктивну, так і суб'єктивну природу, адже їх створено відповідно до об'єктивної реальності в результаті мисленнєвого процесу індивіда або групи індивідів. Принципи формують форму та зміст правосуддя

як на національному, так і на міжнародному рівні, тому ми вважаємо надважливим, щоби їх система забезпечувала дотримання прав і законних інтересів сторін під час здійснення судочинства, а також ухвалення законного, справедливого й обґрунтованого рішення у справі.

Проведене дослідження свідчить, що принципи здійснення правосуддя як частину принципів права ЄС закріплено в різних джерелах і вони утворюють єдину систему. Аналіз підтверджує факт тісного взаємозв'язку між принципами правосуддя, коли жоден із них не існує ізольовано, а норми статей часто закріплюють кілька принципів одночасно, підтверджуючи цей нерозривний зв'язок. Окрім того, прецедентне право ЄС також підтверджує кореляцію принципів правосуддя, де недотримання одного з них може мати наслідком недотримання решти. Варто зауважити, що попри таку взаємопов'язаність принципів правосуддя всередині системи, кожен із них виконує своє призначення, забезпечуючи досягнення мети й завдань, які постають перед судочинством загалом.

За результатами аналізування чинного українського законодавства на відповідність принципам правосуддя ЄС, які стали предметом цього дослідження, доведено докладне їх відображення в Основному Законі України — Конституції та Законі про судоустрій, який обумовлює організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні. Національні процесуальні кодекси також містять загальну уніфіковану систему основних засад (принципів) правосуддя,

81 Консолідована версія Договору URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_b06 (дата звернення: 20.08.2024).

82 Там само.

83 Конвенція про захист URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

які більш докладно розкрито в окремих статтях. Сучасна судова практика України містить докладні правові позиції із забезпечення дотримання основних засад здійснення судочинства в контексті як національного законодавства, так і з урахуванням практики ЄС та ЄСПЛ, що своєю чергою забезпечує здійснення правосуддя в нашій державі на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів з метою забезпечити право кожного на справедливий суд.

Тільки завдяки належному дотриманню всіх принципів правосуддя під час судового процесу можна досягти мети із дотримання прав і законних інтересів сторін під час здійснення судочинства, а також ухвалення законного, справедливого й обґрунтованого рішення у справі. Водночас порушення будь-якого принципу, зважаючи на тісний взаємозв'язок усередині самої системи, може призвести до порушення решти. У будь-якому разі недотримання хоча б одного з принципів судочинства може поставити під сумнів законність усього провадження і спричинити визнання рішення таким, що не відповідає вимогам закону з подальшим його скасуванням.

Маємо зауважити, що тематика засад здійснення правосуддя не втрачає своєї актуальності, зважаючи на стрімкі зміни в системі судочинства, які відображають нагальні потреби сучасного суспільства. Отже, подальше дослідження засад здійснення правосуддя в ЄС, поєднане з відповідним їх упровадженням у національне законодавство, сприятиме прискоренню процесу інтеграції України в європейське співтовариство та підсиленню зв'язку між обома судовими системами для захисту спільних соціальних цінностей і досягнення мети їхньої діяльності.

Legal Principles of Justice Administration: Implementing the European Union's Experience into Ukrainian Legislation

Daria Barbash

The research paper's purpose is to analyze the legal framework for administering justice in the European Union from the standpoint of justice principles enshrined in various legal regulations (and their actual implementation as reflected in the case law of the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights) as a component of general law principles, and to compare them with the corresponding provisions of current Ukrainian legislation. To fulfill the goal, a systematic approach was chosen from general scientific and special scientific methods; the ones most widely applied are: historical-legal, formal-legal, systemic-structural, and comparative-legal. The paper presents a systematic analysis of the current legislation and case-law of the European Union and Ukraine, signaling out the principles of justice administration and the current legal positions of the courts on their application and protection. The author pinpoints that there is a high correlation between individual principles of justice within their system and suggests that the principles of justice should be viewed comprehensively, according to the most related groups. From the researcher's perspective, the current Ukrainian legislation contains a unified system of basic principles of justice, which meets the European standards, and the national judicial practice of ensuring their observance is developed with due consideration of European case law.

Keywords: principles of justice; principles of law; European Union; trial; case law; sources of European law.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі в розробленні дослідження, добиранні й аналізуван-

ні даних, рішення про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Baraniak, V. M. (2015). Normatyvno-pravove rehuliuвання, orhanizatsiia i taktyka vzaie-modii slidchoho z ekspertom [Normatively-Legal Adjusting, Organization and Tactics of Co-operation of Investigator with an Expert]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Seriia: Yurydychni nauky. № 813. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_34 [in Ukrainian].
- Bryntsev, V. D. (2010). *Standarty pravovoi derzhavy: vtilennia u natsionalnu model orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady* [Standards for the Rule of Law: Implementation of the National Model Into Organizational Support for the Judiciary] : monohrafiia. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2011/Brincev_2010.pdf [in Ukrainian].
- Fedkovych, O. V. (2007). *Rol orhaniv yustytzii v orhanizatsii ta zabezpechenni funktsionuvannia systemy pravosuddia* [The Role of Justice Authorities in Organizing and Ensuring the Functioning of the Justice System] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Gutiérrez-Fons, J. A., Lenaerts, K. (2010). The constitutional allocation of powers and general principles of EU law. *Common Market Law Review*. Vol. 47. Is. 6. DOI: 10.54648/cola2010069.
- Kolodii, A. M. (2012). Pryntsy py prava: heneza, poniattia, klasyfikatsiia ta realizatsiia [Law Principles: Genesis, Concept, Classification and Implementation]. *Almanakh prava*. Vyp. 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63807> [in Ukrainian].
- Komarov, V. V., Bihun, V. A., Barankova, V. V. ta in. (2011). *Kurs tsyvilnoho protsesu* [Course in Civil Procedure] / za red. V. V. Komarova. Kharkiv. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0033905.pdf> [in Ukrainian].
- Nazarov, I. V. (2011). *Sudovi systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: henezys ta porivniannia* [Judicial Systems of the European Union and Ukraine: Genesis and Comparison] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Opryshko, V. F., Omelchenko, A. V., Fastovets, A. F. (2002). *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu. Zahalna chastyna* [European Union Law. General Part]. Kyiv [in Ukrainian].
- Pech, L. (2022). The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law. *Hague Journal on the Rule of Law*. Vol. 14. DOI: 10.1007/s40803-022-00176-8.
- Salenko, O. V. (2014). Mizhnarodni standarty u sferi sudoustroiu ta statusu suddiv, yikh zmist i klasyfikatsiia [International Standards in the Judiciary and the Status of Judges, Their Content and Classification]. *Nacionalnyi yuridicheskij zhurnal: teoriya i praktika*. № 3. URL: <http://surl.li/vfdwtm> [in Ukrainian].
- Snigerov, O. P., Filipenko, N. Ie. (2020). Some Issues of Work Interaction and Coordination of Forensic Institutions of Ukraine with Other Entities While Implementation of Preventive Activities. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.13.
- Tridimas, T. (2014). Fundamental Rights, General Principles of EU Law, and the Charter. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. Vol. 16. DOI: 10.1017/S1528887000002676.
- Vilhushynskyi, M. Y. (2012). Osoblyvosti vzaie-modii sudiv iz pravookhoronnyymi orhanamy [Features of Interaction of Courts and Law Enforcement Agencies]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 4 (13). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2012_4_16 [in Ukrainian].

Economic and Social Drivers of Cybercrime

Teodore Giorgobiani*

* LCC International University, Klaipėda, Lithuania,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8054-0974>,
e-mail: Teodore.giorgobiani.work@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.10 УДК 004.49:343.9

Надійшло 14.10.2024 / Рецензовано 18.10.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 31.12.2024

The present paper aims to promote an understanding of relatively recent social phenomena such as cybercrime. Modern global realities of technological advancements and heavy dependence on digital tools emphasize threats cybercrime presents. Therefore, it is important to examine factors driving cybercrime rates to create effective preventive mechanisms. The paper uses regression analysis built on the recently published, first-ever World Cybercrime Index. Cybercrime scores of 94 countries were analyzed based on the effect of 6 predictor variables. Analysis displayed that the degree of economic freedom has an inverse effect on cybercrime scores, and innovation level directly increases cybercrime rates with less probability. It is recommended for researchers interested in the topic to be attentive to future releases of WCI to be able to conduct more massive, time-series analysis.

Keywords: economic factors; cybercrime; regression analysis; economic freedom index.

Introduction

Modern global social and development environments can be described as an era of technological advancements. The daily lives of billions of people are strongly influenced by technology. Most industries and sectors' operations heavily depend on

computing systems and technological advancements. Such environment promoted the creation of a relatively recent form of delinquency called cybercrime. Cybercrime encompasses a wide range of illegal activities carried out using digital devices or networks. Such activities include various forms of fraud, identity theft, data breaches, computer viruses, scams, and expanded upon in other malicious acts. Similarly to other social occurrences, there are specific reasons and factors driving rates of cybercrime and pushing cybercriminals towards committing illegal activities. It is important to examine the factors influencing the rates of cybercrime across the globe in order to be able to identify conditions encouraging an expansion of digital crimes and prevent them from occurring. Moreover, the economic conditions of people are often one of the main reasons pushing them to commit malicious acts. Additionally, the fields of cyber forensics and criminalistics have become essential in addressing cybercrime. These disciplines focus on the identification, collection, and analysis of digital evidence, which is crucial for tracking cybercriminal activities and developing effective preventive measures. The present research aims to find the relationship between various economic and social factors and the rates of cybercrime across the globe.

Literature Review

One of the most prominent sociological theories that tries to explain social behavior is Rational Choice Theory. Rational choice theory tries to predict human behavior stating that people are rational actors evaluating the cost-benefit of their actions (Abell, 2000; Hechter, 1992; Hodgson, 2012). The theory distinguishes between two main approaches: people maximize manifest payoffs and people maximize

profitability. While the first approach that people maximize manifest payoffs was falsified by empirical analyses, the second claim that society maximizes utility is supported. The utility is unfalsifiable as it is an inherited behavior that can be observed even in non-human organisms. Such wide applicability is perceived as a weakness as it does not account for specificities of history, socio-economic systems, and other distinguishable human factors.

Rational Choice Theory is a great tool for explaining the actions of cybercriminals. Based on the theory, economic benefits are the main driver for people to commit cybercrime (Laszka & Schwartz, 2016; Li & Whinston, 2020; Milgrom & Roberts, 1988). Cybercriminals are accessing the risks of being caught against the financial opportunities they might gain. Li and Whinston (2020) point out that with the development of cyber-currency, the risks of being caught went down as monetary transactions in cryptocurrencies are harder to track. Another factor influencing the actions of cybercriminals is interdependent cybersecurity (Laszka & Schwartz, 2016). If the network security is perceived as weak due to inadequate investments by other users, the perceived costs of engaging in cybercrime are reduced, making it more attractive. Moreover, the rational actions of cybercriminals can also be seen in their reputation management techniques (Holt & Bossler, 2014; Kshetri, 2006). They often honestly return the stolen data after the victims pay a ransom so that future victims will confidently be willing to pay them. Moreover, the lack of law enforcement and international law mechanisms reduces the risks of facing harsh punishments, making such an activity attractive for people seeking economic gains.

Another theory that is applicable to explain cybercrimes is Routine Activity Theory (RAT). RAT is a theory focused on ex-

plaining the patterns in criminal activities (Cohen & Felson, 1979; Felson, 1987; Felson & Clarke, 1998). It shifts its focus from the nature of criminals and concentrates on the environment suitable for crime to occur. RAT emphasizes three key elements for crime to exist: the existence of a motivated criminal, the presence of a suitable target, and the absence of a guardian preventing the crime. Based on the theory, the lack of any of these elements, results in the prevention of crime. The theory explains how daily, routine, actions of people help to bring these three elements together and tries to explore the crime trends. For instance, the Routine Activity Theory explains that the dispersion of activities away from households and families increases opportunities for crime. Also, crime has been rising with the popularization of more durable, light goods, which increased the number of potential targets, and the increase of female labor which raised the absence of unguarded households.

The concept of Routine Activity Theory can be applied to cybercrimes by incorporating its three core pillars of motivated criminals, suitable targets, and absence of guardianship and analyzing their applicability to the scale of cybercrimes (Ahmad & Thurasamy, 2022; Kigerl, 2012; Leukfeldt & Yar, 2016). Existing literature highlights that the most important factor influencing increasing trends of cyberattacks is target visibility. Online routine activities like shopping and banking expose potential targets to criminals. On the other hand, financial gains from a single crime are less significant in predicting the trends as the offenders might exploit the vast accessibility of targets online rather than focusing on high-value individuals. The applicability of RAT to cybercrimes has also been accessed on the international level (Kigerl, 2012). The results displayed that countries with

higher numbers of internet users and loose legal mechanisms against cybercrime are more often encountering cyberattacks. Offenders are more likely to come from places with high unemployment levels and a significant percentage of the population having IT skills.

Unlike Routine Activity Theory, Strain Theory tries to explain the reason for a person to commit delinquencies. Strain Theory is a sociological concept focused on explaining the actions of crimes through the perspective of social influence (Agnew, 1992; Agnew & Brezina, 2019). Unlike other sociological theories focusing on social and individual relations in one's crimes like Social Control Theory and Social Learning Theory, the Strain Theory highlights the negative relations that lead individuals to feel strain due to being treated in undesired ways. Negative relations cause increased negative emotions like anger, which encourages individuals to pursue delinquency as a coping mechanism. The theory emphasizes three main sources of strain: failure to achieve positively valued goals, removal of positively valued stimuli, and presentation of negative stimuli. The theory recognizes that individuals might react to the same environment and conditions differently and suggests possible reasons for a person to copy strain with delinquency: availability of coping resources, individual temperament and personality, social environment, and perceived legitimacy of coping strategies.

General Strain Theory can be useful for explaining the behavior of cybercriminals. Cyberspace can become an effective environment for people to copy their strain (Chism & Steinmetz, 2017; Hay & Ray, 2020). For example, academic failure can lead individuals to pursue cyberbullying as an attempt to feel control and power. Similarly, financial strain can influence one to engage in cybercrimes. A strain for cyber-

crime might also occur for the victims of such cybercrime, who might find committing new cybercrimes a way to copy their negative emotions. Moreover, the empirical evidence supports the application of the Strain Theory to crimes (Hay & Ray, 2020). Research has shown that individuals feeling strain are more likely to engage in some form of cyber offending.

Development theories like the Theory of Economic Development by Joseph A. Schumpeter and the Modernization Theory can suggest a comprehensive basis for understanding the threads between cybercrime patterns and states' economic indicators. Unlike traditional approaches to economic development, Schumpeter (2021) highlights the importance of innovation, entrepreneurship, and banking systems. The first concept explained in his theory is a circular economic flow, which is akin to traditional, steady economic development. This is a system that is regularly kept in equilibrium. For economic development, the author points out that such a circular flow has to be disrupted by innovation, which often damages the steady equilibrium. Talented entrepreneurs who are agents for change and development often need investment which must be done through well-organized credit and banking systems. On the other hand, the Modernization Theory tries to explain the basis of societal changes and the transformation of traditional states to modern ones (Inglehart & Baker, 2000). The Theory puts core emphasis on industrialization which leads to economic development, increased education levels, and changes in gender roles, and social norms.

Entrepreneurship has a significant correlation with the prevalence of cybercrime (Kshetri, 2010; Srivastava et al., 2020). Entrepreneurs create various forms of tech and e-commerce companies that become desired targets for cyberattacks. With the

increase of innovation and development that is based on entrepreneurial activities and innovation, cybercriminals are lured to actively seek financial gains. In this sense, a clear connection can be seen between Schumpeter's Economic Development Theory and Routine Activity Theories. The positive correlation between economic development and increased cybercrime levels can also be explained by Modernization. Arthur (1991) states that "The modernization theory of crime... has assumed that increased criminality is an unavoidable consequence of socioeconomic and industrial development" (p. 1). Such an approach indicates that with the development and modernization of informational technologies, cybercrime levels also increase.

Another theory that enables us to discuss and speculate reasons and patterns of cybercrimes, is Relative Deprivation Theory. The theory is a sociological concept that emphasizes the importance of self-comparison in one's life (Smith et al., 2019; Webber, 2007). The core principles of the theory are rooted in the concept of comparison. Relative Deprivation Theory states that an individual perceives itself in contrast to others, of normative standards imposed by a commune. Despite the objective conditions of a person, he or she might still feel deprived due to not matching expectations or being around people who are perceived as better. The theory has found its usage in various fields including politics, sociology, health, and criminology. Empirical evidence proves that feelings of relative deprivation might lead to psychological and emotional issues. Relative deprivation can lead to a person feeling anger, frustration, and resentment which can manifest in various forms including through passive dissatisfaction or engagement in various forms of social protests, movements, and fights against the perceived injustice.

As relative deprivation leads to various forms of negative emotions, criminal acts might become a coping mechanism for deprived individuals (Kawachi et al., 1999; Mishra & Novakowski, 2016). Intense feelings of anger and frustration are driving factors for individuals to engage in criminal behavior. Under the influence of such emotions, people are more prone to risky, damaging acts. Moreover, a perceived unequal environment leads to the destruction of social communities, which leads to increased levels of crime. Also, relative deprivation happens in terms of perceived socioeconomic inequality; this leads individuals to engage in criminal acts to raise their self-value. A clear line can be drawn between Relative Deprivation and Strain Theories. The negative feelings caused by relative deprivation are similar to those explored in the Strain theory. Relative deprivation can be one of the causes of social strain.

An important theory in explaining the high crime rates that unify cultural, social, and institutional context is the Institutional Anomie Theory (IAT) (Bernburg, 2002; Chamlin & Cochran, 1995; Bjerregaard & Cochran, 2008). IAT is based on the classical Anomie Theory developed by Émile Durkheim and further elaborated by Robert K. Merton. The theory, in its foundations, is focused on instrumental crime in the industrial society of America. Some of the core concepts that Institutional Anomie Theory incorporates are the social position of non-economic institutions, anomie, monetary culture, and economic institutions. The Anomie is an idea borrowed from classical Anomie theory and it refers to the state of normlessness. The theory explains that cultural emphasis on monetary success in combination with weekend non-economic institutions leads to higher rates of instrumental crimes. For anomie not to emerge, along with

strong economic institutions in the state, non-economic institutions such as the family, education, and church must have a strong influence on society to regulate social norms. In a situation where economic institutions overshadow non-economic ones, an individual feels justified in pursuing any means to achieve financial goals. Moreover, the study on the applicability of Institutional Anomie Theory in the cases of cybercrime revealed important insights (Dearden et al., 2021). The research conducted on the 215 self-admitted cybercriminals exposed a curvilinear relationship between Institutional Anomie and cybercrimes which means that both high and low levels of anomie are associated with high cybercrime rates. However, findings showed that a high level of anomie is associated with crimes focused on financial gains such as fraud and scams, while a low anomie level relates to other forms of cyber offenses such as illegal downloads or online drug purchases.

Interactions between political rule and the economic system have been of interest to various economists and social philosophers throughout many centuries. The theories of political economy have been formulated and explored by economists like Adam Smith, Karl Marx, John Maynard Keynes, and others. The essence of the Marxian theory of political economy is the theory of historical materialism (Sweezy, 1943). The theory explains that social superstructures are created fundamentally based on the material conditions of society. Such an idea leads to the assumption that the development of social structures like government, legal and political systems, and ideological systems such as culture, religion, and philosophy is driven by factors like modes of production and the conflicts that arise within them (Albritton, 1993; Heilbroner, 1984; Sweezy, 1943; Rowlinson & Hassard, 2000).

The theory proceeds that the created superstructures can also influence material systems and stabilize the economic base. The theory of political economy addresses complex dynamics of production, distribution, and consumption of goods and services within a society, and how these dynamics are influenced by and influence political decisions, institutions, and structures. In its essence, Marx's work focuses on the inherent issues within the capitalist system. Some of the core ideas of Marxian political economy theory are the labor value and the accumulation of capital. Marx explains that commodity value is determined by the socially necessary time of labor for its creation. However, in the capitalist mode of production, profit is made through the extraction of surplus value from workers which is the difference between the value produced by labor and the wages paid to the laborers. Marx explains that capital accumulation is a process when capitalists reinvest surplus value to create more capital. These two tenets of the capitalist mode of production make the system unstable and prone to issues like underconsumption, overproduction, profit loss, imperialism, and class clash. The government serves primarily as an instrument of the ruling capitalist class, ensuring the conditions necessary for capital accumulation and suppressing challenges to the capitalist order. In his view, the class conflict between the bourgeoisie (capitalist) and proletariat (working class) would inevitably lead to the overthrow of the capitalist mode of production through the revolutionary movements.

The economic issues inherent to the capitalist mode of production also lead to social problems like systemic inequalities, and deprivation of accessible goods for the working class (Chambliss, 1975; Lynch et al., 1994). Lynch et al. (1994) explain that such an environment creates the basis

for the increased crime rates. In Marxian views, people are not inherently prone to committing crimes, but it happens due to the socio-economic environment created in the capitalist system. One of the contradictions that exist in such a system is related to the system's dependence on the mass consumption of goods by the proletariat despite capitalism's nature of keeping the working class's purchasing power low. These conditions encourage the proletariat to access desirable goods by illegal means. Moreover, in Marxist theories, the legal system is constructed to serve the capitalist elite to help them maintain dominance and disparity (Chambliss, 1975). This means that criminal law defines such acts as illegal not because they violate moral norms but because they threaten to destabilize a capitalist system. For instance, laws against theft or vagrancy disproportionately target the poor, while white-collar crimes committed by the bourgeoisie often go unpunished. Also, criminal acts have a functional purpose in capitalism by reducing unemployment; such acts not only create jobs for criminals but also for legal workers like policemen, judges, lawyers, and so on.

The constructed theoretical propositions are based on the Rational Choice, Routine Activity, and Marxian Theory of political economy. These theories explain cybercrime and crime rates from multiple levels of analyses including individual, environmental, and institutional. Based on the Marxian theory of political economy, high levels of socio-economic equality, and a more capitalistic economic structure should lead to increased cybercrime rates (TP1). On the other hand, Rational Choice and Routine Activity theories highlight the importance of other factors like levels of low level of cybersecurity, high rates of technological advancement, and high unemployment rates in determining the high degree of cybercrime (TP2).

Methodology

In the context of understanding economic factors that influence cybercrime rates in various countries, it is important to implement a well-suited research methodology that will comprehensively answer the imposed research question, preventing the nuanced nature of data from hindering the success of the work. The section will provide a blueprint of chosen research methodologies and the reasoning behind them. The research implements a quantitative method of data analysis due to its concrete nature and suitability with RQ and theoretical propositions. The primary method used for this research is cross-sectional regression analyses utilizing data from 94 countries.

Regression analysis is a statistical method used primarily in various fields of social sciences, but primarily in econometrics. The regression tries to find statistically significant effects of independent variables on dependent ones. Linear regression was used to analyze the effects of various economic factors on the cybercrime rate in sample 94 countries. One of the main advantages of using regression analyses is that it is one of the rare research methods that can lead to the assumption of causality and help predict influential variables. However, regression has its disadvantages one of which is the possibility to have violated assumptions. The main assumptions that must be tested before proceeding to the regression itself are heteroskedasticity, autocorrelation, multicollinearity, endogeneity, and normality of distribution.

The main tenant for the analyses is the first-ever World Cybercrime Index (WCI) by Bruce et al. (2024). Although, the WCI included all 197 UN countries, only 96 of them received the overall WCI score. The dependent variable for the regression analyses is based on the overall WCI score

which ranks and evaluates countries based on their contribution to global cybercrime. Countries with 3 or more missing factor variable values were removed, leaving only 94 states for analysis. Since WCI was first ever published in 2024 and there are no other year evaluations available, it is impossible to execute sophisticated panel data or time-series analyses. As stated by Bruce et al. (2024), the data for constructing WCI was collected in 2021. Therefore, independent variables will be based on the data from 2021. 6 independent variables are implemented to test their relationship with the cybercrime index. 5 variables including Unemployment Rate (UR), Global Innovation Index (GII), Cybersecurity Index (GCI), Economic Freedom Index (EFI), and Economic Inequality Index (EII) are primary factor variables focusing on testing theoretical propositions. In addition, one control variable, Gross Domestic Product per capita (GDPc), was implemented to account for other potential influencers. EFI and EII are implemented to test the claims of Marxian political economy theory on the importance of socio-economic factors and economic structure (capitalism) in determining a country's contribution to a global level of cybercrime. The other 3 variables, including UR, GII, and GCI, are focused on testing the Rational Choice and Routine Activity theories.

Empirical Findings

Before proceeding to the regression, it is crucial to test whether the data holds the assumptions necessary for analyses to go smoothly. Some of the most important assumptions for cross-sectional regression are the normality of distribution, no multicollinearity, and homoscedasticity. The Shapiro-Wilk test displays that all of the variables except for the Economic Inequal-

ity Index are not normally distributed (see Appendix, Figure 2). However, it is expected that abnormal distribution is present in the data for the social sciences. Another important assumption testing of no multicollinearity displayed that the Variance Inflation Factor is less than 4 for each variable. This means that the data is not multicollinear (see Appendix, table 5). Finally, the Brausch-Pagan test with a P-value higher than 0.05 (P-value = 0.6452, see Appen-

dix, table 4) fails to reject the null hypothesis of homoscedasticity and adheres to the assumption.

Descriptive statistics

Descriptive statistics summarize key characteristics of the dataset, highlighting insights into data distribution, central tendency, and variance.

Table 1

Descriptive statistics

	UR	GII	GCI	EII	GDPc	EFI	WCI Score
Valid	94	84	94	94	93	93	94
Missing	0	10	0	0	1	1	0
Median	5.371	34.35	80.56	0.57	10.359	62.5	0.465
Mean	7.024	35.601	67.954	0.563	91.775	62.583	3.01
Std. Deviation	4.816	12.776	31.193	0.088	225.015	11.415	8.288
Minimum	0.396	15	1.35	0.39	1.135	5.2	0.08
Maximum	28.77	65.5	100	0.75	977	82.4	58.39

As Table 1 displays, the variable Global Innovation Index has the most missing values. All other variables combined except for GII have 2 missing values combined. The median of the Global Cybersecurity Index highest of all; however, its mean value is lower than the median. GDP per capita displays the greatest disparity between mean and median values with 91,775 and 10,359 respectively. The variable Economic Freedom Index displays the smallest difference between mean and media.

Before proceeding to the regression analysis, it is important to extract the maximum possible details from the given dataset. One of the methods of analysis for understanding the relation between various variables is a correlation test. The correlation test allows us to find variables

that correspond to each other either positively or negatively.

Figure 1

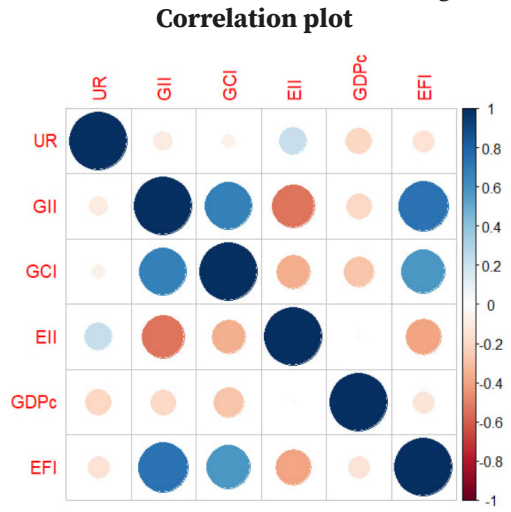

Table 2

Correlation matrix

	UR	GII	GCI	EII	GDPc	EFI
UR	1	-0.1091335	-0.0602019	0.2280698	-0.20087374	-0.1403777
GII	-0.1091335	1	0.6701865	-0.53865332	-0.19488524	0.7396576
GCI	-0.0602019	0.6701865	1	-0.35052724	-0.27615767	0.5710038
EII	0.2280698	-0.5386533	-0.3505272	1	0.01243542	-0.3904422
GDPc	-0.2008737	-0.1948852	-0.2761577	0.01243542	1	-0.1378184
EFI	-0.1403777	0.7396576	0.5710038	-0.39044221	-0.13781837	1

The correlation matrix displayed in Table 2 shows that very strong correlations between independent variables are not found. The highest correlation is between variables Economic Freedom Index and Global Innovation Index, indicating that states with higher economic freedom (more market-oriented economy) tend to have higher levels of innovation. Also, a moderate correlation can be found between the Global Cybersecurity Index and the Global Innovation Index, hinting that states with higher rates of innovation tend to have stronger cybersecurity. Moreover, a degree of correlation exists between economic freedom and cybersecurity strength. Such results show that economic freedom,

cybersecurity strength, and rate of innovation are somewhat correlated with each other.

Regression Findings

The present section presents regression analysis with the application of robust standard errors. F-test statistic with a value of 1.713 and p-value of 0.1292 (higher than 0.05) displays that the chosen independent variables (IVs) are not the best in explaining the outcome variables of cybercrime. This finding is supported by an adjusted R-square score of 0.04902 which indicates that the model explains only 4.9 % of the variation of the dependent variable.

Table 3

Regression output

Coefficients:	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	10.02787	11.61819	0.863	0.3908
UR	-0.16519	0.20389	-0.81	0.4203
GII	0.23134	0.13082	1.768	0.0809
GCI	0.07024	0.04851	1.448	0.1517
EII	11.78253	12.72956	0.926	0.3575
GDPc	-0.00136	0.00514	-0.265	0.792
EFI	-0.39756	0.15771	-2.521	0.0138
R-squared	0.1178			
Adjusted R-squared	0.04902			
F-statistic	1.713			0.1292

As Table 3 displays, there is only a single significant variable predicting the World Cybercrime Index score – the Economic Freedom Index. EFI has the appropriate p-value of 0.0138, with a negative estimate score which indicates that higher EFI results in lower cybercrime scores. Another variable that is close to statistical significance with a p-value of 0.0809 is the Global Innovation Index. The estimate of GII is positive, indicating that higher GII scores might result in higher scores in WCI.

Discussion

The results of regression analyses provide ground for understanding the factors influencing the country's contribution to global cybercrime. Firstly, the analysis was held to test the theoretical proposition established based on the literature on cybercrime and crime rates. The first theoretical proposition (TP1) based on Karl Marx's theory of international political economy highlighted two significant factors determining higher crime rates – economic inequality and economic freedom (economic structure). Based on the results of the regression output, the first theoretical proposition was rejected. Analysis shows that economic inequalities do not play a role in determining the cybercrime rate as variable EII was statistically insignificant. Moreover, while Marxian theory explains that a more market-based economic structure leads to higher crime rates, the regression results suggested the opposite – a higher degree of economic freedom leads to decreased levels of cybercrime. One of the claims of the second theoretical proposition (TP2), which is based on Rational Choice and Routine Activity theories, is that increasing innovation rates lead to higher cybercrime rates. This claim can be considered valid, though with a probability value lower than the standard threshold. However, the TP2

is partially rejected as claims on the influence of low cybersecurity levels and higher unemployment rates were not statistically significant.

One of the main reasons for rejecting suggestions proposed by Marxian theory on international political economy might be the different scope and external context of the theory. Although Marxian theories still have a large supporter base and can be relevant in explaining some global events, they are built based on the context of an international order of the 19th century. Apart from the context of the international system, the theory is mainly focused on explaining other types of crime rather than cybercrime. Despite having similar bases, cybercrime conceptually differs from other types of crimes and is a phenomenon developed with the development of technology. The scope and context in which international political economy theory was created might just be irrelevant to modern political, economic, technological, and social contexts.

Moreover, an explanation of the inverse relationship between the Economic Freedom Index and World Cybercrime Index identified by the regression model might be rooted in the results of the correlation test. The correlation matrix displayed that EFI, GII, and GCI have a positive correlation. This means that countries with more free market economies tend to have higher rates of innovation, technological advancement, and cybersecurity rates. Moreover, a more liberal approach to an economic system can be connected to a higher overall level of democracy, hence a better rule of law, and technological literacy. Good rule of law introduces a better legal framework for dealing with cybercrime, while technological literacy enables citizens to use the internet more carefully and acknowledge potential threats. All of the above-mentioned factors hinder levels

of cybercrime because based on the rational choice theory, when the potential risk exceeds financial gains, it becomes irrational for a person to commit a crime.

The potential reason behind the insignificance of the unemployment rate and cybersecurity level might lie in the complex, dynamic nature of cybercrime. It is unlike that such a multifaceted social phenomenon as cybercrime can be predicted by isolated factors like UR and GCI. The predictors specifying high levels of cybercrime might include a mix of various factors.

Limitations and Recommendations

Through the process of executing the research, various limitations arose. As the essence of the analysis is based on the first-ever World Cybercrime Index, it is expected to have a limited dataset. Also, as adjusted R-squared and F-test showed, the analysis does not explain the whole scope of WCI. This indicates that research should be missing some of the key variables in explaining the cybercrime rates. The research focuses mainly on the economic factors and introduces some social factors; however, the explanation of cybercrime rates might be rooted in different areas of study like politics or sociology. Theories taken as a basis of theoretical propositions do not provide enough explanation of cybercrime levels (which was proved by the analysis). Moreover, the complex nature of social phenomena like cybercrime limits the scope of quantitative research due to the inability to establish valid predictors in isolated tests. The incorporation of forensic science into cybersecurity strategies may address some of these gaps. By identifying patterns in digital evidence and providing deeper insights into offender tactics, forensic methodologies can complement traditional predictors to create a more comprehensive understanding of cybercrime.

The researchers wanting to deepen the findings of the present paper or offer a different approach for exploring cybercrime must be attentive to future issues of the World Cybercrime Index, as it presents a great tool for quantitative analysis of the phenomenon. Firstly, the time-series analysis is suggested to be executed in the future. Moreover, to consider the multifaceted nature of social occurrences like cybercrime, qualitative in-depth analysis is suggested. The findings of the present paper offer the theoretical basis for scholars and policymakers to focus on exploring the effects of economic systems, freedom, and innovation on cybercrime rates.

Conclusion

The present paper investigates the economic and social factors and their influence on cybercrime rates. The work presents relevant findings for scholars and policymakers by quantitatively testing the theoretical framework existing around the topic.

Literature explores some of the most relevant theories emphasizing the social and economic reasons behind cybercrime and patterns of crime occurrence. Some of the most relevant theories highlighting the interaction of cybercrime and applicable factors are the Marxian theory of political economy, rational choice theory, and routine activity theory. Marxian theory emphasizes the inherent issues of a capitalist system which lead to social inequalities and might result in increased crime rates. Rational Choice theory perceives people as rational actors and tries to explain patterns where cybercrime would be rational and profitable to pursue. Routine Activity theory identifies three pillars in the motivation behind criminal activity: motivated criminals, suitable targets, and absence of guardianship. Two theoretical propositions were formulated based on these three the-

ories. The first, based on Marxian views, stated that a more capitalistic structure and high economic inequality will lead to increased levels of cybercrime. The second, based on Rational Choice and Routine Activity theories, emphasized that low cybersecurity, high technological advancement, and high unemployment levels would lead to increased cybercrime.

To test the propositions, a regression analysis of 94 sample countries was executed. The dependent variable of analysis was based on the World Cybercrime Index. Predictor variables were based on the Unemployment Rate, Global Innovation Index, Global Cybersecurity Index, Eco-

nommic Inequality Index, Gross Domestic Product per capita, and Economic Freedom Index.

The test results displayed only one significant (EFI) and one borderline significant variable (GII). Key findings indicated an inverse relation between the Economic Freedom Index and the Cybercrime rate. Moreover, the Global Innovation Index is a positive predictor of Cybercrime with a probability of around 92 %. Some other interesting findings arose from the correlation matrix that displayed a positive correlation between EFI, GII, and GCI. Based on findings, TP1 was rejected and TP2 was partially rejected.

Appendix

Figure 2

Shapiro-Wilk test

Descriptive Statistics

	UR	GII	GCI	EII	GDPc	EFI	WCI Score
Shapiro-Wilk	0.861	0.956	0.853	0.977	0.433	0.894	0.377
P-value of Shapiro-Wilk	< .001	0.006	< .001	0.102	< .001	< .001	< .001

Table 4

Breusch-Pagan test

	BP	df	P-value
Breusch-Pagan test	4.2325	6	0.6452

Table 5

Variance Inflation Factor

	UR	GII	GCI	EII	GDPc	EFI
VIF	1.114279	3.231400	1.938558	1.477384	1.148550	2.282352

Table 6

Full dataset

Country	UR	GII	GCI	EII	GDPc	EFI	WCI Score
Russia	4.715	36.6	98.06	0.58	12,532	61.5	58.39
Ukraine	9.834	35.6	65.93	0.5	4,828	56.2	36.44
China	4.55	54.8	92.53	0.57	12,618	58.4	27.86
United States	5.349	61.3	100	0.63	70,219	74.8	25.01

Continued from Table 6

Country	UR	GII	GCI	EII	GDPc	EFI	WCI Score
Nigeria	5.393	20.01	84.76	0.55	2,066	58.7	21.28
Romania	5.59	35.6	75.78	0.5	14,947	68.8	14.83
North Korea	3.134		1.35	0.5		5.2	10.61
United Kingdom	4.826	59.8	99.54	0.46	46,870	78.4	9.01
Brazil	13.159	34.2	96.6	0.68	7,697	53.4	8.93
India	6.38	36.4	97.5	0.63	2,238	56.5	6.13
Iran	9.282	32.9	81.07	0.61	4,084	47.2	4.78
Belarus	3.9	32.6	50.57	0.39	7,490	61	3.87
Ghana	3.338	22.3	86.69	0.61	2,422	59.2	3.58
South Africa	28.77	32.7	78.46	0.75	7,074	59.7	2.58
Moldova	0.794	32.3	75.78	0.46	5,275	62.5	2.57
Israel	4.812	53.4	90.93	0.59	52,130	73.8	2.51
Poland	3.363	39.9	93.86	0.47	18,050	69.7	2.22
Germany	3.638	57.3	97.41	0.46	51,427	72.5	2.17
Netherlands	4.21	58.6	97.05	0.45	58,728	76.8	1.92
Latvia	7.513	40	97.28	0.48	20,930	72.3	1.68
Kazakhstan	5.556	28.6	93.15	0.47	10,374	71.1	1.67
Viet Nam	2.385	37	94.59	0.58	3,756	61.7	1.59
Estonia	6.178	49.9	99.48	0.5	27,944	78.2	1.59
United Arab Emirates	3.105	43	98.06	0.59	44,332	76.9	1.55
Canada	7.527	53.1	97.67	0.5	52,515	77.9	1.34
Malaysia	4.64	41.9	98.06	0.59	11,135	74.4	1.33
Philippines	3.398	35.3	77	0.6	3,461	64.1	1.24
Turkey	11.969	38.3	97.49	0.6	9,743	64	1.22
France	7.874	55	97.6	0.46	43,671	65.7	1.17
Indonesia	3.827	27.1	94.88	0.53	4,334	66.9	1.17
Bulgaria	5.267	42.4	67.38	0.55	12,219	70.4	1.07
Thailand	1.215	37.2	86.5	0.64	7,061	69.7	1.0
Mexico	4.019	34.5	81.68	0.75	10,359	65.5	0.98
Australia	5.116	48.3	97.47	0.48	60,697	82.4	0.95
Italy	9.497	45.7	96.13	0.53	36,449	64.9	0.8
South Korea	3.639	59.3	98.52	0.43	35,142	74	0.79
Cameroon	3.951	19.7	45.63	0.64	1,654	53.4	0.7
Colombia	13.898	31.7	63.72	0.72	6,183	68.1	0.7
Gambia	6.206		32.12	0.56	772	58.8	0.62
Czech Republic	2.803	49	74.37	0.41	26,823	73.8	0.59
Switzerland	5.097	65.5	86.97	0.42	93,446	81.9	0.55

Continued from Table 6

Country	UR	GII	GCI	EII	GDPc	EFI	WCI Score
Cyprus	7.513	46.7	88.82	0.45	32,746	71.4	0.52
Myanmar	4.34	18.4	36.41	0.62	1,232	55.2	0.51
Pakistan	6.338	24.4	64.88	0.55	1,506	51.7	0.51
Sierra Leone	3.516		25.31	0.57	505	51.7	0.5
Laos	1.997	20.2	20.34	0.57	2,536	53.9	0.49
Haiti	15.253		6.4	0.65	1,824	50.8	0.48
Morocco	10.539	29.3	82.41	0.6	3,768	63.3	0.45
Panama	10.453	28	34.11	0.65	15,491	66.2	0.45
Belize	10.157		10.29	0.65	6,061	57.5	0.44
Cambodia	0.396	22.8	19.12	0.68	1,625	57.3	0.42
Armenia	10.012	31.4	50.47	0.59	4,973	52.7	0.41
Lithuania	7.112	39.9	97.93	0.62	23,850	76.9	0.38
Chile	9.325	35.1	68.83	0.71	16,241	75.2	0.38
Ecuador	4.552	25.4	26.3	0.61	5,965	52.4	0.36
Ivory Coast	2.59	21	67.82	0.64	2,163	61.7	0.35
Afghanistan	11.934		5.2	0.52	356	53	0.35
Angola	15.799	15	12.99	0.69	1,927	54.2	0.35
Peru	5.097	31.2	55.67	0.69	6,635	67.7	0.35
Algeria	13.607	19.9	33.95	0.49	3,700	49.7	0.34
Lebanon	12.621	25.1	30.44	0.65	4,136	51.4	0.33
Benin	1.694	18	80.06	0.58	1,361	59.6	0.31
Kenya	5.693	27.5	81.7	0.6	2,070	54.9	0.31
Georgia	11.794	32.4	81.06	0.57	5,023	77.2	0.27
Spain	14.781	45.4	98.52	0.46	30,489	69.9	0.27
Senegal	3.368	23.3	35.85	0.58	1,634	58	0.25
Tunisia	16.505	30.7	86.23	0.53	3,807	56.6	0.22
Slovenia	4.747	44.1	74.93	0.42	29,331	68.3	0.22
Sweden	8.722	63.1	94.55	0.44	61,418	74.7	0.21
Cuba	1.373		58.76	0.58	9,139	28.1	0.2
Greece	14.657	36.3	93.98	0.46	20,311	60.9	0.2
Uganda	3.422	20	69.98	0.63	883	58.6	0.19
Belgium	6.264	49.2	96.25	0.41	51,850	70.1	0.19
Togo	2.285	19.3	33.19	0.61	977	57.5	0.18
Malta	3.403	47.1	83.65	0.47	34,881	70.2	0.18
Mauritius	7.719	35.2	96.89	0.57	9,069	56.1	0.17
Equatorial Guinea	9.194	16.7	1.46	0.63	7,406	49.2	0.17
Hungary	4.045	42.7	91.28	0.44	18,753	67.2	0.17
Serbia	10.061	35	89.8	0.48	9,233	67.2	0.15

Continued from Table 6

Country	UR	GII	GCI	EII	GDPc	EFI	WCI Score
Argentina	8.736	29.8	50.12	0.56	10,651	52.7	0.15
Jamaica	5.188	29.6	32.53	0.65	5,184	69	0.14
Bosnia and Herzegovina	14.897	29.6	29.44	0.48	7,230	62.9	0.14
Central African Republic	6.676		3.24	0.73	461	48.8	0.13
Botswana	23.106	22.9	53.06	0.7	7,239	67.6	0.13
Ethiopia	3.935	18.6	27.74	0.55	925	51.7	0.13
Zambia	5.195	19.8	68.88	0.72	1,135	50.4	0.13
Azerbaijan	6.04	28.4	89.31	0.56	5,408	70.1	0.13
Dominican Republic	7.702	25.1	75.05	0.62	8,477	62.1	0.13
Luxembourg	5.247	49	97.41	0.44	133,712	76	0.11
Japan	2.828	54.5	97.82	0.54	40,059	74.1	0.09
Mali	2.29	19.5	10.14	0.56	882	55.6	0.09
Syria	14.796		22.14	0.65	421		0.09
Guinea-Bissau	3.628		9.85	0.55	795	54.9	0.09
Egypt	7.441	25.1	95.48	0.57	3,887	55.7	0.08

**Економічні та соціальні чинники
кіберзлочинності**

Теодор Джорджобіані

Ця стаття має на меті сприяти розумінню такого доволі нового соціального явища, як кіберзлочинність. Сучасні глобальні реалії технологічного прогресу та значна залежність від цифрових інструментів фокусують увагу на загрозах кіберзлочинності. Для того щоб створити ефективні превентивні механізми, важливо дослідити чинники, що впливають на рівень кіберзлочинності. Для досягнення поставленої мети застосовано регресійний аналіз, побудований на нещодавно оприлюдненому вперше в історії Світовому індексі кіберзлочинності. Проаналізовано показники кіберзлочинності 94 країн на основі впливу 6 предикторних змінних. Аналіз показав, що ступінь економічної свободи має зворотний вплив на рівень кіберзлочинності, а рівень інновацій прямо збільшує цей рівень, хоча й із меншою ймовір-

ністю. Дослідникам, які цікавляться цією темою, рекомендуємо уважно стежити за майбутніми випусками Світового індексу кіберзлочинності, щоби мати змогу більш масштабно аналізувати часові ряди.

Ключові слова: економічні чинники; кіберзлочинність; регресійний аналіз; індекс економічної свободи.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики,

написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Abell, P. (2000). *Sociological Theory and Rational Choice Theory*. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=5d987c7e4ad51f12a64ed5163c6bbbd7a4cfe07b>.
- Agnew, R. (1992). Foundations for a general Strain Theory of crime and delinquency. *Criminology*. Vol. 30. Is. 1. DOI: 10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x.
- Agnew, R., & Brezina, T. (2019). General Strain Theory. In: Krohn, M., Hendrix, N., Penny Hall, G., Lizotte, A. (eds) *Handbook on Crime and Deviance. Handbooks of Sociology and Social Research*. Ed. R. T. Serpe. Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-030-20779-3_8.
- Ahmad, R., & Thurasamy, R. (2022). A Systematic Literature Review of Routine Activity Theory's Applicability in Cybercrimes. *Journal of Cyber Security and Mobility*. Vol. 11. Is. 3. DOI: 10.13052/jcsm2245-1439.1133.
- Albritton, R. (1993). Marxian Political Economy for an Age of Postmodern Excess. *Rethinking Marxism. A Journal of Economics, Culture & Society*. Vol. 6. Is. 1. DOI: 10.1080/08935699308658041.
- Arthur, J. (1991). Development and crime in Africa: A test of modernization theory. *Journal of Criminal Justice*. Vol. 19. Is. 6. DOI: 10.1016/0047-2352(91)90062-Z.
- Bernburg, J. G. (2002). Anomie, Social Change and Crime: A Theoretical Examination of Institutional-Anomie Theory. *The British Journal of Criminology*. Vol. 42. No. 4. URL: <http://www.jstor.org/stable/23638963>.
- Bjerregaard, B., & Cochran, J. K. (2008). A Cross-National Test of Institutional Anomie Theory: Do the Strength of Other Social Institutions Mediate or Moderate the Effects of the Economy on the Rate of Crime? *Western Criminology Review*. Vol. 9. Is. 1. URL: <http://www.westerncriminology.org/documents/WCR/v09n1/bjerregaard.pdf>.
- Bruce, M., Lusthaus, J., Kashyap, R., Phair, N., & Varese, F. (2024). Mapping the global geography of cybercrime with the World Cybercrime Index. *PLoS ONE*. 19(4):e0297312. DOI: 10.1371/journal.pone.0297312.
- Chambliss, W. J. (1975). Toward a Political Economy of Crime. *Theory and Society*. Vol. 2. No. 2. URL: <http://www.jstor.org/stable/656788>.
- Chamlin, M. B., & Cochran, J. K. (1995). Assessing Messner and Rosenfeld's Institutional Anomie Theory: A Partial Test. *Criminology*. Vol. 33. Is. 3. DOI: 10.1111/j.1745-9125.1995.tb01184.x.
- Chism, K. A., & Steinmetz, K. F. (2017). Technocrime and Strain Theory. In: *Technocrime and Criminological Theory*. Ed. Steinmetz, K. F., & Nobles, M. R. London : Routledge. DOI: 10.4324/9781315117249-5.
- Cohen, L. E., & Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review*. Vol. 44. No. 4. URL: <https://www.jstor.org/stable/2094589?origin=crossref>.
- Comparative economic systems* (1969). Ed. by Prybyla, J. S. Boston : Allyn and Bacon.
- Dearden, Th. E., Parti, K., & Hawdon, J. (2021). Institutional Anomie Theory and Cybercrime – Cybercrime and the American Dream, Now Available Online. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. Vol. 37. Is. 3. DOI: 10.1177/10439862211001590.
- Felson, M. (1987). Routine Activities and Crime Prevention in the Developing Metropolis. *Criminology*. Vol. 25. Is. 4. DOI: 10.1111/j.1745-9125.1987.tb00825.x.
- Felson, M., & Clarke, R. V. (1998). Opportunity Makes the Thief: Practical Theory for Crime Prevention. *Policing and Reducing Crime Unit: Police Research Series. Paper 98*. Ed. Webb B. URL: https://popcenter.asu.edu/sites/default/files/opportunity_makes_the_thief.pdf.
- Hay, C., & Ray, K. (2020). General Strain Theory and Cybercrime. In: *The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance*. Eds.: Holt Th. J., Bossler A. M. Springer eBooks. DOI: 10.1007/978-3-319-78440-3_21.
- Hechter, M. (1992). Should Values Be Written Out of the Social Scientist's Lexicon? *Sociological Theory*. Vol. 10. No. 2. URL: <https://www.jstor.org/stable/201961>.

- Heilbroner, R. L. (1984). Economics and Political Economy: Marx, Keynes, and Schumpeter. *Journal of Economic Issues*. Vol. 18. No. 3. URL: <http://www.jstor.org/stable/4225467>.
- Hodgson, G. M. (2012). On the Limits of Rational Choice Theory. *Economic Thought*. World Economics Association. Vol. 1. URL: http://et.worldeconomicsassociation.org/files/ETHodgson_1_1.pdf.
- Holt, Th., & Bossler, A. M. (2014). An Assessment of the Current State of Cybercrime Scholarship. *Deviant Behavior*. Vol. 35. Is. 1. DOI: [10.1080/01639625.2013.822209](https://doi.org/10.1080/01639625.2013.822209).
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*. Vol. 65. Is. 1. DOI: [10.1177/000312240006500103](https://doi.org/10.1177/000312240006500103).
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., & Wilkinson, R. G. (1999). Crime: social disorganization and relative deprivation. *Social Science & Medicine*. Vol. 48. Is. 6. DOI: [10.1016/S0277-9536\(98\)00400-6](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(98)00400-6).
- Kigerl, A. (2012). Routine Activity Theory and the Determinants of High Cybercrime Countries. *Social Science Computer Review*. Vol. 30. Is. 4. DOI: [10.1177/0894439311422689](https://doi.org/10.1177/0894439311422689).
- Kshetri, N. (2006). The simple economics of cybercrimes. *IEEE Security & Privacy Magazine*. Vol. 4. Is. 1. DOI: [10.1109/MSP.2006.27](https://doi.org/10.1109/MSP.2006.27).
- Kshetri, N. (2010). Structure of Cybercrime in Developing Economies. In: *The Global Cybercrime Industry*. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI: [10.1007/978-3-642-11522-6_8](https://doi.org/10.1007/978-3-642-11522-6_8).
- Laszka, A., & Schwartz, G. (2016). Becoming Cybercriminals: Incentives in Networks with Interdependent Security. In: *Decision and Game Theory for Security*. 7th International Conference, GameSec, New York, NY, USA, Nov 2–4. DOI: [10.1007/978-3-319-47413-7_20](https://doi.org/10.1007/978-3-319-47413-7_20).
- Leukfeldt, E. R., & Yar, M. (2016). Applying Routine Activity Theory to Cybercrime: A Theoretical and Empirical Analysis. *Deviant Behavior*. Vol. 37. Is. 3. DOI: [10.1080/01639625.2015.1012409](https://doi.org/10.1080/01639625.2015.1012409).
- Li, X., & Whinston, A. B. (2020). The Economics of Cyber Crime. *SSRN Electronic Journal*. DOI: [10.2139/ssrn.3603694](https://doi.org/10.2139/ssrn.3603694).
- Lynch, M. J., Groves, W. B., & Lizotte, A. (1994). The rate of surplus value and crime. A theoretical and empirical examination of Marxian economic theory and criminology. *Crime, Law and Social Change*. Vol. 21. Is. 1. DOI: [10.1007/bf01307806](https://doi.org/10.1007/bf01307806).
- Milgrom, P., & Roberts, J. (1988). An Economic Approach to Influence Activities in Organizations. *American Journal of Sociology*. Vol. 94. DOI: [10.1086/228945](https://doi.org/10.1086/228945).
- Mishra, S., & Novakowski, D. (2016). Personal relative deprivation and risk: An examination of individual differences in personality, attitudes, and behavioral outcomes. *Personality and Individual Differences*. Vol. 90. DOI: [10.1016/J.PAID.2015.10.031](https://doi.org/10.1016/J.PAID.2015.10.031).
- Rowlinson, M., & Hassard, J. (2000). Marxist Political Economy, Revolutionary Politics, and Labor Process Theory. *International Studies of Management & Organization*. Vol. 30. No. 4. URL: <http://www.jstor.org/stable/23316303>.
- Schumpeter, J. A. (2021). *The Theory of Economic Development*. London : Routledge. DOI: [10.4324/9781003146766](https://doi.org/10.4324/9781003146766).
- Smith, H. J., Pettigrew, T. F., & Huo, Y. J. (2020). Relative deprivation theory: Advances and applications. In: J. Suls, R. L. Collins, & L. Wheeler (Eds.). *Social comparison, judgment, and behavior*. Oxford University Press. DOI: [10.1093/oso/9780190629113.003.0018](https://doi.org/10.1093/oso/9780190629113.003.0018).
- Srivastava, Sh. K., Das, S., Udo, G. J., & Bagchi, K. (2020). Determinants of Cybercrime Originating within a Nation: A Cross-country Study. *Journal of Global Information Technology Management*. Vol. 23. Is. 2. DOI: [10.1080/1097198X.2020.1752084](https://doi.org/10.1080/1097198X.2020.1752084).
- Sweezy, P. M. (1943). The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*. DOI: [10.2307/137444](https://doi.org/10.2307/137444).
- Webber, C. (2007). Revaluating relative deprivation theory. *Theoretical Criminology*. Vol. 11. Is. 1. DOI: [10.1177/1362480607072737](https://doi.org/10.1177/1362480607072737).

Giorgobiani, T. (2024). Economic and Social Drivers of Cybercrime. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 158–174. DOI: [10.32353/khrife.4.2024.10](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.10).

Modern Problems and Main Aspects of Criminal Law Fight Against Hooliganism

Samir Ilyas oghlu Gadirov *

* Doctoral student, Judicial Expertise Center of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan, Baku, Republic of Azerbaijan, e-mail: gadirovsamir55@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.11 УДК 343.98:336.225.621.11::347.72.035

Надійшло 10.09.2024 / Рецензовано 18.10.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 31.12.2024

The paper explores current issues and main aspects of such an unlawful phenomenon as hooliganism. The author examines its historical development and the problems it creates for modern society. The research aims to identify the factors that contribute to the spread of hooliganism from its inception to the present day. Both legislative and social aspects of hooliganism are considered. This paper explores the changes in the social, cultural and economic spheres that give rise to hooliganism and contribute to its existence in many countries. The research also assesses effectiveness of current legal systems in preventing hooliganism, pointing out important shortcomings and problems in the methods used by the authorities. Socio-economic changes, cultural influences and social perspectives are explored, and a detailed understanding of why hooliganism persists despite legal initiatives to suppress it is provided. This study attempts to bridge the gap between legal concepts and actual implementation by taking an interdisciplinary approach and providing policy suggestions that improve ability of the judicial system to stop hooliganism. Results emphasize the need for improved criminal justice system cooperation, targeted social action and adapted laws, especially for young people considered to be at risk. To achieve the set goal, the following scientific methods were used: analysis, synthesis, statistical analysis, generalization, etc.

Keywords: hooliganism; criminal justice; sociocultural dynamics; expert provision of hooliganism investigation; legal reform; youth at risk.

Research Problem Formulation

Hooliganism, once considered a rare and isolated form of public wrongdoing, is a persistent and complex problem for modern civilizations. The author aims to explore historical origins and contemporary forms of hooliganism, looking at how it has changed over the years and what elements preserve its existence nowadays.

Article Purpose

An in-depth analysis of the provisions on hooliganism is proposed, including a study of both the legal and social aspects. Hooliganism is closely related to cultural processes and is a problem not only in terms of compliance with laws. The research examines past events that contributed to the growth of hooliganism and how they have been transformed in modern times through changes in the social, political and cultural fields¹.

Research is based on an assessment of how current law enforcement system is able to counteract hooliganism. Hooliganism remains a serious obstacle, despite a number of legislative initiatives and preventive measures, raising concerns about the suitability of existing legal structures and procedures for enforcement. The research examines how social, cultural, and financial elements contribute to bullying, recognizing that it is a problem that is firmly entrenched in society, not just a legal one. This research offers an original perspective that bridges the gap between theoretical understanding and practical implemen-

tation by combining legal considerations with sociocultural observations².

Objectives of the study are: 1) Study how hooliganism has evolved historically and the state of this phenomenon in our time as an illegal activity; 2) Assess how effectively the criminal justice system is suited to dealing with hooliganism; 3) Investigate the socio-cultural elements that contribute to the continued existence of hooliganism in modern society; 4) Make policy proposals to improve the judicial system and the strategy for preventing hooliganism.

Research questions are as follows: 1) What are the main historical reasons that contributed to the growth of hooliganism, and how have they changed in the modern world? 2) What obstacles need to be overcome in order for the current preventive tactics of criminal law to be successful in reducing hooliganism? 3) What role do monetary, cultural and social considerations play in the continued existence of hooliganism? 4) How can political reforms strengthen the ability to reinforce and prevent hooliganism?

Research paper differs in that it involves a deep approach to understanding hooliganism from both a historical and a modern point of view. The research provides a deep understanding of the facts that motivate hooliganism and the difficulties faced by the law enforcement community in combating it, combining legal considerations with socio-cultural views. This research attempts to present an integrated approach that will bridge the divide between theory and application, providing useful information for policymakers, law enforcement officers, and social service

-
- 1 Kossakowski R. Where are the hooligans? Dimensions of football fandom in Poland. *International Review for the Sociology of Sport*. 2015. Art. 52(6):681–703. DOI: [10.1177/1012690215612458](https://doi.org/10.1177/1012690215612458) (date accessed: 08.09.2024).
 - 2 Harcourt B. E., & Ludwig J. Broken Windows: New Evidence from New York City and a Five-city Social Experiment. *The University of Chicago Law Review*. 2006. Vol. 73. Is. 1. Pp. 271–320. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclevol73/iss1/14/> (date accessed: 08.09.2024).

providers. This contrasts with previous researches that have often separated out legislative or cultural issues.

Research Methods

To achieve the set goal, the following scientific methods were used: analysis, synthesis, statistical analysis, generalization, etc.

Analysis of Essential Researches and Publications

Significant contribution to the development of special knowledge was made by such well-known scientists as A. Szczekala³, V. Bakhin, V. Kuzmichov, Ye. Lukianchykov, P. Nesterenko, M. Saltevsyyi, O. Filippov, M. Shcherbakovskiy et al. Research on specific expertise use during investigation of hooliganism was carried out by M. Bushkevych, Yu. Vilenskyi, V. Zakharevskiy, A. Kuznietsov, Ye. Ovcharenko. However, their work did not pay enough attention to problematic situations during the investigation of hooliganism with the use of explosive devices, aerosols, etc. It would be appropriate to note that our study showed the difference in the dynamics of the application of special knowledge, which were indicated in the researches of mentioned authors. In our opinion, it is caused by social, political and economic changes in society in recent decades⁴.

In science, there are different versions of etymology of the *hooliganism* term. In particular, M. Naklovych, having studied

the literary sources of English authors, points to two versions of the etymological origin of this concept⁵. The first version, let us call it American, comes from the name of one of the American Indian tribes that roamed between Texas and California. With this American Indian tribe, European settlers in North America had to struggle for a particularly long time. Therefore, *hooligans* began to be understood as people who struggle with culture, have a tendency to mock culture and for the most part do not understand it⁶. French scientists note the aggressiveness, cruelty, and deep immorality inherent in hooligans, calling them *Apache* from the name of this American Indian tribe.

Hooliganism concept in US criminal law corresponds to the term: *disorderly conduct: hooliganism, breach of peace*. The authors of the authoritative US legal dictionary Black's Law Dictionary provide the following definitions of the above terms. *Disorderly conduct* means behavior aimed at disrupting public order, violating public morality or threatening public safety. *Breach of peace* is a criminal act that provokes a public disturbance or participates in a public disturbance, especially by making loud noise⁷.

The second version is of English origin. However, it has certain variations: 1) according to some scholars, the *hooliganism* word comes from the English word *hooligan*, which since 1890 has been used to refer exclusively to daring street brawlers rapists from Scientific Herald of Uzhhorod University, 2012, 143 eastern quarter of London;

3 Szczekala A. Chuligański charakter czynu. *Prokuratura i Prawo*. 2008. Nr. 6. S. 76–89. URL: <https://polona.pl/item-view/408eb57c-99ad-454f-93a0-4eb0bc2693a5?page=NaN> (date accessed: 08.09.2024).

4 Єфімов М. М. Використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 229–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_51 (date accessed: 08.09.2024).

5 Наклович М. Л. Кримінально-правова боротьба з хуліганством. Львів, 1974. С. 38–43.

6 Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): монографія. Харків, 2009. С. 18.

7 Garner B. A. Black's Law Dictionary. 11th ed. Thomson Reuters, 2019. P. 292, 183.

2) the word is derived from the name of the Irish family of criminals Hooligan, who lived in London in the late eighteenth century⁸; 3) the word is derived from the name of the Irishman Holly, who organized several gangs that terrorized others; 4) the *hooligan* word is derived from the name of the Holigen brothers, who lived in Scotland in the late eighteenth century. They were people of the underworld, characterized by barbarism and extreme violence. According to another version, the term was also associated with the name of the Saint Petersburg mayor Von Val, who in 1892 took harsh measures against organized groups of rapists, whom he called *hooligans* in his order⁹.

Elements of hooliganism can occur in other criminal law when they are accompanied by an act of violence or a threat during legitimate public events (Art. 143, 145, 146 of the Criminal Code of the Netherlands). At the same time, there is no special rule that would provide for criminal liability for hooliganism. In these cases, we are talking about hooligan actions inherent in one or another corpus delicti¹⁰.

However, if we turn to the Danish Criminal Code, then in section 15: *Crimes against public peace and order* there is a crime that, by its signs, may fall under the concept of *hooliganism*. For example, according to § 134a, any participants in street scandals or other serious disturbance of public

peace and order, if they act by agreement or jointly, are subject to simple detention or imprisonment for a term not exceeding six months¹¹. Consequently, it can be assumed that the act considered in the form of street scandals and violations of public peace, as well as public order is hooliganism.

In the Swedish Criminal Code, section 16, that combines crimes against public order, is of interest to Art. 16, which provides for liability against a person who makes noise in public places or publicly behaves in a way that causes public outrage. This person is sentenced to punishment for behavior that violates the social order¹².

If we turn to Criminal Code of Turkey, then, at first glance, section 5 entitled *Crimes against public order* (Art. 311–314) is of interest. At the same time, this section does not contain hooliganism. However, let us pay attention to crimes directed against public morality, covered by section 3 (Art. 567–577), where there are norms similar in some respects to hooliganism. For example, in Art. 571 states that a person who appears in a public place in a state of intoxication, which disturbs people or causes a scandal and if he is drunk (Art. 572) insults someone and disturbs people's rest, then in the first case is punishable by light imprisonment for a term of not less than 15 days and according to Art. 572: light imprisonment for a term of not less than two months¹³. At the same time, Art. 576

8 Berresford Ellis P. Irish Hooligan of Southwark / Irish Identity. URL: <http://www.irishidentity.com/extras/mad/stories/hooligan.htm> (date accessed: 08.09.2024).

9 Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. 2-ге вид. Київ, 2002. С. 5.

10 Wetboek van Strafrecht van Nederlandse. 03.03.1881. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2024-01-01> (date accessed: 08.09.2024).

11 The Denmark Criminal Code. Order No. 909 of September 27, 2005, as amended by Act Nos. 1389 and 1400 of December 21, 2005 / \$Legislationline. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/39/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf (date accessed: 08.09.2024).

12 Brottsbalk (1962:700) i Sverige. 1962-12-21. URL: [https://www.lotin.se/Fallor/Pdf/Brottsbalken_\(1962_700\).pdf](https://www.lotin.se/Fallor/Pdf/Brottsbalken_(1962_700).pdf) (date accessed: 08.09.2024).

13 Criminal Code of the Republic of Turkey (2004) (English). Law Nr. 5237. Passed On 26.09.2004. (Official Gazette No. 25611 date 12.10.2004) / \$Legislationline. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/14182> (date accessed: 08.09.2024).

of the Turkish Criminal Code provides for perpetrator responsibility for indecent exposure of himself in full or in part in a public place in front of people, as well as insulting public morals by word or song or in any other way.

The issue of criminal liability for hooliganism is also vaguely resolved in the Criminal Code of Austria, when it comes to section 20, which includes criminal acts against social peace. For example, § 274 establishes liability for public disorder related to the violent actions of a group of persons. Based on the content of criminal law norm, we should hardly talk about hooliganism here, when it comes to deliberate participation in a gathering of a group of people, which is created in order to commit a serious murder, serious bodily injury or serious damage to property under its influence¹⁴. Certainly, the analyzed crime most likely affects public peace when a group of persons commits various violent crimes.

The issue of liability for violation of public peace related to violent actions of a group of persons (§ 125) in the Criminal Code of Federal Republic of Germany is resolved. According to this paragraph, responsibility is provided for violent actions against people, as well as destructive actions against things and threats of violent actions jointly by a group of people who threaten public safety¹⁵.

In Poland, on May 22, 1958, the first law was issued to combat hooliganism, which provided for increased criminal liability

of the guilty. This law was included in the subsequent Criminal Code of April 19, 1969¹⁶. The current definition of hooliganism in the Polish Criminal Code (in Section XIV: *Explanation of Legislative Expressions*, Art. 115) offenses are called *hooliganism* if they meet the criteria described in §21 of this article: A crime of a hooligan nature is an offense that consists in encroaching on freedom, honor or physical integrity, on public safety, on the activities of state institutions or local self-government bodies, on public order or in the intentional destruction, damage or rendering unfit for using someone else's property, if the culprit acts publicly and without a reason or with a deliberate trifle, thus demonstrating a clear disregard for law and order.

Offense qualification of an as *hooligan* one usually makes the imposed punishment mandatory or prevents its mitigation or suspension (Art. 57a, Art. 58, Art. 59, Art. 69). Convicts for hooliganism are usually not granted amnesty.

According to Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, it is a criminal offense to commit *hooliganism*, namely: a gross violation of public order on the grounds of obvious disrespect for society, accompanied by special audacity or exceptional cynicism¹⁷.

According to the content of the first part of Art. 296 of Criminal Code of Ukraine, a gross violation of public order for reasons of obvious disrespect for society should be recognized as such a violation accompanied by special audacity or exceptional

14 Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch, Fassung vom 05.02.2020 / Ibid. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/32/Austria_CC_1974_am122019_de.pdf (date accessed: 08.09.2024).

15 Strafgesetzbuch (StGB) von Deutschland. Ausfertigungsdatum: 15.05.1871 / Ibid. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/77/Germany_CC%20am2019_de.pdf (date accessed: 08.09.2024).

16 The Criminal Code z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. tłum. gb Nr 88, poz. 553). URL: [https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/uncac/LegalLibrary/Poland/Laws/Criminal%20Code%20\(Poland\).pdf](https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/uncac/LegalLibrary/Poland/Laws/Criminal%20Code%20(Poland).pdf) (date accessed: 08.09.2024).

17 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date accessed: 08.09.2024).

cynicism. This concept is developed by judicial practice and contains special signs of hooliganism that allow to distinguish it from minor hooliganism (Art. 173 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses)¹⁸.

Thus, in particular, a criminal violation of public order can be recognized as committed with special audacity:

- 1) that indicates obvious disrespect for society and is accompanied, for example, by violence with infliction of bodily harm or abuse of a person, beating or stabbing a person, torture of a person;
- 2) acts for a long time and stubbornly does not stop;
- 3) is associated with destruction or damage of someone else's property, disruption of a mass event (concert, meeting, election, prom, etc.), violation of people's night rest, temporary suspension of the normal activities of an enterprise, institution, organization or public transport, etc. (paragraph 5 of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine: *On Judicial Practice in Hooliganism Cases* № 10 dated on December 22, 2006¹⁹).

According to the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (approved by the Law of Republic of Azerbaijan № 787-IQ dated on December 30, 1999) (as amended on February 23, 2024)²⁰ Hooliganism (Art. 221): there are deliberate actions that grossly violate obvious disrespect for so-

ciety, accompanied by the use of violence against persons or the threat of its use, as well as the destruction or damage to other people's property. Qualifying signs: commission by a group of persons or repeatedly; associated with resistance to a representative of the authorities or another person who performs duties to protect public order or stops the violation of public order; with the use of weapons or objects used as weapons, if this was accompanied by the use of violence against the victim, or destruction or damage to other people's property.

The Code of Republic of Azerbaijan on Administrative Guilt in Chapter 22: *Administrative Guilt that Infringes on Public Order, Public Security and Public Morality* provides the following definition of petty hooliganism: "Petty hooliganism, that is, actions that violate public order, but are not accompanied by the use of violence against individuals, destruction or damage to other people's property" (Art. 296). Art. 296-1 singles out auto hooliganism, that is, the deliberate actions of the driver of a vehicle, which demonstratively violate public order and peace of the population, expressing obvious disrespect for society, accompanied by a prolonged violation of traffic rules in various ways²¹.

Dynamics of hooliganism cost the fate of thousands of people who bore the burden of voluntaristic judicial practice. Perhaps that is why in the vast majority of other countries there is no such crime. English "hooligan" has become an exclusively

18 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (date accessed: 08.09.2024).

19 Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 22.12.2006 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06#Text> (date accessed: 08.09.2024).

20 Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (This Code was approved by the Law No. 787-IQ of the Republic of Azerbaijan dated December 30, 1999). URL: <https://e-qanun.az/framework/46947> (date accessed: 08.09.2024).

21 Code of Administrative Offenses of the Republic of Azerbaijan (This Code was approved by Law No. 96-VQ of the Republic of Azerbaijan dated December 29, 2015). URL: <https://e-qanun.az/framework/46960> (date accessed: 08.09.2024).

Soviet and Russian concept. It is vague and eclectic.

Main Content Presentation

Forensic examination is an independent and most common form of use of special knowledge during the investigation of hooliganism, and the expert's conclusion is, in turn, the most important source of evidence.

The most common examinations in the investigation of hooliganism are fingerprint, forensic, forensic biological, trace evidence, ballistic examinations.

Forensic medical examination in cases of hooliganism related to beating, causing bodily harm is carried out to clarify issues that require knowledge in the field of forensic medicine. The objects of forensic research are not only the victim and the suspect, but also their clothing and other material evidence with traces of blood, muscle and other cells of the human body, secretions. This research determines the following list of circumstances: 1. What injuries does the victim have? 2. What are their nature, quantity, prescription and localization? 3. What are the properties of the object (weapon) that caused the damage? 4. Is it possible to cause damage with a specific object (weapon)? 5. What is the mechanism of damage formation (type of traumatic effect)? 6. What is the direction of the traumatic force from which the injury occurred in the victim? 7. What was the relationship between the victim and the attacker at the time of the injury?

According to research, this examination in investigation of hooliganism was used in more than 60 % of cases. Such a large number is explained by the fact that during the commission of hooliganism as a result of physical contact, the victim or offender may receive bodily injuries. This forensic examination has an important ev-

identary value in the investigation of this category of cases, since its results can expose the false suspect testimony.

The subject matter of this forensic examination is of great importance. In practice, in most cases (96 %), this examination is conducted only in relation to the victim. However, while committing this act, it is necessary to conduct an examination of both parties at once, because it is not clear what status they will have at the end of the investigation. And the moment of using a forensic medical examination may be missed.

It is advisable to prescribe a forensic biological examination of material evidence to establish the type of the test substance, group and typical signs of blood, hair, saliva, sperm, urine and other objects. This type of expertise is used in a fairly small number of cases. But with the development of science and technology, their number inadvertently increases, because in most cases there is physical contact of the bully with the subject of the crime or the victim. With the help of forensic biological examination, many controversial issues can be resolved during the investigation. Most likely, such a low level of their conduct is explained by the specifics of the detection, seizure and fixation of material evidence of this category.

Forensic trace evidence analysis is appointed if it is necessary to study the traces found at the scene, as well as to establish the whole in its parts, when, for example, a part of an object is found at the scene, and the person who committed the hooligan actions has found similar parts and there are reasons to believe that they previously constituted a single whole. Bullies usually do not worry about destroying fingerprints at the scene, so a fingerprint examination gives positive results.

Research on firearms is carried out in connection with the establishment of the

fact of attribution of objects to firearms, ammunition; the fact of serviceability (malfunction) of a particular copy of a firearm and the suitability of the weapon for the production of shots; the method of manufacturing the weapon or the fact of changing its condition; type, model, brand, caliber of the weapon; individual identity of weapon; identity of ammunition; belonging of parts of the weapon to its specific copy; elements of the mechanism of a criminal event in cases committed with the use of firearms and ammunition.

Forensic ballistic examination is appointed in the investigation of hooliganism, during which firearms were used. When investigating violent crimes, as K.D. Pol points out, research on firearms should always be given special attention²². After all, research on firearms, traces left after their use, contains data necessary for the reconstruction of the mechanism of a criminal act, information about the identity of the offender, etc.

This forensic examination in cases of hooliganism is carried out in cases where it becomes necessary to find out whether the object seized from the suspect is a weapon; whether the victim has been injured by this object. It is also necessary not to forget that when detecting a weapon and before the examination, it should be examined in detail in order to find traces that can themselves be the objects of research (fingerprints, blood, hair, etc.²³). After all, as noted above, traces of blood, hair can be the object of forensic biological examination of material evidence.

Importance of forensic ballistics follows from the disposition of Part 4 of Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine. It is necessary in many cases, even those not related to bodily harm. For example, during

football matches, fans may use various explosive or incendiary devices (fireworks, "flares", etc.). Sometimes they do not have too dangerous consequences, but when this device explodes among the fan section, a large number of bodily injuries and other socially dangerous consequences result. Moreover, their use is mostly not motivated by bodily harm, but rather by hooliganism. That is why when law enforcement officers seize such items, it is imperative to order an examination.

The issue of examination of cold weapons is problematic. In cases of hooliganism, it often happens that a police officer, during an inspection, detention, etc., seizes an object from a suspect that can presumably be assessed as a bladed weapon. However, prior to the initiation of a criminal case, the examination of this item cannot be carried out, therefore, in most cases, *preliminary inspection* is carried out. In turn, after the initiation of a criminal case, the issuance of a resolution on the examination of this subject and its conduct, is of a formal nature. We put forward a proposal for possibility of expert examination of the above subjects before the initiation of a criminal case. In cases of hooliganism, these examinations are of great importance, because often there are cases of the use of brass knuckles, bats, knives, etc.

While proving the motive of national or racial hatred or enmity in the form of production of various examinations, the main emphasis should be placed on the production of forensic psychological or complex psychological and psychiatric examination. The task of the examination of this kind is to determine "cause of human behavior in a particular situation, lack of appropriate response or the response of an inadequate situation".

22 Pohl K. D. Handbuch der Naturwissenschaftlichen Kriminalistik. Heidelberg, 1981. S. 142.

23 Тертишник В.М. Настільна книга слідчого. Зразки правничих документів. Київ, 2024. 448 с.

Forensic mental state examination (MSE) is appointed to determine the mental state of the accused in the presence of data that raise doubts about his sanity. The mental state of a person, as pointed out by P. Turin, affects a whole range of criminal and procedural manifestations of the subject: the very fact of the crime, its nature, the circumstances of the commission. Judgment, as well as guilt and responsibility, is the central methodological category of law both in terms of its fundamental theoretical solution, and in terms of its practical value and applied significance for the observance of human rights and freedoms²⁴. Research on criminal cases initiated on the basis of Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine found that this examination took place in 18 % of cases.

As mentioned above, 95 % of the accused committed hooligan acts while intoxicated, and many of them abused alcoholic beverages systematically for a long time. That is why, as noted by the Supreme Court of Ukraine, forensic drug examinations are conducted in criminal cases of the specified category²⁵. These examinations are mostly carried out when the crime was committed by a person under the influence of alcohol. But in order to appoint such an examination, it is not necessary that the person was detained in a state of alcohol intoxication and that he was examined for the presence of a state of alcohol or drug intoxication.

Handwriting Analysis is carried out to identify the identity of the hooligan based on his handwriting. The need to conduct it arises in those cases when hooliganism

manifested itself in the writing and distribution of obscene texts. Various obscene inscriptions, letters and telegrams with threats directed by the hooligan to the victim can be removed from the scene of the incident by research objects.

Forensic chemical examination is appointed if there is a need to investigate the composition of the substance used by hooligans to commit a crime, for example, powders, paints, acids. Such a case is problematic in terms of applying the two foregoing examinations. An obscene inscription was made on the wall of the house, fence or other place. The question arises about the possibility of conducting handwriting and forensic chemical examination.

In this case, there are no doubts about conducting a forensic chemical examination. During its conduct, such issues as establishing composition of substance with which the inscription was made, determining the group affiliation of the paint can (if it was found at the scene), establishing the group affiliation of the substance and the paint can (if it was removed from suspect) and others.

When assigning any examination in cases of hooliganism, the correct wording of the questions comes to the fore. As M. Shcherbakovskyi correctly notes, it requires high professional skills from the investigator, inquirer, and judge. Its insufficiency can be compensated in the appointment of forensic examination through the involvement of experts as knowledgeable persons to assist in the form of advice in the correct formulation of questions (determination of the

24 Тюрин П. Психология между буквой и духом закона (теория и практика юридической психологии). Рига, 2012. 252 с. ; Види судово-психологічних експертиз / ДУ «ІСП МОЗ України» : офіц. сайт. URL: <https://cmhmda.org.ua/sudovo-ekspertna-diyalnist-instytutu-sudovoyi-psyhiatriyi/sudovo-psyhologichna-ekspertyza/vydy-sudovo-psyhologichnyh-ekspertyz/> (date accessed: 08.09.2024).

25 Постанова ВС щодо хуліганства із застосуванням зброї чи предмета для нанесення тілесних ушкоджень / Судова влада України : офіц. сайт. 13.09.2018. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/554532/> (date accessed: 08.09.2024).

subject of examination), the list of necessary objects²⁶. In other words, effective conduct of the examination depends on correctness of the questions.

Questions should be specific and clear, which do not allow double interpretation. In the methodical and reference literature on forensic examination, there are lists of questions that can be put to the decision of forensic examination²⁷. However, the study of expert and investigative practice shows that the existence of such guides does not in itself solve the problem of the correct formulation of questions. When choosing the necessary questions from such lists, the investigator does not always take into account what objects are at his disposal, does not always understand what task should be set before the expert in a particular situation.

Certainly, before finally formulating a list of questions to the expert, the investigator must first determine the task that he poses to the expert. After that, it is necessary to analyze what objects he has at his disposal, whether these objects are enough to solve the tasks, if possible, to fill the identified deficiency. Only after that, taking into account the type of expertise to be appointed, to formulate a question to the expert.

Certainly, one cannot ignore the objects of expert research. According to the conducted research, in hooliganism cases, they were: items that are material evidence – in 30 % of cases; tools that were means of committing a crime 19 %; traces removed during the inspection of the scene 9 %.

It is necessary to place the questions in a logical sequence, taking into account that the answers to the first questions can determine the answers to the following ones. In addition, the questions should not go beyond the competence of the specialty of a specific profile or a specific expert.

Thus, expert conclusion is the most common form of specific expertise application in hooliganism investigation and in some cases is of key importance for an objective and comprehensive investigation of crimes of this category.

Theoretical framework

According to Merton's Strain Theory, hooliganism may be a reaction to people's frustration – especially those from lower socioeconomic backgrounds – when they are failing to accomplish social objectives through legal methods. The concept highlights how estrangement can result in aberrant conduct and offers a basis for comprehending the societal and economic origins of hooliganism²⁸. Based on Becker's Labeling Theory, societal classifications that designate particular acts as abnormal are what cause deviation rather than any intrinsic trait in an action. In keeping with Becker's idea, once someone is called a "hooligan," they could internalize this identity and go on to engage in more deviant activity as if it were a self-fulfilling prophecy²⁹.

In his book, Garland examines how crime control tactics have changed in contemporary countries, emphasizing the growing use of penal as well as welfare-based

26 Щербаковський М. Г. Про недопустимість призначення судової експертизи для рішення правових питань. *Форум права*. 2010. № 4. С. 985. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_159 (date accessed: 08.09.2024).

27 Кулик Я. О. Проблеми призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. *ЛогоΣ.Online*. 2020. № 16. EOI: 10.11232/2663-4139.16.68 (date accessed: 08.09.2024).

28 Merton R. K. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*. 1938. Vol. 3. No. 5. Pp. 672–682. URL: <https://www.jstor.org/stable/2084686> (date accessed: 08.09.2024).

29 Becker H. S. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York : Free Press Glencoe, 1963. 224 p.

policies by authorities to combat crime, especially hooliganism. Garland's research emphasizes the value of a well-rounded strategy that combines police measures to quell hooligan activity with preventative programs aimed at fostering youth growth³⁰. As covered in the book of John Braithwaite's notion of Reintegrative Shaming proposes that governmental actions should prioritize humiliating those who commit crimes while simultaneously assisting in the reconciliation of criminals into the community. Braithwaite claims that by promoting civic engagement and lowering recurrence through recovery and support to society, this strategy can be successful in decreasing hooliganism³¹.

Methodology

Markov Chains and Predictive Modeling are used in this study to examine and stop hooliganism. Motivated by the research of academics such as Richard Berk and David Farrington, forecasting calculates the probability of hooligan occurrences through the use of numerous danger factors³². First, historical information on socioeconomic characteristics, criminal histories, and community involvement is gathered. Next, the likelihood of a hooligan incident is pre-

dicted using linear modelling; the predictive power of the model is evaluated using measures like accuracy and the Area Under the Curve (AUC). This method enhances safeguards by identifying high-risk regions³³.

Additionally, the research uses Markov Chains to describe the evolution of prospective hooligans into criminals, based on Andrey Markov's technique and concepts such as George Kelling's as well as Wilson's *Broken Windows Theory*³⁴. The Markov Chain concept calculates the likelihood that a person would move between different states, such as serial criminals and kids at danger. This research provides a fresh paradigm for analyzing and preventing hooliganism by fusing mathematical methods with social and legislative viewpoints. This will help legislators build determined, solid policies³⁵.

Legal Framework and Historical Context

Hooliganism became "popular" in the mid-1900s as a social problem. It was seen as a symptom of chaos and social deterioration³⁶. At that time, lawyers, scholars, and social workers began to pay more attention to the problem. In response, the communist judicial system adopted special legislation,

30 Garland D. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. University of Chicago Press, 2001. 336 p.

31 Braithwaite J. *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge University Press, 1989. 234 p. DOI: [10.1017/CBO9780511804618](https://doi.org/10.1017/CBO9780511804618) (date accessed: 08.09.2024).

32 Maronna R. A. Richard Berk: Statistical learning from a regression perspective. *Statistical Papers*. 2011. Art. 52(4):981–982. DOI: [10.1007/s00362-010-0313-x](https://doi.org/10.1007/s00362-010-0313-x) (date accessed: 08.09.2024).

33 Zara G. "Farrington, David P.: The Integrated Cognitive Antisocial Potential Theory". In: Cullen F. T. & Wilcox P. (Eds.). *Encyclopedia of Criminological Theory*. Thousand Oaks, CA : Sage Publications, 2010. Pp. 313–322. URL: https://www.researchgate.net/publication/311208605_Zara_G_2010_Farrington_David_P_The_Integrated_Cognitive_Antisocial_Potential_Theory_In_F_T_Cullen_P_Wilcox_Eds_Encyclopedia_of_Criminological_Theory_pp_313-322_Thousand_Oaks_CA_Sage_Publication (date accessed: 08.09.2024).

34 Pearson G. *Hooligan: A History of Respectable Fears*. London : Macmillan Press, 1983. 283 p.

35 Tigani S., Ouzzif M., & Hasbi A. Markov chains and linear model-based hybrid prediction algorithm for cognitive agents. *International Journal of Intelligent Systems Design and Computing*. 2017. Art. 1(1/2):28. DOI: [10.1504/IJISDC.2017.082845](https://doi.org/10.1504/IJISDC.2017.082845) (date accessed: 08.09.2024).

36 Cohen A. K. *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe ; IL : Free Press, 1955. 198 p.

such as the 1958 Fundamentals of Criminal Law of the USSR and the Union Republics, and the 1960 Criminal Code of the Ukrainian SSR, which broadly characterized hooliganism and applied severe penalties to discourage such activities³⁷. These legislative actions were part of a larger plan to maintain the social framework and strengthen the power of the state. The legal response to hooliganism has changed, especially in Western countries such as the United States and the United Kingdom. For example, hooliganism was addressed in the 1936 Public Order Act in the United Kingdom, which was originally designed to stop political radicalism³⁸.

The 2021 Euro Cup championship between Italy and England provided a striking example of the prevalence of hooliganism in real life and via the internet. Alongside the aggressive disputes outside Wembley Stadium, there was a well-organized internet operation that targeted players with racist taunts during the match³⁹. Officials responded by enacting laws that prohibited stadiums, made seizures, and closely monitored social networking sites. But the episode brought to light the increasing difficulties in combating hooliganism, which

now exists in both the online and offline realms and necessitates a more all-encompassing strategy from the judicial and criminal justice sectors⁴⁰.

Contemporary Issues in Hooliganism Prevention

Substantial study on the social elements influencing hooliganism was conducted concurrently with these legal reforms, with a special emphasis on the culture of adolescents, relationships within families, and juvenile criminal behavior. It was becoming more widely accepted in both the Soviet Union and the West that teenage criminality was a sign of more serious mature hooliganism⁴¹. While the West frequently placed greater emphasis on comprehending the larger cultural and social impacts on young conduct, the Soviet Union had a more organized strategy to dealing with juvenile criminals, stressing restoration and re-education through the legal system⁴².

In the current era, hooliganism has changed significantly, adapting to the intricacies of current society, cultural backgrounds, and technological breakthroughs. These days, it includes not only acts of physical assault but also disruptions in

-
- 37 Armstrong T. A., & Boutwell B. B. Low Resting Heart Rate and Rational Choice: Integrating Biological Correlates of Crime in Criminological Theories. *Journal of Criminal Justice*. 2012. Vol. 40. Is. 1. Pp. 31–39. DOI: [10.1016/j.jcrimjus.2011.11.001](https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2011.11.001) (date accessed: 08.09.2024).
- 38 Ranstorp M. The Root Causes of Violent Extremism. The Basics. RAN Practitioners. 2024. 12 p. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/63770ad9-8c0b-44c4-a568-254bb22a8009_en?filename=ran_root_causes_of_violent_extremism_ranstorp_meines_july_2024.pdf&prefLang=de (date accessed: 08.09.2024).
- 39 Gelder K. *Subcultures: Cultural Histories and Social Practice*. London : Routledge, 2007. 188 p. URL: https://www.academia.edu/29530845/Subcultures_Cultural_Histories_and_Social_Practice_Routledge_2007_ (date accessed: 08.09.2024).
- 40 Ex Post Paper. Learning from adjacent fields: The relation between extremism and hooliganism. Study visit to Warsaw (PL). RAN Centre of Excellence, 2018. 12 p. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/cf539884-5f8f-4df3-a623-d1434959c622_en (date accessed: 08.09.2024).
- 41 Gross R. *Psychology: The Science of Mind and Behaviour*. 7th ed. London : Hodder Education, 2015. 1000 p.
- 42 Hawkins J. D. Science, Social Work, Prevention: Finding the Intersections. *Social Work Research*. 2006. Vol. 30. Is. 3. Pp. 137–152. DOI: [10.1093/swr/30.3.137](https://doi.org/10.1093/swr/30.3.137) (date accessed: 08.09.2024).

public spaces and the internet, where fresh varieties of hooliganism have surfaced. These comprise electronic coercion, coordinated attacks via the internet, and online bullying – collectively referred to as *digital hooliganism*. Such virtual acts can be just as damaging as conventional hooliganism, if not more so, because of the anonymity the internet affords, which gives people the confidence to behave obnoxious without worrying about facing repercussions right away⁴³.

This change has been made possible by the increasing accessibility of electronic means of communication, which enable people or groups to plan, mobilize, and carry out disruptive actions at a never-before-seen pace and scope. Protective measures are made more difficult by the fact that contemporary hooligans can organize internet initiatives, ruin incidents, or disseminate disinformation across borders around the world. Even if online hooliganism is on increase, classic forms – especially in sports – remain a serious threat⁴⁴.

Challenges and Future Directions

We can improve the transition chances by employing behavioral investigations, data on crimes, and professional opinions, according to a more plausible situation. Based on typical transitions seen in cultures experiencing medium to substantial amounts of social and economic anxiety, we are going to presume that likelihoods represent these shifts.

Let's define the states as follows: S1 – Law-abiding Citizen; S2 – At-Risk Youth; S3 – First-time Offender; S4 – Repeat Of-

fender; S5 – Habitual Criminal. Let's summarize the above in the form of a table.

Population distribution (per 1000 people)

	S1	S2	S3	S4	S5
S1	0.85	0.10	0.03	0.01	0.01
S2	0.20	0.50	0.20	0.05	0.05
S3	0.10	0.15	0.50	0.15	0.10
S4	0.05	0.05	0.20	0.50	0.20
S5	0.01	0.01	0.05	0.10	0.83

According to statistics, the approximate distribution on 1000 people will have following numbers: S1 (Law-abiding Citizen) – 800 people, S2 (At-Risk Youth) – 150 people, S3 (First-time Offender) – 30 people, S4 (Repeat Offender) – 15 people, S5 (Habitual Criminal) – 5 people.

Initial State Distribution = [800, 150, 30, 15, 5].

We want to conduct multiple iterations in order to track the community's evolution throughout time. To obtain the pattern of distribution for the period of time that follows, the transition matrix must be multiplied by the present-day dispersion.

$$S1' = (0.85 \times 800) + (0.20 \times 150) + (0.10 \times 30) + (0.05 \times 15) + (0.01 \times 5) = 713.8$$

$$S2' = (0.10 \times 800) + (0.50 \times 150) + (0.15 \times 30) + (0.05 \times 15) + (0.01 \times 5) = 160.3$$

$$S3' = (0.03 \times 800) + (0.20 \times 150) + (0.60 \times 30) + (0.20 \times 15) + (0.03 \times 5) = 75.15$$

$$S4' = (0.01 \times 800) + (0.05 \times 150) + (0.10 \times 30) + (0.60 \times 15) + (0.10 \times 5) = 28$$

$$S5' = (0.01 \times 800) + (0.05 \times 150) + (0.05 \times 30) + (0.10 \times 15) + (0.85 \times 5) = 22.75$$

43 Jusko P., & Weihe H.-J. W. Football Hooliganism as a Socio-Political Phenomenon: Motivation, Manifestations, and Prevention Strategies. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*. 2024. Vol. 37. Is. 1. Pp. 207–216. DOI: 10.17951/j.2024.37.1.207-216 (date accessed: 08.09.2024).

44 Tsoukala A. *Football Hooliganism in Europe: Security and Civil Liberties in the Balance*. Basingstoke, UK : Palgrave Macmillan, 2009. 179 p. DOI: 10.1057/9780230594661 (date accessed: 08.09.2024).

New State Distribution = [713.8, 160.3, 75.15, 28, 22.75]

Let's plot the changes in graph.

S1: Somewhat declines but still makes up the vast majority of the population.

S2: Varies, with some people moving up to S3 or back down to S1.

S3 and S4: As certain S1 and S2 people turn into perpetrators, they expand over the years.

S5: Slowly rises as a tiny fraction of S4 people advance to this level.

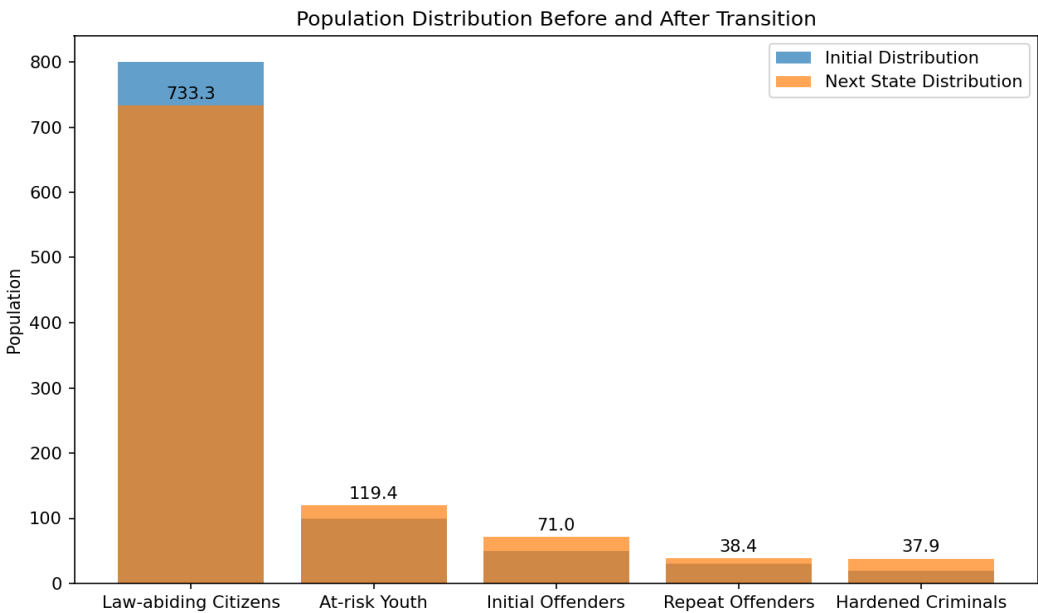

Fig. Population distribution before and after transition

Conclusions

Summing up, we note that in the investigation of cases of hooliganism, forensic medical examinations of victims and forensic psychiatric examinations of the accused are mainly prescribed. As for forensic biological examinations of evidence substances, chemical and forensic examinations, they are appointed very rarely. This situation is explained mainly by the underestimation of the role and importance of these examinations in the investigation of hooli-

gan acts and the lack of awareness of investigators about the achievements of expert practice.

The Markov Chain method used to the predictive model offers important new insights into the dynamics of hooliganism and how to prevent it. According to the estimates, the majority of the population continues to fall into the group of law-abiding citizens ($S1' = 713.8$), but a sizable portion also belongs to the young at-risk ($S2' = 160.3$) and first-time offender categories ($S3' = 75.15$). Nonetheless,

the existence of recurrent transgressors ($S4' = 28$) and seasoned lawbreakers ($S5' = 22.75$) underscores continuous difficulties in successfully containing the rise in criminal activity.

In order to keep young people who are at danger from turning into violent criminals, the strategy emphasizes the value of prompt assistance at the S2 stage. On the other hand, problems stem from uneven application of the law and the requirement for precise legal descriptions. More stringent controls are suggested by the model, which also alerts users to possible rises in the S4 and S5 classifications. To preserve public confidence, these policies must strike a balance between speech rights and security for the public. Officials are being urged to track web activity and strengthen international collaboration in response to the growing prevalence of internet networks used to coordinate hooliganism.

The current legal framework has to be updated with accurate descriptions to ensure uniform implementation of the law in every relevant jurisdiction. Coordinating efforts across government, community groups, and the judiciary are essential to a cohesive preventative plan. Collaboration facilitates the exchange of assets and enhances the efficacy of preventive measures. To tackle the fundamental causes of hazardous behavior and stop it from escalating into greater offenses, funding youth-focused preventive efforts is crucial. Courses can have a bigger effect if they are tailored to the requirements of the local population. AI and predicting technology should be used by law enforcement as well to identify and stop organized hooliganism, especially online. These technology developments enable early danger identification and quick responses, successfully combating and preventing hooliganism by striking a balance between public safety and freedom of speech.

Сучасні проблеми й основні аспекти кримінально-правової протидії хуліганству

Самір Ільяс огли Гадіров

Досліджено сучасні проблеми й основні аспекти такого протиправного явища, як хуліганство, і протидії йому. Проведено аналіз історичного розвитку хуліганства та проблем, яких воно завдає сучасному суспільству. Виявлено чинники, які спричиняють поширення хуліганства від моменту його виникнення до сьогодні. Розглянуто законодавчі й соціальні аспекти хуліганства. Окреслено зміни в соціальній, економічній і культурній сферах, через які хуліганство доволі поширено в багатьох країнах. Піддано оцінюванню ефективність чинних правових систем у запобіганні хуліганству, зазначено важливі недоліки та проблеми застосовуваних владою методів. Досліджено соціально-економічні зміни, культурні впливи й соціальні перспективи, а також наведено докладне пояснення того, чому хуліганство продовжує існувати, незважаючи на правові ініціативи, спрямовані на запобігання йому. Метою цієї наукової праці є усунути бар'єри між правовими концепціями та фактичною їх реалізацією за допомогою застосування міждисциплінарного підходу, а також надати пропозиції для підвищення здатності судової системи протидіяти хуліганству. Наголошено на необхідності посилити співпрацю в системі кримінального правосуддя, запровадити цілеспрямовані соціальні заходи й адаптувати закони з метою профілактики хуліганства, особливо серед молоді, яка перебуває у групі ризику. Для досягнення поставленої мети застосовано такі наукові методи: аналіз, синтез, статистичний аналіз, узагальнення та ін.

Ключові слова: хуліганство; кримінальне судочинство; соціокультурна

динаміка; експертне забезпечення розслідування хуліганства; правова реформа; молодь групи ризику.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Armstrong, T. A., & Boutwell, B. B. (2012). Low Resting Heart Rate and Rational Choice: Integrating Biological Correlates of Crime in Criminological Theories. *Journal of Criminal Justice*. Vol. 40. Is. 1. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2011.11.001.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York : Free Press Glencoe.
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511804618.
- Cohen, A. K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe ; IL : Free Press.
- Ex Post Paper. (2018). *Learning from adjacent fields: The relation between extremism and hooliganism. Study visit to Warsaw (PL)*. RAN Centre of Excellence. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/cf539884-5f8f-4df3-a623-d1434959c622_en.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. University of Chicago Press.
- Garner, B. (2019). *Black's Law Dictionary*. 11th ed. Thomson Reuters.
- Gelder, K. (2007). *Subcultures: Cultural Histories and Social Practice*. London : Routledge. URL: https://www.academia.edu/29530845/Subcultures_Cultural_Histories_and_Social_Practice_Routledge_2007_.
- Gross, R. (2015). *Psychology: The Science of Mind and Behaviour*. 7th ed. London : Hodder Education.
- Harcourt, B. E., & Ludwig, J. (2006). Broken Windows: New Evidence from New York City and a Five-city Social Experiment. *The University of Chicago Law Review*. Vol. 73. Is. 1. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol73/iss1/14/>.
- Hawkins, J. D. (2006). Science, Social Work, Prevention: Finding the Intersections. *Social Work Research*. Vol. 30. Is. 3. DOI: 10.1093/swr/30.3.137.
- Jusko, P., & Weihe, H.-J. W. (2024). Football Hooliganism as a Socio-Political Phenomenon: Motivation, Manifestations, and Prevention Strategies. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*. Vol. 37. Is. 1. DOI: 10.17951/j.2024.37.1.207-216.
- Korzhanskyi, M. Y. (2002). *Kvalifikatsiia zlochyniv* [Crime Qualification] : navch. posib. 2-he vyd. Kyiv [in Ukrainian].
- Kossakowski, R. (2015) Where are the hooligans? Dimensions of football fandom in Poland. *International Review for the Sociology of Sport*. Art. 52(6). DOI: 10.1177/1012690215612458.
- Kulyk, Ya. O. (2020). Problemy przyznaczenia sudovoi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni [Problems of Appointment of Forensic Examination in Criminal Proceedings]. *А́охоЗ.Оnline*. № 16. EOI: 10.11232/2663-4139.16.68 [in Ukrainian].
- Maronna, R. A. (2011). Richard Berk: Statistical learning from a regression perspective. *Statistical Papers*. Art. 52(4). DOI: 10.1007/s00362-010-0313-x.
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*. Vol. 3. No. 5. URL: <https://www.jstor.org/stable/2084686>.
- Naklovych, M. L. (1974). *Kryminalno-pravova bo-rodba z khulihanstvom* [Criminal Law Fight Against Hooliganism]. Lviv [in Ukrainian].

- Nalutsyshyn, V. V. (2009). *Kryminalna vidpovidalnist za khulihanstvo (st. 296 KK Ukrainy)* [Criminal Liability for Hooliganism (Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine)] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Pearson, G. (1983). *Hooligan: A History of Respectable Fears*. London : Macmillan Press.
- Pohl, K. D. (1981). *Handbuch der Naturwissenschaftlichen Kriminalistik*. Heidelberg.
- Postanova VS shchodo khulihanstva iz zastosuvanniam zbroy chy predmeta dlia nanesennia tilesnykh ushkodzhen [Supreme Court Ruling on Hooliganism with the Use of Weapons or Objects for Inflicting Bodily Harm] (2018) / Sudova vlada Ukrainy : ofits. sait. 13.09.2018. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/554532/> [in Ukrainian].
- Ranstorp, M. (2016). *The Root Causes of Violent Extremism. The Basics*. RAN Practitioners. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/63770ad9-8c0b-44c4-a568-254bb22a8009_en?filename=ran_root_causes_of_violent_extremism_ranstorp_meines_july_2024.pdf&prefLang=de.
- Shcherbakovskiy, M. H. (2010). Pro nedopustymist pryznachennia sudovoi ekspertyzy dlia rishennia pravovykh pytan [About Inadmissibility of Appointment of Judicial Examination for the Decision of Legal Questions]. *Forum prava*. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_159 [in Ukrainian].
- Szczekala, A. (2008). Chuligański charakter czynu [Hooligan character of act]. *Prokuratura i Prawo*. Nr. 6. URL: <https://polona.pl/item-view/408eb57c-99ad-454f-93a0-4eb0b-c2693a5?page=NaN> [in Poland].
- Tertyshnyk, V.M. (2024). *Nastilna knyha slidchoho* [Investigator's Handbook]. Kyiv [in Ukrainian].
- Tigani, S., Ouzzif, M., & Hasbi, A. (2017). Markov chains and linear model-based hybrid prediction algorithm for cognitive agents. *International Journal of Intelligent Systems Design and Computing*. Art. 1(1/2). DOI: 10.1504/IJISDC.2017.082845.
- Tsoukala, A. (2009). *Football Hooliganism in Europe: Security and Civil Liberties in the Balance*. Basingstoke, UK : Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230594661.
- Tyurin, P. (2012). *Psihologiya mezhdubukvoj i duhom zakona (teoriya i praktika yuridicheskoy psikhologii)* [Psychology Between the Letter and the Spirit of Law: Theory and Practice of Legal Psychology]. Riga [in Russian].
- Yefimov, M. M. (2012). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia khulihanstva [The use of specific expertise during hooliganism investigation]. *Pravo i suspilstvo*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_51 [in Ukrainian].
- Zara, G. (2010). "Farrington, David P.: The Integrated Cognitive Antisocial Potential Theory". In: Cullen F. T. & Wilcox P. (Eds.). *Encyclopedia of Criminological Theory*. Thousand Oaks, CA : Sage Publications URL: https://www.researchgate.net/publication/311208605_Zara_G_2010_Farrington_David_P_The_Integrated_Cognitive_Antisocial_Potential_Theory_In_F_T_Cullen_P_Wilcox_Eds_Encyclopedia_of_Criminological_Theory_pp_313-322_Thousand_Oaks_CA_Sage_Publication.

Gadirov, S. I. (2024). Modern Problems and Main Aspects of Criminal Law Fight Against Hooliganism. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 175–191. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.11.

Саморобний запальний прилад: визначення поняття

Михайло Кузьменко *

* Київський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9083-8262>, e-mail: mixa01@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.12 УДК 614.841.2:001.5:343.98

Надійшло 08.07.2024 / Рецензовано 16.07.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 31.12.2024

Зауважено відсутність визначення поняття «саморобний запальний прилад» у чинних іноземних і вітчизняних методиках та довідковій літературі, якими фахівці послуговуються для проведення судових пожежно-технічних експертиз. Мета — сформулювати визначення поняття «саморобний запальний прилад» для його подальшого вживання в межах проведення судових пожежно-технічних експертиз. Для досягнення поставленої мети застосовано метод системно-структурного аналізу. Відсутність методик і методів дослідження саморобних запальних приладів унеможлиблює спроби експертів у галузі судових пожежно-технічних досліджень визначити конкретне джерело запалювання, яке спричинило займання певного матеріалу (речовини) або має достатньо енергії для запалювання відповідного горючого середовища в осередку пожежі. Своєю чергою той факт, що конкретне джерело запалювання визначити неможливо, призводить до складання ймовірного, а не категоричного висновку експерта щодо з'ясування справжньої причини виникнення пожежі, а інколи й до того, що встановити причину пожежі взагалі неможливо. За трьома тлумачними словниками, складеними в різний час і різними укладачами, трьома посібниками (методиками) проведення судових пожежно-технічних експертиз і ДСТУ 2272:2006 ретельно проаналізовано тлумачення термінів, дотичних до формування поняття «саморобний запальний прилад». Сформульовано визначення цього поняття, що надалі сприятиме розробленню відповідних методик і методів дослідження загальної будови саморобних запальних приладів, елементів їхньої конструкції та принципу дії в межах проведення судових пожежно-технічних експертиз.

Ключові слова: пожежа; дослідження пожеж; пожежно-технічна експертиза; джерело запалювання; саморобний запальний прилад; підпал; розслідування пожеж.

Постановка наукової проблеми

Актуальність проведення досліджень саморобних запальних приладів зумовлено збільшенням кількості фактів їх застосування з метою навмисного знищення та пошкодження майна громадян шляхом учинення протиправних дій — підпалів.

За статистикою, останніми роками підпали спричиняють від $\approx 1,8$ % до понад 3 % загальної кількості пожеж у нашій державі (див. табл.).

Підпал як причина пожеж в Україні (2019—2023) ¹

Рік	К-ть пожеж усього	К-ть підпалів	К-ть підпалів у загальній к-ті пожеж, %
2019	95 915	2964	3,09023615
2020	101 279	3746	3,69869371
2021	79 457	2656	3,34268850
2022	80 652	1419	1,75941080
2023	67 934	2112	3,10889981

Проведений аналіз чинних методик і довідкової літератури, якими фахівці мають послуговуватися під час проведення судових пожежно-технічних експертиз, засвідчив відсутність поняття «саморобний запальний прилад» у цих джерелах.

Наявність поняття «саморобний запальний прилад» у нормативно-правових актах, які регулюють судово-експертну діяльність, та офіційно зареєстрованих методиках дасть поштовх розробленню методів дослідження загальної будови саморобних запальних приладів, елементів їхньої конструкції і принципу дії, що є нагальною потребою для вчасного та якісного проведення судових пожежно-технічних експертиз і надання обґрунтованих висновків експертів у категоричній формі.

Мета статті

Запропонувати визначення поняття «саморобний запальний прилад» для розроблення методів дослідження його загальної будови, елементів конструкції та принципу дії в межах проведення судових пожежно-технічних експертиз.

Для досягнення цієї мети необхідно:

- проаналізувати визначення складових поняття «саморобний запальний прилад» за тлумачними словниками української мови, складеними в різний час різними укладачами ², посібниками (методиками) проведення

1 Статистика пожеж / Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту: офіц. сайт. URL: <https://idundcz.dsns.gov.ua/uk/statistika-pozhezh> (дата звернення: 13.06.2024).

2 Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. URL: <https://sum.in.ua> (дата звернення: 25.06.2024) ; Короткий тлумачний словник української мови / уклад.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та ін. ; відп. ред. Л. Л. Гумецька. Київ, 1978. 296 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovnuk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=1oe6h4aoc7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024) ; Тлумачний словник української мови / за ред. В. С. Калашника. 2-ге вид., випр. і допов. Харків, 2005. 992 с. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

судових пожежно-технічних експертиз³ і ДСТУ 2272:2006⁴;

- диференціювати знайдені тлумачення;
- окреслити відмінності між промисловим і саморобним виготовленням запального приладу;
- сформулювати визначення поняття «саморобний запальний прилад» у межах проведення судових пожежно-технічних експертиз.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано метод системно-структурного аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У розділі довідково-методичного посібника «Дослідження пожеж» (далі — *Посібник-1999*), який містить порядок проведення досліджень щодо виникнення горіння внаслідок підпалу, зазначено лише, що у процесі огляду місця пожежі можна виявити технічні, електро-технічні або хімічні засоби здійснення підпалів⁵. У цьому розділі також згадано пристосування, здатні самостійно запалювати свою конструкцію або інші

горючі матеріали. Окрім того, описано пристосування, здатні запустити дію запалювального пристрою.

Водночас визначення понять «запалювальні пристрої» і «саморобний запальний прилад» у *Посібнику-1999*⁶ відсутні.

У довідково-методичному посібнику «Розслідування та судові експертизи пожеж» (далі — *Посібник-2007*) наведено об'єднані у дві групи запитання, на які експерт має дати відповіді під час проведення судової пожежно-технічної експертизи, щодо діагностики причин виникнення пожеж з ознаками підпалу: 1) за даними специфічних особливостей утворення засобів джерел запалювання («До якого засобу підпалу належить чинник утворення джерела запалювання у цьому разі?», «Чи могло використовуватися вилучене з місця події пристосування (пристрій, прилад тощо) в якості засобу підпалу?») і 2) за використаними засобами підпалу («Чи не могли предмети, виявлені на місці пожежі та надані на експертизу, скласти пристосування, пристрій для здійснення підпалу?», «Чи не є дане пристосування запалювальним пристроєм і який принцип його дії?»)⁷.

Водночас словник деяких загальних і спеціальних термінів із додатка 2 до *Посібника-2007* містить лише поняття «засіб» («знаряддя, пристосування, пристрій, за допомогою якого виконується

3 Степаненко С. Г., Білкун Д. Г., Яник Я. М., Тимошук Ю. Т. Дослідження пожеж : довідк.-метод. посіб. Київ, 1999. 224 с. ; Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Розслідування та судові експертизи пожеж : довідк.-метод. посіб. Харків, 2007. 360 с. ; Шмерего О. Б., Лисенко О. В., Кучинський В. В., Полешко Л. І., Форіс Ю. Б., Цвик Л. В., Гаврилюк О. М., Фонрабе В. В., Стельмашов І. В., Сабаша В. В., Супрун В. С., Шебалков І. Л., Гусейнов Р. Н., Беліков А. С. Методика з теоретичних та практичних основ проведення судових пожежно-технічних експертиз. КНДІСЕ ; ХНДІСЕ ; ДніпроНДІСЕ, 2019. 88 с.

4 ДСТУ 2272:2006 Пожежна безпека. Терміни та визначення основних понять [Чинний від 01.07.2007]. Київ, 2007. 32 с. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf (дата звернення: 25.06.2024).

5 Степаненко С. Г., Білкун Д. Г., Яник Я. М., Тимошук Ю. Т. Зазнач. твір.

6 Там само.

7 Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Зазнач. твір.

дія») і зауваження про те, що для здійснення підпалу зловмисники можуть використати, наприклад, такий засіб утворення джерела запалювання, як розжарену спіраль електроплитки, тощо⁸.

Однак визначення понять «запальний пристрій» і «саморобний запальний прилад» у Посібнику-2007 так само відсутні, як і в Посібнику-1999.

Чинною Методикою з теоретичних та практичних основ проведення судових пожежно-технічних експертиз⁹ (далі — *Методика*) передбачено порядок проведення досліджень обставин, пов'язаних із причиною виникнення пожежі, відповідно до якого процес дослідження експертом обставин щодо причини виникнення пожежі містить послідовні стадії, викладені в довідкових посібниках, єдиним чинним станом на сьогодні з-поміж яких є згаданий вище Посібник-1999.

Отже, Методика щодо дослідження причин виникнення пожеж посилається на порядок, наведений у Посібнику-1999, де, як зазначено вище, відсутні визначення понять «запальний пристрій» і «саморобний запальний прилад». Окрім того, у п. 3.2 цієї Методики

наведено алгоритм дослідження причин виникнення пожеж, які не пов'язані з електрообладнанням, подібний до алгоритму з п. 3.1, але із застосуванням інших методів, хоча цей пункт узагалі не містить порядку проведення досліджень запальних пристроїв, пристроїв, засобів, пристосувань тощо, тоді як об'єктами дослідження під час проведення судових пожежно-технічних експертиз є саме пристрої для запалювання речовин і матеріалів¹⁰.

Водночас у п. 1.1 Методики наведено основні терміни судової пожежно-технічної експертизи, щоправда, визначення таких понять, як «запальний пристрій» і «саморобний запальний прилад» у ньому відсутні¹¹. Так само їх немає у ДСТУ 2272:2006¹², який містить терміни й визначення основних понять із пожежної безпеки. Можливо, саме через це у вітчизняній нормативно-правовій та експертно-методичній базі немає порядку проведення досліджень запальних пристроїв, пристроїв, засобів і пристосувань тощо. До речі, іноземні інформаційні джерела, у яких викладено результати досліджень пожеж і підпалів, також ніяк не тлумачать цих термінів¹³.

8 Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Зазнач. твір.

9 Шмерего О. Б., Лисенко О. В., Кучинський В. В. та ін. Зазнач. твір.

10 Там само.

11 Там само.

12 ДСТУ 2272:2006. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf (дата звернення: 25.06.2024).

13 Eroglu Y. Text Mining Approach for Trend Tracking in Scientific Research: A Case Study on Forest Fire. *Fire*. 2023. 6(1):33. DOI: 10.3390/fire6010033 (дата звернення: 25.06.2024) ; Gales J., McNamee R. Fire research for timber structures. *Fire and Materials*. 2023. Vol. 47. Is. 4. Pp. 413—414. DOI: 10.1002/fam.3140 (дата звернення: 25.06.2024) ; Perry J. Innovative Fire Fighting Strategy / *Advances in Forest Fire Research*. Ed. D. X. Viegas, L. M. Ribeiro. Universidade de Coimbra, 2022. Pp. 1675—1681. DOI: 10.14195/978-989-26-2298-9_257 (дата звернення: 22.06.2024) ; Yang Y., Du H., Yao G. A Scientometric Research on Applications and Advances of Fire Safety Evacuation in Buildings. *Fire*. 2023. 6(3):83. DOI: 10.3390/fire6030083 (дата звернення: 25.06.2024) ; Lim O. K. Bibliometric Analysis of Research Topics on Fire Safety. *Fire Science and Engineering*. 2023. Vol. 37. Is. 1. Pp. 129—137. DOI: 10.7731/KIFSE.6a32f1fd (дата звернення: 25.06.2024) ; Christ S., Schwarz N., Sliuzas R. Measuring fire risk perception of residents before and after a fire / *Advances in Forest ...* Pp. 682—688. DOI: 10.14195/978-989-26-2298-9_104 (дата звернення: 25.06.2024) ; Scribner C. F. A Is for Arson: A History of Vandalism in American Education.

Відсутність у методиках і довідковій літературі, якою послуговуються під час проведення судових пожежно-технічних експертиз, визначення поняття «саморобний запальний прилад» унеможливило розроблення методів дослідження їхньої загальної будови, елементів конструкції та принципу дії. Це своєю чергою стає на заваді визначенню конкретного джерела запалювання (у разі застосування саморобного запального приладу (пристрою), який спричинив займання певного матеріалу (речовини) або мав достатньо енергії для запалювання відповідного горючого середовища) в осередку пожежі. Якщо конкретне джерело запалювання з'ясувати неможливо, то й висновок експерта про причини виникнення пожежі матиме ймовірну, а не категоричну форму, до того ж у подібних випадках іноді взагалі неможливо встановити причину пожежі.

Навіть застосувавши метод виключення, викладений у Посібнику-1999¹⁴, за неможливості ретельно й усебічно перевірити всі можливі версії щодо причини виникнення пожежі та неможливості логічно спростувати факти двох і більше версій такої причини, за

умови виявлення залишків саморобних запальних приладів (пристроїв), відсутність затвердженого алгоритму їх дослідження призводить лише до припущень про джерело запалювання, яке призвело до займання матеріалу або речовини в осередку пожежі, що негативно впливає на встановлення причини виникнення пожежі.

Як зазначено вище, метою цієї праці є сформулювати дефініцію «саморобний запальний прилад» для подальшого розроблення методів дослідження їхньої загальної будови, елементів конструкції та принципу дії в межах проведення судових пожежно-технічних експертиз.

Викладення основного матеріалу дослідження

Для формулювання поняття «саморобний запальний прилад» з'ясуємо тлумачення кожного зі слів за трьома тлумачними словниками української мови різних років видання й за редакцією різних авторів.

Отже, по-перше, визначимося з поняттям «саморобний».

Ithaca, NY : Cornell University Press, 2023. 240 p. DOI: [10.1515/9781501770739](https://doi.org/10.1515/9781501770739) (дата звернення: 25.06.2024) ; Arson, n.¹. Arson, n.² / Oxford English Dictionary. 3rd ed. Oxford University Press, 2024. URL: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=arson> (дата звернення: 25.06.2024) ; Woods R. Wildfire Arson Prevention Guide. 1st ed. CRC Press, 2023. 128 p. DOI: [10.4324/9781003353843](https://doi.org/10.4324/9781003353843) (дата звернення: 25.06.2024) ; Kwon H., Kim S., Seo J. The Typology of Korean Arson and Predictive Factor for Serial Arson. *Journal of The Korean Data Analysis Society*. 2020. Vol. 22. Is. 1. Pp. 387—401. DOI: [10.37727/jkdas.2020.22.1.387](https://doi.org/10.37727/jkdas.2020.22.1.387) (дата звернення: 25.06.2024) ; Noon R. K. Introduction to Forensic Engineering. 1st ed. CRC Press, 1992. 220 p. ; Horsley F. K. New Perspectives on Arson and Firesetting: The Human-Fire Relationship. Taylor & Francis Group, 2021. 132 p. DOI: [10.4324/9780367808648](https://doi.org/10.4324/9780367808648) (дата звернення: 25.06.2024) ; Stanley J. R. Preventing rural arson / Rural Crime Prevention. Theory, Tactics and Techniques ; Ed. by A. Harkness. 1st ed. London, 2020. Pp. 299—312. DOI: [10.4324/9780429460135-33](https://doi.org/10.4324/9780429460135-33) (дата звернення: 25.06.2024) ; Tao X. Research on Innovative Model of Fire Management in Universities — Take Fire Safety Education as an Example. *Frontiers in Educational Research*. 2021. Vol. 4. Is. 12. Pp. 40—43. DOI: [10.25236/FER.2021.041208](https://doi.org/10.25236/FER.2021.041208) (дата звернення: 25.06.2024) ; Fenoff R., Fish J. T., Miller L. S., Wallace E. W. Arson and Explosives / R. Fenoff et al. Crime Scene Investigation. 4th ed. NY, 2022. Pp. 209—235. DOI: [10.4324/9780429261657-9](https://doi.org/10.4324/9780429261657-9) (дата звернення: 25.06.2024).

14 Степаненко С. Г., Білкун Д. Г., Яник Я. М., Тимошук Ю. Т. Зазнач. твір.

За «Коротким тлумачним словником української мови» (1978; далі — КТС) **саморобний** — це «зроблений власноручно, виготовлений кустарним способом у домашніх умовах»¹⁵. Прикметник «кустарний» у цьому словнику відсутній, але є тлумачення іменника «кустар»: «1. Дрібний товаровиробник, який працює на ринку; ремісник. 2. перен. Людина, яка працює неорганізовано у відриві від інших»¹⁶. «Академічний тлумачний словник української мови» (1970—1980; далі — АТС УМ) містить визначення слова «кустарництво»: «1. Кустарний промисел, заняття кустаря. <...> 2. перен. Робота, що ведеться неорганізовано, примітивно»¹⁷.

Водночас промислове виробництво передбачає регламентоване складання предметів (пристроїв, приладів, механізмів тощо), що обумовлено певними вимогами відповідних технічних умов на їх виготовлення (монтаж).

Варто зауважити, що кустарі й кустарництво, з урахуванням наведених вище цитат, стосуються виробництва певних товарів ремісниками з метою їх реалізації (продажу, обміну тощо). У досліджуваному нами аспекті реалізації не відбувається, а виготовлений запальний пристрій (прилад, механізм тощо) використовують з певною метою: для спричинення пожежі.

Тож у контексті проведення судових пожежно-технічних експертиз у формулюванні поняття «саморобний запальний прилад» доречно вживати саме слово «саморобний», а не «виготовлений кустарним способом».

По-друге, визначимось із поняттям «запальний» («запалювальний»).

Як зазначено вище, у Посібнику-2007 у діагностиці причин виникнення пожеж з ознаками підпалу за використаними засобами підпалу наведено запитання «Чи не є дане пристосування запалювальним пристроєм і який принцип його дії?» зі словом «запалювальний»¹⁸.

Тлумачення цього поняття знаходимо тільки в одному з аналізованих нами словників української мови: **запалювальний** — «який служить для запалювання (у 1 знач.)»¹⁹. Своєю чергою **запалювання** — це «1. Дія за значенням запалювати»²⁰, а **запалювати** визначено як «1. Викликати горіння чого-небудь, видобувати вогонь. <...> 2. перен. Захоплювати кого-небудь якоюсь ідеєю, власним прикладом і т. ін., викликати у кого-небудь запал, поривання до чогось. <...> 3. перен. Викликати яке-небудь сильне почуття. <...> 4. перен. Викликати появу на чому-небудь блиску, сяйва. <...> 6. мед. Викликати запалення якого-небудь органу або частини тіла»²¹. Водночас **запальний** — це «1. Який служить

15 Саморобний / Короткий тлумачний С. 243. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovyk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=10e6h4aoc7e9sl8cd7jonp cr65 (дата звернення: 25.06.2024).

16 Кустар / Там само. С. 125.

17 Кустарництво / Академічний тлумачний Т. 4 : І—М ; ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко, П. Й. Горещький. 1973. С. 417. URL: <https://sum.in.ua/s/kustarnyctvo> (дата звернення: 25.06.2024).

18 Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Знач. твір.

19 Запалювальний / Академічний тлумачний Т. 3 : З ; ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. С. 241. URL: <https://sum.in.ua/s/zapaljuvaljnyj> (дата звернення: 25.06.2024).

20 Запалювання / Там само. URL: <https://sum.in.ua/s/zapaljuvannja> (дата звернення: 25.06.2024).

21 Запалювати / Там само. URL: <https://sum.in.ua/s/zapaljuvaty> (дата звернення: 25.06.2024).

для запалювання. 2. перен. Який легко захоплюється чим-небудь, палкий, пристрасний, гарячий. 3. мед. Пов'язаний із запаленням — хворобливим процесом <...>²², «зав'язаний, імпульсивний, йоржистий»²³ і «1. Те саме, що запалювальний»²⁴, а **запальний** — «спец. Стос. до запалу»²⁵.

Отже, тільки один з аналізованих словників містить поняття «запалювальний» — АТС УМ²⁶.

Варто зауважити, що за ДСТУ 2272:2006 запалювання — це ініціювання горіння²⁷. Своєю чергою горіння — це екзотермічний процес, який охоплює окисно-відновні перетворення речовин і/або матеріалів і характеризується наявністю летких продуктів і/або світлового випромінювання. У примітці до визначення горіння також зазначено, що ознаками горіння є теплове, світлове, ультрафіолетове випромінювання, наявність диму, погіршення складу газового середовища та підвищення його температури²⁸.

Отже, запалювання — це процес, що виникає після певної дії, а **запальний** (за лежно від наголосу) — який служить для

запалювання та стосується запалу. Саме тому поняття «запальний» у контексті проведення судових пожежно-технічних експертиз пропонуємо застосовувати до пристроїв (приладів, механізмів тощо), які ініціюють горіння, що надалі призводить до виникнення пожежі. Тож у дефініції «саморобний запальний прилад» доречно застосовувати прикметник «запальний», а не «запалювальний».

По-третє, необхідно визначитися з поняттям «пристрої».

У Посібнику-2007 у наведеній діагностиці причин виникнення пожеж з ознаками підпалу за використаними засобами підпалу наведено запитання «Чи не є дане пристосування запалювальним пристроєм і який принцип його дії?», яке містить слово «пристрій»²⁹.

За одним зі словників **пристрій** — це «апарат, механізм»³⁰, за іншим — «пристосування, обладнання, за допомогою якого виконується яка-небудь робота або спрощується, полегшується певний виробничий процес»³¹.

Отже, дефініція «пристрій» містить такі поняття: «пристосування», «облад-

- 22 Запальний / Короткий тлумачний С. 83. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovyk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=1oe6h4aoc7e9sl8cd7jonp-cr65 (дата звернення: 25.06.2024).
- 23 Запальний / Тлумачний словник С. 920. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).
- 24 Запальний / Академічний тлумачний Т. 3 С. 242. URL: <https://sum.in.ua/s/zapaljnnyj> (дата звернення: 25.06.2024).
- 25 Запальний / Там само. URL: <https://sum.in.ua/s/zapaljnnyj> (дата звернення: 25.06.2024).
- 26 Запалювальний / Там само. С. 241. URL: <https://sum.in.ua/s/zapaljuvaljnnyj> (дата звернення: 25.06.2024).
- 27 ДСТУ 2272:2006. С. 3. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf (дата звернення: 25.06.2024).
- 28 Там само. С. 2.
- 29 Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Зазнач. твір.
- 30 Пристрій / Тлумачний словник С. 966. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).
- 31 Пристрій / Академічний тлумачний Т. 8 : Природа — Ряхтливий ; ред. тому: В. О. Винник, В. В. Жайворонок, Л. О. Родніна, Т. К. Черторизька. 1977. С. 45. URL: <https://sum.in.ua/s/prystrij> (дата звернення: 25.06.2024).

нання», «прилад», «механізм», які придатні для вживання з певною метою.

Оскільки одне поняття містить кілька інших, унаочнимо це на схемі 1.

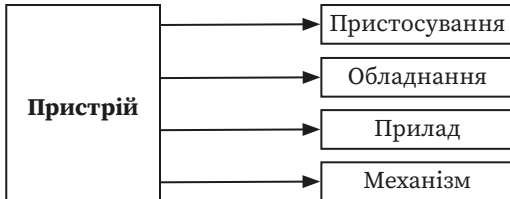

Схема 1. Складові поняття «пристрій»

Далі окремо проаналізуємо всі поняття, які містить дефініція «пристрій».

Із-поміж трьох аналізованих словників визначення поняття «пристосування» наявне в АТС УМ і словнику 2005 р. (далі — ТС-2005) — це: «1. Дія за значенням пристосувати, пристосовувати та дія і стан за знач. пристосуватися, пристосовуватися. <...> 2. Пристрій, прилад, за допомогою якого здійснюється або полегшується певна робота. <...> Природне утворення у рослин і тварин, що служить для самозбереження, захисту і т. ін.»³² і «адаптація, апарат»³³. А ось тлумачення понять «пристосовувати» («пристосувати») знаходимо в усіх трьох словниках: «1. Робити що-небудь придатним для використання з певною метою, в певних умовах. <...> 2. розм. Прилаштовувати, поміщати що-небудь десь»³⁴, «робити придатним для вживан-

ня, для використання з якоюсь метою»³⁵, «адаптувати»³⁶.

Складові поняття «пристосовувати (пристосувати)» унаочнено на схемі 2.

Схема 2. Складові поняття
«пристосовувати (пристосувати)»

Отже, *пристосовувати (пристосувати)* — це процес, що виникає після певної дії, і як наслідок це поняття застосовувати неправильно.

З'ясуймо значення поняття «обладнання».

Із-поміж трьох словників поняття «обладнання» містить лише АТС УМ — це: «1. Сукупність механізмів, приладів, пристроїв і т. ін., необхідних для чогонебудь: спорядження. <...> 2. Меблі, якими обставлено яке-небудь приміщення; обстановка. <...> Внутрішнє убрання кімнати, приміщення» і «Дія за значенням

32 Пристосування / Академічний тлумачний Т. 8 С. 43. URL: <https://sum.in.ua/s/prystosuvannja> (дата звернення: 25.06.2024).

33 Пристосування / Тлумачний словник С. 966. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

34 Пристосовувати, пристосувати / Академічний тлумачний Т. 8 С. 42. URL: <https://sum.in.ua/s/prystosovuvaty> (дата звернення: 25.06.2024).

35 Пристосовувати / Короткий тлумачний С. 216. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovyk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=1oe6h4aoc7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024).

36 Пристосовувати / Тлумачний словник С. 966. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

обладнати»³⁷. Складові поняття «обладнання» унаочнено на схемі 3.

Схема 3. Складові поняття «обладнання»

Розгляньмо далі тлумачення всіх слів, що є складовими дефініції «обладнання». З'ясуймо значення поняття «механізм».

За словниками, **механізм** — це: «1. Пристрій, що передає або перетворює рух. <...> Те саме, що машина. 2. перен. Внутрішня будова, система чого-небудь. <...> 3. Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище»³⁸, «1. Пристрій, який приводить машину або апарат в дію. 2. перен. Внутрішня будова, система чого-небудь»³⁹ і, зрештою, «1. Пристрій, що передає або перетворює рух тіл. <...> 2. Внутрішня будова, система чогось. [синонім —] устрій. <...> 3. Послідовність перебігу, причини, наслідки, внутрішня сутність якогось явища»⁴⁰.

Складові поняття «механізм» унаочнено на схемі 4.

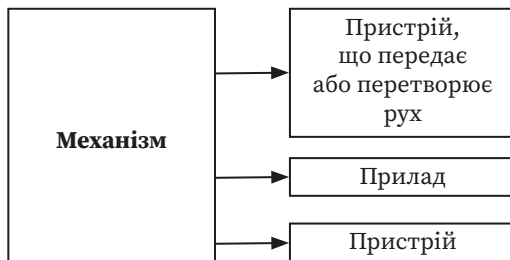

Схема 4. Складові поняття «механізм»

Отже, поняття «механізм» пояснено за допомогою термінів «пристрій» і «прилад».

Водночас механізм передає або перетворює рух для приведення в дію машин або апаратів. У розглядуваному нами контексті дія повинна призвести до виникнення пожежі. Отже, тут поняття «механізм» застосовувати некоректно.

Тепер з'ясуймо значення поняття «прилад».

Згідно зі словниками **прилад** — це: «1. Спеціальний пристрій, призначений для певної мети. 2. Інструмент, який використовується при виконанні якоїсь дії. [Синонім] *приладдя*»⁴¹, «1. Обладнання, пристрій для управління машинами, установками, для регулювання технологічних процесів, обчислень та ін. 2. Спеціальний пристрій для станка, машини

37 Обладнання / Академічний тлумачний Т. 5 : Н—О ; ред. тому: Л. А. Юрчук, В. О. Винник. 1974. С. 517, 518. URL: <https://sum.in.ua/s/obladnannja> (дата звернення: 25.06.2024).

38 Механізм / Там само. Т. 4 С. 695. URL: <https://sum.in.ua/s/MEKhANIZM> (дата звернення: 25.06.2024).

39 Механізм / Короткий тлумачний С. 141. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovnuk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=10e6h4aoc7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024).

40 Механізм / Тлумачний словник С. 516—517. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

41 Прилад / Там само. С. 654—655.

та ін., що виконує самостійну частину роботи»⁴² і «1. Спеціальний пристрій, признач. для певної мети (вимірювання чого-небудь, управління чимсь, контролю, спостереження за чим-небудь і т. ін.). <...> Механічне пристосування, пристрій. <...> 2. Інструмент, предмет, який вико-

ристовується при виконанні певної дії. <...> Предмет, що входить до складу якогось устаткування, спорядження. <...> 3. збірн. Сукупність відповідних інструментів, предметів, необхідних для виконання певної роботи»⁴³. Складові поняття «прилад» унаочнено на схемі 5.

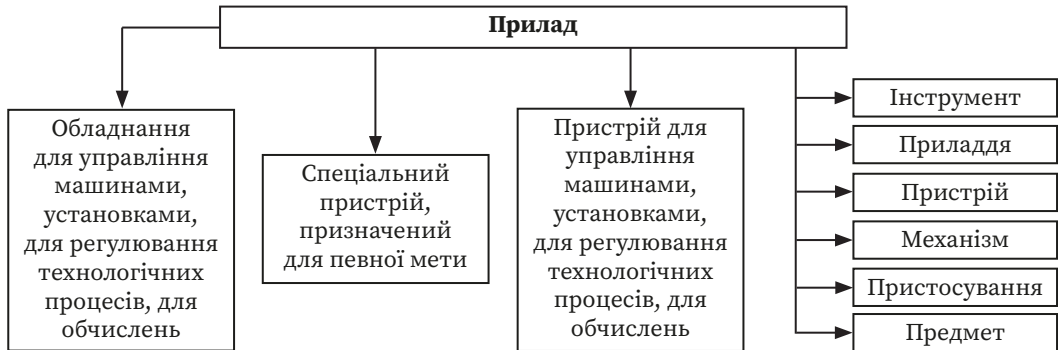

Схема 5. Складові поняття «прилад»

Щодо обладнання та пристрою для обчислень та управління машинами й установками сумнівів не виникає: вони стосуються регулювання певних технологічних процесів. Отже, ці поняття також застосувати не можна, оскільки кінцевим результатом має стати виникнення пожежі.

Далі з'ясуємо поняття «інструмент».

За тлумачними словниками, **інструмент** — це: «1. <...> Ручне знаряддя для виконання яких-небудь робіт. 2. <...> збірн.

Сукупність знарядь для праці. 3. <...> Музичний прилад»⁴⁴, «Знаряддя праці (напр., пристрій для обробки матеріалів, вимірювань, хірургічних операцій, відтворення музичних звуків тощо). 2. <...> Сукупність таких знарядь. <...> 3. перен. Засіб, спосіб для досягнення чогось»⁴⁵ і «1. <...> Знаряддя для праці. <...> 2. <...> збірн. Сукупність таких знарядь. <...> 3. <...> Те саме, що Музичний інструмент»⁴⁶. Складові поняття «інструмент» унаочнено на схемі 6.

42 Прилад / Короткий тлумачний С. 214. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovnyk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=1oe6h4aoc7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024).

43 Прилад / Академічний тлумачний Т. 7 : Поїхати — Приробляти ; ред. тому: О. П. Петровська, М. М. Пилинський, Л. О. Родніна, Н. І. Швидка. 1976. С. 653. URL: <https://sum.in.ua/s/PRYLAD> (дата звернення: 25.06.2024).

44 Інструмент / Короткий тлумачний С. 99. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovnyk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=1oe6h4aoc7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024).

45 Інструмент / Тлумачний словник С. 405. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

46 Інструмент / Академічний тлумачний Т. 4 С. 34. URL: <https://sum.in.ua/s/instrument> (дата звернення: 25.06.2024).

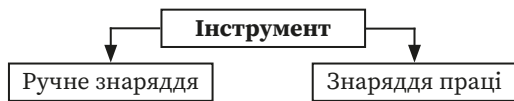

Схема 6. Складові поняття «інструмент»

Отже, інструментом є ручне знаряддя для виконання яких-небудь робіт, тому далі з'ясуємо поняття «знаряддя».

У словниках поняття «знаряддя» розтлумачено так: «1. Пристосування, прилад, механізм і т. ін., за допомогою якого виконується певна дія. <...> **Знаряддя виробництва** — пристосування, прилади, механізми і т. ін., які використовуються у виробництві. <...> 2. перен. Про те, що служить засобом у якійсь дії, справі»⁴⁷, «1. Технічне пристосування, за допомогою якого виконується робота або якась дія. <...> 2. перен. Засіб для досягнення якої-небудь мети»⁴⁸ і «1. Технічне пристосування, за допомогою якого виконується певна дія. [Синоніми] начиння, снасть, припас, інструмент (набір предметів для певної роботи). [Сталі словосполуч.] **Знаряддя виробництва** — пристосування, прилади, механізми і т. ін., які використовуються у виробництві. 2. перен. Засіб для досягнення якої-небудь мети»⁴⁹. Складові поняття «знаряддя» унаочнено на схемі 7.

Отже, знаряддям є пристосування, прилад, механізм і т. ін., за допомогою якого виконують певну роботу або дію, а також інструмент.

Зі змісту поняття «знаряддя» зрозуміло, що воно передбачає виконання

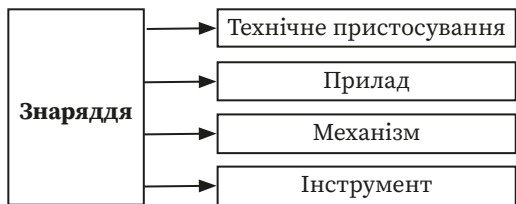

Схема 7. Складові поняття «знаряддя»

певної дії за допомогою технічного пристосування, приладу, механізму, інструмента (до прикладу: якщо за допомогою якогоюсь інструмента зламано замок входних дверей і з оселі викрадено гроші, то цей інструмент є знаряддям злочину). У нашому випадку необхідно застосування чого-небудь, що ініціює горіння та надалі призведе до виникнення пожежі.

Згідно з тлумачними словниками **робота** — це: «1. Певне коло занять, діяльності. [Синоніми] діло, праця, справа. <...> 2. Праця, заняття, служба на підприємстві чи в установі як засіб існування, джерело заробітку. <...> 3. Результат виконаної праці. <...> 4. з означ. Спосіб, манера, стиль виконання, виготовлення чого-небудь. <...> 5. фіз. Кількісна характеристика перетворення будь-якого виду енергії на інші види її»⁵⁰, «1. Певне коло занять, обов'язків; праця, труд. <...> 2. Результат виконаної праці»⁵¹ і «1. Дія за значенням робити <...>. <...> 2. Чийсь виконання чого-небудь, чийсь труд. 3. <...> з означ. Та чи інша діяльність щодо виготовлення, створення, обробки чого-небудь. <...> 4. Коло занять, обов'язків, те, чим зайнятий хто-небудь; справа, діло. <...> 5. Праця, за-

47 Знаряддя / Академічний тлумачний ... Т. 3 ... С. 642. URL: <https://sum.in.ua/s/ZNARJaDDJa> (дата звернення: 25.06.2024).

48 Знаряддя / Короткий тлумачний ... С. 93. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovnynk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=1oe6h4aoc7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024).

49 Знаряддя / Тлумачний словник ... С. 386. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

50 Робота / Там само. С. 696.

51 Робота / Короткий тлумачний ... С. 233. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovnynk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=1oe6h4aoc7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024).

няття, служба на якому-небудь підприємстві, в якійсь установі як засіб існування, джерело заробітку. <...> 6. Те, що підлягає виконанню, здійсненню. <...> 7. з означ. Спосіб, манера, стиль виконання, виготовлення чого-небудь. <...> 8. Продукт чиеїс праці; виріб, твір. <...> 9. фіз. Кількісна характеристика перетворення будь-якого виду енергії на інші види її»⁵².

Варто зауважити, що роботи, яка полягає в ініціюванні горіння, що надалі має спричинити пожежу, не існує.

Отже, поняття «знаряддя», як і поняття «інструмент» у цьому разі застосувати не можна, тож з'ясуємо тлумачення слова «приладдя».

Із-поміж аналізованих нами словників визначення поняття «приладдя» містить тільки АТС УМ: «1. збірн. до прилад <...>. <...> 2. Предмет, що входить до складу якого-небудь устаткування, спорядження. <...> Необхідний предмет при виконанні певної дії»⁵³, а поняття «приладжувати» («приладити») — АТС УМ і КТС (відсутнє воно тільки в ТС-2005): «1. Те саме, що прилаштовувати <...>. <...> 2. Те саме, що пристосовувати. <...> 3. Те саме, що готувати»⁵⁴ і «робити відповідним щодо розмірів, пристосовувати, припасовувати, приборювати»⁵⁵.

Зважаючи на зміст, приладдям є як пристрій, так і прилад, як обладнання, так і механізм тощо, однак вони здатні стати лише складовою чого-небудь,

спроможного ініціювати горіння, що своєю чергою може призвести до виникнення пожежі.

Отже, поняття «приладдя» у цьому разі також застосувати не можна.

З'ясуємо значення поняття «предмет».

Укладачі тлумачних словників трактують **предмет** як: «1. Конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття як окремий елемент дійсності. 2. Певна річ, що використовується для чогось. <...> 3. Коло знань, що творить окрему дисципліну викладання. <...> 4. Те, на чому зосереджується чиясь увага, на що спрямована чиясь діяльність»⁵⁶, «1. Матеріальне конкретне явище, що сприймається органами чуття. <...> 2. Логічне поняття, що становить зміст думки. 3. Об'єкт пізнання, творчості, практики; те, на що спрямована пізнавальна, творча і т. ін. діяльність кого-, чого-небудь. <...> 4. Коло знань, що становить окрему навчальну дисципліну»⁵⁷ і «1. Будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття. <...> 2. Логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання і т. ін. <...> 3. Те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь. <...> Об'єкт почуттів, переживань і т. ін.; особа, що викликає у іншої особи інтерес, потяг до себе, почуття кохання тощо. <...> 4. Коло знань, що становлять окрему дисципліну

52 Робота / Академічний тлумачний Т. 8 С. 587. URL: <https://sum.in.ua/s/robota> (дата звернення: 25.06.2024).

53 Приладдя / Там само. Т. 7 С. 653. URL: <https://sum.in.ua/s/pryladdja> (дата звернення: 25.06.2024).

54 Приладжувати, приладити / Там само. С. 654. URL: <https://sum.in.ua/s/pryladzhuvaty> (дата звернення: 25.06.2024).

55 Приладжувати, приладити / Короткий тлумачний С. 214. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovnuk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=10e6h4a0c7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024).

56 Предмет / Там само. С. 210.

57 Предмет / Тлумачний словник С. 649. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

викладання»⁵⁸. Складові поняття «предмет» унаочнено на схемі 8.

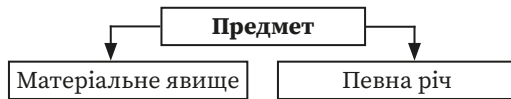

Схема 8. Складові поняття «предмет»

Отже, предметом є будь-яке конкретне матеріальне явище, яке сприймають органи чуття, або певна річ.

Відповідно до тлумачних словників **річ** (в одному зі значень) — це: «1. Предмет, перев. домашнього вжитку, трудової діяльності і т. ін. <...> Будь-який предмет взагалі. <...> 2. Явище дійсності, вияв або результат якої-небудь дії, діяльності; випадок, факт, подія. <...> Ситуація, становище, які склалися у кого-небудь з чимсь. <...> 3. Твір літератури, мистецтва, наукова книга. <...> 4. Робота, справа і т. ін., якою займається або повинен займатися хто-небудь; діло. <...> 5. філос. Об'єктивний світ (предмети, явища), що існує поза свідомістю людини і діє на цю свідомість»⁵⁹, «Всякий матеріальний предмет. <...> Майно, пожитки»⁶⁰ і «1. Усякий матеріальний предмет. <...> 2. Майно, пожитки. <...> 3. Явище діяльності, вияв або результат якоїсь дії; випадок, подія; потреба в чому-небудь. <...> 4. Твір літератури, мистецтва, наукова книга. 5. Робота, справа, якою займається хто-небудь. <...> 6. тільки мн., філос. Об'єктивний світ (предмети, явища), що існує поза свідомістю людини»⁶¹.

Зміст поняття «річ» передбачає речовий матеріальний предмет — зокрема, предмет трудової діяльності. Отже, за певних умов річ і предмет можуть стати лише складовою чого-небудь, що може ініціювати горіння, здатне призвести до виникнення пожежі, тому поняття «предмет» і «річ» у цьому разі застосувати не можна.

Повернімося до тлумачення поняття «устаткування».

В АТС УМ поняття «устаткування» («встаткування») розкрито так: «1. Дія за значенням устаткувати; обладнання. <...> 2. Сукупність механізмів, приладів, пристроїв і т. ін., необхідних для чого-небудь; обладнання. <...> 3. Меблі, речі, якими обставлено яке-небудь приміщення»⁶². Складові поняття «устаткування» унаочнено на схемі 9.

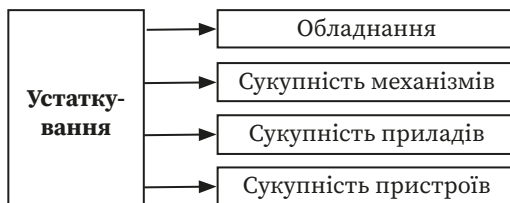

Схема 9. Складові поняття «устаткування»

Поняття «устаткування» розтлумачено як сукупність механізмів, приладів і пристроїв, а для нашої мети те, що здатне ініціювати горіння та спричинити пожежу, має становити єдине ціле, тож ці поняття ми застосовувати не можемо.

58 Предмет / Академічний тлумачний Т. 7 С. 527. URL: <https://sum.in.ua/s/predmet> (дата звернення: 25.06.2024).

59 Річ 1 / Там само. Т. 8 С. 576. URL: <https://sum.in.ua/s/rich> (дата звернення: 25.06.2024).

60 Річ 2 / Короткий тлумачний С. 232. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovyk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=10e6h4aoc7e9sl8cd7jonpcr65 (дата звернення: 25.06.2024).

61 Річ 1 / Тлумачний словник С. 694. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

62 Устаткування (встаткування) / Академічний тлумачний Т. 10 : Т-Ф ; ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. С. 499. URL: <https://sum.in.ua/s/USTATKUVANNJa> (дата звернення: 25.06.2024).

Словники пояснюють поняття «устаткування» за допомогою поняття «обладнання» і навпаки, отже, цими дефініціями також послуговуватися не можна.

Підіб'ємо підсумки проведеного аналізу тлумачень наведених вище понять: дефініція «пристрій» містить поняття «прилад», яке своєю чергою пояснює поняття «спеціальний пристрій». Складові поняття «пристрій» унаочнено на схемі 10.

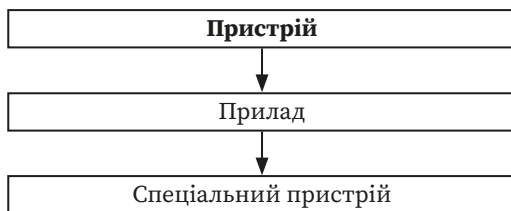

Схема 10. Складові поняття
«пристрій»

Отже, приладом є спеціальний пристрій, призначений для певної мети, тобто поняття «прилад» містить поняття «пристрій» та ідентифікує його як «спеціальний пристрій».

Отже, у цьому разі поняття «пристрій» застосовувати не можна, натомість доречним є поняття «прилад», на користь чого свідчить визнання укладачами тлумачних словників приладом, наприклад, запальнички: «**Запальничка**, *и, ж. Невеличкий кишеньковий прилад для добування вогню*»⁶³. Зверніть увагу: у цитованій словарній статті запальничку названо саме *приладом*, а не *пристроєм*. Як і в досліджуваному нами випадку,

кінцевим результатом використання запальнички є добування вогню, а за ДСТУ 2272:2006 **вогонь** — це «об'ємна мінлива композиція розжарених речовин, які перебувають в процесі горіння»⁶⁴. Вогонь із запальнички запалює речовини й матеріали для їх використання з певною метою, а в досліджуваному нами контексті вогонь спричиняє виникнення пожежі.

Згідно з тим самим ДСТУ **пожежа** — це «позарегламентний процес знищування або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для живих істот і довкілля»⁶⁵.

Своєю чергою **небезпечний чинник пожежі (небезпечний фактор пожежі)** — це «прояв пожежі, що призводить чи може призвести до опіків, отруєння леткими продуктами згоряння або піролізу, травмування чи гибелі людей і (або) до заподіяння матеріальних, соціальних, екологічних збитків»⁶⁶. У примітці названо такі небезпечні чинники пожежі: «Підвищена температура, задимлення, погіршення складу газового середовища»⁶⁷.

У ДСТУ 2272:2006 **леткі продукти згоряння** визначено як «сукупність газоподібних речовин, а також аерозолів, які утворюються у вогнищі й виходять за його межі. *Примітка.* Леткі продукти згоряння утворюються внаслідок повного або неповного згоряння, піролізу, випаровування, сублімації»⁶⁸, **вогнище** — як «сукупність горючих матеріалів і (або) продуктів згоряння і (або) конструктивних елементів, якими обмежено простір,

63 Запальничка / Академічний тлумачний Т. 3 С. 243. URL: <https://sum.in.ua/s/ZAPALjNYChKA> (дата звернення: 25.06.2024) ; Тлумачний словник С. 351. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> (дата звернення: 25.06.2024).

64 ДСТУ 2272:2006. С. 2. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf (дата звернення: 25.06.2024).

65 Там само. С. 6.

66 Там само. С. 7.

67 Там само.

68 Там само. С. 4.

де відбувається горіння»⁶⁹, **горючу речовину (горючий матеріал)** — як речовину (матеріал), здатну (здатний) «до участі у горінні в якості відновника»⁷⁰, а **піроліз** — як «незворотний процес термічного розкладання речовини або матеріалу»⁷¹.

На підставі викладеного вище пропонуємо доповнити методи, методики, ДСТУ та довідкову літературу з питань проведення судових пожежно-технічних експертиз терміном **«саморобний запальний прилад»** — це прилад, у якому хоча б один з елементів конструкції виготовлено в саморобний спосіб або застосовано його непромислове нерегламентоване складання, тобто конструкція приладу, остаточно підготовленого для запалювання горючого матеріалу або горючого середовища, не обумовлена відповідними технічними вимогами до його виготовлення, монтажу, застосування тощо».

Висновки

За результатами аналізу з'ясовано відсутність поняття «саморобний запальний прилад» у чинних методиках і довідковій літературі щодо проведення судових пожежно-технічних експертиз. Окреслено проблеми, які спричиняє відсутність цього терміна й, відповідно, брак порядку й методик проведення досліджень саморобних запальних приладів або їх залишків, виявлених і вилучених на місці пожежі або довкола об'єктів життєдіяльності людей. Запропоновано напрями розв'язання проблем, що стосуються дослідження причин виникнення пожежі, джерелом запалювання яких став саморобний запальний прилад. Доведено, що станом на сьогодні розроблення методів дослідження за-

гальної будови, елементів конструкції та принципу дії саморобних запальних приладів є актуальним для успішного проведення судової пожежно-технічної експертизи. Запропоновано доповнити чинні методики й довідкову літературу, якою фахівці послуговуються для проведення судових пожежно-технічних експертиз, новим терміном: **«Саморобний запальний прилад»** — це прилад, у якому хоча б один з елементів конструкції виготовлено в саморобний спосіб або застосовано його непромислове нерегламентоване складання, тобто конструкція приладу, остаточно підготовленого для запалювання горючого матеріалу або горючого середовища, не обумовлена відповідними технічними вимогами до його виготовлення, монтажу, застосування тощо».

Improvised Incendiary Device: Concept Definition

Mykhailo Kuzmenko

The paper discusses the lack of definition for the “improvised incendiary device” concept in current foreign and domestic methodologies and reference literature used by specialists to conduct forensic fire and technical examinations. The purpose is to define of the “improvised incendiary device” concept for its subsequent use within the framework of forensic fire and technical examinations. The method of system structural analysis has been employed to fulfill this goal. The lack of methods and methodologies for the study of improvised incendiary device preclude the attempts of forensic experts in forensic fire and technical examination to determine a specific source of ignition that has resulted in the ignition of a certain material (substance) or has sufficient energy to ignite a corresponding combustible medium at the seat of a fire. In turn, the fact that

69 ДСТУ 2272:2006. С. 5. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf (дата звернення: 25.06.2024).

70 Там само.

71 Там само. С. 2.

a specific ignition source cannot be identified leads to a probable rather than a categorical expert conclusion as to the true cause of a fire, and sometimes to the impossibility of determining the cause of a fire at all. According to three explanatory dictionaries compiled at various times and by different compilers, as well as three manuals (methodologies) for conducting forensic fire and technical examinations and ДСТУ 2272:2006, the author provides an in-depth analysis for interpreting terms related to the formation of the “improvised incendiary device” concept. The definition for this concept has been provided. This will further promote the development of relevant methods and methodologies for researching overall structure of improvised incendiary devices, their design elements, and the principle of operation in the context of carrying out forensic fire and technical examinations.

Keywords: fire; fire research; forensic fire and technical examination; ignition source; improvised incendiary device; arson; fire investigation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (1970–1980). V 11 t. / za red. I. K. Bilodida. Kyiv. URL: <https://sum.in.ua> [in Ukrainian].
- Arson n.¹. Arson n.² (2024) / *Oxford English Dictionary*. 3rd ed. Oxford University Press. URL: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=arson>.
- Bezvesilnyi, V. D., Diachenko, O. F. (2007). *Rozsliduvannia ta sudovi ekspertyzy pozhezh* [Fire Investigations and Forensic Examinations] : dovidk.-metod. posib. Kharkiv [in Ukrainian].
- Christ, S., Schwarz, N., Sliuzas, R. (2022). *Measuring fire risk perception of residents before and after a fire* / *Advances in Forest Fire Research*. Ed. D. X. Viegas, L. M. Ribeiro. Universidade de Coimbra. DOI: [10.14195/978-989-26-2298-9_104](https://doi.org/10.14195/978-989-26-2298-9_104).
- Eroglu, Y. (2023). Text Mining Approach for Trend Tracking in Scientific Research: A Case Study on Forest Fire. *Fire*. 6(1):33. DOI: [10.3390/fire6010033](https://doi.org/10.3390/fire6010033).
- Fenoff, R., Fish, J. T., Miller, L. S., Wallace, E. W. (2022). Arson and Explosives / R. Fenoff et al. *Crime Scene Investigation*. 4th ed. NY. DOI: [10.4324/9780429261657-9](https://doi.org/10.4324/9780429261657-9).
- Gales, J., McNamee, R. (2023). Fire research for timber structures. *Fire and Materials*. Vol. 47. Is. 4. DOI: [10.1002/fam.3140](https://doi.org/10.1002/fam.3140).
- Horsley, F. K. (2021). *New Perspectives on Arson and Firesetting: The Human-Fire Relationship*. Taylor & Francis Group. DOI: [10.4324/9780367808648](https://doi.org/10.4324/9780367808648).
- Korotkyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Concise Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (1978) / uklad.: D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humetska, V. L. Karpova ta in. ; vidp. red. L. L. Humetska. Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Humetska_LL/Korotkyi_tlumachnyi_slovnyk_ukrainskoi_movy.pdf?PHPSESSID=1oe6h4aoc7e9sl8cd7jonp-cr65 [in Ukrainian].
- Kwon, H., Kim, S., Seo, J. (2020). The Typology of Korean Arson and Predictive Factor for Serial Arson. *Journal of The Korean Data Analysis Society*. Vol. 22. Is. 1. DOI: [10.37727/jkdas.2020.22.1.387](https://doi.org/10.37727/jkdas.2020.22.1.387).

- Lim, O. K. (2023). Bibliometric Analysis of Research Topics on Fire Safety. *Fire Science and Engineering*. Vol. 37. Is. 1. DOI: [10.7731/KIFSE.6a32f1fd](https://doi.org/10.7731/KIFSE.6a32f1fd).
- Noon, R. K. (1992). *Introduction to Forensic Engineering*. 1st ed. CRC Press.
- Perry, J. (2022). *Innovative Fire Fighting Strategy / Advances in Forest Fire Research*. Ed. D. X. Viegas, L. M. Ribeiro. Universidade de Coimbra. DOI: [10.14195/978-989-26-2298-9_257](https://doi.org/10.14195/978-989-26-2298-9_257).
- Scribner, C. F. (2023). *A Is for Arson: A History of Vandalism in American Education*. Ithaca, NY : Cornell University Press. DOI: [10.1515/9781501770739](https://doi.org/10.1515/9781501770739).
- Shmereho, O. B., Lysenko, O. V., Kuchynskyi, V. V., Polieshko, L. I., Foris, Yu. B., Tsyk, L. V., Havryliuk, O. M., Fonrabe, V. V., Stelmashov, I. V., Sabadash, V. V., Suprun, V. S., Shebalkov, I. L., Huseinov, R. N., Belikov, A. S. (2019). *Metodyka z teoretychnykh ta praktychnykh osnov provedennia sudovykh pozhezhno-tekhnichnykh ekspertyz* [Methodology on the Theoretical and Practical Bases for Forensic Fire and Technical Examinations]. KNDISE ; KhNDISE ; DniproNDISE [in Ukrainian].
- Stanley, J. R. (2020). Preventing rural arson / *Rural Crime Prevention. Theory, Tactics and Techniques* ; Ed. by A. Harkness. 1st ed. London. DOI: [10.4324/9780429460135-33](https://doi.org/10.4324/9780429460135-33).
- Statystyka pozhezh [Fire Statistics] / Instytut derzhavnoho upravlinnia ta naukovykh doslidzhen z tsyvilnoho zakhystu : ofits. sait. URL: <https://idundcz.dsns.gov.ua/uk/statystika-pozhezh> [in Ukrainian].
- Stepanenko, S. H., Bilkun, D. H., Yanyk, Ya. M., Tymoshchuk, Yu. T. (1999). *Doslidzhennia pozhezh* [Fire Research] : dovidk.-metod. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Tao, X. (2021). Research on Innovative Model of Fire Management in Universities — Take Fire Safety Education as an Example. *Frontiers in Educational Research*. Vol. 4. Is. 12. DOI: [10.25236/FER.2021.041208](https://doi.org/10.25236/FER.2021.041208).
- Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (2005) / za red. V. S. Kalashnyka. 2-he vyd., vypr. i dopov. Kharkiv. URL: <https://archive.org/details/tlumachny2005/page/n987/mode/2up> [in Ukrainian].
- Woods, R. (2023). *Wildfire Arson Prevention Guide*. 1st ed. CRC Press. DOI: [10.4324/9781003353843](https://doi.org/10.4324/9781003353843).
- Yang, Y., Du, H., Yao, G. (2023). A Scientometric Research on Applications and Advances of Fire Safety Evacuation in Buildings. *Fire*. 6(3):83. DOI: [10.3390/fire6030083](https://doi.org/10.3390/fire6030083).

Кузьменко, М. (2024). Саморобний запальний прилад: визначення поняття. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 192—208. DOI: [10.32353/khrife.4.2024.12](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.12).

ННЦ ІСЕ — учасник Міжнародної науково-практичної конференції в Молдові

04.10.2024 р. Національний центр судової експертизи при Міністерстві юстиції Республіки Молдова в партнерстві з установами з Вірменії, Польщі, Румунії, Молдови й України провів у змішаному форматі Міжнародну науково-практичну конференцію «Місце судової експертизи в криміналістиці та судовому процесі».

Із вітальними словами до учасників звернулися: державний секретар Міністерства юстиції Республіки Молдова **Stanislav Copetchi**, директорка Національного центру судової експертизи при Міністерстві юстиції Республіки Молдова **Ольга Катарга**, президент Асоціації судових експертів **Gheorghe Popa**, директор ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ) **Сергій Тюленев**, директор УкрНДІ спецтехніки та судекспертиз СБУ **Юрій Чечіль**, директор Одеського НДІСЕ **Дмитро Кішко** та ін.

Від ННЦ ІСЕ участь у заході також узяли: перша заступниця директора **Ганна Спіцина**, заступниця директора з наукової роботи **Елла Сімакова-Єфремян**, заступник директора з експертної роботи **Володимир Міненко**, учений секретар **Лариса Дереча**.

Учасники розглянули питання державної безпеки та правосуддя країн; значення спектрального аналізу для судово-медичної практики; лінгвістичний аналіз кіберспілкування у криміналістиці й інші актуальні питання судово-експертної діяльності.

Під час панельної дискусії вчена секретар ННЦ ІСЕ **Лариса Дереча** виступила з доповіддю «Формування нових видів судових експертиз», підготовленою спільно із завідувачкою лабораторії НДЦСЕ у сфері інформтехнологій та інтелектуальної власності **Тетяною Биковою**.

Конференція стала платформою для презентації нових методів і технологій судової експертизи, а також поштовхом для запуску спільних наукових досліджень і проєктів у цій галузі. Обмін досвідом між експертами різних країн сприяє віднайденню оптимальних рішень для проведення експертиз в умовах обмежених ресурсів і нових викликів.

*Інформацію підготувала канд. біол. наук,
старша наукова співробітниця, учений секретар ННЦ ІСЕ
Лариса Дереча*

Співробітники ННЦ ICE — учасники Міжнародного практичного форуму *LIAS Indusrty*

10.10.2024 р. співробітники лабораторії інженерно-транспортних та дорожньо-технічних досліджень ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» **Валерій Ольхов, Олександр Посашков і Микита Лебідь** узяли участь у Міжнародному практичному форумі *LIAS Indusrty*, організованому та проведеному ТОВ «ХІМЛАБОРРЕАКТИВ» у м. Бровари.

На заході, присвяченому відновленню й розвитку інфраструктури України, виробники представили передові рішення та обладнання для забезпечення високого рівня якості всіх етапів будівництва доріг, а також для експертизи об'єктів цивільного і промислового будівництва.

Провідні експерти галузі обмінялися досвідом і знаннями, ознайомилися на практиці з новітніми технологіями й методами (зокрема, із проведенням неруйнівного контролю якості бетонних конструкцій за допомогою обладнання швейцарської компанії *PROCEQ*, перевагами системи випробувань *Superpave*, устаткуванням *FWD* для визначення носійної здатності аеродромних і дорожніх покриттів, інноваційним обладнанням для будівельної галузі від ТОВ «ХІМЛАБОРРЕАКТИВ» тощо).

Дякуємо організаторам Міжнародного практичного форуму *LIAS Indusrty* за надані можливості для професійного обміну досвідом, обговорення актуальних питань і налагодження партнерських відносин!

Інформацію підготував
науковий співробітник ННЦ ICE
Валерій Ольхов

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики», присвячена пам'яті видатного вченого Владислава Федоренка («Федоренківські читання»)

15.10.2024 р. в режимі відеоконференції відбулася масштабна для науковців і судових експертів подія — Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики», присвячена пам'яті видатного вченого Владислава Федоренка («Федоренківські читання»), організована та проведена ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ) за ініціати-ви Мініюсту України.

Заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби **Андрій Гайченко** привітав учасників на початку роботи конференції та зазначив, що рання смерть автора і співавтора майже 500 наукових і навчальних публікацій, лауреата премій імені Ярослава Мудрого та Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук, професора Владислава Федоренка стала непоправною втратою для всієї системи експертного забезпечення правосуддя, і висловив сподівання, що світлі спогади про Владислава Леонідовича назавжди залишаться в пам'яті кожного, кому довелося спілкуватися з ним.

Заступник директора з експертної роботи ННЦ ІСЕ **Володимир Міненко** від імені директора **Сергія Тюленєва** й колективу Центру привітав учасників заходу, відзначивши важливість його проведення саме в день народження Владислава Федоренка.

Із привітаннями до учасників звернулися: директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мініюсту України **Наталія Ткаченко**, директори й заступники НДУСЕ Мініюсту, представники керівництва СЕУ МВС і СБ України. До привітань долучились іноземні партнери: заступник директора із судової експертизи ДНО «Національне бюро експертиз» Національної академії наук Республіки Вірменія **Арам Ганапетян**,

директорка Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова **Ольга Катарга**.

У конференції взяли участь понад 170 науковців і практиків з України й інших країн світу (Молдови, Вірменії, Ізраїлю, Чорногорії, Угорщини та ін.), які порушили у своїх доповідях проблемні питання проведення судових експертиз, прийоми та методи огляду під час розслідування кримінальних правопорушень (зокрема, в умовах військового стану), застосування штучного інтелекту для потреб криміналістики й інші актуальні теми. Учасники обмінялися досвідом і визначили перспективи подальшого розвитку судової експертизи та криміналістики.

Завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор **Віктор Шевчук** у доповіді «Концептуальні засади формування воєнної криміналістики як стратегічного напрямку розвитку сучасної криміналістики» зазначив, що новітні наукові дослідження мають зважати на тенденції розвитку науки й реформування вітчизняного законодавства відповідно до міжнародних стандартів, адаптувати цифрові технології до умов війни, а також

виокремив перспективні напрями формування та розвитку воєнної криміналістики в контексті криміналістичного забезпечення досудових розслідувань воєнних злочинів і злочинів, пов'язаних із війною.

Співробітниці Сумського відділення ННЦ ІСЕ **Ірина Демузенко** та **Ганна Христославенко** у тезах своєї доповіді розглянули проблемні питання проведення обстежень об'єктів, розташованих у зоні можливих бойових дій, і наголосили на необхідності забезпечити судовому експертові безперешкодний доступ до об'єкта дослідження та належні умови праці, якщо судову експертизу необхідно провести на місці події або за місцезнаходженням об'єкта дослідження.

Судовий експерт Київського НДЕКЦ МВС України **Сергій Дорошенко** у праці «Застосування фотографування та відеозапису в досудовому провадженні» актуалізував питання наочно-образного фіксування для потреб виявлення та розкриття злочинів, окреслив переваги й недоліки сучасних форм фіксування доказової інформації.

Керівництво й колектив ННЦ ІСЕ вдячні всім учасникам за активну участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики», присвяченій пам'яті видатного вченого Владислава Федоренка («Федоренківські читання»).

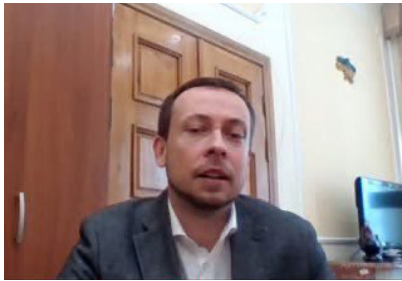

Інформацію підготувала
наукова співробітниця ННЦ ІСЕ
Вікторія Гроховська

Співробітники ННЦ ICE — учасники Міжнародної науково-практичної конференції з питань проведення судових вибухотехнічних експертиз

17.10.2024 р. в онлайн-режимі відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Проблемні питання та особливості проведення судових вибухотехнічних експертиз, експертиз ракетної та артилерійської зброї, здійснення оглядів місць її застосування, ідентифікація в умовах збройної агресії», організована та проведена Київським НДІСЕ Мін'юсту України.

Із вітальними словами виступили: директор КНДІСЕ **Олександр Рувін**, заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби **Андрій Гайченко**, директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту

України **Наталія Ткаченко**, від імені директора ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — **ННЦ ICE**) — заступник директора з експертної роботи **Володимир Міненко**, керівники НДУСЕ Мін'юсту, МВС і СБ України.

Від ННЦ ICE участь у конференції також узяли співробітники лабораторії криміналістичних досліджень **Віталій Нікітюк**, **Олександр Коломійцев** та **Олександр Герман**, які у співавторстві з науковцями Харківського НДЕКЦ МВС України презентували наукову доповідь «Експериментальні дослідження готових уражаючих елементів циліндричної форми» щодо розширення можливостей досліджень неранової балістики готових уражаючих елементів та уламків вибухових пристроїв і боеприпасів, визначення особливостей їх руху в повітрі, що дає змогу обчислити розміри зон ураження й безпечні відстані.

Учасники заходу також представили доповіді з питань проведення огляду місця застосування ракетної та артилерійської зброї; застосування цифрової рентгенографії під час проведення судових вибухотехнічних експертиз; створення єдиної міжвідомчої електронної бази залишків ракетного озброєння, вилучених за фактами обстрілів території України, та інших актуальних питань.

Присутні обмінялися теоретичними та практичними результатами НДР у галузі судових вибухотехнічних експертиз і експертиз ракетної й артилерійської зброї, окреслили напрями їх упровадження в експертну та судову практики.

*Інформацію підготував канд. техн. наук,
провідний науковий співробітник ННЦ ІСЕ
Олександр Коломійцев*

Міжнародна науково-практична конференція «Діджиталізація судово-експертної науки в умовах воєнного стану»

08.11.2024 р. на базі ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України (далі — *ННЦ ІСЕ*) у режимі відеоконференції відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Діджиталізація судово-експертної науки в умовах воєнного стану».

Вступним словом роботу конференції відкрив в. о. директора — заступник директора з експертної роботи ННЦ ІСЕ **Володимир Міненко**, який зазначив, що діджиталізація — це не лише тренд, а й потреба сьогодення, яка відкриває нові обрії для підвищення ефективності та гарантування прозорості в усіх сферах діяльності нашої держави, включно із судовою експертизою, а також презентував збірник тез доповідей конференції.

Із привітаннями до учасників звернулися: директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України **Наталія Ткаченко**, директори НДУСЕ Мін'юсту, керівники НДЕКЦ МВС і СБ України, а також іноземні партнери ННЦ ІСЕ — директорка Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова **Ольга Катарара** та судовий експерт, професор **Павлос Кіноурас** (Італія).

До конференції долучилися понад 180 учасників з України та різних країн світу (Молдови, Азербайджану, Ізраїлю, Італії, Туреччини та ін.).

У наукових доповідях учасники заходу розглянули проблемні питання впровадження сучасних цифрових технологій у судово-експертну діяльність з метою ефективного функціонування й забезпечення судово-експертних процесів, що особливо важливо в умовах воєнного стану та надає критично важливі інструменти для забезпечення правопорядку та правосуддя в державі.

Професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України **Валерій Шенітько** в доповіді «Упровадження європейських стандартів та цифрових технологій у судово-експертну діяльність в Україні» розглянув тенденції судово-експертної діяльності в Україні та привернув увагу до застосування в експертній практиці інформаційно-аналітичного забезпечення, баз даних, електронних реєстрів, автоматизованих робочих місць експерта, а також окреслив особливості дослідження цифрової інформації під час розслідування воєнних злочинів.

Кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник ННЦ ІСЕ **Олександр Євсюков** звернув увагу на сучасні проблеми в підготовці судових експертів-психологів із урахуванням процесів цифровізації суспільства.

Доктор ветеринарних наук, професор, провідний науковий співробітник ННЦ ІСЕ **Іван Яценко** й аспірант Державного біотехнологічного університету **Роман Казанцев** розглянули питання застосування інформаційних технологій у судово-ветеринарній експертизі, оцінили можливості й переваги розроблених інформаційних експертних систем (комп'ютерних програм) для підвищення ефективності та точності результатів судово-ветеринарних досліджень.

Висновки дискусій, які тривали під час заходу, стануть міцним підґрунтям для виникнення нових ідей та ухвалення сміливих рішень, які допоможуть експертам не лише України, а й усього світу виконувати їхню роботу ретельно, сумлінно, якісно та вчасно із застосуванням новітніх досягнень науки й техніки.

Інформацію підготувала
наукова співробітниця ННЦ ІСЕ
Наталія Жила

Співробітники ННЦ ICE — учасники Міжнародної науково-практичної конференції «Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз»

12.11.2024 р. співробітники ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України (далі — ННЦ ICE) узяли участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз», організований до 220-річчя

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (далі — НЮУ імені Ярослава Мудрого) і присвячений 125-річчю від дня народження професора М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики. Модерував захід у змішаному форматі (наживо та в режимі відеоконференції) завідувач кафедри криміналістики НЮУ імені Ярослава Мудрого, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор **Віктор Шевчук**.

Участь у заході взяли науковці закладів вищої освіти, керівники, наукові співробітники й експерти судових установ, працівники правоохоронних органів, судів та інші правники України й інших країн.

Відкрив роботу конференції ректор НЮУ імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Анатолій Гетьман**.

Від імені династії Бокаріусів учасників заходу привітав **Сергій Віталійович Бокаріус**, який мешкає у США.

Із вітальним словом до учасників конференції звернулася також перша заступниця директора ННЦ ICE, докторка юридичних наук, професорка **Ганна Спіцина**, підкресливши важливість ушанування пам'яті професора Миколи Миколайовича Бокаріуса проведенням заходу такого рівня, а також відзначення ювілею заснування кафедри криміналістики НЮУ імені Ярослава Мудрого. Від імені директора ННЦ ICE

Сергія Тюленева пані Ганна привітала присутніх із проведенням такого потужного заходу та нагородила Почесною грамотою ННЦ ІСЕ трудовий колектив кафедри криміналістики НЮУ імені Ярослава Мудрого.

Заступниця директора з наукової роботи ННЦ ІСЕ, докторка юридичних

наук, професорка, заслужена діячка науки і техніки України **Елла Сімакова-Єфремян** виступила із доповіддю «Микола Миколайович Бокаріус — гідний спадкоємець справи М. С. Бокаріуса», підготовленою спільно із завідувачем сектору лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ННЦ ІСЕ **Анатолієм Тяпкіним**.

Доповідь «Внесок М. М. Бокаріуса у розвиток судової експертизи і криміналістики» презентували докторка юридичних наук, професорка, головна наукова співробітниця ННЦ ІСЕ **Ірина Петрова** та кандидатка біологічних наук, старша наукова співробітниця, учений секретар **Лариса Дереча**.

Із тезами «Кваліфікація судового експерта (проблеми відповідності експертних і освітніх спеціальностей в умовах трансформації освіти)» виступила кандидатка юри-

дичних наук, доцентка, заступниця завідувача відділення з науково-методичної роботи та післядипломної освіти Київського відділення ННЦ ІСЕ **Вікторія Алексейчук**, а з тезами «Вплив акредитації лабораторій судово-експертних установ на достовірність результатів експертиз» — старші наукові співробітники лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень ННЦ ІСЕ **Олег Наранович** і **Руслан Колобнев**.

Після обговорення та підбиття підсумків конференції учасники відвідали щойно відкритий кабінет-музей професора Миколи Миколайовича Бокаріуса.

*Інформацію підготував
науковий співробітник ННЦ ІСЕ
Анатолій Тяпкін*

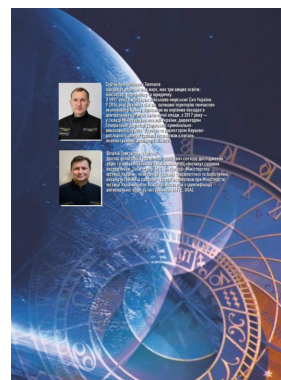
Видання «Ратишна холодна зброя, утворена з сільськогосподарського знаряддя» — переможець Всеукраїнського (національного) конкурсу наукових та навчально-методичних видань із аграрної історії «Сіяч»

21.11.2024 р. підбито підсумки Всеукраїнського (національного) конкурсу наукових та навчально-методичних видань із аграрної історії «Сіяч» (далі — *Конкурс*), оголошеного 15.05.2024 р. Науково-дослідним інститутом селянства та вивчення аграрної історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького за підтримки Міністерства освіти і науки України. Мета Конкурсу — виявити, відзначити та популяризувати кращі наукові й навчально-методичні видання з аграрної історії України в номінаціях: монографія; підручник / посібник / курс лекцій / методичні матеріали; збірник документів і матеріалів.

За результатами Конкурсу в номінації «Монографія» **перше місце** посіло видання «Ратишна холодна зброя, утворена з сільськогосподарського знаряддя», авторами якого є директор ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ІСЕ*) **Сергій Тюленев** і завідувач сектору лабораторії криміналістичних досліджень **Віталій Нікітюк**.

Вітаємо авторів Сергія Тюленева та Віталія Нікітюка, а також працівників сектору редакційно-видавничої діяльності ННЦ ІСЕ з перемогою!

Монографію присвячено історії походження та розвитку окремих видів ратишної холодної зброї, утвореної із сільськогосподарського знаряддя. Цей історичний аспект є актуальним в умовах збройного нападу РФ на нашу державу, адже миролюбні українські селяни в разі нападу ворогів озброювалися сільськогосподарським інвентарем, захищаючи свою Батьківщину. Безумовно, сьогодні зброя інша, але незмінним залишається незламний характер і жага українського народу до свободи.

Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ІСЕ **Тетяна Кіпушева**

Восьма науково-практична конференція Всеукраїнської асоціації поліграфологів

29–30.11.2024 р. співробітники ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ІСЕ*) **Олександр Євсюков** і **Тетяна Харіна** взяли участь у Восьмій науково-практичній конференції Всеукраїнської асоціації поліграфологів.

Учасники заходу обговорили специфіку проведення судових психологічних експертиз із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

Із доповіддю щодо специфіки організаційного етапу проведення опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа в судово-експертних установах Мін'юсту України виступив кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник ННЦ ІСЕ **Олександр Євсюков**.

Учасники конференції зосередили увагу на нестандартних випадках користування поліграфом; особливостях проведення передтестової та поміжтестової бесіди під час досліджень із застосуванням поліграфа; чинниках, здатних вплинути на результати такого дослідження; застосуванні методики виявлення прихованої інформації під час проведення досліджень та інших актуальних питаннях.

Проведення такого роду заходів позитивно впливає на професійну підготовку судових експертів.

*Інформацію підготувала
старша судова експертка ННЦ ІСЕ
Тетяна Харіна*

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу установлений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, що відповідають змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);

- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо — як такі, що містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора(-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерованих за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англійське резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті має бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

Інформацію у статті необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений пункт, країна, ORCID або Researcher ID, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою CRediT (Contributor Roles Taxonomy, докладніше: <https://credit.niso.org/>).

Назву статті необхідно подавати без скорочень та аббревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в іноземних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співавторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне або вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виконувати з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; ORCID або Researcher ID (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іноземних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладені в наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї роботи та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 4 (37)

Відповідальний за випуск *О. О. Свідерський*
Редактори *Т. В. Кінушева, І. В. Копитіна, В. В. Лотоцький*
Верстальник *В. В. Лотоцький*
Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018 р.

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Підписано до друку 25.12.2024 р.

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.
Друк цифр. Ум. друк. арк. 16,23. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна
Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021 р.

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 8024 від 05.12.2023 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017 р.